

ISSN - 1300 - 4921

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

EDEBİYAT DERGİSİ

Yıl : 1997

Sayı : 11

Fen - Edebiyat Fakültesi

1997 - KONYA

ISSN - 1300 - 4921

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

EDEBİYAT DERGİSİ

Yıl: 1997

Sayı: 11

Fen-Edebiyat Fakültesi

1997 - KONYA

Sahibi:
S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi adına
Dekan **Prof.Dr. Muharrem Şen**

Yayımla Sorumlu Kurul:
Fakülte Yönetim Kurulu

Dergi Yazı İşleri Kurulu:
Prof. Dr. Muharrem ŞEN (BŞK.)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (BŞK. YRD.)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
Prof. Dr. Erkan TÜRKMEN
Prof. Dr. Mikail BAYRAM
Doç. Dr. Ashıhan TOKDEMİR
Doç. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK
Doç. Dr. Yüksel USLU
Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU

Dergide yayınlanan eserlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Adres:
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
42079 / KONYA

Derginin bu sayısı fakültemizde basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

- Doç.Dr. Ali Osman Öztürk : "Bänkelsang" Türü Almanca Bir Şarkıdaki Türk Motifine İşlevselci Bir Yaklaşım" 5-23
- Yrd.Doç.Dr. Yılmaz Koç : "Doğu Alman Edebiyatı ve Karanlıkta Ağlamak" 25-36
- Ingeborg Bachman : "Ütopya Olarak Yazın" 37-48
(Çev.Yrd.Doç.Dr. Afife Güçyener)
- Doç.Dr. Recep Dikici : "El-Hatib Et-Tebrizi'nin El-Kâfi fi Limey el-Aruz ve'l-Kavâfi'sinin Yazma Nüshası" 49-52
- Yrd.Doç.Dr. A.Kazım Ürün : "Fuhûlu's-Şu'arâ (El-Ahtal, Cerir, El-Farazdak) ve En-Nakâ'id" 53-73
- Doç.Dr. Ahmet Tirpan : "Bulutular Işığında Lagina ve Yakın Çevresinin Tarihi Süreci" 75-98
- Doç.Dr. Ali Baş : "Eskipazar'daki Türk Devri Yapılan" 99-120
- Yrd.Doç.Dr. Asuman Baldıran : "Konya Arkeoloji Müzesi'nden Pişmiş Toprak Kadın Büstü" 121-126
- Yrd.Doç.Dr. Asuman Baldıran : "Konya Arkeoloji Müzesinden Bir Grup Pişmiş Toprak Heykelcik" 127-141
- Yrd.Doç.Dr. Osman Kunduracı : "Konya Altınekin İlçesi Ali Paşa Camii" ... 143-159
- Arş.Gör. Mustafa Şahin : "Eine bronzene Statuette aus Erzurum" ... 161-179
- Prof. Dr. Muharrem Şen : "A La Recherche Du Temps Perdu'de Sanatçı Bir Roman Kahramanı: Ressam Elstir 181-194
- Prof. Dr. Muharrem Şen : "Robbe-Grillet'in Silgiler'i ve Oidipus Öyküsü".....195-208
- Yrd.Doç.Dr. Abdullah Öztürk : "Dilbilim ve İşaretbilim Açısından İletişim Sistemlerinin Yapıları ve Özellikleri" 209-239
- Doç.Dr. Nalle Hacıyeva : "Nasireddin Rabguzi'nin Kısasu'l-Enbiya İsimli Eserinin Semantik ve Poetik (Anlam ve Şiirsel) Cümle Yapı Özellikleri" 241-251
- Dr. Berrin Eyce : "Türkiye'de Yaşlılar ve Kurum Bakımı" 253-276

Yrd.Doç.Dr. Bayram Ürekli	: "Dördüncü Murad Devrine Dair Kadı-Zâde'nin Manzumesi" 277-300
Yrd.Doç. Dr. Hasan Bahar	: "Konya Çevresi Tarih Araştırmaları II. Tarih Öncesinden Ortaçağa Kadar Phrygia Paroraus" 301-334
Dr. Alpay Bizbirlik	: "XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıfları" 335-342
Dr. Hüseyin Koca	: "Birinci Dünya Harbinde Van-Bitlis-Muş Hattının Önemi ve 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa" 343-357
Servet Şen	: "Çocukluk Psikozları: Yaygın Gelişimsel Bozukluklar" 359-369

“BÄNKELSANG” TÜRÜ ALMANCA BİR ŞARKIDAKİ TÜRK MOTİFİNE İŞLEVSELÇİ BİR YAKLAŞIM

Doç.Dr. Ali Osman Öztürk* □

0. Giriş

Halkbilimsel metin incelemelerinde genel olarak; “intem” [metin içi] ve “extem” [metin dışı] işlevlerden söz edilir. Metin içi işlev denince, bir ya da birçok öykünün unsurları arasındaki ilişkiler anlaşılır. Öm. bir öykü kişinin, olayın bütünlüğüne katkıda bulunan davranışları bağlamındaki işlevi söz konusu edilebilir. Bu bakımdan, metin içi işlev “narratif” [anlatımsal]dir ve olayın akışını sağlar. Diğer yandan, bir ya da birçok metnin, bölümleri ya da bütünü itibarıyla, anlatıcı, okuyucu (izleyici, dinleyici), cemaat ya da toplum üzerindeki etkisi dikkate alınıyorsa, o durumda metin dışı işlev söz konusudur. Öm. bir öykünün, mevcut normlara göre kabul edilemez duyguları, üstü kapalı ve bu nedenle kabul edilebilir bir şekilde dile getirip, böylece tepkilerin dozunu azaltma yönündeki işlevi bu türdendir. Ya da işlev, geçerli değerlerin daha çekici hale getirilmesi ve bu sayede toplumdaki istikrarın pekiştirilmesi bağlamında ortaya çıkabilir. Bu durumda öykü, okuyucuya geleneksel davranış örnekleri sunarak sosyal bir işlev görür (Fischer 544-546, passim.).

Özellikle kültür antropologları ya da etnologlar bu metin dışı işlevi araştırmaya yönelmektedirler. Çünkü, onlara göre (efsane, masal, hikâye, destan vs. gibi) halk anlatımları kültürün birçok olgusundan biridir ve diğer kültür unsurlarıyla birlikte kapalı bir sistemde bir bütün olarak analiz edilmelidir. Yenilerde halk bilimciler de, çalışmalarını derleme ve karşılaştırmanın ötesinde, anlatıcının ve dinleyicinin pozisyonu ile; anlatıcının kişiliği ve sosyal rolü, sosyal bir olgu olarak anlatılan olay bağlamında öykü vs. repertuvarıyla da il-

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi

gilenmektedirler. Metin dışı işlevler, sosyal ve psikolojik işlevler kategorisinde değerlendirilmektedir (Fischer, a.y.).

İşlev(sel)ci ekolün kurucularından olan Bronislaw Malinowski, nesnelere onları kullanan insan arasında, bireysel ve toplumsal teknikler vb. arasındaki bağlantıların, kanıksandıkları için görülmesinin zor, ancak çok belirgin olduğunu belirtir ve kültürü; bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemi olarak tanımlar: "bu sistem içerisinde her parça bir amaca hizmet eden bir araç olarak bulunur." (Malinowski 1992, 21) O'na göre "Dinamik açıdan, yani etkinliğin türüne göre kültürde bazı yanlar ayırt edilir, sözelimi eğitim, toplumsal denetim, ekonomi, bilgi sistemleri, ahlak ve inanç, yaratıcı ve sanatlı anlatım biçimleri gibi." (Malinowski 1992, 22)

Halk anlatılarına uygulandığında, işlevlerin sosyolojik ve psikolojik önemi daha çok metnin ilgili olduğu alanla, unsurlarıyla veya münferit dinleyicinin ya da anlatıcının duygusu, düşüncesi ve davranışları ya da öykünün devamlı anlatıldığı toplumdaki olaylar gibi metin dışı sorunlarda yatar. Anlatıcıların ve dinleyicilerinin motivasyonları ve tutumlarıyla uğraşan araştırmacıların yöntemi de "işlev(sel)cilik"(Funktionalismus) olarak nitelenmektedir (Fischer, 549 vd.).

0.1. Türk Motifi

Bu bağlamda yazımızda, Alman halk şarkısının, özellikle tarihsel "Bänkelsang" (historischer Bänkelsang) denilen türünde ortaya çıkan Türk motifinin metin içi ve metin dışı işlevini araştırmaya çalışacağız. Görüleceği gibi inceleyeceğimiz şarkıda "Türk" doğrudan konuyu oluşturmaz, ancak bir yan unsur durumundadır. Bu nedenle, "konunun parçalarından olup, kendi içinde bir dinamizm taşıyan" (Frenzel 1974, 13) "Türk" unsurunu biz burada "motif" olarak niteleyeceğiz. Çünkü; eğer motif, işlevi ile büyük bir konu kompleksinin yapıtaşı ise ve iç dinamizmi sayesinde gelenek sürecinde varlığını koruyabilen bir olgu ise (Frenzel 1974, 13), o halde "Türk" de, Alman kültüründe tarihsel açıdan hem düşünsel hem de biçimsel olarak belli bir imaja ve boyuta sahip, sık sık karşımıza çıkan geleneksel bir motiftir (Türk'ün konulaşma ve motifleşme süreci için bkz. Özyurt 1972 ve Kula 1992, 1993). Bir motifte bulunan, olaya yön verme, imaj oluşturma, başka motiflerle birleşme ya da yeni motifleri çağrıştırma vs. gibi yetenekler onda da vardır.

1. BÄNKELSANG

Türkçede karşılığını bulmakta zorlanabileceğimiz bir kavram "Bänkelsang"; çünkü eşdeğerde bir olguya sahip değiliz, ancak eskiden pazar yerlerinde dolaşan destan satıcıları yakın bir örnek sayılabilir (bunlar önceden bastırdıkları destan metninden bölümler okur, ara verdikleri zaman da boyunlarında asılı teybin düğmesine basar, yine önceden kaydettikleri şarkıyı dinletirler ve destanı satmaya çalışırlardı). "Bänkelsang" da özellikle 19. yy.da yaygınlaşmış, pazar yerlerinde icra edilen bir sanat türüdür ve sözü, resmî ve müziği birleştiren bir özelliğe sahiptir. Bir anlamda, popüler komple bir sanat. Şarkıya adını veren "Bänkel" [masaj] üzerinde söz ve müzik icra edilirken, daha önceden bir pano üzerine belli bir sırayla dizilen resimler yardımıyla anlatılan olay ya da öykü görselleştirilmektedir.

Johann Christoph Adelung, "*Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*" (I, Leipzig 1793) adlı eserinde şöyle tanımlıyordu bu mesleğin erbabını: "Sokak aralarında, tahtadan sıralar üzerinde her türlü cinayet öyküleri anlatan kişi; mecaz ve aşağılayıcı anlamda, bayağı şeyleri bayağı bir şekilde şarkıya dökerek para kazanan kötü bir şair." (Adelung 1793, s.v.). Johann Christoph Gottsched, 1730 tarihli "*Versuch einer Critischen Dichtkunst*" adlı eserinde "Bänkelsang"dan söz etmektedir, ama aşağılayıcı bir şekilde eğretileme yaparak: "Bank ve Sängers sözcükleri bilinen şeylerdir. Fakat kötü bir şiiri "Bänckelsang" diye nitelersen, bu yeni birşey olur" (Gottsched 1730, 13, 75).

Burada "Bänkelsänger" kavramından; tekil bir kişiden çok, söz, resim ve müzik eşliğinde, daha önce bastırdıkları metnin seyirci tarafından alınmasını teşvik için, bir olayı sunan bir grup oyuncu anlaşılmalıdır. Olayın sergilenmesi için masa dışında en fazla üç metre yükseklikte ve iki metre eninde, icabında yuvarlanarak katlanabilecek dört köşe bir bez üzerine çizilmiş resim (Schilder) kullanılır. Bu resim üzerinde olayın bazı epizotları yer almaktadır. Şarkıcı elindeki değnekle bu bölümlere işaret ederken, grubun diğer bir üyesi de seyircilere şarkının basılı metnini satmaya çalışır. Bu satış, o grubun yegane kazancıdır (Petzoldt 1977, 1180). Dolayısıyla bu iş, genel görünümüyle ticaret ve dilencilik arasında bir konuma sahip olmaktadır; Genellikle de harp malullerine tanınan bir ayrıcalık olmuştur (Riha 1979, s. 14).

Sunuş biçiminde, 1. akustik ve figürsel, 2. görsel, 3. müziksel unsurlar

aynı anda seyirciye ulaştığından, "Bänkelsang"ı görsel-işitsel (audiovisuell) bir iletişim aracı olarak niteleyebiliriz (Petzoldt 1977, 1180). İşlevsel olarak, "Zeitungslied" in aksine, güncel olanı konu alıp, eğitmek ve aydınlatmaktan çok, geçmişte kalan olayları ele alıp, eğlendirmeyi amaçlar. Bunu yaparken, görece bir güncellikten ve öğretici-ahlâki unsurları kullanmaktan tamamen vazgeçmez. Etkinlik alanı olarak da yılbaşı pazarlarını ve fuarları seçmesindeki neden burada aranmalıdır. Özellikle eğlendirici yanı ve edebi yönü dolayısıyla, romantik dönemde ve 20.yy.'in başında "Bänkelsang"ın stilize edilmesi girişimleri olmuştur. Zamansal olarak bakılınca, araştırmalar, özellikle resim dökümanlarından ve biçimsel-işlevsel kriterlerden hareketle, bu olgunun 17. yy. başından beri var olduğunu kabul ediyor. Berlin, Bremen, Dresden, Frankfurt, Hamburg Hannover, Leipzig, Lübeck gibi büyük şehirlerin yanında daha küçük merkezlerde de yayınevleri ve matbaalar bu türden örnekler basmışlardır (liste için bkz. Petzoldt 1973, s. 253 vd.). Almanya'da, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllar "Bänkelsang"ın sonunu belgelemektedir (Petzoldt 1973, s. 250).

Bu şarkıların icra edenler, geçmişlerini bu yolla sağladıklarından, anlattıkları olayların, hitap ettikleri insanların dikkatini ve ilgisi çekebilecek özellikte olmasına dikkat ederlerdi. Dolayısıyla, genel olarak aşk öykülerini, bireysel trajedileri, cinayetleri, faciaları, afetleri, olağan üstü olayları (Petzoldt 1977, 1184); özel örnekler vermek gerekirse, kurtların saldırısına uğrayınca, kendi canını kurtarmak için iki çocuğunu feda eden anne; aldatılan gelinin intikamı, çocuğunu kartala kaptıran annenin cesareti, oğlunun sevdiği kızla evlenmesine mücadele etmeyen babanın gaddarlığı, yangında ölen rahiplerin dramı vs. gibi sansasyonel haberleri çok iyi değerlendirirlerdi. Bu bağlamda, halk kültüründe, mekan ve kültür farklılığından, uzaklığından ötürü hep ilgiyle karşılanmış olan "ekzotik" öyküler de "Bänkelsang"ın çok sevdiği konulardan olmuştur. Hatta ölçüde ki, izleyicinin ilgisini çekmek için, yerel öykülerin anlatılmasında bile ekzotik ülkeler ve manzaralar tercih edilmiştir. Bu anlamda "ekzotizm", "Bänkelsang" için bir aksesuar niteliğindedir. En çok sevilen yerler ise, güneşli güney ülkeleridir. Doğanın buradaki sevimliliği, örneğin anlatılan cinayetin acı-mazlığıyla karşılık oluşturmaktadır (Petzoldt, 1973, 280 vd.).

Yukarıda anılan türden ekzotik nitelikte bir "Bänkelsang", düşman kardeşler konusunu ele almaktadır. Bizi ilgilendiren yönü ise, bu kardeşlerin bir Türk paşasının oğulları olması.

1.1. [Sadakatli aşkın soylu Mükafatı. Haç ile hilâlin çarpışmalarından.] (*)

Bu başlık, Braunschweig şehir müzesinde bulunan ve Adam Hölbig (1855-1929) tarafından bez üzerine yağlıboya ile yapılan bir resme aittir. (ölçüleri 271x175). Resmedilen olayı ayrıntılarıyla anlatan ve Hermann Reiche tarafından Schwiebus'ta basılan (Nr. 95 und 411; bkz. Braungart, 1985, 314) metnin özeti şöyle:

Bir Türk beyinin birbirine düşman olan iki oğlu aynı kadını sevmektedir. Zaara bunlardan Adrian için kararını vermiştir. Hussar adındaki diğer kardeş, kadını esir alır ve onu korkutarak, istediğini kabul ettirmek için, bir kaplanla aynı yere kapatır. Fakat Zaara, hayvanla dostluk kurar ve onun yardımıyla oradan kurtulur. Bir asker kılığında girerek Adrian'a ulaşmak ister. Hussar onu takip eder; fakat kadını tekrar ele geçiremeden 'sevgili kaplan' tarafından öldürülür. Ancak kaplan, cesaretini hayatıyla öder. Adrian oraya varınca, durumun farkına varır, sevgililer birbirini tanır ve hemen evlenirler.

Panoda dört resim var; bunlardan ilki Zaara ile kaplanı, hapsedildikleri mahzenin pencere demirlerini sökerken gösteriyor. İkincisi ise Zaara'yı muhtemelen sevdiği Adrian'ın izini bulmak için, üç erkeğe yol danışırken resmetmiş. Büyüklüğünden anlamca bu iki resimden daha önemli olduğunu sandığımız üçüncü resim, dördüncü ile aynı boyutları taşıyor. Üçüncü resim Zaara'yı at üstünde savaşırken, kaplanı da Hussar'ı boğazlarken, dördüncüsü ise üniformalı bir topluluk önünde Zaara ile Adrian'ı, bir din adamı tarafından evlendirilirken gösteriyor. Resim başlığı, böylece son iki resimle yeniden pekiştirilmiş olmaktadır: sadakatli aşkın asil meyvesi. Zaara ve Adrian bunu yaşarken, resim alt başlığı (haç ile hilâlin çarpışmalarından bir örnek) olarak Hussar'ın yenilgisini dile getiriyor.

Biz burada, yukarıdaki öykünün bir versiyonunu incelemeye çalışacağız. Bu versiyonun resmi de yine Adam Hölbig tarafından yapılmıştır, ancak bu kez başka bir başlıkla:

1.2. [İki sevgilinin, Larissa savaş meydanında kavuşması]

Kaynak olarak alacağımız Stemmle (1962, 48-57)'nin kitabındaki resim, beş bölümden oluşuyor: Üstte iki (Hussar'ın Zaara'yı tahterevandan indirmesi

* Alıntılar, tarafımdan Türkçeye aktarılmıştır.

ve Zaara'nın kaplanla bir mahzene kapatılması sahneleri), ortada bir (Hussan'ın savaş meydanında kaplan tarafından attan alaşağı edilmesi sahnesi) ve altta da yine iki (Adrian'la Zaara'nın birbirine kavuşma ve rahip önünde evlenme sahneleri) bölüm. Stemme her bir bölümü büyüterek ayrıca vermiş (bkz. 52, 53, 54-55, 56,57).

Resimler, arka plan bakımından yoksundur. Belli bir sahenin canlandırılması için pek az unsura yer verilmektedir. Öm. ilk resimde, mekânın Türkiye olduğunu belirtmek için, bıyıklı erkeklerin yanında sadece bir tahterevan; ikinci resimde ise mahzenin anlatımı için, demir pamaklıkları bir pencere yeterli bulunmuştur. Bunun yanında, resimler somut durumları gösterirken, gerçeğe uygunluk bakımından zayıftır (Riha 1979, 14); öm. üçüncü resimde, Hussan'la Zaara'nın atlı olup diğer kişilerin yaya gösterilmesi gibi.

2. METNİN ANALİZİ

İncelediğimiz "Bänkelsang" metni, biçimsel olarak şu unsurlardan oluşmaktadır:

2.1 Manzum Bölümler

8+8 = 16'şar dizelik dört bölüm vardır; düzyazıyla ayrıntılı olarak açıklamalarla bölünmüşlerdir. Ardarda getirildiklerinde, olayı bir bütün olarak aktarabilecek durumdadırlar. Dizeler çapraz kafiye ile uyaklandırılmıştır: *abab/cdcd* ... Tam ve kısmen yanık kafiye kullanılmış olması, metnin halk edebiyatından çok yüksek edebiyata yakınlığını göstermektedir: *Stärke/...werke; Leib/Weib; Propheten/Nöten; List/Christ* ...

İlk sekiz dize, Hussan'la Adrian'ın tanıtımına ayrılmış; dış görünüşleri bakımından yakışıklı ve yiğit olarak nitelenen iki kardeş, sonra bir kontrast içinde betimlenmektedir. İkisi arasındaki en önemli zıtlık; birinin Müslüman, diğerinin Hıristiyan oluşuyla temellendirilmektedir. Daha sonraki sekiz dize ise, Zaara'yı tanıtırken, bu kontrastı iki kez vurgulayarak pekiştiriyor. Bu bağlamda, Zaara'nın anlatımına, iki kardeşe ayrılan dizeler kadar yer verilmesini önemli saymamız gerekiyor. Çünkü, bu yaklaşım şarkının mesajına önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. Türk kanı taşıyan, ama çocukken Hıristiyanca eğitilen Zaara'nın, içgüdüsel bir biçimde yine Hıristiyan birine gönül vermesi, dinleyiciyi etkileyecektir.

Zaara idi aşk uğruna
Yandıktan dumadan;
Fakat kızın gönlü sadece
Hıristiyan daydı, Türkde değil.
Türk kanından olmasına karşın,
Daha çocukken erken yaşta
Hıristiyanca yaşamı tatmış;
Ve dinsizlikten kurtulmuştu.

Kendisini seçmeyen Zaara'ya karşı, Hussan'ın takındığı tutum, başta karakteri hakkında söylenenin doğru çıkaracak yönde olacaktır: "Kıncı ve düzenbaz" Hussan, büyük bir öfkeyle, masum kızı haremine kapatır; o kadar zorladıysa da gönlünü kazanamaz, öldürmeye kara verir; en sonunda onu bir kaplanla mahzene atar, amacı aç bıraktığı hayvana kızı parçalatmaktır. Bu ikinci grup dizeler, denilebilir ki, sadece Hussan'ın gaddarlığını gözler önüne sermektedir. Ancak kontrast oluşturma ilkesi burada da karşımıza çıkıyor: Hussan'ın canice fikirlerine karşın, korkunç gecelerde zayıf Zaara'ya arkadaşlık eden kaplanı bu bağlamda değerlendirmeliyiz.

...
Türke ait bir kaplan;
Mazlumları koruyan,
Onun biricik yoldaşydı
Mahzenin vahşi karanlığında.

...
Çekti kılıcını, öldürmek için,
Ama o anda aklına başka
Bir fikir doğdu şeytanca;
Sinsice güldü kendi kendine.

...
Halden anlayan yardımsever bir hayvan, aklını yitirecek canavarlaşmış bir insandan her zaman iyidir (Schenda 1988, 395). Bu görüntü özellikle resimle bir kez daha vurgulanmıştır. Bir durum betimlemesi olarak, vahşi bilindiği halde yardıma gereksinim duyan bir mazlumun yanında uysallaşan bir kaplan ya da arslanın resmedilmesi geleneksel bir anlatım yöntemidir. Sirkte çalışan bir kızın, kendini, sevmediği aşıkından koruyan bir arslanı vardır. Adam, kızı han-

çerleyince, hayvan bir hamlede onun kafasını koparı (başka örnekler için bkz. Schenda 1988, 396). Bizim öykümüzde ise kaplanın insanca tavn karşısında, hala yaptıklarından pişmanlık duymayıp, kızın ardından giderek onu ele geçirmeye çalışan Hussan'ın da sonu da tıpkı böyle olur.

...
İzledi onu savaş yerinde,
Yalvarmalarına tınmadı.
Onu tam yakaladığı anda,
Kaplan yetişir imdada;
Amansız vahşi pençeler
Barban parça parça eder.

Yalnız küçük bir fark vardır arada. Arslan, kızın ölümünden üç gün sonra üzüntüden ölürken, bizim öykümüzde üzülen kızdır, yani Zaara. Roller değişmiştir, ama izleyiciyi duygusal olarak etkileyecek sahne korunmuştur. Bu sahenin amacına ulaşmasını sağlamak amacıyla olsa gerek, Zaara'nın ağlaması manzum bölümde değil, düzyazı bölümünde, yani anlatıcının yorumları içinde, kızın kendi ağzından aktarılmıştır: »Ach, du hast mich aus den Händen des schändlichen Hussan befreit, mußttest dafür aber selber unter den tödlichen Stichen verbluten!«

Sonuç bölümünü oluşturan dizeler ise, sadece sevgililerin kavuşmalarını dile getilmeleri ve en sonunda şarkının verdiği ahlâki öğütü içermeleri bakımından değerlendirilmelidir. Yoksa, ne müslümanın ne de hıristiyanın karakterize edilmesi söz konusu değildir. Önce, izleyicinin etkilenmesi yönünde, öldürülen kaplan aralarında olmak üzere bir kucaklaşma ve öpüşme sahnesi, sonra da beklentileri karşılamak üzere rahip önünde nikâh.

Sevdiğine koştu acele,
Söyledi sevgisini. Adrian
Kesti sözünü sevgiyle
Öpüp dudaklarından.
Rahip kutsadı onları;
Kavuştular tertemiz:
"Kurtardı tehlikeden bizi
Sevgimiz ve sadakatimiz"

Verilen öğüt genellemeye oldukça uygundur: »Sevgi ve sadakat bizi tehlikelerden kurtardı!«

2.2. Düzyazı bölümü

Düzyazı bölümleri, manzum bölümlerin adeta bir çevirisi gibidir. Bu bölümler, anlatıcının ağzından aktarılmaktadır. Anlatım üç ayrı biçimde gelişiyor:

2.2.1. Yorum

Burada, yukarıda özetlenen ve manzum bölümde anlatılan olaylar düzyazıyla yinelenirken, özellikle kişilerin ve davranışlarının daha ayrıntılı olarak karakterize edildiğini söyleyebiliriz. O halde şimdi karakterleri görmeye çalışalım.

Hussan: Çok vahşi ve aslan gibi öfkeli olan Hussan, Müslümandır. Can düşmanı olarak Yunanlıları bilir. Kadınlara karşı kaba davranır (s. 48). Hatta, kendisine direnen Zaara'yı öldürmek ister: Bunun için şeytanca bir plan kurarak, kaplanına yiyecek vermeyip, Zaara'nın yanına salar, ki onu parçalayıp yesin (s. 50).

Biri inanıyordu Muhammede
Ve doluydu kinle nefretle.

Hussan'ın nitelenmesinde kullanılan sıfatlar ve sözcükler: wild (vahşi), Löwenwütig (arşlan gibi öfkeli), Mohammedaner (Muhammede inanan), gelüftet (ihtiraslı), will töten (öldürmeyi düşünen), gebärt teuflische Pläne (şeytani planlar yapan), Unmensch (insanlık dışı), unkenntlich zerfleischte Leiche (parçalanmış ceset), schändlich (rezil), Insurgent (asi), Räuber (şaki), ohn' Erbarmen (merhametsiz), höhnisch (alaycı), Quäler (gaddar, işkenceci).

Adrian: Bir Yunan papaz tarafından hıristiyanlığa takdis edilmiş olan Adrian, kibar ve eğitlidir (s. 48). Yunanlıların safında savaşmaktadır (s. 51). Merhametli (s. 52 vd.), asil ruhludur (s. 55).

Güvenliirdi diğetine zor günde
İyi Hıristiyan, soylu bir adam.

Adrian'ın nitelenmesinde kullanılan sıfat ve sözcükler: Christlich (Hıristiyan), sanft (lđbar), gebildet (kültürlü), lebenswürdig (sevecen), hat edle Seele (asil ruhlı), siegreich (muzaffer).

İki kardeşin bu şekilde birbirinin tam karşısı olarak gösterilmesi aslında

bu metnin bir başka edebi yönünü gösteriyor. Düşman kardeşler motifi, kaynağı kutsal kitaplara dayanan eski bir motiftir. Hz. Adem'in oğulları Habil ile Kabil arasındaki kinin de nedeni, özellikle yahudi ve İslam menkıbelerinde anlatıldığına göre, aynı kadını sevmiş olmalarıdır (Frenzel 1988, 83; Türkçe bir kaynağa göre, Kabil, Habil'in ikiziyle, Habil de Kabil'in ikiziyle evlenmek durumundadır. Ancak Kabil ikizi Klima'yla kendi evlenmek ister. Adem Baba'nın emrine karşı gelen Kabil, böylece Tanrı'nın buyruğunu da tanımaz ve İblis'in eline düşer, kardeşini öldürür; bkz. Akıncı 1968, 136-176). Protestanlığın ortaya çıktığı 16. yy.da Havva'nın bu iki oğlu arasındaki anlaşmazlık ilginç bulunmuş, Kabil inançsız ve münafık, Habil ise ömek delikanlı olarak tasvir edilmişti (Frenzel 1988, 83). Bizim metnimizde doğal olarak, Kabil rolünü müslüman Hussan, Habil rolünü ise hıristiyan Adrian üstlenmiştir. Hussan inançsız, Adrian ömek bir gençtir. Ayrıca iki erkek arasında kalan kadın motifini de edebiyatta tespit ediyoruz (bkz. Frenzel 1974, 14; 1988, 575-578; Nebenbuhlerschaft). Bu geleneksel 'durum motifi'nin aksine, kiskanç erkek rakibini değil, ulaşmak istediği kadını öldürme girişimini benimsiyor; böylece kadının sevgisi ve sadakati de olumlu yönde vurgulanabilecektir.

Zaara: Çok güzel bir genç kız olan Zaara, "İstanbul'un gülü" diye anılmaktadır. Müzikten hoşlanır ve "Guzla" denilen bir estrüman çalar. Erkeğin kibannı ve kültürüsünü tercih eder (s. 48) ve sevgisine sadakatlidir. Hayvanları sever (s. 50), yürekli ve dayanıklıdır. Vefakâr olduğundan, öldürülen kaplanın ardından gözyaşı döker (s. 51). İnançlıdır, ilâhi adalete inanır, Tannya şükreder (s. 52 vd.) ve en sonunda çocukluktan beri eğitimini aldığı hıristiyanlığı seçer (s. 55).

Zaara'nın tanıtımında kullanılan nitelermeler şunlar: Schön (güzel), "die Rose von Stambul" (İstanbul'un gülü), singt und spielt Musikinstrument (müziğe yetenekli), Jungfrau (bakire), dem Hussan gegenüber kalt (müslüman Hussan'ın sevmeyen); Tiger wird ihr Liebster Spielgefährte (kaplanın sevgisini kazanmış), weint um ihn, als er getötet wird (ölen hayvanın ardından gözyaşı döker); als Christin getauft (Hıristiyan olarak vaftiz edilmiş).

Zaara'nın karakterize edilmesi, halk anlatmalarındaki "olumlu, güzel, masum olduğu halde kötü muamele gören, zeki ve aktif" kadın tipine uymaktadır (Moser-Rath, 100 vd.). Kötü muameleden kurtuluş genellikle, burada da olduğu gibi mucizevi bir şekilde gerçekleşir (Moser-Rath, 113); bu tür mu-

cizevi kurtuluş, bir çok menkıbede dönüm noktasının oluşturur. Bunun nedeni olarak, Hıristiyan din büyüklerinin, takibe uğradıkları dönemlerde hapse atılması gösterilmekte, gösterdikleri mucizelerle hapisten kurtulmalarıyla da Hıristiyanlığın üstün niteliğini kanıtlamış olmaktadır (ayrıca örn. için bkz. Brednich, 836 vd.). Öykümüzdeki kızın mucize sayılabilecek kurtuluşunda, bir kaplanın rol almasında gördüğümüz 'yardım sever hayvan' motifine daha önce değinmiştik.

Erkek kılığına girerek tehlikelere atılıp, sevdiğini bulmak için yollara düşen güzellerin sayısı da az değildir (edebiyattan bir öm.: Conrad Ferdinand Meyer'in novelli *Gustav Adolfs Page*, 1882) (Moser-Rath, 117).

2.2.2. Doğrudan konuşma:

Diyalog bölümlerinde, kişisel bir anlatım tutumuyla, kahramanlar bizzat konuşturulmaktadır. Bu da bize "Bänkelsang"ın dramatik yönünü gösteriyor. Diyalogların kullanıldığı yerleri incelersek, bunun belli bir amaca yönelik olarak yapıldığını gözlemliyoruz. Diyalogun kullanıldığı her yerde, iki kişi arasında var olan bir çatışma doruk noktasına ulaşmaktadır: Örn. Zaara'nın Hussan'a verdiği yanıt »Benim kalbim başkasına ait. Onun için asla senin olamam.«, ya da Hussan'ın, Zaara'yı yakaladığı andaki sözü: »Dur, teslim ol!« bu gerilimli sahnelerdendir.

Aynı şekilde, zayıfın yanında yer alıp, onu tutsaklıktan ve daha sonra yeniden yakalanmaktan kurtararak, "ilâhi adalet"ın oluşmasını sağlayan kaplanın ölüm anını da unutmamak gerekir. Zaara'nın dövünmesi, izleyiciyi de sarsmaktadır:

»Ah, beni utanmaz Hussan'ın ellerinden kurtardın, ama bu yüzden kendin ölümcül darbelerle hayatından öldün!«

Diğer yandan, öykülemenin doruk noktasının hazırlanması ve sonunda sevgililerin birbirini tanımaları, böylece gittikçe yükselen gerilimin rahatlamaya dönüşmesi de diyalog içinde gerçekleşiyor.

Zaara: »Bu kardeşinin cezasını Tanrı verdi. Sevgilini senden soğutmaya kalktı. Bunu başaramayınca, maalesef şurada ölü yatan kaplanı onun üstüne salıp parçalamak istedi. Ama Tanrı ona engel oldu; Çünkü o mazlumları korur. Ona şükürler olsun!«

Adrian sorar: »Sen kimsin ki, garip yaratık?«

Zaara: »Zaara'yım, seni kalpten seven kız.«

Bu sahnenin bir başka önemi daha vardır. "Bänkelsang"ın en önemli unsurlarından olan, Tanrı'nın yüceltilmesi de burada yerine getiriliyor. Dinleyicinin dinsel görüş ve yaşamını önemseyen bir anlayışla, fırsat düştüğü anda "Tanrıya şükretmek" ihmal edilemez. Nitekim yukarıdaki durumda; "kendini istemeyen birine zorla sahip olmak isteyen, olmayınca öldürmeyi, bir kaplana parçalatmayı planlayan Hussan'ı Tanrı engellemiş, cezasını vermiş ve böylece ilâhi adalet yerini bulmuştur" (bkz. Riha 1979, 15). Bu nedenle "mazlumların koruyucusu"na şükredilmelidir.

Manzum bölümde bir kez karşılaştığımız diyalog, iki sevgilinin ağzından, şarkının önemli olması gereken en son dizelerini dolduruyor. Alınması gereken ders bu şekilde açığa çıkıyor: İyi insanlar sevgilerinden ve sadakatlerinden ödün vermemeli, böylece kesinlikle bir kurtuluş yolu bulunacak ve bu davranış ödüllendirilecektir; deyim yerindeyse "sabnn sonu selâmettir":

"Kurtardı tehlikeden bizi
Sevgimiz ve sadakatimiz"«

"Bänkelsang"ın öğreticiliğini, eğlendiriciliğini, ürperticiliğini ve izleyicide duygusal katılımı sağlayacak tüm öğeleri bu diyaloglarda bulmak mümkün görünmektedir.

2.2.3. İzleyiciye yönelme

Anlatıcının, yer geldikçe, izleyicinin dikkatini resimlere çekmek için, metin içine serpiştirdiği sözleri bu bağlamda ele alıyoruz. Anlatım devam ederken, birden izleyiciye dönülüp ilgili resime (ayrıca değnek de kullanılarak) işaret edilmekte ve o sahne kısaca açıklanmaktadır: "Tablonun ilk bölümünde gördüğünüz gibi, Zaara'ya inmesini emretti" (...) "İkinci bölümde, bir ev köpeği gibi kucağına sokulan kaplanla mahzene atılmış Zaara'yı görüyorsunuz" (...) "Tablonun ortasında görebileceğiniz gibi" (...) İki sevgilinin, Larissa savaş meydanında kavuşma sahnesi resmin sol alt köşesinde" (...) Nikahtan önce, son resmimizde görüldüğü gibi, genç kız Hirstiyan olarak vaftiz edildi".

Dolayısıyla, anlatıcı geçmiş zamandan, yani öyküleme zamanından, şimdiki zamana dönmekte, izleyici ile bir tür iletişim kurmaktadır. Bu yönelişlerin

sayısı, bizim örneğimizde resmi oluşturan bölümlerin sayısı ile sınırlı görünmektedir ve bunu genellemek yanlış olmaz.

3. EKZOTİK UNSURLAR:

Bu belgede, anlatımı ilginç kılmak amacıyla önemli bir yöntem olarak "ekzotizm"e başvurulmuştur. Çünkü; "Vasat bir insanı, ya günlük yaşam içinde pratik olarak yaşadığı veya etkilendiği ya da tamamen yabancı 'ekzotik' olan şey ilgilendirir – yani ya komşusu ya da yabancı" (Hellpach 1942, 17). Bu nedenle şarkıcı, öyküsünü, ekzotizmin, hayalleri harekete geçiren unsurlarıyla olabildiğince süslemekten geri kalmamıştır. Bu unsurlar; yabancı kişi (*Hasan, Ahmed Paşa*) ve yer (*Türkiye, İstanbul, Larissa*) adları, yabancı kültür çevresi (*Müslüman, Papaz*) veya bu çevreyi karakterize eden hayvanlar (*Kaplan*) ya da kültür parçalarıdır (*Harem, "İstanbul'un Gülü", Tahterevan, Telli bir Türk sazı: Guzla, fes*).

Bu ekzotik unsurların bazıları yardımıyla olayın, izleyiciyi anlatılan öykünün doğruluğu konusunda inandırmak için, tıpkı efsanelerde olduğu gibi, belli bir mekâna bağlandığını da görüyoruz. Örneğin Atina ile Selanik arasında bulunan Larissa kenti, tarihte gerçekten Türk-Yunan ilişkilerinde çatışmalara sahne olmuş bir yerdir: "Osmanlı topraklarına katılınca (1430), Rumeli eyaletine bağlı bir kaza merkezi konumuna getirildi ve 'Yenişehir-i Fenar' adını aldı. Doksan üç harbi'nden sonra yapılan sınır düzenlemesi sonunda Tesalya bölgesiyle birlikte Yunanistan'a bırakılan Larissa (2 temmuz 1881), 1897 Türk-Yunan savaşı'nda yeniden Türkler eline geçti; savaşı sonuçlandıran barış antlaşmasıyla (4 aralık 1897) Yunanistan'a bırakıldı." (Büyük Larousse 14, s.v.).

Aynı şekilde, adı geçen Ahmet Paşa muhtemelen, görevleri arasında 1895 tarihinden önce Atina elçiliği de yapan Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936) olabilir (bkz. Türk ve Dünya Ünlüleri, 1983, 143). Ancak, biri müslüman diğeri hıristiyan ikli oğlu olup olmadığı konusunda elimizde herhangi bir bilgi yok.

"Rose von Stambul" nitelemesi ise ünlü Avusturyalı besteci Leo Fall (1873-1925)'in 1916'da sahnelenen ve sözleri Julius Brammer ile Alfred Grünwald'a ait çok popüler bir operetinin adıdır (Fall için bkz. Stanley 1980). Bu operetin metninde de konu sadakattir ve Türk sevgili, "Binbirgece Masallan"ndaki Şehrazad'a benzetilir (söz ve nota için öm. bkz. Erdlen, 130-134).

Görüldüğü gibi, harem, tahterevan, fes vs. gibi motiflerle hayal gücü uyanılırken, aynı zamanda mekâna , tarih ve döküman gibi nesnel kanıtlarla

inandıcılık pekiştirilmektedir. "Bänkelsang" türünün "Zeitungslied"e olan yakınlığı gösteren inandıcılık konusundaki bu özen, pazar yeri şarkıcılarının uyduruk öyküler anlattığına dair görüşlere karşı alınan bir önlemdir; böylece olumlu yönde reklam yapılmaktadır. Ancak, bu tutum zamanla kalıpsal bir hal almış, dolayısıyla anlatılan öykünün gerçekliğinden çok uydurukluğuna işaret eder olmuştur. İki tür arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, inandıcılık savını iki açıdan değerlendirmektedir: 1. Bu sav, uyduruk öykülerde yalan sinyali verir. 2. Yer, zaman ve kişi adları vererek anlatımını destekleyen "Bänkelsang"da, gerçek olaylarla bağlantı kurulsa da, benzer biçimde olması muhtemel ürpertici bir öykü aktarıldığından, burada bir 'kumaca sinyali' söz konusudur. Dil ve resim yoluyla canlandırılan sahneler de zaten bu kumaca, yani olabirlik düzeyini belirginleştirir; bu sunuş biçimiyle izleyicide belli bir mesafeli tutum oluşur (Hinck 1972, 87 vd.).

4. SONUÇ

İncelemeye çalıştığımız "Bänkelsang"da ana konu 'sevgide sadakat ve bunun ödüllendirileceği' mesajıdır. Bu, Adam Hölbig tarafından yapılan panonun başlığından da anlaşılmaktadır: "Edler Lohn der treuen Liebe". Amaç, sevgi gibi elemanter olduğu kadar evrensel bir olayda, hemen herkesi ilgilendirecek sadakat duygusunun önemini vurgulamak, izleyici/okuyucuda bu davranışın gelişmesine katkıda bulunmak olmalıdır. Bu bağlamda "Türk" motifinin hiç bir yeri ya da rolü olmaması gerekir. Ancak görüyoruz ki, alt başlık "Aus den Kämpfen zwischen Kreuz und Halbmond", arzu edilen davranışı çok geniş bir çerçeveye oturtuyor: Haç ve Hilâl karşıtlığı. Sadakat ile bu karşıtlığın görünürde doğrudan bir ilgisi yok. Fakat, karşılaştırılan kişilerin karakterlerinin oluşturduğu kontrast içinde, verilecek mesajın etkisi daha güçlü olacaktır. Dikkat edilirse, şarkıda ve düzyazı bölümlerinde, olumlu karakterlerin değil de, daha çok olumsuz karakterin vurgulanmasına özen gösterilmiştir. Bu, sadakat gibi güzel bir davranışın, kötü bir kontrast önünde daha iyi belirmesini sağlayacaktır. Bu teknik, "Bänkelsang"ın bir iletişim aracı olmasıyla da açıklanabilir: Çünkü olumsuzu ön plana çıkarmak kitle iletişim araçlarının yapısal bir sorunudur; yabancıların olumsuz ele alınmasını bu genel tutum içinde değerlendirmek gerekir. Günümüz basın-yayın araçları da, farklı etnik grupların haber konusu yapılmasında özellikle (cinayet, uyuşturucu, çatışma) gibi kötü

karakterli olaylara ağırlık vermektedir. Dolayısıyla, olumlu olayların, normlar içinde kalmasından ötürü, haber değeri yoktur, ancak normlardan bir sapma söz konusu olunca, konu ilgi çekici hal almaktadır (Gökçe 1988, 8 vd.). Kendini övmek ve yüceltmek için başkasını olumsuz gösterip kötülemek, sosyal psikolojide karşılaşılan bir davranış biçimidir.

Diğer yandan, Zaara'nın sevgisinin sınanması, zorlukların aşılması Türk engelli üzerinden gerçekleşirken, ödülün büyüklüğü de ortaya konmaktadır: İlahi adalet tecelli edip, zorba, cani ruhlu, kardeşine ihanet eden Hussan kaplanın pençelerinden cezasını bulur ve iyi yürekli, aşkından ödün vermeyen Adrian'la Zaara birbirlerine kavuşurlar.

Söz konusu ekzotik unsurların çıkarılmasıyla aslında bu "Bänkelsang" içeriğinden hiçbirşey yitmez. Aynı türden herhangi başka bir şarkı gibi, nihayet en sevilen konulardan biri olan "sadakât" bir kez daha ele alınmaktadır (başka örnekler için bkz. Petzoldt 1973, 268 vd.). Yukarıda ki anlatım örgüsü ve tipleştirme tamamen kalıpsaldır, ve bir çok öremde bulunabilir. Aynı şekilde sevgide sadakat sorunu, "Bänkelsang" türünde en önemli değerlerden biridir; fakat burada söz konusu olan sevgi kişisel, bireysel değil, sosyal bir konumla ilişkilidir. Buna göre, sadakatsizlik büyük bir günahdır. Kötülüğün, suçun ve mahvoluşun sebebi onda aranmalıdır (Petzoldt, 1973, 269). Dolayısıyla, öyküdeki Türkün, kötülüğünün, canillığının ve sonunda mahvoluşunun nedeni onun Türklüğünde ya da müslümanlığında değil, daha çok sadakatsizliğe neden olmak isteyişinde, daha doğrusu sadakate yönelen potansiyel bir tehdit oluşunda görülmelidir. Öyle sanıyoruz ki, Hölblig'in çizdiği ikinci resmin başlığını bu açıdan değerlendirmek gerekir: "İki sevgilinin Larissa savaş meydanında kavuşması". Artık vurgulanan hilâl-haç çatışması değil, aksine sadakatın ödüllendirilmesidir.

16./ 17. yy. protestan ilahiyatçıların vaazlarında verdikleri kusalardan bazı örnekler, bu kötülüğün kökenini dışarda arama tutkusunu göstermektedir. Kölelerine kötü muamele yapan Romalı, İspanyol, Türk, Alman arasında ayırım yapmadan, çifte (sabana) koşulan insanların başına gelenler kalıpsal bir söylemle dile getirilmekte, dolayısıyla ana sorun olarak, yapanın kimliğini veya dinini değil, muamelenin kendisini ortaya koymaktadır (Rehermann 1977, 404 vd.). Dolayısıyla yukarıda geçen değişik milliyetler sadece "yabancı" olmaları ve kontrast oluşturmaları bakımından değerlendirilmelidir.

Şarkıda "Türk motifi"nin kullanılmasının, doğrudan bir cephe alma biçiminde değil, izleyicide daha büyük bir etki uyandırmak için, haksız yere kötü muameleye uğrayan bir kişinin, en sonunda hakkını elde edeceği ve kötülüğü yapanın cezasını kesinlikle bulacağı savı bağlamında işlevsel olduğunu görüyoruz. Elbette haksızlığı yapanın "Türk" olması, bir "aşağılama" biçiminde algılanabilir. Bu, "Türk"ün başka bir gruba, başka bir dine ve dünya görüşüne ait olmasıyla meşrulaştırılmaktadır. "Türk"ün başkalığı, onun yerini toplum hiyerarşisi içinde en sona atmakta; bu durum daha üst kademelerde olduğu inancı taşıyan insanların pozisyonunu güçlendirmektedir (krşl. Geiger, 689). Aşağıdakine yakıştırılan kötü davranışlar sergilenerek, güya üsttekinin iyiliği pekiştirilmektedir. O halde burada psikolojik işlevi vurgulamak gerekir. Biraz abartılı olmakla birlikte, anlatıcı ve izleyicinin başkasını kötüleyip dışlayarak güven oluşturma girişimi, aslında onun aşağılık ve güvensizlik duygusunun bir yansıması olmalıdır.

Ancak, bu dışlamanın masumiyet, hak, adalet vb. kavramlar yoluyla gerçekleşmesini, biz "Türk" motifinin işlevselliğini göstermesi bakımından önemli buluyoruz. Öyküdeki "Türk" nihayet kendinden zayıf olan ve kendini tercih etmeyen birini aşağılamakta, ona kötü muameleyi reva görmekte; dolayısıyla kumaca da olsa bu davranışının karşılığı olarak o da aynı muameleyi yaşamaktadır. Dinleyici bu şekilde uğranılan haksızlığın tazmin edildiğini görüp rahatlamaktadır (krşl. Geiger, 690). Bundan aldığı ders: *Sakin başkasına kin tutma, gaddar olma, kötülük etme, kötülük bulur, cezanı çekersin* şeklinde ifade edilebilir. Aslında öykü içinde bir çelişkidен söz edilebilir. Çünkü bir yandan aşağılama davranışının kötülüğü anlatılmaya çalışılırken, öbür yandan bu davranış "Türk" örneğinde bizzat gerçekleştirilmektedir.

Bir kişilik imajı olarak, "Türk"ün kıskançlığı ve buna bağlı olarak sergilediği insanlık dışı davranışları vurgulanarak, izleyici/okuyucuda bunların karşıtı tutumları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bakımdan, oynadığı rol itibarıyla kötü bir kişilik imajı sunmak işlevinden ötürü "Türk"ü bir "tip motifi" (Typus-Motiv; Frenzel 1974, 23) sayabiliriz.

"Kötü örnek" işlevini gören Türk motifinin bu "Bänkelsang" metninde kullanılışı, ayrıca bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkıyor. Yaptıklarının cezasını bulan "Türk" bir motif olmanın da ötesinde, adeta bir "Exempel" [kıssa, ders] haline gelmiştir. "Bir metinde ya da konuşmada, dogmatik veya ahlaki bir öğ-

retinin pekiştirilmesi için, olumlu ya da olumsuz yaşam örnekleri içeren kısa öyküler” (Wilpert 1969, 240) biçiminde tanımlanan “Exempel”in işlevi daha çok izleyicinin/okuyucunun eğitilmesi yönündedir ve kullanım alanı olarak eğlence edebiyatında ve ahlaki okuma parçalarında geniş yer bulmuştur. Wilpert bunun dışında efsanelerin, masalların, halk türkülerinin ve baladların da bu “Exempel” motiflerini kullandığını belirtmektedir (a.g.e, 241). “Türk motifi”nde yukarıda sayılan özellikleri aynen bulabiliyoruz.

KAYNAKÇA

- ADELUNG, J. Chr.: **Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart** I, Leipzig 1793. (Petzoldt'dan naklen)
- AKINCI, Ahmet Cemil: **Kâbeye Doğru Büyük Kısas-ı Enbiya. Peygamberler Tarihi C. 1**: Hazreti Adem, Fatih Yayinevi, İstanbul 1968.
- BRAUNGART, Wolfgang (Hrsg.): **Bänkelsang. Texte, Bilder, Kommentare**. Reclam Universal-Bibliothek Nr. 8041, Stuttgart 1985.
- BREDNICH, Rolf Wilhelm: "Gefangenschaft" Macd. **Enzyklopädie des Märchens**, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Hrsg. von R. W. Brednich, Bd. V, Berlin - New York, Sp. 833-846.
- BÜYÜK Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt: 14, Milliyet Yayınları.
- ERDLER, Hermann (Bearb.): **Lieder zur Gitarre: Wandervogel-Album**. Bd. IX (Schlager-Band), Hansa Ausgabe : 458, Hamburg - Leipzig (t.y.).
- FISCHER, John L.: "Funktion" Macd. **Enzyklopädie des Märchens**, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Hrsg. von R.W. Brednich, Bd. V, Berlin - New York 1987, Sp. 543-560.
- FRENZEL, Elisabeth, **Stoff- und Motivgeschichte**. Grundlagen der Germanistik 3, 2. verb. Aufl., Berlin 1974.
- FRENZEL, Elisabeth: **Motive der Weltliteratur**. 3. überarb. u. erw. Aufl, Kröner Bd. 301, Stuttgart 1988.
- GEIGER, Klaus F., "Diskriminierung" Macd. **Enzyklopädie des Märchens**, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Hrsg. von Kurt Ranke, Bd. III, Sp. 688-704.
- GOTTSCHED, Johann Christoph: **Versuch einer Critischen Dichtkunst vor die Deutschen**, Leipzig 1730 (Petzolt, 1977'den naklen).
- GÖKÇE, Orhan: **Das Bild der Türken in der deutschen Presse**. Eine Inhaltsanalyse der Berichterstattung zum Besuch des türkischen Ministerpräsidenten Turgut Özal im Herbst 1984 in der Bundesrepublik Deutschland. Beiträge zur deutschen Philologie, Bd. 64, Giessen 1988.
- HELLPACH, Willi: **Deutsche Physiognomie**, Berlin 1942 (Leander Petzolt, HbdVI'den naklen).
- HINCK, Walter: "Volksballade - Kunstballade - Bänkelsang". Schäfer, Albert (Hg.), **Weltliteratur und Volksliteratur: Probleme und Gestalten**. C.H. Beck, Schwarze Reihe Bd. 93, München 1972, s. 80-101.
- KULA, Onur Bilge: **Alman Kültüründe Türk İmgesi I**, Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları No: 5, Adana 1992.
- KULA, Onur Bilge: **Alman Kültüründe Türk İmgesi II**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.
- ÖZYURT, Şenol: **Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volküberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert**. Motive, Freiburger folkloristische Forschungen, Bd. 4. Wilhelm Fink Verlag, München 1972.
- MALINOWSKI, Bronislaw, **Bilimsel Bir Kültür Teorisi**. (Çev. Saadet Özkal), Kabcacı Yayınları: 21, Bilim Kitapları: 6, İstanbul 1992.

- MOSER-RATH, Elfriede: "Frau" Mad. **Enzyklopädie des Märchens**, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Hrsg. von R.W. Brednich, Bd. V, Berlin - New York 1987, Sp. 100-137.
- PETZOLDT, Leander: "Bänkelsang". **Handbuch des Volksliedes**. Hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich, Lutz Röhrich, Wolfgang Suppan, München 1973. Bd. 1, s. 235-291.
- PETZOLDT, L.: "Bänkelsang" Mad. **Enzyklopädie des Märchens**, Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Hrsg. von Kurt Ranke. Berlin/New York 1977. Bd. 1, Sp. 1177-91.
- REHERMANN, Ernst Heinrich: **Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jh.'s**. (Schriften z. Niederdt. Volkskunde.), Otto Verlag, Göttingen, Schwartz 1977
- RIHA, Karl: **Moritat, Bänkelsang, Protestballade, Kabarett-lyrik und engagiertes Lied in Deutschland**. Athenäum, Bd. 2100, 2. Aufl., Königsstein (Ts) 1979.
- SADIE, Stanley (edit.): **The New Grove Dictionary of Music and Musicians**, Volume: 6, London 1980.
- SCHENDA, Rudolf: **Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910**, Klostermann Verlag, Frankfurt 1988, s.395 vd.
- STEMMLE, R[obert] A. (Hrsg.): **Herzeleid auf Leinwand, Sieben Moritaten**. Bruckmann Verlag, München 1962.
- TÜRK ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Cilt: 1. Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983.
- WILPERT, Gero v., **Sachwörterbuch der Literatur**, Kröner Bd. 231, 8. verb. u. erw. Aufl., Stuttgart 1969.

DOĞU ALMAN EDEBİYATI VE "KARANLIKTA AĞLAMAK"

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Koç* □

Giriş

8 Mayıs 1945 yılında Almanya'nın İkinci Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla Almanlar için tarihte ve edebiyatta yeni bir dönem başlamıştır. 1949 yılından itibaren Almanya ikiye bölünmüş, bir tarafta 23 Mayıs 1949 da Almanya Federal Cumhuriyeti, diğer tarafta ise 7 Ekim 1949 da Alman Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Farklı iki siyasi ve askeri blokta yer alan Almanların edebiyatlarında da farklılık kendisini göstermiştir. Federal Almanya'nın askeri, ekonomik, siyasi ve edebi alandaki çalışmaları Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa devletlerinin kontrolünde yürütülmüştür. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde ise aynı alandaki çalışmalar Sovyetler Birliği'nin denetimindedir. Farklı politik ve kültürel zeminde yürütülen çalışmalar Almanları birbirinden uzaklaştırıyordu. Yazarlar, belirlenen kriterlere göre eser yazabilmekteydi. Her iki Almanya'da; savaş, savaşın sonuçları, Nazi dönemi, Toplama kampları, musevilere yapılan zulümler hicvedilerek işleniyordu. Yazarların "Yıkıntı Edebiyatı" (Trümmerliteratur) diye adlandırdıkları bu dönemi bizzat yaşamaları, bu acı ve ızdırapları dile getirerek Hitler döneminin ve onu temsil eden Vatan- ve Kan Edebiyatı'nı (Blut-und Boden-Dichtung) eleştiriyorlardı. Zaten Nasyonal-Sosyalizmin savaş yenilgisiyle bu dönem de sona ermişti. (1)

Doğu Almanya'da Hitler döneminde sürgünde bulunan yazarların geri dönmesiyle faaliyetlerini buradan sürdürüyorlardı. Sürgün Edebiyatında (Exil-

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1) Bkz. Aytaç, Gürsel: **Çağdaş Alman Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.370-390, ve Rötzer, Hans Gerd: **Geschichte der deutschen Literatur**, Epochen-Autoren-Werke, Bamberg 1992, s. 381 ff

literatur) toplumcu gerçekçilik (sozialistischer Realismus) anlayışı ile eser veren bu yazarlar, aynı ilkeye bağlı kalarak Doğu Almanya'da da eser vereceklerdi. Bu konuda Gürsel Aytaç'ın tesbitleri şöyle:

"Demokratik Almanya'da güdümlü edebiyat, devlet desteğiyle yaşama ve gelişme imkanları bulunuyordu Fakat bazı yazarlar, nitelikleri sayesinde Federal Almanya'daki yayınevlerince de basılma olanağını elde ettiler. Eleştirel tutumları yüzünden Demokratik Almanya makamlarınca onaylanmayan bazı yazarlar ve bazı eserler de Federal Almanya'da şanslı olabiliyorlardı."(2)

Aytaç'ın da belirttiği gibi Doğu Almanya'da sansürün olması yazarların her türlü gerçeği yazmasına imkan tanımıyordu. Buna rağmen yazılan gerçeklerden dolayı yazarlar çeşitli şekillerde cezalandırılıyordu veya sürgüne gitmek zorunda kalıyorlardı, örneğin Wolf Biermann, Reiner Kunze vs.

Fakat baskı, sansür ve diğer sebeplerden dolayı 40 yıl içinde Doğu Almanya yönetimi ile halkı arasındaki uçurum ve bunun sonucu olarak Batı Almanya'ya yönelen kitlesel göçler, Alman Demokratik Cumhuriyet'i'nin sonunu hazırlamıştır.

3 Ekim 1990 tarihinde Almanya Federal Cumhuriyeti ve Alman Demokratik Cumhuriyeti yeniden birleşmiştir. Aytaç bu birleşmeyi şöyle değerlendirmektedir:

"Bunun edebiyat dünyasında yansımaları, hem toplumsal bir olgu olarak eserlere konu kaynağı olmak biçiminde gerçekleşecek, hem de eski DDR edebiyatının kaderini çizecektir. Güdümlü, bu yüzden devlet desteği görmüş birçok DDR yazarı yeni Almanya Cumhuriyetinde varlığını sürdürmeyecektir. Buna karşılık eski DDR'de Batı'nın eskiden beri benimsediği yazarlar yayın dünyasında kalacaklardır." (3)

Eski Doğu Almanya edebiyatının ve eğitiminin kaderini çizecek ge-

2) Aytaç, Gürsel: *Çağdaş Alman Edebiyatı*, s.517

3) Aytaç, G., *age.*, s.517

lişmeler, Aytaç'ın da ön gördüğü gibi başlamıştır. Özellikle Doğu Almanya'da doğup büyüyen, o baskı ve sansürden geçen yeni yazarlar, yaşadıklarını yazarak edebiyata mal etmeye başladılar. Bu bağlamda, şimdi, yazar Ursula Burkowski ve eseri " Weinen in der Dunkelheit" (Karanlıkta Ağlamak)'den bahsetmek istiyoruz. Berlin'de 1991 yılında Selbstverlag'de yayımlanan eser, 147 sayfadır.

Ursula Burkowski

04.04.1951 yılında o zamanki adıyla Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin Doğu Berlin'de dünyaya geldi. Ursula Burkowski, eserde karşımıza Fanny W. şeklinde çıkacak(4), iki yaşında iken 1953 yılında annesinin Federal Almanya Cumhuriyeti'ne kaçmasıyla bir hafta kardeşleriyle birlikte açlığa ve soğuğa karşı yaşam mücadelesi verdi. Bir hafta sonra büyük baba, kızının Noel hazırlıkları nasıl gidiyor diye geldiğinde acı manzarayla karşılaşır, durumu polise bildirir, çocuklar hastaneye kaldırılır. Hastaneden sonra çocuklar o zaman için Avrupa'nın en büyük yetiştirme yurdu olan ve 600 kimsesiz çocuğun barındığı Doğu Berlin'deki yurda yerleştirilir.

Weinen in der Dunkelheit (Karanlıkta Ağlamak)

İşte Ursula Burkowski, bu kitabında adı geçen "ömek sosyalist yetiştirme yurdu" diye ünlenen buradaki 14 yıllık hayat hikayesini, daha doğrusu acı ve ızdıraplarını dile getirmiştir. Günce tarzında kaleme alınan eser Burkowski'nin geçmiş on dört yıllık anılarını içermektedir. Bu eserini özellikle anne -babalara, öğretmenlere ve eğiticilere atfeden yazar, çocukların hiçbirşeyi unutmadıklarını vurgulayarak eserine başlar.

Eserin Çıkış Sebebi

Bu kitabın yazılmasına sebep olan olayları ise yazar önsözde belirtir. Daha 10 yaşındayken etrafını yeni tanımaya başladığında bütün bunları birgün yazacağına karar verir. 14 yaşında tutmuş olduğu ilk güncesi, kuskanç bir arkadaşı tarafından yırtılır. Diğer önemli bir sebep ise 1989 yılında Doğu Almanya da anne babaların çocuklarını terkederek Batı Almanya'ya kaçmalarıdır. Yurtlar ise terk edilmiş çocuklarla dolup taşmaktadır. Bunun üzerine yazar, bu kitabı yazmaya karar verir, alle yaşamından yoksun olarak yaşayan çocuk ve gençlerin çilelerini bütün insanlara göstermek ister.

---

4) Bkz. Burkowski, Ursula : **Weinen in der Dunkelheit**, Berlin 1991, s. 12

Yazar kitabında, hayat hikayesindeki önemli olay ve anları 76 başlık altında gruplandırarak anlatmıştır : So konnte es gewesen sein (Böyle olmuş olabilir), Weihnachten (Noel Bayramı), Kinderheim (Çocuk Yuvası), Geburtstag (Doğum Günü), Krank (Hasta), Christian, Einschulung (Okula yazdırma), Ausflug nach "drüben" ("Öbür tarafa" gezinti), Pflegeeltern (Evlilik edinen ana baba), Mein Bruder (Kardeşim), Wiedersehen mit Christian (Christian'ı tekrar görmek), Ämterplan (Hizmet Planı), Gruppenkeile (Grup Dayacağı) Pech für zwei (İki kişi için talihsizlik), Die Verpflegungstüte (Erzak çantası), Meine erste Banane (İlk muzum), Juri Gagarin, Die Mauer (Duvar), Stubenappel (Koşuş Yoklaması), Herbstferien (Sonbahar Tatili), Eifersucht (Kıskançlık), Schulalltag (Okul hayatı), Rache ist süß (İntikam tatlıdır), Der Chorleiter (Koro Şefi), Meine erste Ohrfeige (İlk Tokadım), Tod (Ölüm), Toro, Mein erster BH (İlk Sütyenim), Gefährliche Botsfahrt (Tehlikeli kayak gezintisi) Erzieher in Not (Eğiticiler zorda), Unterschied zwischen Ost und West (Doğu ve Batı arasındaki fark), Ausgenutzt (Suistimal edilmek), Winterferien (Kış tatili), Die Liebe wird probiert (Aşkın denenmesi), Bei den Bäckerleute (Finnli Allesinde), Westbesuch zu Ostern (Paskalyada Batı ziyareti), Jugendweihe (Gençlik merasımı), Mein erster Kuß (İlk öpücüğüm), Jugendwerkhof (Gençlik iş yeri), Wo ist meine Schwester? (Nerede Kız kardeşim ?), Was soll ich werden? (Ne olmalıyım?), Ferieneinsatz (Tatil istihdamı), Einsamkeit (Yalnızlık), Krankenhaus (Hastane), Abschied vom Heim (Yuvaya veda), Auszug aus dem Heim (Yuvadan ayrılma), Im Jugendwohnheim (Gençlik yurdunda), Die Fabrik (Fabrika), Berufsschule (Meslek Okulu), Freizeit (Boş zaman), Tag der Republik (Cumhuriyetin Günü), Die Mao-Plakette (Mao-Plaketi), Buchenwald, Vormilitärische Ausbildung (Askerlik öncesi eğitim), Vorweihnachtszeit (Noel öncesi), Verdacht (Şüphe), Weihnachten 1967 (Noel Bayramı 1967), Gedanken (Düşünceler) Potsdam, Hausarrest (Ev hapsi), Eine Enttäuschung und ein Entschluß (Bir Hayalkırıklığı ve bir karar), Mein "erstes Mal" (Benim "ilk defam"), Tanzabend (Danslı suvare), Freundin Marie (Kız arkadaşım Maria), Mein erster Freund (İlk erkek arkadaşım), Die Verwandten (Akrabalar), Wiedersehen mit Antje (Antje ile tekrar görüşmek), Parteitag (Parti Kurlayı), Schwanger (Hamile), Ein kleiner Denzettel (Küçük bir ders verme), Im Müttererholungsheim (Anneler Sanatoryumunda), Die Entbindung (Doğum), Mütterpflichten (Annelerin Vazifeleri), Wieder im Mütterheim (Tekrar Anneler Yurdunda), Abschied (Veda), Das Kinderheim (Çocuk Yuvası).

Kinderheim (S.2-4) başlığı altında yurda geldiğinde edindiği ilk iz-

lenimlerini anlatan yazar, toplu eğitimin, daha doğrusu grup eğitiminin bireyselliği nasıl yekettiğini ve çocukları yalnızlığa ittiğini vurgulamaktadır. Özellikle bir çocuğun, hatasından dolayı bütün grup tarafından cezalandırılması eleştirilmiştir:

"Herkes 'kötü' çocuğun etrafında toplanmak zorundaydı ve Eğiticinin komutuyla "tuu (ayıp) , tuu (ayıp)" veya benzeri bir şey bağırarak zorundaydı." (5)
(*)

Küçük çocuklar ağladıklarında veya yaramazlık yaptıklarında onlara "öcü geliyor" şeklinde hitab edilerek ve ışıkları kapatılarak korkutulur:

"Huuuu, Huuuu, ben öcüyüm, şimdi sizi götürmeye geliyorum." (6)

Çocukları cezalandırma konusunda, eğiticilerin hayal güçlerinin geniş olduğu belirtilmektedir. Suçluların ortaya çıkmamasında zaten az olan özgürlüklerin kısıtlanması yönteminin etkili olduğunu görüyorlar. Sinema yasağı, kahvaltıdan bir kısıtlama vs. Çocukların duygu ve düşüncelerini açığa vurmaları, özellikle sinirlenmek, kızmak, darılmak, vs. türü hisler eğiticiler tarafından itaatsizlik, küstahlık şeklinde yorumlanmaktaydı. Yurttaki çocuklar yaş gruplarına göre 4 gruptan oluşur. 1., 3. ve 4. grupta Anaokulu veya okula giden çocuklar yer almaktadır. 2. grupta ise bebekler bulunmaktadır. Yurtta her şey belli bir plan çerçevesinde yer aldığı için sıkı disiplinli bir hayat yaşamaktaydılar. Yazar "Ämterplan" başlığında günlük planı şu şekilde vermiştir :

"6.15'de kalkmak , hava şartları ne olursa olsun sabah sporu, (hep çorba ve reçelli ekmeğin dilimi), oda temizliği, lavabo, tuvalet temizliği, çöpleri boşaltma; öğleden önce okul, öğle yemeği, öğle tatili,;Etüd dersleri, boş zaman , ya çalışma grup olarak ya da oyunla geçirilirdi. Akşam yemeğinden önce verilen görevler yapılırdı, yemekten sonra da gece istirahati yapılırdı." (7)

5) Burkowski, Ursula : **Weinen in der Dunkelheit**, Berlin 1991, s. 3

*) Eserden yapılan tüm alıntılar tarafımızdan Almandan Türkçeye çevrilmiştir.

6) **Age.**, S.4

7) Burkowski, Ursula : **Weinen in der Dunkelheit**, Berlin 1991, S.13-15

Burkowski yurtlardaki yaşayan çocuklar hafta sonlarında kendilerine bakmak için (Pflegeeltern) evlatlık edinilen anne ve babalardan bahsetmektedir. Özellikle Yurtta kalan çocukları hafta sonunda evlatlık edinme için Doğu Almanya'da bir yarış başlar. Burkowski bunun Doğu Almanya'da çocuk sevgisinin artmasından değil, Yurtta kalan ve evlatlık olan çocukların hafta sonuna Ebeveynlerin yanına giderken götürdükleri bir poşet hediyeden kaynaklanmaktadır. Poşette bir kangal sucuk, 250 gram tereyağı ve bir ekmeğ bulunmektedir.

Burkowski tam olarak evlatlık verilememiş, çünkü annesinin yaşadığı bilinmemekteydi. Ursula'nın evlatlık edildiği aile ile iyi ilişkiler kuramamıştır. Çünkü Yurttaki çocuklar hafta sonlarında ucuza, hatta bedava çalıştırılacak iş gücü olarak görülmektedir. Özellikle Fıncı bir çiftin yanında hafta sonlarını geçirmektedir.

Burkowski, bu kitabında savaş sonrası Alman edebiyatında bir çok yazar tarafından da işlenen sahipsiz çocukların durumunu dile getirmiştir. Örneğin Heinrich Böll'ün "Haus ohne Hüter" adlı eserinde de yer alan babasız çocuklar, savaş sonrası zorlukları dile getirmesi bakımından Burkowski'de paralellik göstermektedir. Ancak burada söz konusu olan Doğu Almanya'da savaşın yol açtığı izler, bu mağduriyetin çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri.

Doğu Almanya'daki eğitim sistemi bütün yönleriyle dile getiriliyor. Özellikle Sovyetler Birliği ile paralel bir eğitim ve yönlendirme olduğunu "Juri Gagarin" (S.17-18) başlığı altında dile getiriyor:

"Sevgili çocuklar! Bugün bizim kardeş ülkemiz olan Sovyetler Birliği, içinde insan bulunan bir uzay-gemisini uzaya göndermeyi başarmıştır. Bu dünyanın ilk kosmonotu olan bu kişinin adı Juri Gagarin' dir."
(8)

Tarih öğretmeni konuşmasında öğrencileri o kadar etkilemiştir ki sınıftaki erkekler kosmonot olmak isterler. Burkowski, yurt öğrencilerinin her türlü işte kullanılmalarını da eleştirmektedir. Patates tarlasında, fabrikada çalışmak ; her türlü resmi toplantı, anma, kutlama ve karşılama ve gönderme gibi törenlerde

---

8) Age., S.18

yağmur, çamur demeden hazır bulunmak vs. Hatta Juri Gagarin'in uğurlama törenine katılan Ursula, kötü hava şartlarından dolayı 'Sovyetler Birliğinin kahramanı' olan bu kişiye lanet okurken, uçağa binmeden önce gelip orada bekleyenlerle tokalaşması ve Ursula ile de tokalaşması, onu o kadar mutlu eder ki elini bile yıkamak istemez.

Junge Pioniere (Eski Doğu Almanyanın devlet çocuk teşkilatı) ve FDJ: Freie Deutsche Jugend (Eski Doğu Almanya gençlik teşkilatı) adlı kuruluşlar kanalıyla çocuk ve gençleri sistemli bir şekilde sosyalist eğitim anlayışına göre yetiştiriyorlardı. Her sınıfta bu teşkilatın üst düzey yöneticisi olarak görev yapan üye çocuk veya gençler bulunur ve bunlar, okul yönetimi ile işbirliği yaptıkları için diğer öğrenciler tarafından ajan olarak değerlendirilirdi.

Eserde eğitici konumundaki kişilerin eğitim anlayışlarının pedagojik yönünün olmadığı, olanlarında çok yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. 14 yıllık eğitim sisteminde 20 den fazla eğitici değişikliği dille getiriliyor. Sanki kendilerine verilen bir program var ve buna göre davranmak zorundalar. Çocukların psikolojisi, istekleri ve şartları göz önünde tutulmuyor. Daha sonra eğitimci olarak gelenler ise zorunlu hizmet yıllarını doldurup işlerine dönmek isterler. 3 yıl sonra oradan uzaklaşırlardı. Bütün eğitimcilerin çabaları birer sosyalist kimlik kazandırmak içindi, fakat başanya ulaşamıyorlardı. Eserden anladığımız kadarıyla yuvadaki çocuklar zaman zaman cinsel tacize bile uğrarlar. Sahipsiz olmalarının bunda büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Antje isimindeki kız arkadaşı 13 yaşında hamile bile kalmıştır. Eşcinsel eğitimcilerin olduğu ve erkek çocuklara tecavüz ettiğinden eserde dille getiriliyor. (9)

Doğu ve Batı, yani Doğu Almanya ile Batı Almanya arasındaki farkı anlattığı bölümlerde (S.36-38) Çocukların politik eğitimden geçirildiklerinden bahsedilmektedir. İşlenen konular, toplama kampları, esirler, işçi hareketinin tarihçesi, Nazi suçları ve soyguncu kapitalist sistem olarak özetlenebilir. Bu tür konuşmalardan sıkılan çocuklar, kaçmak için uğraşırlar, ancak disiplin cezası ve toplu cezalandırmalar sebebiyle istemeye istemeye bu tür toplantılara katılmaya devam ederler. Öğrencilerin politik düşünce ve bilgisini ölçmek için zaman zaman çeşitli sınavlar yapılır. Bir defasında öğrenciler Oberhofa tatil götürülür. Burada Batı Almanya'dan gelen öğrenciler de bulunmaktadır. Yemek vakti geldiğinde Batı Almanya'dan gelen öğrencilerin bulunduğu bö-

---

9) - Bkz., age., s. 32-39

lümde masalar örtülerle kaplı temiz, çeşit çeşit meyveler ve yiyeceklerle dolu. Ancak Doğu Almanya'dan gelen çocuklara geleneksel olarak alıştıkları tarzda bakımsız ve yiyecek olarak da tek çeşitle yetinmek zorunda kalırlar. Burkowski, yani Fanny W., grup yöneticisine gördüklerinin ne anlama geldiğini sorar, görevli önceleri "bilmiyorum" dese de şu hikaye anlatılır:

"Yan binada Batı Almanya'dan gelen çocuklar var, hepsi de işsizlerin çocukları. Onların aileleri maddi sebeplerden dolayı çocuklarıyla tatile gidemezler. Bizim devletimiz onları davet etti ve onlar burada tatillerini geçirmektedirler." (10)

Bu yüzden Batı Almanya çocuklarına çok üzülürler. Buna rağmen Batı Almanyalı çocuklarla ilişki kumayı yasaklarlar. Neden karşılıklı görüşmenin yasak olduğunu her iki tarafın çocukları da anlayamazlar.

Yazar 14 yılda almış olduğu eğitim sisteminin sonucu olarak yabancı insanlarla münasebetlerde cesaretsiz, dürüstlük, yani yalan söylemeyi ve gerçek duygularını hiç bir zaman göstermemeyi öğrenmiştir, bu yuvada. Daha sonra gençlik yurdunda kalan ve meslek öğrenen Burkowski, 17 yaşında kendisi çocuk sahibi olur, fakat çocuğa babası sahiplenmez. Çocuğu elinden alınır ve meslek eğitimi bitinceye kadar çocuğa sahip olamayacağı söylenir. Çocuğun kendisiyle yaşaması için çaba sarfeder, ancak başarılı olamaz. Bundan dolayı intihar etmeyi düşünür. Kendisine çocuğu, ancak haftada iki gün, çarşamba ve pazar günleri, uzaktan bir saat seyretmesine müsaade edilir. (11)

Bu kitap Almanya'da hem olumlu, hem de olumsuz yankı uyandırmış ve farklı yorumlara sebep olmuştur. Stefan Heym gibi eski Doğu Almanya taraftarı olan yazarlar iftira şeklinde değerlendiriyorlar. Heym söz konusu yetiştirme yurdunda çalışan tanıdıklarının kitaptakilerin "gerçekleri yansıtmadığını" iddia ettiklerini ve bunun da kendisini haklı çıkardığı görüşündedir. (12) Stefan Heym'in karısı Inge Heym, daha sonra kocasının tutumundan dolayı özür diler. Anne Krampe'ye göre "Anti- Almanya Demokratik Cumhuriyeti Edebiyatı" ürünü şeklinde değerlendirenler de var. (13)

10) Age., s.37

11) Bkz., age., s. 134-147

12) Bkz., Kennedy-Bannier, Catarina : "Erinnerungen an Tränen in der Dunkelheit", in: Tagesspiegel, 12.2.1992, s.3

13) Bkz., Krampe, Anne : "Da herrschten wenigstens noch Zucht und Ordnung", in: Neue Zeit, 29.5.1992

Karşı cephede ise bir zamanların Doğu Almanya sosyalist eğitim anlayışının iflasının dile getirilmesinden ve de o çağın bir belgesi şeklinde değerlendirilenler de var. Aynı şekilde toplumu, ilgileri ve konu ile alakalı kurumları uyarması açısından da önem taşımaktadır ve bundan dolayı bile eserin büyük bir önem taşıdığını savunanlar da var. (14)

Toplumda var olan peşin hükümlerin yıkılması ve olayların gerçek yönüyle aydınlatılabilmesi için bu tür çalışmaların desteklenmesi gerektiğini vurgulayanlar da bulunmaktadır. (15)

Burkowski, sade ve anlaşılır bir dil ile kitabını kaleme almıştır. Öte yandan geriye dönüş tekniği, bilinçakımı, iç monolog, rüyalar, hatırlamalar gibi modern anlatım yöntemlerinden istifade etmiştir. Yazanın böyle bir konuyu cesaretle edip tüm güçlüklerle rağmen kendi imkanlarıyla bu kitabı yayınlaması da büyük takdir toplamıştır. (16)

Eserde yer alan 76 başlık incelendiği zaman 40 yıllık bir zamanda Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin geçirdiği, gerek siyasi, gerek sosyal ve gerekse ekonomik aşamalar hakkında fikir sahibi olunabilmektedir.

Doğu Alman toplumunun çocuklara ve gençlere bakışı bu eserde dile getirilirken, işin kolayına kaçıldığı ve kimsenin sorumluluk üstlenmek istemediği belirtilmektedir. Sokakta eğlenen veya taşkınlık yapan çocuklara "Sizi yurtlara kapatmalı" şeklinde tepkiler gösterilmektedir. Diğer taraftan Yetiştirme yurdunun kuruluş amacı, savaş sonrası yetim ve öksüz kalan çocukların barınmasını sağlamaktır. Zamanla amaç dışı kullanımlar da olmuştur. Özellikle çeşitli siyasi sebeplerden dolayı bazı çocuklar, annesi ve babası olmasına rağmen bu yurtda barındırılmıştır. (17) Hukuk dışı bir devletteki insan haklarının çiğnendiği bir Yetimhanenin gözler önüne serilmesinden dolayı bu eser önemseniyor. (18)

Yazanın diğer eserleri " Draußen" ve " Es Gibt kein Zurück" de de Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya gelen, daha doğrusu kaçan insanların Batı Almanya'da karşılaştıkları problemleri dile getirmesi açısından önemlidir. Özel-

14) Bkz., age.

15) Bkz., age.

16) Bkz., Plesche, Ernst: "Flucht in den Westen- Kinder ins. Helm", in: **Katholische Zeitung**, 16.02.1992, s.14

17) Bkz., Kennedy-Bannier, Catarina : "Erinnerungen an Tränen in der Dunkelheit", in: **Tagesspiegel**, 12.2.1992, ve Staudacher, Cornelia : "Zucht und Ordnung", in: **Tagesspiegel**, 22.12.1991

18) Bkz., Staudacher, Cornelia : "Zucht und Ordnung", in: **Tagesspiegel**, 22.12.1991

likle yayınevlerinin gönderdiği okuyucu mektuplarından anlaşıldığına göre Burkowski'nin "Weinen in der Dunkelheit" ve diğer eserlerindeki benzeri durumları yaşadıklarını ve bunların kamu oyununda dile getirilmesi istenmektedir. Hatta yayınevlerinde "Bir Zamanlar Alman Demokratik Cumhuriyeti"nden Öyküler" adlı altında seriler çıkartılmasını ve herşeyin tüm yönleriyle açıklığa kavuşmasını istiyorlar. (19)

Bunun sebebi ise Almanya Federal Cumhuriyeti'ne geldiklerinde 100 DM hoş geldin parası ve 3 muz ile karşılandıkları, daha sonra zor şartlar altında yaşadıkları, hatta dışlandıkları gibi konulardan Doğu Almanya kökenli insanların şikayetçi oldukları, bir çok edebi eserde ifadesini bulmaya başladı.

Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında nasıl geliştiği "Die Mao- Plakette" adlı (S.90-92) kısmında ele alınmıştır. Çinliler öğrencileri mücadele etmeye çağırıyordu ve sistemli bir şekilde kurs düzenlemekteydiler.

Burkowski bir toplantıda yaptığı açıklamada kendisinin bir "Schriftsteller" veya "Autor" iddiasında olmadığını, içinden geldiği gibi şahsi yaşantılarını "Schreiberin" yazan kişi olduğunu vurgulamaktadır.(20) Diğer taraftan okuyucuların Burkowski'nin kitaplarından çok etkilendiğini, öyle ki uykularının kaçtığını söyleyenler bile bulunmaktadır. (21) Kissel'e göre "Weinen in der Dunkelheit", 9 ile 90 yaşında her kesimden insana hitap ettiğini söylemektedir.(22)

B. Schmidt kitabı "yalnızca gizli tutulan bir tarihi olayı dile getirmiyor, aynı zamanda normallik ve kimlik için mücadele ediyor" şeklinde değerlendiriyor.(23)

Kitabın yayınından sonra söz konusu Yurtlarda yapılan araştırmalarda ailesi yaşadığı halde yetiştirme yurdunda yetim olarak kaydedilen çok sayıda çocuk olduğu ortaya çıkıyor. 1721 çocuğun kayıtlarında yapılan incelemede 500'ün üzerinde çocuğun dosyasında ailelerinin ya "Cumhuriyet kaçağı", "Suçlu" ya da "politik açıdan güvensiz" ibareleri bulunduğu tesbit edilmiştir. Kayıtlarda "Aileleri Parti eğitiminde", "Aileleri Yurt dışında görevli" gibi not dü-

19) Bkz., Kissel, Gabriele : "Gedämpftes Licht, Kerzen und Geschichten", in: **Stadt-Kreis Umgebung, Königs- Husterhausen Rundschau**, 11.12.1993

20) Bkz., **age**.

21) Bkz., **age**.

22) Bkz., **age**.

23) Bkz., Schmidt, B.: "Wut und Weinen in der Dunkelheit", in: **Kulturfuchs**, Ocak-Şubat-Mart 1992

şılmış. Bunların yorumlanmasından Batı Almanya'ya gönderilen ajanların çocuklarının da burada barındırıldığı anlaşılmaktadır.(24)

Bana göre Ursula Burkowski'nin "Karanlıkta Ağlamak" adlı eseri bir zamanları Doğu Almanyası ile ilgili saklı tutulan değişik konulardaki bilgilerin ortaya çıkmasını ve onların aydınlatılmasını sağlamak için önem arz ediyor. En iddialı eğitim sistemleri bile eleştiriye açık olmadıkları sürece, kendilerini yenileyemedikleri için yozlaşacaktır. "Karanlıkta Ağlamak" bunun için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu eser sayesinde, anne ve babaların çocuklarını, öğretmen ve eğitici konumundaki kişilerin öğrencilerini, idarecilerin ve yöneticilerin halkını yetiştirirken, sevgi ve hoşgörüyü ön planda tutması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca söz konusu kişilerin düşünce, duygu ve ruh hallerini gerekli durumlarda hesaba katması zorunludur. Her ne kadar olay Doğu Almanya'da geçiyor ise de, evrensellik arz etmektedir. Çünkü bugün her ülkede yetiştirme yurtları bulunmaktadır ve maalesef buralardaki çocuklarla yeteri oranda ilgilendiği de söylenememektedir. Sebebi ne olursa olsun bu tür yurtlardaki çocuklarla mutlaka ilgilenilmeli ve topluma kazandırılmalıdır. Burkowski'nin dediği gibi "Çocuklar hiçbirşeyi unutmaz".

---

24) Bkz., Kröger, Tim / Schubert, Peter : "Ich war eine Waise- aber die Eltern lebten", in: Morgenpost, 16.6.1993

KAYNAKÇA

- 1- Aytay, Grsel: **Çağdas Alman Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990
- 2- Burkowski, Ursula : **Weinen In der Dunkelheit**, Berlin 1991
- 3- Kennedy-Bannler, Catarina : 'Erinnerungen an Tränen' In der Dunkelheit, in: **Tagesspiegel**, 12.2.1992
- 4- Kissel, Gabriele : 'Gedämpftes Licht, Kerzen und Geschichten', in: **Stadt-Kreis Umgebung, Königs-Husterhausen Rundschau**, 11.12.1993
- 5- Krampe, Anne : 'Da herrschten wenigstens noch Zucht und Ordnung', in: **Neue Zeit**, 29.5.1992
- 6- Krger, Tim / Schubert, Peter : 'Ich war eine Waise- aber die Eltern lebten', in: **Morgenpost**, 16.6.1993
- 7- Plesche, Ernst : 'Flucht In den Westen- Kinder ins Helm', in: **Katholische Zeitung**, 16.02.1992
- 8- Rötzer, Hans Gerd: **Geschichte der deutschen Literatur**, Epochen-Autoren-Werke, Bamberg 1992
- 9- Schmidt, B.: 'Wut und Weinen In der Dunkelheit', in: **Kulturfuchs**, Ocak-Şubat-Mart 1992
- 10- Staudacher, Cornelia : 'Zucht und Ordnung', in: **Tagesspiegel**, 22.12.1991

ÜTOPYA OLARAK YAZIN

Ingeborg Bachman *□

Baylar, bayanlar,

Benim de dinleyici olarak bir anı sırasında oturduğum dönemler, tabii ki edebiyat dinlemek için değil, henüz çok gerilerde kalmış sayılmaz. Zaman zaman aklımda kalanlar, fazla bir şey değildi, fakat sadece yazmak isteyen ve şairlik düşüncelerinin, genç bir insan için odak noktasını oluşturan o günlerde, hırsım daha da artmıştı. Bilimin istediği şekilde edebiyata karşı duyduğum antipatiyi, delilliklerimden biri olarak görüyordum.

Bir yazar için yazın öğreniminin zorunlu ve şart olmadığını siz de biliyorsunuz. Bunun örneğini de, yazar olarak belirli bir seviyeye yükselmiş olan doktorlar, mühendisler, mahpuslar, serseriler, ticaret erbabları, hovardalar, muhabirler ve hatta profesörler gösteriyor.

Bu mahut sözcük "yazın", yalnızca bilim tarafından defalarca evriliş çevrilmemiştir, onu yazarların bir kısmı da, kendi kişiliklerine uydurarak kullanmışlardır. Bunlara rağmen bu sözcük en önemli kelimelerden biridir.

---

* Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Afife GÜCÜYENER; S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi

Ingeborg Bachmann: "Literatur als Utopie", Frankfurter Vorlesungen: **Probleme zeitgenössischer Dichtung**, 3. Auflage, München-Zürich 1989

Bir yazar için edebiyata dahil edilmemek veya saf dışı bırakılmak, mutlaka korkunç bir düşüncedir ve o kişi için bir idam kararından farksızdır. Şair "Edebiyat Tarikatına" üye olmak için yılmadan uğraş verir ve daimi üyeliğin müjdesini hiç bir zaman almaya da, bunu her zaman arzular ve umudunu hiç kaybetmez.

Bu sihirli sözcüğün ne söylemek istediğini veya bize hangi dünyanın pencerelerini açtığını, onu anlamaya çalışmakla öğrenebiliriz herhalde. Alman, Avrupa ve dünya edebiyatının ne olduğunun biliyoruz. Almanya'da "edebiyat" veya "edebi" kelimelerinin aşağılayıcı, kısıtlayıcı ve hatta hakaret mahiyetli taşıyan ifadelerde kullanılmasını bir kenara bırakıp, (edebiyatçı kelimesi toplumda neredeyse bir küfür olarak yer edinmiştir) kelimenin esas anlamını ele almak istiyorum. Ne yazık ki "bu edebiyattan başka bir şey değil" veya "bu edebi" kavramları hakaret anlamında sarf ediliyor. "yaratıcı" veya "şairane" kelimeleri daha çok benimseniyor.

Konuya dönelim, yazının asıl anlamı ne? Yazın tüm eserlerin ve o eserleri bırakanların toplamı mı? Fakat hangi eserlerin, yalnızca en iyilerinin mi? Öyleyse onları kim belirliyor, hangi piyonlar? Yoksa eserleri muhafaza edilenlerin mi? Kimin için muhafaza edilmiş bu eserler? Edebiyata dahil edilen kişilerin ve eserlerin yerleri sarsılmaz mı? Yazın tarihinin idaresini ve korumasını alan bu hazine, bu edebi nazım deposu, bu kadar sadakat ve bağlılığa laik mi? İnsan zekasından oluşan bu altın külçelerinin hepsi gerçek mi, yoksa bazıları kararıp, sanki içi boşmuş gibi ses çıkartıyorlar mı? Ve altın gibi bunlar da, inanılmaz kur sarsıntılarına maruz kalıyorlar mı?

Hocalarımız, Goethe ve Schiller'in ulaştıkları seviyeden, kaç defa devirildiklerini, Romantiklerin, Natüralistlerin, Sembolistlerin hangi "kur" düşüşleri altında ezildiklerini, kaç yazara hor bakılıp, tekrar yüceltildiğini, unutulup tekrar hayata döndürülmesini, daha güzel anlatabilirler.

Ve biz de kendimiz de bir oluşum içindeyiz, bir taraftan edebiyatı sabitmiş gibi kullanıyoruz, diğer taraftan da kendi ideallerimize yaklaştırmak için şekillendiriyoruz. Aynı zamanda da aşağılıyoruz veya yeniden değerlendirmeye gidiyoruz.

Bir yazar için edebiyata dahil edilmemek veya saf dışı bırakılmak, mutlaka korkunç bir düşüncedir ve o kişi için bir idam kararından farksızdır. Şair "Edebiyat Tarikatına" üye olmak için yılmadan uğraş verir ve daimi üyeliğin müjdesini hiç bir zaman almasa da, bunu her zaman arzular ve umudunu hiç kaybetmez.

Bu sihirli sözcüğün ne söylemek istediğini veya bize hangi dünyanın pencerelerini açtığını, onu anlamaya çalışmakla öğrenebiliriz herhalde. Alman, Avrupa ve dünya edebiyatının ne olduğunun biliyoruz. Almanya'da "edebiyat" veya "edebi" kelimelerinin aşağılayıcı, kısıtlayıcı ve hatta hakaret mahiyeti taşıyan ifadelerde kullanılmasını bir kenara bırakıp, (edebiyatçı kelimesi toplumda neredeyse bir küfür olarak yer edinmiştir) kelimenin esas anlamını ele almak istiyorum. Ne yazık ki "bu edebiyattan başka bir şey değil" veya "bu edebi" kavramları hakaret anlamında sarf ediliyor. "yaratıcı" veya "şairane" kelimeleri daha çok benimseniyor.

Konuya dönelim, yazının asıl anlamı ne? Yazın tüm eserlerin ve o eserleri bırakanların toplamı mı? Fakat hangi eserlerin, yalnızca en iyilerinin mi? Öyleyse onları kim belirliyor, hangi piyonlar? Yoksa eserleri muhafaza edilenlerin mi? Kimin için muhafaza edilmiş bu eserler? Edebiyata dahil edilen kişilerin ve eserlerin yerleri sarsılmaz mı? Yazın tarihinin idaresini ve korumasını alan bu hazine, bu edebi nazım deposu, bu kadar sadakat ve bağlılığa laik mi? İnsan zekasından oluşan bu altın külçelerinin hepsi gerçek mi, yoksa bazıları kararıp, sanki içi boşmuş gibi ses çıkartıyorlar mı? Ve altın gibi bunlar da, inanılmaz kur sarsıntılarına maruz kalıyorlar mı?

Hocalarımız, Goethe ve Schiller'in ulaştıkları seviyeden, kaç defa devirildiklerini, Romantiklerin, Natüralistlerin, Sembolistlerin hangi "kur" düşüşleri altında ezildiklerini, kaç yazara hor bakılıp, tekrar yüceltildiğini, unutulup tekrar hayata döndürülmesini, daha güzel anlatabilirler.

Ve biz de kendimiz de bir oluşum içindeyiz, bir taraftan edebiyatı sabitmiş gibi kullanıyoruz, diğer taraftan da kendi ideallerimize yaklaşım için şekillendiriyoruz. Aynı zamanda da aşağılıyoruz veya yeniden değerlendirmeye gidiyoruz.

ÜTOPYA OLARAK YAZIN

Ingeborg Bachman *□

Baylar, bayanlar,

Benim de dinleyici olarak bir anfi sırasında oturduğum dönemler, tabii ki edebiyat dinlemek için değil, henüz çok gerilerde kalmış sayılmaz. Zaman zaman aklımda kalanlar, fazla bir şey değildi, fakat sadece yazmak isteyen ve şairlik düşüncelerinin, genç bir insan için odak noktasını oluşturan o günlerde, hırsım daha da artmıştı. Bilimin istediği şekilde edebiyata karşı duyduğum antipatiyi, deliliklerimden biri olarak görüyordum.

Bir yazar için yazın öğreniminin zorunlu ve şart olmadığını siz de biliyorsunuz. Bunun örneğini de, yazar olarak belirli bir seviyeye yükselmiş olan doktorlar, mühendisler, mahpuslar, serseriler, ticaret erbabları, hovardalar, muhabirler ve hatta profesörler gösteriyor.

Bu mahut sözcük "yazın", yalnızca bilim tarafından defalarca evrillip çevrilmemiştir, onu yazarların bir kısmı da, kendi kişiliklerine uydurarak kullanmışlardır. Bunlara rağmen bu sözcük en önemli kelimelerden birdir.

---

* Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Afife GÜCÜYENER; S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi

Ingeborg Bachmann: "Literatur als Utopie", Frankfurter Vorlesungen: **Probleme zeitgenössischer Dichtung**, 3. Auflage, München-Zürich 1989

Yalnızca bir dizi ispatlayıcı eser, edebiyatın var olduğunu gösteriyor. Örneğin Alman edebiyatına bir bakalım, her edebiyat rehberinde "Merseburg'un büyü sözlerinden" başlayarak, nereye kadar diye düşününce, duraklayıp öylece kalıyoruz, çünkü Alman edebiyatı diye bir şeyin olmadığını öğreniyoruz.

Alman edebiyatının tutulacak bir tarafı yok, ayrıca geçmişi ve gelenekleri de yok, bunların yanında gözetlemek ve algılamak içinde, en uygunsuz olanı. En azından İngiliz veya Fransız edebiyatıyla karşılaştınca, böyle bir durum ortaya çıkıyor.

Bu görüş, alışılmış düşünce tarzından vazgeçilmediği sürece, çoğu yönden doğrudur. Fakat olaya başka bir açıdan bakınca, Fransız veya her hangi bir edebiyatın, edebiyat terimine hangi sebepten dolayı uyduğunu anlamak imkansız gibi. Bu terimin anlamı ne? O hâlde hayalimizdeki tablodur, içinde işimize yaramayan unsurlar varsa, çıkartırız, eksikleri varsa, ekleriz.

Etrafımızdaki, bugüne ait olan fikir ve tezlere şöyle bir bakalım. Her zaman, örneğin arkadaşlarımızla olan sohbetlerimizde, garip tecrübeler edinebiliriz. Resim sanatı üzerindeki bir sohbette Clotto, Kandinsky, Pollock gibi isimler duyarsınız. Fakat aynı ortamda Raffael'in adının anılmamasına özen gösterilecektir. Bir eve misafirlğe gittiğinizde ve etraftaki plaklara bir göz attığınızda, Bach, Barok müziği, Schönberg veya Weber'in plaklarını görebilirsiniz, fakat aynı koleksiyonda Tschaikowski'yi bulamazsınız. Edebiyat konulu bir söyleşide bulunduğunuzda, Joyce ve Faulkner, Homer ve Cicero'yu duyarsınız. Fakat Eichendorff veya Stifter gibi isimler kullanılacak olursa, kumuzu alarm çalabilir. Bu da sıra dışı üsluplarından kaynaklanıyor tabii. Bu nükteler hayal ürünü değildir. Bu tür ortamlarla her zaman karşılaşabiliriz ve oluşmasında da etkili oluyoruz. Çünkü resmîyette her türlü sanat ve edebiyatın korunması yapılıyor, aynı anda gayri resmî olarak da, sanatların ve yazının bazı yönleri ve bölümlerini hor görüp sürgüne gönderen bir terör havası estiriliyor. Bu tür bir terör her zaman vardı ve bunu biz kendimiz de yaratıyoruz. Çünkü biz yazını bir taraftan seviyoruz, diğer taraftan da, benimsemediğimiz bir yönünü, karşı çıkarak, yazını haksızlığa maruz bırakıyoruz ve kendi ideallerimize dayandırarak yaşatıyoruz. Yakın bir gelecekte de, kavgasını verdiğimiz idealler yıkılacak, ve yerine kavgasını vermek isteyeceğimiz yeni idealler oluşacak. Biz mantıklı olduğumuz ve burada kaldığımız sürece, kimse düşüncelerimize karşı çıkamaz.

Yazın her zaman için, geçmişte olanların ve elimizde mevcut olanın koleksiyonu olup, umut ve arzularımızı bu istek deposundakilerle süslediğimiz sürece, geleceğe aralanmış, sınırları bilinmeyen bir alemdir. Bizim isteklerimiz, dilden oluşan her şeye, aynı zamanda henüz oluşmamış veyahut kaleme alınmamış düşüncelere ortak ediyor. Bazı eserlere karşı duyduğumuz hayranlık, aslında henüz kaleme alınmamış boş sayfalara karşı duyduğumuz hayranlıktır. Her büyük eserde, bu ister "Don Kişot", ister "Divina Komedisi" olsun, bir eksiklik buluruz, bize göre bir şeyler solmuştur, çürümüştür. Fakat bu eksikleri, o eseri okuyarak ve yarın yine okuma şansı vererek gideriyoruz. Bu eksiklik o kadar büyük ki" bizi, yazını bir ÜTOPYA olarak ele almaya zorluyor.

Aslında yazın zor durumdadır, çünkü onu tanımlayabilen somut bir kavram yoktur. Yaşamımız boyunca, bir yazar hakkındaki düşüncelerimiz bir kaç defa değişir. Yirmi yaşındayken, bir yazar hakkında espiriler yaparız, otuzumuzda o yazının büyüklüğünü keşfederiz ve bir on sene sonra da ona, olan ilginiz yok olur veya değişik olumsuz düşünceler ortaya çıkar. Veya tam tersi de olabilir, onu önce bir dahi olarak görürüz ve daha sonra da bizi hayal kırıklığına uğratan yönünü farkederek, ondan vazgeçeriz. Aslında biz düşüncesiz ve insafsızız. Düşünce ve insanın olduğu yerde de biz yokuz. Bu sebeple, bazı dönemlerin yazarları veya devirleri hakkındaki eleştirileri kabulleniriz. Ancak başka yazar ve dönemleri de bir engel olarak görüp, ortadan kaldırmaya çalışırız. Eserleri gururla okur veya aşağılayıcı bir şekilde sürgün ederiz, ve onlar sanki yalnızca bize bir şey ispatlamaya yanyorlarmış gibi davranırız.

Eserlerin değişken başarı ve başarısızlıkları, zamanın bizim kendi yorumumuza bırakılıyor. Fakat bu yorumların tarihçesini bugüne kadar kimse ele almamış. Onun yerine edebiyatın tarihçesi yazılmaya devam ediliyor. Bu da, eleştiri dolu ve estetik bir düzen içinde yapılıyor, sonra da işi bitmiş bir dosya gibi, bir kenara bırakılıyor ve eleştirmenlerin, bilim adamlarının ve okuyucuların yorumunu bekliyor.

Fakat yazın, klasik veya çağdaş olsun, henüz kapanmış bir dosya değildir, aslında diğer bilim alanlarından daha açıktır ve dosyası da uzun bir süre kapanmayacaktır. Sebebi de, diğer bilim dallarında yeni buluşlar eski fikirleri yok ediyor. Yazın ise, tarihinden faydalanarak günümüze geliyor ve geçmişin bütün birikimi ve gücüyle, bize, bulunduğumuz zaman basamağına bir baskı

uyguluyor. Eski ve yeni anlayışlara güçlenerek gelişti, bize edebiyatın hiç bir eserini, en etkisiz bırakmak, ne de tarihlemek istemediğini gösteriyor, aksine onun sıraya koyulamamak ve bir fikir olmaması, için, bütün şartları taşıdığını görüyoruz.

Ütopyaya dahil etmek istediğim bu şartları, eserlerin içinde bulabiliriz. Bu şartlar edebî eserlerin lehine değil de, aleyhine olsaydı, bizim katkımıza nazaran, edebiyat bir mezarlığı andırırdı. Böylece, her eser bir yenisi, daha iyisi, hataları düzeltilmiş ortaya çıkınca, bu mezarlığa gömülürdü. Bize de yalnızca mezarlara çiçek bırakma işi kalırdı. Fakat edebiyata bir kurtancı gerekmiyor, o cennetli veya mesihli düşünmüyor, tek arzusu, bugün veya yarının bugününde, mümkün olduğunca çok etki etmektedir.

Bugün Fransa'da "Allitterature contemporaine" isimli bir kitapta, yazarların edebiyatı benimsemediklerini, edebiyatın dahilinde olmak istemediklerini ve edebiyatı kabul etmediklerini kanıtlamaya çalışsa da, edebiyatın bu işlemi etkileyemez. Bunlar küçük farklılıklar, önemsizdirler, mesela Alman duygusal şiir sanatını, edebiyattan ayırma girişimleri gibi Claude Moriac'ın bu konudaki düşüncelerini bu şekilde açıklayabiliriz, ama yine de bir eserin, istese de istemese de, yazına dahil olup olmayacağı bilinmez.

Aynı zamanda yazın karşıtlarının ideali de, yazının kendisidir, ama onların tezleri edebiyattan çok, şu anki yazın trafiği, toplumun durumu ve sanatçıların zorunlu ihtilalleri hakkında bilgi verir. Edebiyat aleyhtarlığı da her zaman yazın içinde yer alır. Kendisinin ne olduğunu bilmeyen ve nasli olacağı başkaları tarafından belirlenen bu yazın türüne (allitterature-edebî değil), dolaylı bir yol izleyerek yaklaşmaya çalışınca, bir düzine taşlı yollar çıkıyor önümüze. Flaubert'in "Bouvard ve Pecuchet" isimli art niyetli romanındaki kahraman yazarların edebiyat maceraları, bizim maceramızın, garip şeklidir.

Bouvard ve Pecuchet'in başlarından geçen trajik komedi de, bilimin trajik komedisi yansıtıyor. Tek başlarına eserleri anlamakta güçlük çeken bu ikili, bilime sığınarak, doğru yolun gösterilmesini bekliyorlar. Bu arada Pecuchet'de şu düşünce belirir, şayet kuralları tanısalardı, zorluk çekmeyeceklerdi. Bundan yola çıkarak da, "pratique du Theatre" isimli Aubignac'ın eserini ve daha yeni eserleri, o düşünceye dayanarak incelemeye başladılar.

Burada önemli sorular ele alınıyor, örneğin komedi de kafiyeli kullanılır mı, veya komedi fablalarını modern tarihten alırsa, kendi sınırlarının dışına çıkmış olmaz mı, veya hangi tür suçların serbest olduğunu ve vahşetin hangi dereceye kadar sergilenebilir konular işlediğini. Bütün bu ayrıntılar tek bir hedefe yöneliktir, o da tabii, eserin başının sonuyla olan uygunluğu. Boileau, "Beni bağlayan metotlar geliştirin" diyor, fakat bu metotlar nasıl bulunur?

"Bütün konuşmalarınız arzu dolu olmalı ve kalbi sınımsız kaplamalı", fakat kalp nasıl sınımsız olur, önemli olan bu. Demek ki yalnızca kurallara uymak yeterli olmuyor, aynı zamanda dahilik yeteneği de gerekiyor. Fakat bu da yetmez. Fransız Akademisine göre, Comelle tiyatrodan bir şey anlamıyor; Geoffrey Voltaire'i yalanlıyordu; Racine, Subligny tarafından küçümsendi; La Harpe da, Shakespeare adını duyunca köpürüyordu. Bouvard ve Pecuchet'i bu eskimiş eleştiriler tiksindiriyordu.

Ve devam ediyoruz:

Bouvard, "Önce nesiri ele alalım, bu konuda öncelikle nesir olan klasikleri tavsiye ederim. Bunların rolü, bizim eğitilmemizde çok büyük. Fakat onlar da hatalı, bu da yalnızca üslûba değil, aynı zamanda dil kurallarına da uymamalarından ibarettir."

Bu varsayım Bouvard ve Pecuchet'i duyarsız bırakmadı ve etkisini de böylece gösterdi. Böylelikle grameri araştırmaya başladılar. "Gramercilerin arasında birlik ve beraberlik aramak boşunadır. Çünkü birinin doğru olarak kabul ettiğini, diğeri yanlış olarak değerlendirir. Bir taraftan kural koyarlar, fakat etki ve sonucu bilmek istemezler, diğere taraftan da kuralları karşı çıktıkları sonuçları desteklerler. Bazen de geleneklere dayanarak, hocaları ve usta yazarları kabul etmeyip, garip şeyler ortaya atarak, sıvrilirler."

Ve şu sonuca ulaşırlar: "Sentaks bir hayat ürünü, gramerde bir lehimdir. Ancak bilimin estetik dalı bu kavgaya son verebilir." Felsefe profesörü olan bir arkadaşları, onlara maddeyi konu alan kitapların bir listesini gönderirler. Her biri tek başına çalışır ve vardıkları sonuçları paylaşırlar.

Güzel nedir?

Schelling için, sonsuzluğun sonsuz olmayandaki ifadesidir. Reid'e göre, gizli bir özelliktir; Jouffrey, "bölünmesi olanaksız bir şey" diyor. De Maistre için faziletin benimsediği ve Peter Andre için ise, mantıklı olan. Demek ki güzelin bir kaç tane değişik tanımı ve anlamı var. Daha sonra da, yüce kelimesinin anlamıyla ilgilenmeye başladılar. "Bazı şeyler yüce olma özelliğine sahiptirler, örneğin bir çağlayan gürültüsü, fırtınadan yıkılmış bir ağaç veya zifiri karanlık; bir karakter de kazandığı zaman güzel, mücadele ettiğinde ise yücedir." Bouvarde ise "şimdi anladım, güzel demek, güzel olandır; yüce demek de çok güzel olandır. Fakat bunları birbirinden nasıl ayırt edebiliriz?" diyerek yanıt veriyor ve yeni bir soru ortaya çıkıyor.

"Usulü ile ayırabiliriz."

"Usul nerden geliyor?"

"Zevkten geliyor."

"Zevk ne demek?"

"Bir nuans görebilmek gibi, özel bir yetenek; çabuk karar verebilmek, bazı orantı ve ilişkileri görebilme üstünlüğü. Kısacası zevk zevktir, fakat nasıl zevk sahibi olabileceğimizi kimse söylemiyor."

Peki, ciddiyet korunarak yazın nasıl araştırılmıştır ve hangi yöntem ve kaderlerin etkisinde kalarak, günümüze gelmiştir? Bu basit bir soru değil, çünkü başından geçen bütün olayların, az çok etkisi kalmıştır onda.

Romantizm döneminden itibaren, edebiyat tarihinin araştırmalarına rastlarız, çünkü o tarihte edebiyat tarihini incelemek, bir millitanlık göreviydi. Böylece Millî Edebiyat basit bir sınıflandırılmaya tabî tutuldu. Her zaman olmasa da, çoğu zaman millî gurur, tarihçelere, geçmiş dönemlerdeki yazının, boş ve anlamsız bir öge olup, hiç yol katetmediğini, öğrenmelerini istemiyordu.

Millî gururun ürünü olarak ortaya çıkan ve iyimser ideallere dayanan, bu henüz tamamlanmamış tablo, uzun süre okul kitaplarımızı etkiledi. Üslup dışı olan bu tür yazın tarihi, 20. yüz yılda dahi, Almanya'da da beklenmedik etki gösterip meyve verdi. Yine 19. Yüzyılda Goethe'nin yaptığı tanım, buna nazaran daha uzun süreli olup, etkisini sürdürdü. "Ben nesirin sürekli gelişerek, insanlığın ortak bir malı olduğuna ve her dönemde yüzlerce insanın içinden

türedigini görüyorum. Aralarındaki tek fark, biri diğlerinden daha iyi ve daha uzun bir süre için yüzeyde kalıyor, hepsi bu kadar".

Ve Eckermann ile devam ediyoruz:

"Milli edebiyatın fazla bir önemi kalmadı, şimdi sıra dünya edebiyatında ve herkesin görevi de, bu olayı hızlandırmak olmalı. Yabancı eserleri bile, şu şekilde değerlendirdiğimiz zaman, bazı özelliklerinde duraksayıp, bunlara örnek olarak bakmamalıyız. Bu, örneğin Çincenin, Sırçanın, Calderon'un, Nibelung'ların olduğunu düşünmeden, böyle bir örneğe ihtiyaç duyduğumuzda, eserlerinde her zaman güzel insanları konu etmiş, eski Yunanlılara dönmeliyiz. Bunların dışındakilere tarihsel açıdan bakarak, içlerindeki güzel öğeleri, mümkün olduğu kadanyla görüp, değerlendirmeliyiz."

Bu tanımın başlangıcı bize bugün dahi ne kadar cazip görünse de, tarihsel açıdan incelemek gerekir. Edebiyata karşı olan hassasiyetin, nasıl kazanıldığını gösteren bu tanımın anlamı, zaman içerisinde zarar görmüş. Mükemmeli alıp, ortaya çıktığı döneme geri yerleştirme isteğini yerine getirmek, mümkün değildir. Fakat bu arzu leriye dönük bir şey yapma isteği olduğu için, olumludur.

Bu zamanda böyle veya benzeri olimpik cümleleri kabul etmek, hem de hiç düşünmeden, artık bizim yapımıza ters düşer. Fakat bunlar bize yeni bir anlayışla sentez edilerek gösterilirse, ufuktaki yerlerini alabilirler. Demek ki Goethe'nin klasik Yunanlılarını bir şifre olarak görebiliriz. 19. Yüzyılın sonuna kadar ölçü ve bakış açıları, ağır bir tempo ile değişime uğruyorlardı. O kadar ki, dönemleri tek tek incelemek için yeterli zaman oluyordu ve hepsi etkisini tümüyle gösterebiliyordu. Fakat 20. Yüzyılda bu olay, eskiden insanın aklına bile gelmeyecek şekilde, birden bire değişti ve kriterler ateşli ve hızlı bir biçimde gelişmeye başladı. Bunun sebeplerinden bir tanesi, Jakob Burckhardt'ın "Weltgeschichtliche Betrachtungen" (dünya tarihine bakış) isimli eserindeki şu yorumdur:

"Yeni dönem nesirinin kaderi, bütün milletlerin nesiri ile olan ilişkisi ve edebiyat tarihindeki bilinçliğidir." Önlenmesi mümkün olmayan bu gelişme bize, 19. Yüzyıldan da kaldı ve aynı zamanda bizi kararsız yapıp, tehlikeye attı, dolayısıyla da, her türlü birleşmeye karşı koyamaz hale getirdi. Sebebi de

sadece, Afrika'ninkî dahil, bütün milletlerin nesirini tanımakla kalmayıp, bütün gramerlerin, nazımların, hitabet sanatlarının, estetiğin ve nesrin her türlü kural ve şekillerinin bilincinde olmamızdır.

Edebiyatın bütün faktörleri ya teori eşliğindedir, ya da teoridir ve sahip olduğuna karşılık, eksiklikleri de, En azından yönlendirmek istiyor veya bir yön verme hayalinden çıkıp, ona çoğu zaman, zarar verecek şekilde olması ulaşamayacak şekilde yol göstermeye çalışıyor.

Biz hepimiz yazını ispat etmeye veya onun varlığıyla bir şeyler kanıtlamaya çalışıyoruz. Bunun dışında, felsefe, psikoloji ve her türlü bilim alanı, edebiyatın üzerine atılıp, onu, kural kanun ve açıklamaya zorluyorlar. Edebiyat -hiçkimsenin ve herkesin uğruna- bugün istenenleri yapıyor, Fakat yarın bunları yine de kabul etmemek zorunda kalıyor. Edebiyat tarihçileri ise, onu zaman dilimlerine ayırıp, eski çağ, orta çağ, yeni çağ olarak adlandırıyorlar. Yazın eleştirileri ve felsefi edebiyat bilimi, yazını metafizik ve manevi sorunlar açısından ele alıyorlar. Yazın alanı o kadar geniş ki, örneğin edebiyat bilimi, psikoanaliz ve sanat tarihinde de, dayanak buluyor. Yazın bilimi, yazını belli dönemlerde inceliyor, onun kendini göstermesini ve varlığının ürün vermesini arzu ediyor. Bir yazarın bu labirentte yürüyüş yapabilmesi için, ama edebiyat konusundaki ayrıntılardan yoksun olduğundan, büyük bir yazar olan Robert Curtius'a, yardımcı olması için, başvuruda buldum. "Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter" (Avrupa edebiyatı ve Latin ortaçağı) isimli kitabının önsözünde, yeni yazın bilimi ve yönleri hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiş: "O, bir "düşünce tarihi" olmak istiyor. Sanat tarihini arkasına alan akım açıklaması oldukça zor olan sanatın değişkeni aydınlatılması ilkesi ile uğraşıp böylece olayların içeriklerinin acemice gözlenmesine neden oluyor.

Daha sonra sanat tarihinin, birbirlilerini devir alan üslûba göre listelenmiş kronolojisinin, edebiyata uyarlanmasına çalışılıyor. Böylece İmpresyonizm ve Ekspresyonizme kadar devam eden edebî Romantizmi, Gotik'i, Rönesans'ı ve Barok'u elde etmiş oluruz. Her üslûp dönemine bir şahsiyet gösterisi ve bir şahsiyet mal ediliyor. Bu dönem de belirli bir kişiyle nüfuslandırılıyor. "Gotik İnsanı", bunların içinde en fazla üne kavuşanı olmuştur, fakat Barok insanının da ondan pek geri kalan bir tarafı yoktur. Barok'un Gotik'in ve diğerlerinin içeriği

hakkında birçok derin anlamlı görüş mevcut ve tabii ki bunlar birbirleriyle bazı yönlerde çelişiyorlar.

Shakespeare Rönesans mı, yoksa Barok mu? Baudelaire Impresyonist de, George ekspresyonist mi? Bu tür sorulara çok fazla uğraş verilmiştir. Üslup dönemlerinin yanı sıra, Wölflin'in sanat tarihiyle ilgili temel ifadeleri de mevcut, örneğin "kapalı ve "açık" şekil, Goethe'nin Faust'unun sonu açık ve Valery'ninkinin kapalı mı? Ve cesaret isteyen bir soru da: "Karl Joel'in zekice ve tarihsel açıdan zengin olarak hazırladığı görüş ve tezlerinde, yüzyılları dönem ve düzen içinde, çözücü ve bağlayıcı niteliklere sahip olarak gösternesi, acaba gerçeğe uygun mu? "Yeni çağda 14., 16., 18. ve görüşüne bakılırsa 20. yüzyıllar çözücü, 13., 15., 17. ve 19. yüzyıllar bağlayıcı niteliktedirler.

Curtius şöyle devam ediyor: " Geride bıraktığımız 50 yılın yazın bilimi bir fantomdur."

Bugün, daha doğrusu bizim dönemimizden 15 yıl sonra, bir öğrenci olarak, kendinizi aynı durumda bulmuyorsunuzdur umarım, Çünkü yazına karşı duyulan iyi niyet artık görülmüyor, hatta yazın tarihi bile pesimizden nasibini alıyor. Pesimistlerin ilk kitaplarından birinin adı "Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen" (Almanların millî nesir edebiyatlarının tarihi), ve her sembol bizim, hiç biri tam anlamıyla gerçekleşmeyen ifade rüyamızın birer parçasıdır. Ansiklopedide şöyle bir tanım var: "Edebiyat, zihnin ürettiği yazılı kaynakların toplamıdır." Fakat bu toplam tamamiyle tesadüfi meydana gelmiştir ve henüz tamamlanmamıştır, içindeki zihin ise, bize yalnızca yazılıp verilmemiştir.

Bütün ışıkları kapatırsak ve edebiyatı karanlıkta kendi başına bırakacak olursak, o yine kendi ışığını yayarak, gerçek ürünlerini de güncel ve heyecanlı biçimde aktarır. Bu ürünlerde sönük ve parlak sıklıklar mevcut, dilin gerçekleşmiş umutlarından parçalar var ve bu parçalar dili etkiliyor, aynı zamanda da değişen insanın ve dünyanın bütün ifadesini taşıyorlar. Onun için sanatta bir eseri tamamlanmış diye tanımladığımızda, bu daha henüz tamamlanmış eserleri devreye sokacaktır. Devrede olduğu içinde, yazarlar, kendilerinden önce yazılmış şaheserler olsa bile, hiç çekinmeden yazmaya çalışırlar. Aslında o büyük eserler, onları korkutmaları gerekir, çünkü onlar

erişilmez ve geçilmez olarak görülüyorlar. Bunun dışında da, kendi eserlerinin, yarın bir başkası tarafından geçilebileceğini unutmamaları gerekir, o zaman kurban kendileri olacak çünkü. Fakat bir başlangıç, bir bitiş çizgisi yoktur" geçmek ve geride kalmak da yoktur dolayısıyla.

Buna rağmen bugün yazın, muhteşem bir tarihimiz gibi, bizim dönemimizde, onu kaybetmesini sağladı, sanki yazın baştan beri yenilgiye uğramaya mahkum edilmiş gibi. Yazarların kendileri de, bugünün ve geçmişin ezikliğini yaşıyorlar, dolayısıyla da kendilerini ve diğer yazarları biraz fazlalık olarak ve başarısız görüyorlar.

Robert Musil'in günlüğünün bir yerinde dürüstçe, yalnız bir kaç yazara, örneğin Dostoyewski ve Flaubert gibi, açılıp, her şeyini anlattığını itiraf ediyor. Ama onlar da kendi döneminin değil, yirmi ile yüz sene öncesinde yazmış şairlerdi. Dönemimizin şairlerinden bir parça kendini beğenmişlik, birazda kin alırsak, geriye şaşılacak derecede takdir kalıyor. Başka bir bölümde de "Bugün sırada kim var?" sözünde, zamanımız edebiyatının değeri hakkındaki pesimist (kötümser) yargıyı bulduk. Şöyle devam ediyor, "Oysa ortalama seviyeleri oldukça yüksek. Sebebi de kurtancıya duyulan özlemle olan yakın ilişkileri. "Fakat özlenen şahsiyetin bir hayal ürünü olduğunu, geriye baktığında anılıyor:

"Virgil, Dante ve Homer..... sizi bir kenara bırakalım. Onları sevebilmek için onların çevresini ve sevgisini hayal edebilmek gerekir. Fakat Balzac, Stendhal v.b., onların yaşadıklarını ve meslektaşımız olduklarını, bu aptal yağcılar ne kadar nefret topladıklarını, bilmek gerekiyor. Onların düşüncelerinde var olan dünyaları da, başka mekan ve zamanlara uyarılarak düşünülmezse, geçerliliklerini kaybederler. Geçmişteki bir sanatçıyı ve onun dönemini tekrar uyarlamakla, etkinin gücünü yumuşatmak, acaba hangi probleme çözüm getirir?"

Bu notlar da, "Edebiyatın Ütopyası" başlığını taşıyor. Musil, ütopya kelimesini zaman zaman edebiyat ve şairlikle bağlantılı kullanıyor. Bu düşünceler onun değil, o yalnızca parolayı verdi, ben de gerisini getirmeye çalışıyorum. Günümüz yazarları, kendilerini ütopyanın varlığına adanmış cesareti gösterebilirler, şimdi o ülkeyi ve o şüpheli ütopyaı kabul etmek zorunda kalmazlardı. Bu olay geçmişte kaldı artık ve ben Thomas Mann veya Hoffmannsthal için, bunun

doğal olmadığını biliyorum. Onlar hiç umutlan olmadan bu düzeni kurmak zorundalardı.

Bu düzen acaba bugünkü seviyeye kadar çıktı mı hiç? Kültürün topyasında neyseki, millil bayramlarda boyun eğmeyecek kadar, temiz ögeler bulunuyordu. Nesir bir gün geri bugün için artık imkansız görünüyor, bir milletin zihin alanı olmaktan çıkıp ta, bizim zihinsiz ülkelerimizin alanından, "bugün ve Şimdi" düşüncesiyle, sürgün olduğu yerden etki ederse, ne olur? Ama Şu bir gerçek, mevcut olan dil, kötü olmasına karşın, onunla uđraŐıyoruz. Ve bu dil hiçbir zaman hkmetmemiŐtir, o bizim zihnimize hükmediyor ve biz de onu taklit ediyoruz. İki tür taklit vardır, birisi bizim bildiğimiz, aliŐkin olduğumuz taklit, diğerisi ise Jakob Burckhardt'ın bahsettiği türdendir. Bu taklit hakkında bugün olumlu veya olumsuz eleştiriler yapılıyor. Bundan da muhafazakr eleştirmenler krlil çıkıyor, fakat ben bunu da kastetmiyorum. Benim düşündüğüm, henüz tam olarak sahip olmadığımız, fakat dŐledıđimiz dilin taklidi. O, nesirde tamamlanmamış bir nesne olarak mevcut; bir satırda veya bir sahnede yođunlaŐmıŐ ve biz de bunu anladığımız zaman, derin bir oh çekip, rahatlıyoruz. Yazmaya devam etmek gerekiyor.

Gerçi bizim kendimizi, edebiyat ve edebiyat szcğ ile onun ne olduğu ve ne olabileceği düşüncesiyle, daha çok yormamız gerekecek. Kriterlerimiz ve sürekli atak yapacağı köŐesi hakkındaki gvenilmezliğe daha çok canımız sıkılacak. Fakat sonuçta, ona sahip olamayacağımız için, mutlu olmalıyız; kendimiz için, nkn bizim hayatımız onunki ile, nefeslerimizi karşılıklı hissettiğimiz saatlerde birleŐiyor. Bundan dolayı da, onun canlı kalması gerekiyor. Ütopya olarak edebiyat; yazar bir topya varlığına bürünmüŐ eserlerin topya olma Şartları...

Bir gün düşüncelerin ardından ortaya çıkan sorunlar, doğru Şekilde dile getirilirse, o zaman belki edebiyatın ve onunla birlikte kendi tarihimizi yeniden yazabiliriz. YazılmamıŐ bu tarih içerisinde bulunan yazar, bunu dile getiremiyor ve sürekli sirdaŐ bir birliğin hayali ile yaşıyor. Onun için söylemek istediklerimi, sanki benim için dile getirmiş; bir Şairin sözleriyle noktalamak istiyorum. Fransız Şair Rene Char Şöyle diyor: "Bütün ispatların ve tanımların okŐne, Şair bir parça gelecek ile cevap veriyor."

EL-HATİB ET-TEBRİZÎ'NİN EL-KÂFÎ FÎ 'İLMEY EL-'ARÛZ VE'L-KAVÂFÎ'SİNİN YAZMA NÜSHASI

Doç. Dr. Recep DİDİÇ* □

Arap edebiyatında şiirin belli başlı unsurlarından arûz, zamanla kâfiye ile birlikte nazm sisteminin esâsı olmuş ve Arapça ilimlerin bir şubesi hâline gelmiştir. Bu yüzden arûzun Arap edebiyatında önemli bir yeri vardır. Zira Arapların manzûm sözlerindeki ahenk ölçülerini öğreten bu ilim sayesinde, şiirlerin doğru ve kusursuz olanları tesbit edilebilmektedir. Bu sahaya dâir kale me almış kadim eserlerden biri de, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara 4933/1'de bir eski yazma nüshası bulunan " el-Kâfî fî 'ilmey el-'arûz ve'l-kavâfî " adlı kitâbdır. Bu eserin müellifi ise, el-Hatîb et-Tebrizî diye tanınan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b.'Alî'dir(1).

Çok yönlü bir zat olan el-Hatîb et-Tebrizî, h.421 (m.1030) yılında doğmuştur(2). Gençlik yıllarını Bağdâd'da geçiren bu âlim, başta Ebu'l-'Alâ' el-Me'arî (öi.449/1057)'den okumuştur. Nitekim Ebû Mansûr el-Ezherî'nin Kitâb et-Tezîb fi'l-luga adlı eserinin bir el-yazması el-Hatîb et-Tebrizî'nin eline geçmiş ve bunu kendisine açıklayacak bir üstadı ihtiyacı olmuştur. et-Tebrizî, birçok ciltten tereküp eden eserini; yük hayvanı tedârik edemediği için, bir torba içinde bizzat kendisi Tebriz'den Me'arra'ya götürmüştür. Bu sırada torbaya nüfuz etmiş ve kitap ciltlerinde rütûbet lekeleri meydana getirmiştir. Daha sonra Şam'a seyahatte bulunan el-Hatîb et-Tebrizî, orada Ebu'l-Kâsım 'Ubeydullâh b.'Alî er-Rakkî (öi.450/1058), Ebû Muhammed ed-Dehhân (öi.447/

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

- 1) İbn el-Enbârî, *Nuzhet el-elîbbâ*, Dâr nehza, Kahire, tarihsiz, s. 372; Yakût el-Hamavî, *Mu'cem el-udebâ*, Dâr ihyâ et-turâs el-Arabî, Beyrut, trz., XX, 25; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, Leiden, 1943, I, 279; aynı müellif, *GAL, Supplementband*, Leiden, 1937, I, 492.
- 2) *Mu'cem el-udebâ*, XX, 27; İbn Hallikân, *Vefeyât el-'ayân*, Dâr sâdir, Beyrut, 1977, VI, 196; 'Omer Rızâ Kahhâla, *Dâr ihyâ et-turâs el-Arabî*, Beyrut, trz., XIII, 214.

1055), Ebu'l-Feth Selim b.Eyyûb, Ebu'l-Kâsım 'Abdulkerim b.Muhammed es-Seyyârî, İbn Burhân, el-Mufazzal el-Kasabânî, 'Abdulkâhîr el-Curcânî (öl.471/1078), kadı Ebu't-Tayyib Tâhîr b.'Abdillâh et-Taberî ve kadı Ebu'l-Hasan et-Tenûhî'den ders almıştır(3).

Lügat ve rivâyette güvenilir bir âlim olduğu belirtilen(4) el-Hatîb et-Tebrîzî, İbn Bâbaşâz (öl.496/1102)'ın talebesi olmak üzere, gençliğinde Kahireye gitmiş ve ondan lügat ilmini öğrenmiştir. Daha sonra Bağdâd'a dönmüş ve vefât edinceye kadar orada ikâmet etmiştir. Bu sırada o, önce kadılık ve sonra da edebiyat müderrisliği yapmış ve vefât tarihi olan h.502 (m.1109)'e kadar da Nizâmiye kütüphanesi'nin hâfızı kütüplüğünü deruhte etmiştir(5).

Edebiyat, nahiv, lügat ve arûz sahasında kendisini yetiştiren el-Hatîb et-Tebrîzî'den ise, başta Târîh Bağdâd'ın müellifi el-Hatîb el-Bağdâdî (öl. 465/1072) olmak üzere, Ebu'l-Hasan Sa'dulhayr b.Muhammed el-Endulust (öl.541/1146), Ebu'l-Fazl Muhammed b.Nâsîr es-Selemî (öl.550/1155), Ebû Tâhîr Muhammed b.Muhammed es-Sincî (öl.548/1153) ve nihâyet Nizâmiye medresesi'nde halefi olan el-Cevâlikî (öl.539/1144)(6) ilim tahsil etmiştir(7).

Aynı zamanda şâir olan ve san'at değeri çok yüksek şiirler yazan(8) el-Hatîb et-Tebrîzî, h.502 (m.1109) yılında Bağdâd'da âniden vefât etmiş ve Bâb Ebrez kabristanına defnolunmuştur(9).

el-Hatîb et-Tebrîzî'nin çeşitli ilimlere dâir kaleme aldığı eserlerinden şunlar zikredilebilir :

1. Şerh el-Hamâse.

2. Şerh Dîvân el-Mutenebbî.

-
- 3) *Mu'cem el-udebâ*, XX, 26; *Vefeyât el-a'yân*, VI, 191; *ez-Zehabî, Siyer en-nu-belâ, Muesseset er-risâle*, Beyrut, 1988, XVIII, 33; *GAL*, I, 280; M. Plessner, *Tebrîzî, İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, 1977, III, 98.
  - 4) *Vefeyât el-a'yân*, VI, 192; İbn el-Cevzî, *el-Muntazam*, Matba'a dâiret el-me'arîf el-Osmânîye, Haydarâbâd, 1359/1940, IX, 161; İbn el-İmâd, *Şezerât ez-zehab*, Dâr İhyâ et-turâs, Beyrut, trz., IV, 5.
  - 5) *Mu'cem el-udebâ*, XX, 27; *Vefeyât el-a'yân*, VI, 193; *Mu'cem el-muallimîn*, XIII, 214.
  - 6) Hakkında geniş bilgi için bk. Carl Brockelmann, *Cevâlikî*, İA, III, 113.
  - 7) *es-Sem'ânî, el-Ensâb*, Dâr el-cinân, Beyrut, 1988, I, 446; *Nuzhet el-elibbâ*, s. 372; *Vefeyât el-a'yân*, VI, 191; *el-Muntazam*, IX, 161; M. Plessner, *Tebrîzî*, İA, XII/I, 99.
  - 8) *el-Bâharzî, Dumyet el-kasr*, Nâşır Dr. Muhammed et-Tuncî, Dimeşk, trz., I, 61-71; *Nuzhet el-elibbâ*, s. 374; *Vefeyât el-a'yân*, VI, 193-194.
  - 9) *Nuzhet el-elibbâ*, s. 374; *Vefeyât el-a'yân*, VI, 196; *es-Suyûfî, Buğyet el-vu'ât*, el-mektebet el-'asriye, Beyrut, trz., II, 338.

3. Şerh Sakt ez-zend.
4. Şerh el-Mu'allakât es-seb'a.
5. Şerh el-Mufazzaliyât.
6. Tehzîb garîb el-hadîs.
7. Tehzîb Islâh el-mantık.
8. Esrâr es-san'a.
9. Kitâb fi'râb el-Kur'ân (el-Mulahhas).
10. Kitâb Mekâtîl el-fursân.
11. Şerh Luma' l'İbn Cinnî.
12. Şerh el-Maksûre l'İbn Dureyd.
13. Mukaddime fi'n-nahv(10).

el-Kâfi fi' ilmey el-'arûz ve'l-kavâfi, mecmûa hâlindeki nüshanın 1b-13a varakları arasında yer almaktadır. Bunu Kasfdet el-Hazreciye fîl-'arûz, 'İlm el-'arûz ('Abduimuhsin el-Kaysere'nin Arûz-ı Endülîsi'ye yaptığı şerh) ve Şeyh Muhammed b.Şeyh Muhammed el-Güzelhisârî'nin 'İlm el-'arûz'u takip etmektedir.

Bu eserin daha iyi tanınabilmesi için, muhtevâsını başlıklar hâlinde şöyle sunabiliriz : **el-Evvel** (vrk. 1b) : el-Bâb el-evvel fi'z-zehâf (vrk. 2a), el-Bâb es-sânî fi esmâ' el-buhûr (vrk. 3b), el-Evvel et-Tavîl (vrk. 3b), es-Sânî el-Medî (vrk. 3b), es-Sâlis el-Basît (vrk. 4a), er-Râbî el-Vâfir (vrk. 4a), el-Hâmis el-Kâmil (vrk. 5b), es-Sâdis el-Hezec (vrk. 5b), es-Sâbi' er-Recez (vrk. 6a), es-Sâmin er-Remel (vrk. 6a), et-Tâsi' es-Serî (vrk. 7b), el-Âşir el-Munserîh (vrk. 7b), el-Hâdî 'aşar el-Hafîf (vrk. 7a), es-Sânî 'aşar el-Muzârî' (vrk. 7b), es-Sâlis 'aşar el-Muktazab (vrk. 7b), er-Râbî 'aşar el-Muctess (vrk. 7b), el-Hâmis 'aşar el-Mutekârib (vrk. 7b), es-Sâdis 'aşar el-Mutedânk (vrk. 9a) ; **es-Sânî** : Fihî hamset aksâm el-Evvel el-Kâfiye, es-Sânî Hurûfuhâ : Evveluhâ er-Redly (vrk. 11b), Sânihâ el-Vasl (vrk. 11b), Sâlisuhâ el-Hurûc (vrk. 11b), Râbi'uhâ er-Redîf (vrk. 11b), Hâmisuhâ et-Te'sîs (vrk. 11b), Sâdisuhâ ed-Dâhil (vrk. 12a) ; **es-Sâlis** : Harekâtuhâ (vrk. 12a) ; **er-Râbî** : Envâ'uhâ (vrk. 12a) ; **el-Hâmis** : 'Uyûbuhâ (vrk. 13a).

10) *Mu'cem el-üdebâ*, XX, 27-28; *Vefeyât el-a'yân*, VI, 192.

Nüshanın tavsifi (nr. 4933/1) : Mecmûanın kapakları, ebrû kağıtla kaplanmış, sırtı meşin bir cilt içinde, 80 varaktır. Miklepli ve şîrazelidir. 21 x 16 (13 x 7,5) cm. ebâdında, 15 satır ve yazısı nesihittir. Kağıdı aherî olup, bazı sayfa kenarlarında şerh ve ilâveler mevcuttur. Ayrıca bâb ve kısımlar, kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

İ^a 'da temellük kaydı olarak, Fındıcıklı Ahmed Efendi'nin ismi zikredilmiştir. Maalesef istinsâh kaydı yoktur.

Baş (1^b) :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰی الْاِنْعَامِ وَالشُّكْرُ لَهُ عَلٰی
الْاِلْهَامِ وَالصَّلٰوةِ وَالسَّلَامِ عَلٰی سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْاِنَامِ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ
السَّلَامَةِ الْاَعْلَامِ وَبَعْدُ ... فَهَذَا تَالِیْفٌ الْكَافِی فِی عِلْمِ الْعُرُوضِ وَالْقَوَافِی
وَاللّٰهُ الْمَوْفِقُ وَعَلِیْهِ التَّوَكَّلُ ...

Sonu (13^a) :

هَذَا آخِرُ مَا اوردْنَا جَمَعَهُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ اَوَّلًا ، آخِرًا سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَصَلِي
اللّٰهُ عَلٰی سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ اَجْمَعِينَ تَمَّ

el-Kâfi fi 'ilmey el-'arûz ve'l-kavâfi'nin diğer yazma nüshaları ise, Berlin 7110, Carc. Medr. 340, Rampûr, I, 572,15. , Pet. AMK 938 ve A.Talmûr P. RAAD III, 342'de kayıtlıdır (bk. GAL, I, 279; Suppl., I, 492).

**FUHÜLU'Ş-ŞU'ARÂ (EL-AHTAL, CERİR, EL-FARAZDAK) VE
EN-NAKÂ'İD**

Dr. Ahmet Kâzım Ürün □

en-Nakâ'id konusunu ele almadan önce hicve değinmekte yarar vardır. Lirik şiirin konularından biri olan hiciv(hicâ), bazan sövme ve çok kötü söz söylemeye de varan aşağılayıcı, alay edici bir tenkit usûlüdür. Goldziher'e göre hicâ, birbirini takiben, secî', recez ve nihayet kaside şekillerine girmiştir.¹ Kaside şeklindeki hicivlerin dahill planı, nesib-hiciv veya nesib-hiciv-fahr şeklindedir.²

Hiciv konusunda kaynaklarda ulaşabildiğimiz en eski dönem, Cahiliye dönernidir. Henüz iktisadi bir düzenin kurulamadığı ve çöl hayatının hakim olduğu bu dönemde yoksulluk halkı tehdit etmekteydi. Fertler, varlıklarını sürdürebilmek için yardımlaşma ve bütünleşme gereğini duydular. Bu bütünleşme, kabile diye adlandırılan aynı sülaleden iktisadi, siyasi ve sosyal gruplar oluşturmakla sağlanıyordu. Fertlerinin menfaatlerini korumaya çaba sarfeden her kabile, kendi şan ve şöhretini, üstünlüğünü rakip kabilelere karşı duyuracak, düşmanlarını hicivleriyle mağlup edecek şairlere muhtaçtı. Bunun sonucunda savaşlar ve içinde bulunulan ortamı çeşitli yönlerle anlatan şiir mevzuları gündeme gelmiştir. Bunlar arasında hicvin yanısıra hamase, fahr ve medihî sayabiliriz.

Bu devirde hiciv, birbirine düşman kabileler arasında kullanılmaktaydı. Konusu ise, fert, din, siyaset, kabile veya vatan duygularını içermekteydi. Ama gerçekte bir tek sebebe dayanmaktaydı, o da kabilecilik ve kan davalarıydı.

Devrin en ünlü hicivcisi pek çok kişinin kendisinden çekindiği el-

*S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Diller ve Edebiyatları Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Fares, *Bicr, Hiciv Maddesi*, İ.A. M.E.B., İstanbul, 1950, c.5, s.473.

² Çetin, M.Nihat, *Eski Arap Şiiri*, Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, No:1727, İstanbul, 1973, s.89.

Hutay'a'dır. Onda hiciv bir meleke ve tabii bir adet görünümündeydi.

İslamla birlikte hiciv yeni boyutlar kazanmış, eskiden sadece kabilecilik ve kan davalarını içeren hiciv, İslamiyete saldırı ve buna karşı koymada kullanılan bir araç olmuştur. 'Abdullâh ez-Zibe'ri, Dirâr b. el-Hattâb el-Fihri, el-Hâris b. el-Muğîre, Ebû Süfyan b. Harb ve Mekke'de bir çok putperest şair Hz. Peygamber ve arkadaşlarını hicvederlerken Hassân b. Sâbit gibileri de Peygamber tarafını tutmaktaydı.³

Hiz. Peygamberin ölümüyle birlikte kabilecilik tekrar gündeme geldi. Bu kabilecilik anlayışının İslamdan dönmelerde büyük rol oynadığı görüşünde olanlar vardır. Zira Kureyş kabilesi dışındaki kabileler, Peygamberin kendi kabilelerinden olmamasından dolayı İslamiyeti kabul etmemişlerdir. Ömek olarak Müseylemetu'l-Kezzâb, el-Esved el-Ânist, Teleyha ve Secah'ı verabiliriz.

Hiz. Ebû Bekr'in ölümünden sonra hadiseler birbirini kovaladı. Önce Hiz. Ömer sonra Hiz. Osman ve peşinden Hiz. Ali öldürüldü. Emirlik Ümeyye sülalesinden olan Şam'daki Mu'âviye'ye geçti. Böylece Emeviler devri başlamış oldu. Emeviler devrinde, İslam aleminde büyük değişikliklere şahit oluyoruz. Dört halife devri, teokratik bir mahiyet taşıyordu. İslâmi esaslar, devlet idaresinde ve siyasete hakimdi. Sırf siyasal maksatlarla hareket ederek hilafeti ele geçiren Emeviler devrinde ise kişisel ve siyasal gayeler devlet idaresinde ön plana geçmiştir. Devlet dine değil maddi kuvvete dayanmış, halifeler çoğunlukla siyasal ve dünyevi gayelere tabii olmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak Mu'âviye'nin o zamana kadar seçimle yapılan halifeliği irsi hale getirdiğini görmekteyiz. Neticede birlik bozulmuş, Alevi, Harici, Ensar ve Muhacirun arasındaki ihtilaflar ve hilafet iddiaları eski Cahiliye devri nesepçilik ve hizipçilik ruhunu yeniden canlandırmıştır.⁴

Emevi yönetimi, böylesine değişik siyasal ve sosyal grupların arasında otorite kurmak istiyordu. Bunu da günün en etkili silahı olan hiciv mekanizmasını işleterek sağlama yoluna gitmiştir.⁵ Şairler, kişiyi aşan kabile ve gruplar arası hicivlerle kendilerini gösteriyorlardı. Fakat Emeviler döneminde kabile hicivinin yanısıra ferdi hiciv diye adlandırdığımız bir başka

³ Mes'ûd Cibrân, *el-Muhtâ fî Edebi'l-Bakalûryâ*, Fu'âd Beybân ve Ortakları Matbaası, Cuveyne Lübnân, (tarihsiz), s.439.

⁴ İnalcık, Şevkiye, *Şays b. el-Mulavvah ve Divanı*, A.Ü. D. ve T. C. Fakültesi Yayınları No:166, Ankara, 1967, s.22.

⁵ Corci Zeydân, *Târîh Âdâb'l-Luğat'l-'Arabîyye*, 1-4, Dârü'l-Mektebet'l-Hayat, Beyrut, 1967, c.1, s.236.

hiciv türüyle de karşılaşmaktayız. Bu hicivler, kimi zaman şakacı bir tavır içerisinde kullanılmış, kimi zaman şiddetli düşmanlıklarda ölümlere sebep olmuştur.

Bu devirde, şiir, umumiyetle amaç ve üslup bakımından Cahiliye şiirine benzer. Şiir, bir taraftan taassub derecesinde siyasi hizipleşmeyi konu alırken, bir yandan da kabile hayatına temas edilerek adeta Cahiliye karakterini dile getiriyordu. Bu devirde, edebi kısımlar içerisinde en çok gelişen şiir olmuştur.

Bir bakıma mensup olduğu kabilenin sözcüsü durumunda olan şairler kabilenin kahramanlıklarını över nesepleriyle övünür, bunun yanında rakiplerinin kötülüklerine değinerek hicvetme yoluna giderdi. Rakip kabilenin sözcü şairi, aynı vezin ve kafiye de cevap verirdi. Bu hicivleşmeye, nakâ'id adı verilmiştir. Bir tanım yapmak istersek; nakâ'id, bir şairin diğer bir şaire aynı vezin, kafiye ve konudaki bir kasıdeyle cevap verdiği kasideler bütünüdür. Bir başka tanım, Cübrân Mes'ûd'un *el-Muhîr* adlı kitabında görmekteyiz. O'na göre Nakâ'id, hiciv, siyaset ve fahr gibi konuları bünyesinde barındıran geniş bir edebi türdür. Edebi sanatlar yönünden gerçekleri anlatmasıyla, kökü sözler, hayal zenginliği, belagat, birbirine uygun kalıplardaki mana bütünlüğü ve terkip uygunluğuyla temayüz etmiştir.⁶

Önde gelen şairler, seçkin şairler anlamındaki Fuhulu's-Şu'arâ ifadesi daha çok el-Ahtal, Cerîr ve el-Farazdak olmak üzere üç önemli hiciv şairi için kullanılmıştır. Bu üç şair, Emevi döneminin en önemli şairleridir. Cemîl b. Ma'mer gibi aşk ve sevgi konusunda şiir söyleyen şairlerin dışında farklı bir grup oluşturmuşlardır. Üç şair de Mezopotamya'da doğup büyümüşler, fakat anavatanları değişkenlik göstermiş hırs ve aktiviteri, onların entellektüel faaliyetlerin ana merkezleri olan vilayetlere kaymalarını sağlamıştır.⁷

O devirde 'Ubeyd er-Râ'i, Ebu'n-Necm el-'İclî ve er-Râciz gibi başka Irak şairleri de vardır. Fakat hiçbirisi Fuhulu's-Şu'arâ'nın derecesine ulaşamamıştır. Bu üç şairin biyografilerini ve edebi kişiliklerini kısaca verdikten sonra birbirleriyle karşılaştırılmasına geçeceğiz.

⁶ Mes'ûd Cübrân, a.g.e., c.2, s.440.

⁷ Nicholson Reynold, *A Literary History of the Arabs*, Cambridge at the University Pres, Londra, 1969, s.238.

EL-AHTAL

Tam adı Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. eş-Şalt (20/640?-92/710?) olup el-Ahtal lakabıyla tanınmıştır. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen şair, takriben 640'ta Hıre'de ya da Suriye çölündeki Rusâfe civarında doğdu. Babası ve annesi, her ikisi de Hıristiyan olan Tağlib ve İyâb kabilelerine mensuptu.⁸ Arabistan'ın tanınmış kabilelerinden Necidli Tağliblerin Cuşâm b. Bekr koluna mensuptu. İslamdan sonra bu kabilenin çoğunluğu Hıristiyanlıklarına devam ettiler.

el-Ahtal, Fırat yanmasında, kabilesinde Hıristiyan prensip, adet ve göreneklerine göre yetişti. el-Ahtal diye adlandırılması, dilinin çok kötü olmasından ileri geliyordu. Hicv söylediğini duyan Ka'b b. Cu'ayl, ona bu adı vermiştir. Manası budala, sözlerinde fesat bulunan uzun kulaklıdır. Diğer bir lakabı da Cerîr'in taktığı, domuz yavrusu manasına devbaldır. Küçüklükte annesini kaybetmiş, üvey annesinin eziyetlerine maruz kalmıştır. Şiirde gelişimini hazırlayan sebeplerden biri budur. Zira hayatın acı yönlerini tatmış kin ve intikam hisleriyle dolmuştur. Kendisine ilk hicv şairi derecesini verecek yergisini, üvey annesine yöneltmiştir.⁹

Yarımadada iken evlendiği ve üç evladı olduğu bilinmektedir. İncilin ahlakı kaidelerini kendi anlayışına göre tatbik ederdi. Arap Hıristiyanları arasında mübah olduğu üzere kansını boşadı ve boşanmış bir kadınla evlendi.¹⁰

Hayatı boyunca Hıristiyan olarak kalan el-Ahtal, bedevi olarak yetişmiş daha sonra medeniyet alemine göç etmiştir. Emevi saray ileri gelenleriyle sıkı ilişki içerisine giren el-Ahtal, bütün parlak görüntüleriyle yeni hayatı öğrendiyse de, devamlı ilk vatanının özlemini çekmişti. el-Ahtal halifenin yakın ilgisini kazanmasından dolayı Hıristiyanlığına şiddetli bağlı olmasına rağmen, dini konusunda Arapların genel karakterinden ayrılmadı. Aynı yaşayışı sürdürdü. Lamens, onun hakkında şöyle diyor: *el-Ahtal'in dininde Hıristiyanlığın tesiri çok azdır ve Hıristiyanlığı bedevideki bütün dini inançlar gibi yüzeyseldir. Dinin kisvesi altında şarap içiyor, halifenin koruması altında da hicvler yağıdınıyordu.*¹¹ Şaraba çok düşkün olan şair, en uygun

⁸ Lammens, H., *el-Ahtal Maddesi*, I.A., İstanbul, 1940, c.1, s.226; Fu'ad Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, Riyat, 1983, c.2, s.7.

⁹ Mes'ûd Cubrân, a.g.e., c.2, s.339-340.

¹⁰ Lammens, H., a.g.e., s.226.

¹¹ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Yırmibeşinci Baskı, Dâru Nehdatü Mısır,

şilr söyleme zamanının, sarhoşluk anı olduğunu söylüyordu. Pek dini bütün olmadığı halde, 'Abdumelik, ona müslüman olmasını söylediği vakit: *Eğer şarap içmeme, Ramazanlarda yemek yememe izin verilirse kabul ederim.* dedi.¹² Zeydân ise aynı konuda şunları söylüyor: Bir gün 'Abdumelik, el-Ahtal'la *Müslüman olmaz mısın? Seni gölgemize alır ayrıca bin dirhem veririz.* der. O da *Şarap nasıl olacak diye karşılık verir.* 'Abdumelik, *Şarabı ne yapacaksın başı acı, sonu sarhoşluktur.* deyince, el-Ahtal, şöyle cevap verir. *Gerçekte senin bu bana sunduğun iki şey, Fırat nehrinden parmak ucuyla alınacak bir damla su gibidir.* Bu güzel cevaba gülen 'Abdumelik, onu Hıristiyanlık üzere bırakır. Yanına serbestçe girip çıkmasına müsaade eder. İpek elbiseli, boynunda haç ve sakalından şarap akar şekilde izinsiz yanına girip çıkardı.¹³ Hatta Muaviye'nin gözünün önünde de şarap içmekten korkmamıştı. Sırası gelince, kendi dinini kötüleyen ve halifeyi güldüren siyasi bir şairdir.

Daha önce de geçtiği gibi el-Ahtal, edebi hayata üvey annesini hicvetmekle, siyasi şilre de insanı hicvetmekle başladı. Emeviler döneminde geçmişteki halifelik kavgaları (Mu'aviye ile Ensar arasında Sıfındaki anlaşmazlıktan dolayı bir düşmanlık vardı) devam edegelmiş, hak iddia eden ensarla Emeviler arasında şiddetli mücadeleler söz konusu olmuştur. Bu ortamda el-Ahtal, Emevi sarayına yaklaşmış, ensarla Emeviler arasındaki mücadelelerde aktif bir rol oynamıştır. 'Abdurrahman b. Hassân, Yezid b. Mu'aviye'nin kızkardeşi Remle'ye gazel söyler. Son beyti şu şekilde olan gazel, Yezid'i kızdırır: *Düz mermer üzerinde kollarımızı birbirimizin beline sararak Kubbetu'l-Hağra'ya kadar yürüdük.* Ve Ka'b b. Cu'ayl'den insanı hicvetmesini ister. O da ensardan korkar. Resulullah'a sığınan ve bütün müslümanların kalbinde yer edinen bir kavmi kötülemekten kaçınan Ka'b, Yezid'e, el-Ahtal'ı salık verir. el-Ahtal, insanı çiftçilik, kötülük, cimrilik ve şaraptan dolayı hicvetti. Meşhur kasidesinde Kureş'i ensardan üstün tuttu.¹⁴ en-Nu'mân b. Beşir, insanı koruyan bir şilre mukabelede bulunup Mu'aviye'den dillinin kesilmesi için el-Ahtal'ın verilmesini istedi. Mu'aviye, insanın gazabından korkarak onu vermeyi kararlaştırmışken oğlu Yezid, araya

Kahire, (tarihsiz), s.111.

¹²Huart, Clement, *Arap ve İslam Edebiyatı* (Çev. Cemal Sezgin), Tısa Matbaası, Ankara, s.59-60.

¹³Cord Zeydan, a.g.e., c.1, s.248-249.

¹⁴İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-Şu'ard*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,1985, s.320.

girer ve engeller. el-Aḥṭal, canını kurtaran Yez'îd'e methiyeler sunar ve onu halifeliğe hazırlar.¹⁵

Bu hadiseden sonra Emevi İdaresiyle yakın dostluk kuran el-Aḥṭal, artık Emevi çıkarları için şiir söyleyen bir şair olmuştur. Esas yıldızı 'Abdülmelik b. Mervân zamanında parlayan şair, bu dönemde büyük maddi kazanç elde etmiştir.

Ne zaman ve nerede vefat ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat takriben h.92/m.710 yılında el-Veldî'nin halifeliğinin ilk yıllarında kendi vatanında ölmüştür. Ölürken şu vasiyette bulunmuştur: *Ölüm anında el-Farazdak'a Cerîr'in annesiyle sıpalarnı (çocuklarını hicvetmesini) vasiyet ediyorum.*¹⁶

el-Aḥṭal, siyasi hayatın doruğa ulaştığı bir ortamda geniş ufkuyla, saldırılara en güzel karşılığı vermesiyle ve kişileri etkilemesiyle şöhret kazanmıştır. Nükteli ifadelerin kitleleri etkilemediğine inanan el-Aḥṭal, şiirlerinde yaralayıcı, kırıcı ve elem verici sözler kullanmaktaydı. Bu manevi ve lafzî kabalığında Cähiliye'ye ait düşüncelerin dışına çıkmadı. Onun ruhu ve şiiri hep bedeviydi. el-A'sâ ve en-Nâbiğa gibi ünlü Cähiliye şairlerinin öğrencisi olmaktan hoşlanırdı.¹⁷ Hicivden hiç bıkmayan şairin siyasi şiirlerinde kin, öfke, kötülük gibi konuların işlenmiş olmasının yanısıra edebi yönden Emeviler ve Tağlib'in ellerinde bir silah olmasını sağlayan şairlik ve sanat mahareti de bulunmaktaydı.

el-Aḥṭal, el-A'sâ'ya olan hayranlığını saklamaz. Arap edebiyatında en büyük şair kim diye sorulunca; *el-A'sâ, sonra Tarafa, sonra da gömleğimin içindeki zattir.* der.

Hammâdu'r-Râviye'ye el-Aḥṭal hakkında bir soru yöneltince, *Şiiryle bana Hıristiyanlığı sevdiiren adamı sormayın* şeklinde cevap verir.¹⁸

Divanı Anton Salhani tarafından 1891 yılında basılmıştır. Bu eserde, kabilesi Tağlib'in Kaş kabilesine olan üs-tünlüklerini dile getirmektedir. Emeviler için yazmış olduğu **Kaşide fi Medh Benî Umeyye** ile Cerîr'le el-Aḥṭal'ın karşılıklı nakidelerini içeren **Nak'id Cerîr ve'l-Aḥṭal** yine Anton

¹⁵ Ni'metullâh el-'Andârî, *Târîh Adâbî'l-Luğatî'l-'Arabîyye*, Matbaat Mursîlin, 1933, s.122.

¹⁶ Mes'ûd Cubrân, a.g.e., c.2, s.342.

¹⁷ Aynı eser, c.2, s.452-454.

¹⁸ el-Ferîr, *Târîhu'l-'Adâbî'l-'Arabîyye*, Matbaatu'l-Ferîr, İskenderiye, 1914, s.129.

Salhani tarafından neşredilmiştir.¹⁹

CERİR (?-III/733?)

Tam adı, Ebû Hağra Cerır b. 'Atıyye el-Hağafa et-Temımı olan bu büyük şair, Hz. Ali'nin halifeliğinin ilk yıllarında, Yemâme'de doğmuştur. Mudari Temim kabilesinin bir kolu olan Benu Kuleyb b. Yarbû' aşiretine mensuptur. Çölde yetişen şair, diğer iki arkadaşı gibi genç yaşta şilir söylemeye başlamıştır. Ailesinin yoksulluğu ve sert tabiatlı oluşu, hiciv alanında yükselmesini sağlayan etkenlerdendir.²⁰

Kendisinde şilir söyleme gücünü görünce, cömert halifelerden ihsan isteme, büyükleri methetme ve sülalesinde seçkin bir yere sahip olmak için el-Farazdak'ın vatanı olan Basra'ya gitti. el-Farazdak'ın sahip olduğu ünden gözü kamaşan Cerır onu kuskandı. Makamına ulaşmak istedi. Bu çeke-memezlik karşılıklı hicvi doğurdu. Cerır'ın ilk hicvettiği kişi kabilesini hicveden Gassân es-Salıtî'dir. es-Şalıtî, el-Ba'ıs'ten yardım ister. O da yardım ederek Cerır'ı hicveder. Cerır daha acı bir şekilde karşılık verir. el-Ba'ıs'ın tarafını tutan aynı kabileye mensup el-Farazdak buna sinirlenip Cerır'ı hicveder. Cerır'ın bütün hayatı boyunca devam edecek bu kavga muhtemelen h.64/m.683-684 senesinde başlamıştır. Mücadelenin başladığı Basra'da o derece şiddetli hadiseler vuku buldu ki mahalli makamlar müdahaleye mecbur kaldılar.²¹

Cerır, geldiği Basra'da üyesi olduğu şairler grubu gibi calze almak için halifelere methiyeler söyledi. Şairlerden biri onu Yezid'le tanıştırır. Yezid, daha küçüktür. Cerır'ın şilrini alıp kendi şilriniymiş gibi iktibas ettiği şilri babasına okur. Babası Mu'aviye, şilrin oğluna ait olduğunu zannederek sevinir.

Hilafet Yezid'e geçince şairler yanına gelip görüşme talep ettiklerinde kabul edilmezler. Şu sözle karşılaşılır: *Ancak şilrini duyduğumuz ve tanıdığımız bize ulaşabilir.* İçlerinde Cerır, şöyle der: *Yezid'in iktibas ettiği şilri söyleyerek ona bunun şilrinin ben olduğumu söyleyin.* Yezid, anlar ve Cerır'ı kabul eder. O'na *babam o şilrin benim olmadığını anlamıştı* diyerek

¹⁹ Lammens, H., a.g.e., s.226. Hakkında detaylı bilgi için bkz. el-Eğâni, c.7 s.169, c.9 s.46, c.10 s.2, c.13 s.148, 154, el-Cemhere, s.170, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, s.301, el-'İkdu'l-Ferid, c.3 s.133, Hizânetu'l-Edeb, c.1 s.220,

²⁰ Ahmed Hassan ez-Zeyyât, a.g.e., s.112; Fu'ad Sezgin, a.g.e., c.2,s.67.

²¹ Schaade, A., *Cerır Maddesi*, İ.A., İstanbul, 1945, c.3, s.109.

caize verilmesini emretti.²²

Cerîr, Yezîd b. Mu'âviye'den atıye koparmak için geldiği Şam'da bu muradına çokça ermiştir. Onunla şiir müsabakaları yapacak derecede iyi münasebetler kurmuştu.

Hilafet 'Abdumelik b. Mervân'a geçince düşmanları Zübeyr ailesine övgülerde bulunan Muğar (Temîm kabilesi Muğar'ın bir koludur.) şairleri-ne gazabından dolayı Cerîr, kendisine yaklaşma cesareti bulamadı. Irak valisi Haccâc'ın yanına gitmeyi düşündü. Haccac, ona iyi muamelede bulundu. Şiirleri hoşuna gitti. Haccac, onu halfeye takdim etmek istedi. Fakat tehlikeli olacağını düşünerek oğluyla beraber yollamayı daha uygun gördü. Halife 'Abdumelik tarafından önce kabul edilmez; fakat Haccâc'ın oğlunun ısrarıyla kabul edilir. Önce sınırlenen 'Abdumelik Cerîr'in aşağıda bir beytini vereceğimiz kasidesine binaen yumuşar ve gülümser, öfkesi geçer.

أ لستم خير من ركب المطايا و اندي العالمين بطون راح²²

"Ata en güzel binen ve dünyanın en cömert insanı siz değil misiniz?"

Yanında ona yer verir ve hımayesine alır. Ayrıca kendisine yüz sağmal deve, altı tane de çoban hediye eder.²³

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki tüm İslam dünyasını kan dökücülüğü ve sertliğiyle titreten Haccâc'a armağan ettiği kasideleri, onu rahatça yaşatmış; ama Emevi prenslerinin bahşişleri buralara kadar yetişmemiş, dolayısıyla yoksun kalmıştır. 'Abdumelik, el-Ahḫal'ı ona karşı saldırıya geçirdi. İkinci Ömer tahta çıktıktan sonra onları iki rakip haline soktu. İki kuvvetli yergicinin hayatı birbirine şalrce şakalar yapmakla geçti. Bu şakaların en ünlüsü el-Ahḫal'dan da destek görerek el-Farazdağ'a karşı yaptığı saldırıydı. Güzel şiirlerinde ekseriyetle göçebelerin ayrılmaz arkadaşı deveden söz ettiği için deve çobanı adını alan 'Ubeyd, bu oyunda el-Farazdağ'ı tuttu. Cerîr bunun için onu hiç affetmedi. Yergileriyle onu Basra'ya kadar izledi ve kendi kabilesini ona karşı kıskırttı.²⁴

Cerîr'le el-Farazdağ'ın rekabetinden dolayı halk iki gruba ayrıldı. Her iki grup kendi şairine yardım ediyordu. Alevilerle Emeviler arasındaki durum, el-Farazdağlılarla Cerirciler arasında da söz konusuydu. el-Farazdağlılar, el-

²²Corcl Zeydân, a.g.e., c.1, s.251.

²³Ibn Kuteybe, a.g.e., s.307.

²⁴Huart, a.g.e., s.62.

Merbid'de, Cerirler de Benü Hısn kabristanında toplanmaktaydı. Her iki şair kendi taraftarları arasında şiirlerini inşad ediyordı. Katipler tarafından bu şiirler yazılıyor; raviler yayıyor; edipler ve emirler vezin, tenkit ve hikmele rivayet edilen bu şiirleri alıyorlardı.²⁵

Cerir, h.110'da el-Farazdak'tan bir kaç ay sonra öldü. el-Yemâme'de el-A'sâ'nın kabrinin yanına gömüldü.²⁶

Cerir, el-Ahtal'in kötülüğüyle sarhoşluğundan ve el-Farazdak'ın kabalığıyla görgüsüzlüğünden uzaktır. Karakteri temiz, duyguları saf, dini bütün, ahlakı güzel birisidir. Ve bütün bu hasletler de şiirlerinde göze çarpmaktadır. Üslubunun inceliği, gazelinin tatlılığı, hicvinin acılığı, mersiyesinin iyi olması ve bütün şiir sanatlarını yerinde kullanmasıyla temayüz etmiştir. Bütün bunlarla Cerir, şiir dünyasında en çok gözüken, şairliğe en yakın ve el-Ahtal'la el-Farazdak'tan daha çok ismi duyulan birisi olmuştur. Cerir, hayatında çok duygusal bir yapıya sahipti. Son derece hassas ve yumuşak kalpliydi. Hicve girmeseydi, rikkat ve yumuşaklıkta temayüz eden şairler sınıfına girerdi. Hicvinde son derece saldırgan ve kendisini şiddetle savunan bir kişi görünümü verir. Onu bu duruma iten bazılarının yerlerine maruz kalmasıdır. Yerildiği her an, daha acı bir şekilde mukabelede bulunurdu.

Bize ulaşan Cerir'in hicvlerinin çoğu el-Ahtal ve el-Farazdak'la olanlardır. el-Ahtal, Tağlibli bir Hıristiyandır. Cerir, Tağlib'in zilletini (özellikle binicileri Kuleybin öldürülmesinden dolayı) dile getirerek el-Ahtal'ı hicvetti. Ayrıca Hıristiyanlığını da çok kötü bir dille yerdi. el-Farazdak'ı ise kabilesinin bölünmesi, Hıristiyan ve yahudilere arka çıkması ve sapıklık içinde olmasıyla hicvetti.

Cerir, Müslüman olması, nübüvvetin kendilerine (kabilelerine) gelmesi, kabilesinin bütün kabilelerden üstün olması ve birçok düşmanına galip gelmesiyle övünür.²⁷

Oğlu kendisine bir gün şöyle bir soru yöneltir: *Ey babacığım sen mi daha büyük şairsin yoksa el-Ahtal mı? O da Ey oğlum, el-Ahtal'ı bir dışlı gördüm, eğer öbür dışını de görseydim onunla beni yerdi.* şeklinde cevap vererek onun yaşlılığına imada bulunur.²⁸

Cerir meşhur deve çobanı er-Râ'îyi yererken, kendisini över. Fahr

²⁵ Ahmed Hasan ez-Zeyyat, a.g.e., s.112.

²⁶ Corci Zeydan, a.g.e., s.252.

²⁷ el-'Andârî, a.g.e., s.127.

²⁸ el-Ferîr, a.g.e., s.129.

konusunda söylenen şîirlerinin belki de en iyisi kendisini övdüğü bu şîirlerdir. Ömek olarak şu beytini verebiliriz.²⁹

إذا غضبت عليك بنو تميم
حسبت الناس كلهم غضابا .

Temîm kabilesi sana kızdığında bütün insanların sana kızdığını sanırsın.

Cerîr hicvîyelerinden ziyade büyüklere yazdığı kasideler sayesinde yaşamıştır. Güzel mersiyeleri de vardır. Kahire'de 1313/1895'de Mektebetu'l-İlmiyye'de ve daha sonra muhtelif tarihlerde basılan bir divanı vardır. Bu divanın 1354/1935'te Kahire'de basılan Muḥammed İsmâ'îl es-Sâvî'ye ait bir şerhi vardır. el-Farazdak'la yapmış oldukları karşılıklı hicvler, 1905-1909 yıllarında Bevân tarafından neşredilen **Nakâid** isimli eserdir. el-Aḥṭal ile olan nakdeleri yazmalar halinde toplanmıştır. (İst. Umumi ktp. nr.5471)³⁰

EL-FARAZDAK (641-729)

Emevî devrinin üç önemli şairinden birisidir. Asıl adı Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa'dır. İri somun manasında el-Farazdak diye meşhurdur. Cerîrle aynı kabileden olup Temîmlidir. 641 yılında Basra'da asil ve cömert bir ailede dünyaya geldi.³¹ Nefsinin izzetliliği, allesinin şerefliği, kabilesinin zenginliği içinde büyüüp yetişti. Edebiyat ve fesahat topluluklarına katıldı. Babası ona şîir rivayet etti ve kasideyi öğretti. Sonunda babasının fevklene çıktı. Bir müddet babasıyla beraber bütün çöl karakterleriyle bedevîce bir hayat sürdüren el-Farazdak kendisinde şîir kabiliyetini farkedince şîir inşad etmeye başladı. Cernel vakasından sonra babası onu Hz. Ali'nin yanına götürdü Hz. Ali, babasına *O'na Kur'an'ı öğret; o onun için daha hayırlıdır.* der. Bu söz el-Farazdak'ın zihninde yer edindi. Kendini şartlandırarak Kur'an'ı hıfz etmeye söz verdi ve sözünü yerine getirdi.³²

Sert tabiatlı ve kötü ahlaklı olmasından dolayı halk kendisinden nefret etmekteydi. Kavminin fertlerini hicvettiğinde onu babasına şikayet ettiler. O

²⁹ Ni'metullâh el-'Ândârî, a.g.e., s.127.

³⁰ A. Schaade, *Cerîr Maddesi*, s.109.

³¹ Hannâ el-Fâḥûrî, *el-Cedîd fi'l-Edebi'l-'Arabî*, Beyrut, c.6, s.866.

³² Ni'metullâh el-'Ândârî, a.g.e., s.132.

da oğlunu dövdü. İş daha ileri boyutlara varınca Mu'aviye'nin 'Irak valisi Ziyâd'tan yardım istediler. el-Farazdak, kaçıp bir müddet değişik yerlerde saklandı. Sonra Medine'de Sa'îd b. el-Âş'a sığındı.³³ Fakat Sa'îd'in selefi Mervân b. el-Hakem tarafından iyi karşılanmadı ve şehirden çıkarıldı. Ziyâd'ın ölümüyle dönmeye imkan buldu. Zira yerine geçen oğlu 'Ubeydullâh onun hakkında iyi fikirler besliyordu.³⁴

Dini bütün Peygamber ailesine tapar derecede saygı gösteren bir müslüman olmakla beraber, çapkın, utanmaz, kadınlar uğruna herşeyini veren, esin veren, sevgilisine açık saçık sözlerle seslenmekten çekinmeyen bir serçe kadar korkak, kinci, garazcı bir insandı. Babasının ölümü ondaki şairce duyguları daha da canlandırdı.³⁵

Sert karakter sahibi el-Farazdak, halkın nefretini kazanmasından dolayı belli bir yerde kalamadı. Ömrünü değişik yerlerde geçirdi. Bu değişkenlik onun kişiliğine de yansdı. Birisini hicveder sonra döner överdi. Önce övdüğünü sonra hicvederdi. Ziyâd b. Ebîh'i övmüştür. Zübeyr ailesini önce övmüş sonra yermiştir. Haccâc'ı yermiş, sonra övmüş, sonra tekrar dönüp hicvetmiştir. Hışâm b. 'Abdilmelik'i emirken yermiş halife iken methetmişti. Daha önce de değindiğim gibi el-Ba'îs'in sebep olmasından Cerîr'le aralarında düşmanlık husule gelmiş ve kırk yıl süren karşılıklı bir hiciv müsabası olmuştur.

el-Farazdak'a yöneltilen bütün bu küçük düşürücü hükümlerin dışında Ni'metullâh el-'Andârî, daha da ileri giderek şunları söylüyor: el-Farazdak, dini duygulardan yoksun alçak bir karaktere sahip küfür içerisindeydi. Ayrıca şiddetli bir taassubiyeti vardı. Kötü ahlaklı olması ve çirkin sözlerinden dolayı halk kendisinden korkuyordu. Hatta bir keresinde Mervân b. el-Hakem, onun bir işini yerine getirmesini, ve bunun sonucunda şiddetli bir hicve maruz kalır; dolayısıyla ondan çok korkardı.³⁶

el-Farazdak, Emevi sarayında bulunmuş olmakla beraber, koyu bir 'Ali yanlısıydı. Şiirlerinin bir bölümünde 'Ali'nin torunu Zeynel'âbidîn'i övmüş, bu yüzden de yetmiş yaşlarında hapse girmişti.³⁷

³³ ez-Zeyyât, a.g.e., s.111.

³⁴ Schaade, A., İ.A., el-Farazdak Maddesi, İstanbul, 1945, c. 4, s.556.

³⁵ Huart, a.g.e., s.61.

³⁶ Ni'metullâh el-'Andârî, a.g.e., s.132.

³⁷ Huart, a.g.e., s.61.

el-Farazdağ'la amcasının kızı en-Nevâr arasında tatsız ve talihsiz bir evlilik olur. Hileyle aldığı kansını sonunda boşar. Pişman olup hakkında bir çok şiir söyler.³⁸

el-Farazdağ, ancak korktuğu ve calze almak istediği zaman Emevileri methetmiştir. Onları hicvetme cüretini de kendisinde buluyordu. Fakat Haccâc ve el-Mühelleb gibi Emevi valilerini korktuğundan dolayı methediyordu. Yezîd b. Mühelleb, ölünce Yezîd b. 'Abdilmelik, şairlerden onu hicvetmelerini istedi. el-Farazdağ, bundan kaçındı ve bir büyüğünü hicvetmede kendisinin affedilmesini istedi.³⁹ Şair, özellikle Haccâc zamanında korkup sessiz kalmak zorunda kaldı. Ona ve kayınbiraderi el-Hakem b. Eyyûb'e istemiyerek övücü şiirler ithaf etti. Hatta Haccâc'ın oğlu ve kardeşi öldüğünde aynı gün onu teselli etmeye muvaffak oldu. Bu muktedir vali, öldüğünde ona resmi bir mersiye yazdı. Fakat, kalben ölümüne sevindi. Haccâc'ın düşmanı Süleymân, halife olunca sevincini açıkça izhar edebildi.⁴⁰

el-Farazdağ, elli yıl süren Cerîr'le söz düellosunun nihayetinde kendine geldi. Kötülük ve sapıklık içerisindeki hayatın şeytani bir hayat olduğunu anladı ve şeytani hicvetmeye başladı. Tövbe etmeye çalışan el-Farazdağ'ı ömrünün sonlarında (yetmiş yaşlarında) tam bir dönüş içerisinde görmekteyiz. Omuzunda kötülüklerin ağırlığını hissetti. Rabbine sığındı. Hayatında hiçbir müslümanı hicvetmeyeceğine dair yemin etti. Bütün kötülüklerin anası gözüyle baktığı İblis'i hicveder. Onunla olan ilişkisini anlatır. Onun nasıl hile ile kendisine çektiğini ve kötülüğünü delillerle ortaya koyar.⁴¹

A. Schaade, yukarıdaki bilgilerin aksine el-Farazdağ'ın Araplarca bir deccal gibi öldüğünü, hayatının sonlarına doğru bazı geçici merhamet hislerine kapıldığını ve ahiretteki korkusunu canlı şiirlerle ifade ettiğini ileri sürmektedir.⁴²

el-Farazdağ, muhtemelen 114 h.(732/733) yılında Cerîr'den bir kaç ay önce Zatulcenb (Akciğer zarı iltihabı) den öldü. Basra'da Temîm kabilesinin mezarlığına gömülmüştür.⁴³

³⁸ el-Ferîr, a.g.e., s.135.

³⁹ Ni'metullâh el-'Ândârî, a.g.e., s.133.

⁴⁰ Schaade, A., el-Farazdağ Maddesi, s.557.

⁴¹ Hânâ el-Fâhûrî, a.g.e., s.867.

⁴² Schaade, A., el-Farazdağ Maddesi, s.558.

⁴³ Aynı eser, s.557.

el-Farazdak, lafzının belâgatı ve fesahatı, şîirlerinin sağlamlığı ve kasidelerinin derin tesiri ve fahrdaki ustalığıyla temayüz etmiştir. Fakat lafızlarında garip sözlere ve kelimelere de yer verirdi. Üç şairden Cahiliye'ye en yakın olanıdır. Ailesini göstererek aslıyla övünmekte, atalarının iyi işlerini anlata anlata bitirememektedir. Arapların eyyamından ve neseplerinden bahsetmiş, Bundan dolayı ravilerin ve nahivcilerin hoşuna gitmiş, şöyle demişlerdir: el-Farazdak'ın şîiri olmasaydı, Arapça'nın üçte biri giderdi. Fakat alçaklığı benzerlerinden onu ayırmıştır.⁴⁴

En göze çarpan vasıfları, sonderece şehvete düşkünlük, korkaklık, zalimlik ve kendini övmedir. Arap edebiyatında edepsizce hikayelerin kahramanı olarak daha sonra Ebû Nuvâs'ın oynayacağı role benzer bir rol oynadı.⁴⁵ Araplarda çoğu ayıp sayılan kusurları düşünmeden yapardı. Başkalarının hoşuna giden şîirleri hiç çekinmeden kendininmiş gibi okurdu. Kendisinden sonra dilbilginleri, onu nihayetsiz kelime zenginliğinden dolayı takdir etmişlerdir.

el-Farazdak'ın meşhur bir kahramanlık romanıyla elden ele dolaşan bir şîir divanı vardır. Bu divan, beş divan (en-Nâbîğa, 'Urve, Hâşım, 'Alkame ve el-Farazdak) arasında 1293'te Mısır'da basılmıştır. Ayrıca Paris, İstanbul, Münih, Leiden, Berlin ve Londra gibi yerlerde de baskılan yapılmıştır. el-Farazdak'ın divanını Muḥammed es-Sâvî şerhetmiştir. Bu şerh, 1354/1936'da Kahire'de basılmıştır.

⁴⁴ Ni'metullâh el-'Andârî, a.g.e., s.138.

⁴⁵ Schaade, A., el-Farazdak Maddesi, s.557.

ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

el-Ahṭal, Ceñr'i hicvediyor:

أ كذبك عينك أم رأيت بواسط غلس الظلام من الرباب فياللا.

Beyaz bulutların bulunduğu zifiri bir karanlıkta, Vâsıt'a (Haccâc'ın Bağdat'taki sarayının adı) bakarsan hayret edersin.⁴⁶

و إذا وزنت حلومهن مع الصبي رجع الصبي حلومهن فما لا.

Onların akıllarını çocukların akıllarıyla ölçersen, çocukların akılları ağır gelir.

ما ان رأيت كمكرهن إذا جري فيها ولا كحبالهن حبالا

Aramıza girdiklerinde (dolaştıklarında) onların hile ve dolâplının benzerini görmedim.⁴⁷

Ceñr, aynı vezinle ona karşılık veriyor:

ترك أخيطل أمه و كأنها منحة سامية تدير محالا.

Annesi, küçük Ahṭalcıkı terketti. Annesi sanki başıboş dolaşan deve gibidir.

قال الأخيطل إذا رأي رأياتنا يا مارسرجس لا نريد قتالا.

Küçük Ahṭal, bayrağımızı gördüğünde Ey Marsercıs, biz savaşmak istemiyoruz. dedi.⁴⁸

وزجا الأخيطل من سفاهة رأيه ما لم يكن أب له لنيالا.

Küçük, Ahṭalcık sahip olacağı bir babası olmayınca geri zekâlılıkta alçaldı.

⁴⁶Ebû Temmâm, Ḥabîb b. Evs el-Hârîs et-Ta'î, *Nakâ'id Ceñr ve'l-Ahṭal*, (Nşr. Anton Salhani), Katolik Matbaası, Beyrut, 1922, s.70.

⁴⁷Aynı eser, s.77.

⁴⁸Aynı eser, s.90.

ولو أن تغلب جمعت أحلامها يوم التفاضل لم تزن مثقالا.

*Tağlib kabilesi, üstünlüğün seçimi yapıldığı gün akıllarını ortaya koysa ağırlığı bir miskal bile gelmez.*⁴⁹

el-Aḥṭal, Cerîr'i hicvediyor:

لما جري هو والفرزدق لم يكن مزقا ولا لمدي المثين صبورا.

*el-Farazdağ'la birlikte koştuklarında yarışı kazanamadı; hatta bitiremedi bile.*⁵⁰

يا شر من وطى التراب قبيلة حيا و الأم ميت مقبورا .

*Ey yeryüzünde yaşayan kabilelerin en şerlisi ve gömülü ölülerin en kötüsü.*⁵¹

Cerîr, aynı veyle karşılık veriyor:

وجد الأخيطل حين شمحه القنا حطما إذا إعترزم انجباد عتورا.

*Aḥṭalcık (yarış esnasında) atlar tökezleyince kendisine isabet eden mızrağın yarasına dayanamayıp yenik düştü.*⁵²

و إذا وطنتك يا أخيطل وطأة لم يرج عظمك بعدهن جبورا.

*Ey Aḥṭalcık seni bir ezersem kemillerin tekrar eski yerine gelmez.*⁵³

أم الأخيطل بالرحوب إذا إنتشت علقت بشقشقة العجان هديرا.

el-Aḥṭal'ın annesi sarhoş olunca sütü az devenin homurdañışı gibi homurdandı.

ولد الأخيطل أمه مخمورة قبحا لذلك شاربا مخمورا.

*Annesi küçük el-Aḥṭal'ı sarhoş iken doğurmuş. Şarap içmesi ne kadar kötü.*⁵⁴

el-Farazdağ'la Cerîr arasındaki nakalde ömek olarak da şu beyitleri

⁴⁹ Aynı eser, s.91.

⁵⁰ Aynı eser, s.116.

⁵¹ Aynı eser, s.117.

⁵² Aynı eser, s.123.

⁵³ Aynı eser, s.125.

⁵⁴ Aynı eser, s.126.

verebiliriz: el-Farazdak, Ceñr'i hicvediyor:

فلما استوت رجلاي في الأرض قالتا   أحي يرحي أم قتيل نحاذره .

Ayaklarım yere basınca; Sen bir şey isteyen kişi misin yoksa kendisinden korkacağımız bir ölü müsün der.

فقلت ارفعا الأسباب لا يشعروا بنا   أفلت في أعجاز ليل أبأدره .

*Bildiğimiz sebepleri kaldırın dedim ve gece bitiminde aceleyle gittim.*⁵⁵

Bu sözleri duyan Ceñr belki de en ağır sözleri olacak şu beyitlerle el-Farazdak'a karşılık verir.

لقد ولدت أم الفرزدق فاجرا   فجئت بوزواز قصير القوائم .

el-Farazdak'ın annesi kaz gibi yalpalayarak yürüyen bir facir doğurdu.

و ما كان جار للفرزدق مسلم   ليأمن قردا ليله غير نائم .

el-Farazdak'ın gece uyumayan maymundan (kendisi) emin olacağı bir komşusu yoktur.

يوصل حبله إذا جن ليله   ليرقي الي جاراته بالسلام .

el-Farazdak komşularına ulaşabilmek için gece karanlığında ipleri birbirine ekleyerek merdivenle çıkar.

أتيت حدود الله مذ أنت يافع   وشيت ، فيما ويهاك شيب الهارم .

Sen gençliğinde haddi aştin. Şimdi ise sakalına kır düştü. Bırak kötülükleri.

تتبع في الماخور كل مريبة   وأمست بأجمل المحسنات الكرائم .

Bütün şüpheciliğinle kumarhane ve umumi yerlere gitmektesin. Cömertlik ve iyilik işleyen bir alleden değilsin.

هو الرجس يا أهل المدينة فاحذروا   مداخل رجس بالخبيثات عالم .

Medine halkı, bu bir pisliktir. Bu bulaşıcı pislik saçandan sakınınız.

⁵⁵Corci Zeydân, c.1, s.255.

لقد كان إخراج الفرزدق عنكم . طهورا لما بين المصلي و واقم .

el-Farazdaq'ın aranızdan çıkarılması, el-Muşallâ ile Vâkım (Medine kalelerinden biri) arasının temizlenmesine sebep oldu.⁵⁶

el-Farazdaq, Cerîr'le arasındaki bu söz düellosuna şu şekilde devam eder.

و إن حراما أن اسبّ مقاعسا . بأبائي الشم الكرام الحضارم .

Haram olan şey benim değerli ulu ceddime göğsünü gere gere sövmendir.

أولئك أبائي فجنني بمثلهم . و أعند أن أهجو كليبا بدارم .

Mağlub Kuleybi hicvettiğimde ataların arasında onun gibisini ara bakalım, bulabilecek misin?⁵⁷

el-Ahṭal, Cerîr'i hicvediyor:

إذ كان منزلك المروت . منجحرا . يا ابن المراغة يا حبلي مختار .

Ey annesinin kendi zevki için dünyaya getirdiği eşek oğlu eşek, senin yerin (evin) el-Merrût (Kuleyb ailesinin vatani) inidir.

Cerîr aynı vezinle mukabelede bulunuyor:

يا خزر تغلب إنّي قد وستكم . علي الألوف وسوما ذات احبار .

Ey Tağlib soysuzu sizin burunlarınızın üzerine silinmeyen izler damgaladım.

el-Ahṭal cevaben şöyle diyor:

الأكلون خبيث الزاد وحدهم . والسائلون بظعر الغيب ما الخبر ؟

Yalnız başına sırtlan ve çöl faresi eti yerler ve gösteriş olarak büyüklerden haber sorarlar.

Cerîr yine karşılık veriyor:

و الأكلون خبيث الزاد وحدهم . و النازلون إذا وارا هم الخبر .

Yalnız başına pis yemekler yerler ve zil zurna sarhoş oluncaya kadar içki içerler.

⁵⁶İbn Kuteybe, a.g.e., s.324.

⁵⁷Corâ Zeydân, a.g.e., c.1, s.256.

موتوا من الغيظ غمًا في جزيرتكم لن نقطعوا بطن واد دونه مضر .

Kinden ve kederden bulunduğunuz yerde ölünüz. Mudarsız vadiyi aşamazsınız.

el-Ahṭal'la Cerîr arasında geçen bir başka nakide örneği: el-Ahṭal:

فعل الذليل يرومه من رامة و علي سواعده تشد غلول .

İsteyen kötü kişinin işini yapar; Ama sonunda kelepçeyi bileklerinde bulur.

Cerîr, aynı vezinle karşılık veriyor:

لولا الخليفة يا أخيطان ما نجا أيام دجلة شلوك المأكول .

Ey Ahṭalcık halife almasıydı, Dicle hadisesinde leşinin artığı kurtulmazdı.

ŞAİRLERİN MUKAYESESİ

Bütün eleştirmenler, Emeviler dönemi Arap şairleri arasında en ünlülerin el-Ahṭal, Cerîr ve el-Farazdak olduğunda hemfikirdirler. Fakat hangisinin üstün olduğu o gün tartışma konusu olduğu gibi bugün de hâlâ ihtilaf konusudur.

Bu meşhur üç Emevi hiciv şairi çeşitli sebeplerden birbirlerini hicvetmişlerdir. Önce bunların birbirlerini hicvetmelerine sebep olan hadiseleri verdikten sonra temayüz ettikleri hususlarla mukayeselerine geçelim.

Kaynaklarda Cerîr'le el-Ahṭal'ın hicivleşmelerine sebep olarak ekseriyetle şu hadise zikredilir: el-Farazdak, Cerîr ve el-Ahṭal, bir gün halifenin kardeşi Bişr b. Mervân'ın yanında toplanırlar. Bişr, birbirlerini kışkırtma politikası güderek el-Ahṭal'a *Cerîr mi daha üstün el-Farazdak mı?* sorusunu yöneltir. el-Ahṭal da, *el-Farazdak, kayayı oyar, Cerîrse denizden avuçla su alır.* şeklinde Cerîr'i hırsızlık yapmakla suçlayan bir hüküm ortaya koyar. Bu Cerîr'in hoşuna gitmez ve el-Ahṭal'ı hicveder. el-Ahṭal da ona cevap verir. Cerîr, tekrar onu hicveder, ve bu şekilde birbirlerine şiddetli hicivler yöneltirler.⁵⁸ Başka bir sebep olarak Ni'metullâh el-'Andârî, İbn Sellâm'dan naklen şu hadiseyi ileri sürer; el-Ahṭal, oğlunu, el-Farazdak'la Cerîr arasındaki hicivlerden örnekler getirmesi için mezkur şairlerin kabilelerine yollar. el-

⁵⁸Mes'ûd, a.g.e., s.343.

Farazdak'ın kavmi kendisine ikramda bulunup hicivlerden örnekler verir. Buna kızan Cerîr, el-Ahṭal'ı hicveder.⁵⁹ Bu şekilde karşılıklı hiciv (nakâ'id) örnekleri verilmiştir.

Cerîr'le el-Farazdak arasındaki hicivleşmeye sebep olarak da şu hadise zikredilir. Ğassân b. Zuheyl adında Salîf kabilesinden birisi Cerîr'i hicveder. O da Ğassân'a daha şiddetli mukabelede bulunur. Ğassân, el-Ba'îs el-Mucâşî'den yardım ister. el-Ba'îs ona yardım ederek Cerîr'i hicveder. Cerîr, aynı vezin ve kaftıyede ona da cevabını verir. Bazı Mucâşî' kabilesi kadınları, Cerîr'in hicvinden rahatsız oldular ve kendilerini tutan el-Farazdak'a gidip ondan Cerîr'i hicvetmesini istediler. el-Farazdak da Cerîr'i hicveder. Ve bu yergiyile karşılıklı hicivleşme başlamış oldu.⁶⁰

Eneviller devrinde özellikle Cerîr'in etrafında olmak üzere bu üç şair çevresinde cereyan eden söz münakaşaları bazan ileri boyutlara varmıştı. Birbirlerine düşmanca bir tutum içerisindeydiler. Kaynaklarda en önemli nakaid örnekleri olarak Cerîr'le el-Farazdak ve Cerîr'le el-Ahṭal arasında olanlar verilmektedir. Farklı kabilelerden olmalarına rağmen el-Ahṭal ile el-Farazdak arasında pek aşırı düşmanlıklar olmamış, hatta kimi zaman Cerîr'e karşı birleşmişlerdir. el-Farazdak, el-Ahṭal'ı Cerîr'e olan düşmanlığından dolayı seviyordu.

Daha önce geçen Bişr b. Mervân'ın sorusuna binaen el-Ahṭal'ın verdiği hüküme benzer bir hükmü de Sebe b. 'Ukkâle'nin Hişâm b. 'Abdîmelik'in sorusuna verdiği cevapta buluyoruz. Hişâm b. 'Abdîmelik, yanında Cerîr, el-Farazdak ve el-Ahṭal olduğu halde Sebe b. 'Ukkâle'ye *mezkur şairlerin hangisi üstündür* diye sorar. O da, *Cerîr, denizden avuçla su alır. el-Farazdak, kayayı oyar, el-Ahṭal ise, medih ve fahırda üstündür.* diye cevap verir.⁶¹

el-Farazdak'la Cerîr arasında özel rekabete dayanan bir ilişki vardır. Birbirlerini uzun müddet hicvetmişler, iffet, utanma ve namus gibi değerleri ayaklar altına almışlardı. Aralarındaki suistimaller dilden dile dolaşıyordu. Fakat bu hicviyelerin edebi değeri onu bayağılıktan kurtarmıştır. Kısa zamanda bu nakideler, her yerde ezberden okunmaya başlandı. Her bir şairin üstün olmasını destekleyen yüzlerce taraftarı vardı. Üç şairin üstünlük tartışmaları

⁵⁹ el-'Andârî, a.g.e., s.122.

⁶⁰ Mes'ûd, a.g.e., s.439-440.

⁶¹ Salhani, Antoni, *Şi'ru'l-Aḥṭal*, Matb. Katoliklye, Beyrut, 1891, s.341.

bir çok mecliste gündeme gelmekteydi. Hatta savaşlarda bile sözkonusu olmaktaydı. Şöyleki, bir gün Horasan valisi Muhalleb b. Ebî Sufrâ, Haricilerin bir kolu olan Azerikaya karşı yürürken bir yerde karargah kurar. Bir ara bazı gürültüler işitir. Sebebini araştıncı, askerlerin Cerîr'le el-Farazdağ'ın üstünlüğü konusunda şiddetli bir münakaşaya girdiklerini haber alır. Askerler onun düşüncesine bağlı kalacaklarını belirterek fikrini öğrenmek isterler. O da şöyle der: *Siz beni teşhir etmek ve bu iki köpek tarafından parçalanmamı mı istiyorsunuz? İki arasında karar veremem. Size şiirden anlayan doğru hüküm veren bir Arap topluluğunu göstereceğim, Azerika'ya gidin.* Ertesi gün iki ordu karşı karşıya geldiğinde, bir Azerikalı öne çıkıp ferdi döğüşmeyi teklif etti. Muhallebin ordusundan bir asker meydana çıktı. Teke tek döğüş başlamadan önce, Muhalleb'in askeri rakibinden el-Farazdağ mı yahut Cerîr mi daha üstün olduğunu söylemesini rica etti. 'Ubeyd, *Aliâh seni kahretsin. diye bağırdı. Sen Kuran öğrenimi ve kutsal hükmü bırakıp şiirden mi soruyorsun?* diyerek devamla Cerîr'den bir mısra okudu ve favorisini belirtti.⁶² Bu hadise, şiirin edebî grupların dışına çıktığına ve bütün toplum gruplarında yer aldığına delildir. Fuşulu's-Şu'arânın üstünlük tartışmalarının savaşın tehlikesi ve yorgunluğu esnasında da yer aldığını görmekteyiz.

Herbirinin kendine göre bir mezhyetli vardı. el-Ahtal, medhinin güzelliği şarabı güzel tasviri, hicivde çirkinliğe az yer vermesi, uzun kasidelerinin bıkınlıktan uzak olmasıyla temayüz bulmuştur. Kendisini öven birisiydi. Fevkinde yalnızca el-A'sâ'yı görürdü. Dolayısıyla onun üslûbunu takip etti. Cerîr ise fahrdâ zayıf idi, Zira üslûbu önemsemeyip konuyla ilgileniyordu. Şiirin kolay olması, garip sözlerin azlığından dolayı raviler ve alimlerin yanı sıra halk da kolaylıkla anlayabiliyordu.

el-Ahtal'ın şiirleri umumiyetle daha işlenmiş olması itibarıyla eski numunelere daha çok yaklaşmaktadır. Hicivde hamriyatta diğerlerine söz götürmez bir üstünlüğü vardır. Cerîr ise üslûbunun inceliği ve yumuşaklığı, sağlam ve etkili gazeli ve kendisinin iffetli olmasıyla şöhret kazanmıştır. Hatta şiirinin inceliğinden dolayı el-Farazdağ, kendisine hased ederek şöyle demiştir. *Cerîr, iffetliliğiyle şiirinin sağlamlığına ne kadar muhtaç oldu; ben de şehvi duygularıyla onun inceliğine ne kadar muhtaç oldum.*⁶³ Belki de üslûplarının çeşitliliğinde tekellüfsüz şiir söylemesinde ve bütün şiir çeşit-

⁶²Nicholson, a.g.e., s.239.

⁶³İbn Kuteybe, a.g.e., s.306.

lerini ortaya koymasında diğerk iki şairin fevldine çıkmıştır.

el-Ahtal, geçmiştekileri taklit edip onlardan beyitler istiare eylemişse de hiçbir zaman el-Farazdak gibi pervasız bir yüzsüzlükle intihaller yapmamıştır. Daha az müteceviz ve daha fazla şiir söyleyen rakibi (Cerîr) tizerinde umumiyetle üstünlüğünü göstermiştir.⁶⁴

el-Ahtal'ın hicivde Cerîr'e ulaşip ulaşmadığı konusunda, kimileri ulaşamamıştır, hükmünde karar kılarlar. Bu hükmü de bazı kasdelerine bağlarlar. el-Ahtal'ın Hıristiyan, Cerîr'in de müslüman oluşu bu eksikliğin meydana gelmesinde etkin rol oynamıştır. el-Ahtal'ın Hıristiyanlığı Cerîr için hicivde bir malzeme teşkil etmiştir. Çünkü hicivde din, kabile ve nesep mefhumları önemli birer malzemeydiler. Ayrıca Cerîr'in bulunduğu kabiledede Hz. Peygamberin arkadaşları, halifeler ve İslamın liderleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla el-Ahtal, onu hicve pek cesaret edemiyordu, sözü daralıyordu. Süleyman b. 'Abdilmelik, 'Omer b. 'Abdilaziz'den Cerîr ve el-Ahtal'dan hangisinin daha büyük şair olduğunu sorar. O da, *el-Ahtal'ın küfrü(Hıristiyanlığı) sözünü daralttı. Cerîr'in müslümanlığı da sözünün kapsamını genişletti diye cevap verdi.*⁶⁵

el-Ahtal, çok az mersiye söylemiştir. Fakat hiciv ve medihteki üstünlüğü tartışmasız kabul edilmiştir. Yedi tane önemli mutavvell vardır ki onlarla diğerk iki şairin fevkindedir.

Cerîr ve el-Farazdak arasındaki nakaidde göze çarpan eksiklik, tekrarların fazlalılığıdır. Zira her iki şair de günün hadiseleriyle bağlantılı olarak birbirlerini hicvederdi. Üç şairden birinin şiirini okursak diğerklerinin şiirine de vakıf olabiliriz. Ebû 'Amr b. el-'Alâ, bu şairleri ünlü Cahilliye şairleriyle karşılaştırarak, Cerîr'i el-'A'sa'ya, Farazdak'ı Züheyr'e, el-Ahtal'ı da en-Nâbiğa'ya benzetiyor.

⁶⁴Lammens, H., a.g.e., s.226-227.

⁶⁵Ni'metullâh el-'Ândârî, a.g.e., s.125.

BULUNTULAR IŞIĞINDA LAGİNA VE YAKIN ÇEVRESİNİN TARİHİ SÜRECİ

Ahmet A. TIRPAN* □

1981 yılından bugüne heyet üyesi olarak çalışmakta olduğum Stratonikeia kazıları sırasında zaman zaman Lagina ve çevresi ile ilgili araştırma ve tesbitler yapıyorduk. Bölgenin bilinen en önemli dini merkezi olan Lagina'daki Hekate tapınağının siyasi merkez Stratonikeia tarafından yönetilmesi, tapınağın Stratonikeia'ya kutsal bir yol ile bağlı olması, bu yol boyunca devam eden nekropol sahasında halen daha yürütmekte olduğumuz kazılar, Stratonikeia kazısı başkanı Yusuf Boysal'ın 1967-1970 yılları arasında Lagina yöresinde yapmış olduğu kazı çalışmaları, Lagina ve yöresi ile olan ilgimizi daima sıcak tutmuştur.

1990'lı yılların başlarında Lagina'da yoğunlaşan eski eser kaçaklığı ve tahribatı üzerine Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkilileri bizim kazımızın sorumluluk sahasında olduğu gerekçesi ile olaylarla ilgilenmemizi istemiştir. Bunun üzerine Kültür Bakanlığı'nın izinleri ve mali desteği ile 1993 yılında Kurtama Kazısı statüsünde Milas Müze Müdürlüğü ile birlikte başlattığımız kazı çalışmaları halen devam etmektedir¹.

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

1. A. Tırpan, Lagina Kazısı 1993-1994, **XVII. KST II**, (1996), s.209-227, Lagina antik kenti kalıntıları, sık çalılık, ağaçlık ve bahçelik bir araziye yayılmıştır. Bu nedenle gözden irak ve kaçak kazıların rahatça sürdürüldüğü bir yerdir. Otomobil ulaşımı olmaması Arkeolojik kazı çalışmalarını zorlaştırmakta idi. İlk işimiz resmi ve sivil toplum desteğini sağlayarak harabelere ulaşan bir yol açmak olmuştur. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü izinleri ile Müzelerde yaptığımız çalışmalarda bize yardımcı olan Bodrum Müzesi Müdürü

Kurtarma kazısı çalışmalarına paralel olarak, Lagina'da daha önce yapılmış olan kazı ve araştırmalarda ele geçen buluntu ve tesbitler ile yörede tesadüfen bulunup müzelerle intikal etmiş eserlerin araştırılmasına önem verdik. Böylece Lagina ve yöresinin tarihi süreci konusundaki bilgi ve belgeleri biraraya toplayarak bir kronoloji oluşturmaya çalıştık.

Tarihi Coğrafya:

Lagina Antik kenti, Muğla ili, Yatağan İlçesi Turgut Beldesi sınırları içinde kalan harabeler olarak tanınmaktadır². Harabelerin yayıldığı yöre için "LAGİNA" ismi uzun yıllar kullanılmış ve Türk Fonetğine uygun olarak "LEYNE" şeklini almıştır. Son düzenlemeler ile beidenin ismi "TURGUT" olarak değiştirilmiş bulunmaktadır³.

Lagina antik çağ coğrafyasında Karya Bölgesi içinde yer alır ve bu bölgede yaşayanlarda Karyalılar olarak tanınır⁴. Herodot, Karyalıların İ. Ö. II. binde adalarda yaşamış olduğunu, daha sonra Anadolu'ya göç ettiklerini ve

---

Oğuz Alpözen, Milas Müze Müdürü Mehmet Çakıcı ve Arkeolog Aynur Özet'e teşekkür ederim.

2. Yatağan-Milas asfaltının 1. km.'den "Yatağan Termik Santrali yanı" sağa ayrılan yoldan 9km. sonra Turgut beldesine ulaşılır. Lagina antik kenti harabeleri Turgut beldesinin 1km. doğusunda eğimli bir arazide, sık zeytinlik ve bahçelikler arasında yer almaktadır. Bu arazi doğuya Turgut çukurluğuna doğru alçalır, bu verimli ovoidan Dipsiz Çayı akar. Dipsiz Çayı, Kayırlı ve Bulgurlu Dereleri ile birleşir. Yassı Mevki'inde doğusundaki bir Gnays kitlesi olan Gökbel dağınyı yarar. Önce Çine Ovası'na oradan Menderes Ovası'na ulaşır. Bu vadiler antik çağ coğrafyasında önemli bir geçittir ve bölgenin Menderes Vadisi ile ilişkisini sağlar. Artemidoros, Fykos'tan-Efesos'a giderken Lagina'ya uzaklığın 850 stadia (165km.), Lagina-Alabanda arasının ise 250 stadia (48km.) olduğunu nakleder.
3. Eski Hellencede "S" eki "eril" adlara eklenirdi ve "La" sonuna "S" eklersek "Las" kaya anlamına geliyor. Luwi-Pellags dilinde "La" takısı küçültme eki olarak "cık" anlamındadır. "LaLa" kelimesi ise Helence "taş-çakıl" demektir. Diğer bir deyimle "kayacık" demektir. Lagina ismini Luwicce hecelersek (La-aga ana) "Kaya ucu ülkesi" anlamı çıkıyor. Lakin Lagina harabelerinin yayıldığı alan böyle bir topografik tanıma uymamaktadır. L.Robert, **A travels l'Asie Mineure**, Paris, 1890.; A. Bailly, **Dictionnaire Grec-Français**, Paris, 1950. B. Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul 1993.
4. Kuzeyde Büyük Menderes'i takip eden Cevizli ve Karanlık Dağlar, güneyde Dalaman Çayı'nın yatağının oluşturduğu sınır, doğuda Babaadağ, Honozdağ, Bozdağ zinciri ve batıda Ege Denizi ile sınırlandırılan bölge antik çağda Karya Bölgesi olarak adlandırılan bölge olarak kabul edilmektedir. Ramsay, Karya Bölgesi sınırlarını; kuzeyde Menderes Nehri, doğuda Menderesin kolu olan Caprus Deresi, kuzeydoğuda Salbahus Sıradağlarının uzantısı, Güneyde İndus (Dalaman) Çayının denize döktüğü yer olarak sınırlar. Akurgal, Karya Bölgesi'ni antik devir komşuları ile sınırlayarak tanımlamaktadır. İonya, Frigya ve Likya ile çevrilidir der. Akarca, **Milas**, s. 53.; W.M. Ramsay, **The Cities and Bishopries of Phrygia**, Oxford, 1895.; Akurgal, **Civilizations**, s.15 vd.

Lelegler olarak adlandırıldıklarını, lakin Karyalıların kendilerini Anadolu'nun yerli halkından, Lidyalılar ile Mysialıların akrabaları oldukları görüşünü savunduklarını bize nakleder.

İ. Ö. II. bin tarihi coğrafyasında tanınan Ahlyava ülkesinin merkezi Rodos olan Güney İonya ile Karya sahillerini de içine alan bölgeyi kapsadığı ileri sürülür. Hitit İmparatorluk Tabletleri'nde adı geçen KARKİŞA'nın Karya bölgesinin İ. Ö. II. bin'deki adı olduğu üzerinde durulmaktadır⁵.

Karya bölgesinin dağlık arazisindeki vadilerde küçük yerleşim birimleri halinde yaşayan Karyalılar aralarında "KOİNON" adı verilen birlikler kurmuşlardır. Önceleri bayram kutlamak amacı ile kurulan bu dini birlikler daha sonraları siyasi bir karakter kazanmıştır⁶.

Ele geçen kitabelerden Karyalıların kendilerine ait bir alfabesi ve dili olduğu bilinmektedir. Bu dil Hint-Avrupalı bir dildir. Lidya ve Likya dillerine benzerlik gösterir. Alfabe olarakta Grek alfabesine benzer, lakin tam olarak çözülmüş değildir.

Mısır'da paralı asker olarak çalışan Karyalı askerlerin Menfis'te tapınaklar ve kayalar üzerinde isimleri geçmektedir. Karya Bölgesi'nde ise Eüromos, Khalkethor, Labraunda, Kindya, Kildaran, Sunuri kentlerinde Karca kitabeler bulunmuştur⁷. Lagina'da bulunan yazıtlarda Karca isimlerin çokluğu ve Roma Devri kitabelerinde de aynı isimlerin geçiyor olması Karyalıların burada etnik kökenlerini uzun süre devam ettirdiğine işaret eder⁸.

Yapılan Araştırmalar:

Lagina'da yapılan ilk araştırma 1743 yılında Richard Pockocke tarafından gerçekleştirilmiştir⁹. W. M. Leake, Lagina'daki tapınağı tanıtır ve

5- Boysal, Anadolu XV, s.65; 72

6- Ç.Şahin, *The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikela in Caria*, Ankara, 1974

7- Akarca, *Milas*, s.55

8- L.Robert, *Hellenica* VIII, 1950, 31 vd.; Laumonier, *Les Cultes Indigènes en Caria*, Paris 1958, s. 53-65.

9- R. Pockocke, *Travels in the East*, London, 1845.

bulduğu bazı kitabeleri 1822 yılında yayınlamıştır¹⁰. W. A. Waddington 1835 yılında Lagina'da tesbit ettiği yazıtların kopyalarını alır ve resimlerini çekerek yayınlamıştır¹¹.

1856 yılında Lagina'ya gelen C. T. NEWTON, Hekate Tapınağı üzerinde uzun süre çalışmış ve tapınağın planını çıkarmıştır. Temenos duvarının krokisini çizmek için yaptığı sondaj kazıları sırasında 7 adet rölyefli friz bulmuştur¹².

Benndrof yaptığı küçük çaplı sondajlar ile ilk defa tapınağın tam olarak planını yapar¹³. 1881 yılında W. Niemann ve V. Luschan tarafından yürütülen kazı ve araştırmalar ile tapınak çevresinde 8 adet rölyefli friz ile bir kısım kitabeler daha açığa çıkarılmıştır. Bu frizler de yayınlanır.

1882 yılında Gölbaşı Anıtları üzerine çalışan Grafen-Lanckronoski ekibi, 1883 yılı Şubat ayında Lagina'da kısa bir araştırma yaparlar. 1886 yılında Newton tarafından bulunan frizler çok kötü durumda olduğu için yerinde bırakılmıştır. M. M. Legrand ve Chamonard, 1891 yılında Hekate Tapınağında kazı yaparak tapınak frizlerinden 9 tanesini daha çıkartıp bilim alemine tanıtır. Aynı yıl 17-31 Ekim tarihleri arasında Lagina'ya gelen Osman Hamdi Bey 17 friz daha bulmuş, bunları köydeki bir depoya taşıtarak emniyet altına almıştır. Osman Hamdi Bey 1892 yılında, 30 Eylül-20 Ekim tarihleri arasında Chamonard ve Carlier'in yardımları ile tapınak frizlerini ve kırk parçalarını toplayarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşır. Tapınağın batı cephesi frizleri ilk olarak 1895 yılında A. Chamonard tarafından yayınlanmıştır¹⁴.

1902 yılında heyete katılan Halil Ethem Bey'de yeni bulgular ışığında tapınağın planını çıkarma çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmaya Wiegand ve

-
10. W. M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, London, 1824.
  11. P. Waddington, (Le.Bas). *Inscriptions Grecques at Latines Recueillies en Grece at en Asie Mineure*, Paris, 1837.
  12. C. T. Newton, *History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, London, 1863.
  13. Benndrof-Niemann, *Reisen in Südwestlichen Kleinasien I*.
  14. A. Chamonard, *Les Sculptures de La Frise du Temple d'Hekate a'Lagina*, Cilt:3, XIX, 1895, s.235 vd.

Knackfuss'da katılır. Bu bilgiler Gustave Mendel tarafından derlenerek 1912 yılında yayınlanır¹⁵. 1930 yılında Arnold Schober, Lagina frizlerini tekrar ele alıp yayınlar¹⁶. 1931 yılında Keil ve Miltner tarafından detaylı fotoğrafları alınan frizlerden Newton'un Lagina'da buldukları aranmışsada bulunamamıştır.

Yusuf Boysal, 1967-70 yıllarında Lagina ve çevresinde yaptığı kazı ve araştırmalarda yörenin Eski Tunç Çağı'ndan itibaren kesintisiz iskan gördüğünü belgeleyen malzemeler ele geçirmiştir¹⁷. Lagina yakınlarındaki "5 km." Hacıbayramlar höyüğünde Ümit Serdaroğlu tarafından 1971-72 yıllarında yürütülen kazı çalışmalarında¹⁸, Arkaik Devir yerleşimi tesbit edilmiştir. A. Rumscheid ise, Lagina Hekate Temenosundaki mimari kalıntılar üzerindeki khymationlar ve lotus palmet motifleri ile İon ve korinth başlıklarının stilistik özelliklerine dayanarak tapınak ve propylonun tarihlendirilmesi üzerine durmuştur¹⁹.

Buluntuların Kronolojik Değerlendirmesi

Lagina yöresinde ele geçen en erken buluntular Eski Tunç çağına aittir. Lagina'nın doğusunda Yarbaşı mevkiindeki Nekropol sahasında Küp mezar tıplı gömütler yer almaktadır. ²⁰Küpasar ve Karasu mevkiilerinde bulunanlarla

15. G. Mendel, *Musées Impériaux Ottomans, (Prieses de Tenpel d'Hekate d'Lagina), Catalogue des Sulptures*, Costantinople, I-III, 1912, s.431 vd.

16. A. Schober, "Der Fries des Hekatelons Von Lagina", *Istanbule r Forschungen* 2, Wien, 1933.

17. Y.Boysal, "Turgut Kazısı 1969 Raporu", *Anatolia* 12, 1970, s.63 vd.

18. Ü. Serdaroğlu, "Hacıbayramlar Höyüğü Kazısı 1971-72" *Anadolu XVI*, (1972), s.84.

19. A. Rumscheid, "Untersuchungen zur Kleinaslatischen Bauornamentik des Hellenismus", *Ist. Mitt.* 1994, s.132-139.

20. Y.Boysal, "Lagina Kazıları", *VIII.TTK.Kongresi*, Ankara 1979, s.389-390

Üzerinde kabaralar bulunan kesik gaga ağızlı testler maşrapalar ve fincanlar, elde yapım ve oldukça kaba malzemelerdir, deve tüyü rengi hamura sahip ve boyasızdırılar. Anadolu Eski Tunç yerleşmelerinde gerek ölü hediyesi ve gerekse yerleşim tabakalarında çok sayıda ele geçmiştir. M.J.Mellink, "Excavation at Karataş Semahöyük", 1964, *T.A.D. XIII-2*, s.49-51, res.6-7. (Tabaka buluntuları); "Report on the First Company of excavation at Karataş-Semahöyük", *T.A.D.XIII-1*, fig.7. (Mezar buluntusu); H.Zübeyle Koşay, Alacahöyük Kazısı 1963, *T.A.D.XIII-1*, s.73-74, sch.10

Kesik gaga ağızlı testi	PT Env.no.6757,	PT. h.14cm,	gen.8.4cm
Maşrapa	PT Env.no 6760,	h.9.5cm,	kann R.7cm, ağız R.10.8cm
Fincan	PT. Env.No 6761	h.4.5cm	ağız R.12.5cm

birlikte toplam 39 adet eser bugün Bodrum Müzesindedir. Kist toprak içine oyulmuş yuvalara yerleştirilen küplerin ağızları yassı taşlarla kapatılmış, içine ve dışına ölü hediyeleri konulmuştur. Bronz iğne, ok ucu, mızrak ucu, balta, plşmiş toprak ağırşak, maşrapa, fincan ve kesik gaga ağızlı testiler Eski Tunç Devrinin karakteristik malzemeleridir(Res. 1-5).

Eski Tunç Çağından sonra yörede ele geçen en erken buluntular Sub Miken devrine aittir. Stratonikela tiyatrosu yakınında bulunan iki kap ve bir tablet dışında M.Ö. 1100 tarihlerine bizi götürecek başka ömeklere rastlamadık²¹.

Submiken devirden sonra 400-450 senelik bir kronoloji boşluğu karşımıza çıkar. Geç geometrik devirden itibaren de kesintisiz bir kronoloji oluşturacak buluntular mevcuttur. Satın alınma yoluyla Lagina çevresinden müzelere intikal eden (oinoche, skyphos, fincan, testi vb.)toplam 24 adet Geç Geometrik Devir eseri tesbit ettik. Yusuf Boysal'ın Lagina harabelerinin hemen güneyinde, Bozukbağ mevkiinde bulunduğu Geç Geometrik Devir nekropolünden de toplam 11 adet aynı tip eser bugün Bodrum Müzesindedir. ²²Lagina'yı - Stratonikela'ya bağlayan kutsal yol boyunca (yaklaşık 9 km) uzanan Nekropol sahası buluntularının en erkeni Geç Geometrik Devirden başlamaktadır. Mahalli olarak Aidağ diye adlandırılan mevkilde yoğun olarak bulunan Geç Geometrik Devir malzemeleri Lagina çağdaşları ile yakın benzerlik gösterirler. ²³ Örneğin Boysal tarafından M. Ö.

Fincan	PT. Env.No.6759	h.6.2cm	Ağız R.14.2cm
Balta Br.	Env.No.6765	uz.14.5	gen.4.2cm
İğne Br.	Env.No.6763	uz.21.5cm	
Mızrak ucu	Br. Env.No.6764	uz.16cm	gen.2.1cm
Mızrak ucu	Br. Env.No.6767	uz.14cm	gen.2.3cm
Mızrak ucu	Br. Env.No.6842	uz.14.5cm	gen.3.3cm

Eserler Bodrum müzesinde bulunmaktadır.

- 21 Hanfmann-J.C.Waldbaum. "Two Submycenaen Vases and Tablet From Stratonikela In Caria, AJA.72, 1968, s.52 Pl.25 fig.1-2, Y.Boysal, "Stratonikela Nekropolünün Tarihi Süreci" **Remzi Oğuz Arık Armağanı**, Ankara, 1968, s.53. Bulunan tabletin kesin bir tarihi verilememiştir.Hanfmann-Musson, "Carian Inscription From Sardis and Stratonikela", Kadmos VI, s.129-134
- 22 Y.Boysal, "Lagina Kazıları", VIII **TTK Kongresi**, Ankara, 1979, s.389 vd; "Turgut Kazıları, 1969", Anadolu XII, s.63-93
- 23 Roma Devrinde(M.S.2.yy)tamamen yeniden yapılmış olduğu anlaşılan Stratonikela şehrinin kuzey kapısı kutsal yolun başlangıcı olup Lagina Hekate temenosu

7. yy başına tarihlenen bir oinoche ile (Boysal, Armağan, R. 1) Lagina'da bulunan iki oinoche gerek form ve gerekse süsleme tekniği açısından benzer (Müze env. no 3691 ve 2857)²⁴ (Res.6-7). Gene aynı tarihten metoplarında içi ağ motifli, dolgulu baklava motifli süslü skyphos ile (Boysal, Armağan, R. , 2) Lagina 2841 env. no'lu skyphos ve M. Ö. 660-650 tarihlerinden metop içi çizgi motifli dolgulu skyphos (kotyle) ile (Boysal, Armağan, R. 5) Lagina 2842 env. no'lu skyphos (kotyle) form ve süsleme bakımından tamamen birbirlerinin kopyasıdır²⁵ (Res.8-9).

M. Ö. 6. asıra tarihlenen malzeme olarak Lagina yöresinden satın alma yolu ile ve kazılardan ele geçen ayaklı tabaklar, çömlekler, Lydian tipi kaplar, kylix ve pişmiş toprak mimari plakalar ele geçmiştir (Res.15-16). Bilhassa mimari plakalar yörede Arkaik yerleşimin belgesidir (Res.10-11). Lagina kentinde ve yakınlarındaki Hacıbayramlar Höyüğünde yapılan kazılarda bulunan mimari plakaların çağdaşları Karya bölgesinde Milet, Mylassa ve Euromos'ta ele geçmiştir. Lagina'da İon Kymationu bordürlü kabartma motifli ve çörtentli simalar ile antefixler VI. yy. ın özgün örnekleridir²⁶ (Res.12). Gene 6. yy. tarihleyebileceğimiz çarkta yapılmış iki kandil form ve teknik açıdan devrinin bütün özelliklerine sahiptir (Env. no. 2607-2443)²⁷ (Res.13-14).

---

propylonunda son bulmaktadır. Stratonikela şehir kapısından itibaren mahalli semt adı olarak İçdemir, Kabasakız ve Aldağ mevkiilerinden geçen bu yolun her iki tarafında yer alan mezarlar, yolu izleyerek Lagina'ya doğru devam eder. (yaklaşık 9km) Bu kutsal yolda dini seramoniler yapıldığı ve Hekate Tapınağı anahtarının Stratonikela'ya taşındığı yazıtlardan öğrenmekteyiz.

- 24 Bu benzerlik Yusuf Boysal tarafından tesbit edilmiştir.
- 25 YBoysal, Armağan, s.54-58; A. Baldıran, "Nekropol Buluntularına Göre Stratonikela Tarihî Süreci", **S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi** 6 (1991), s: 46, Res. 3. Boysal, **Anatolia XII**.s.63-93 Bu tip skyphosların Karya bölgesinde oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bkz.C.Özgünel, **Karya Geometrik Seramiği**, Lev.25-28-29
- 26 Eke Akerstörn, "The Figured Architectural Terracota Freze", **Xth International Congress of Classical Archeology**. Vol.1, İzmir-Ankara.1973, s.319-327, pl-85-90. Keklik geçidi sahneli Hacıbayramlar höyüğü örneğinin benzer motiflerine Midas kenti, Miletos, Mylassa ve Euromos'ta rastlamaktayız. Pl.86.fig.2, 3, 4. Antitetik Kentauroslar ve hayat ağacı (env.6753) Larissa ve Pazarlı (Pl.88.fig.16-pl.89.fig.19) örneklerinde görülür, Lagina'da bulunan araba tekerleği motifli bir plaka parçasının Larissa'daki araba tekerleği ile benzerliği şaşırtıcıdır. Pl.89, fig.17-18
- 27 Oscar Bronner, **Terracota Lamps**, **CORINTH** Vol. IV Athens, 1930. PLT Fig. 1, 7, 23, 29. Wolfgang Radth, "Lampen Und Beleuchtung in der Antike", **Antike Welt**, 1986. s.4 Abb 3 Benzer Efes kandillerini MÖ 7.yy. tarihlemektedir.

Stratonikeia Nekropolünde V. yy. buluntusu ele geçmemiştir. 28 Lagina'da bulunanlar ise oldukça kaba malzemeler olup mezar buluntusu veya satın almadır (Res.17-19). Stratonikeia -Yatağan yolunun yapımı sırasında ortaya çıkan iki mezarda ele geçen iki adet M. Ö. V. yy hydria'sı yörede bu devire ait bir iskan yerinin oluşunu gündeme getirmektedir. 29

Bölgenin Pers hakimiyetine girmesi ile birlikte siyasi ve idari yapının değişmesi yeni otoritenin yarattığı sorunlar buluntulardaki kabalığın nedeni olmalıdır. 30

Lagina ve yöresinde yapılan kazı ve araştırmalarda M. Ö. 4. yy. a ait çok sayıda küçük eser ve kitabe ele geçmiştir(Res.20). Bu buluntu ve kitabelere, antik yazarlardan edindiğimiz bilgiler de eklenince bölgenin bu devirdeki tarihi ve politik yapısına ait bir değerlendirme yapabiliriz³¹.

Hekate Tapınağı'nın yaklaşık 1 km. kuzeybatısında Köklük Mevkisi'nde Cemal Küçükçetin'in tarlasında ele geçen M.Ö. 4. yy. ait iki kitabeden yörenin bu devirde "KORANZA" kenti olarak tanındığını ve Lagina'nın bu kentin bir demosu olduğunu anlıyoruz³². Yazıtlardan biri Philippos III'e (Arrhidaios) ait olup Asandros'un Karia Satrabı olduğu M.Ö. 318 tarihindedir³³. KORANZA adı bu kitabeler de geçer. Aynı yerdeki M.Ö. 4. yy. ortalarına tarihlenen diğer kitabelerde ise Koranza'ya bağlı

28. Baldiran, **Stratonikeia Nekropol Buluntuları**, s.47.

29. Ç.Şahin, **Stratonikeia in Caria**, Ankara, 1976, s.15, Lev. V 1, 2. Şubat 1976 da Stratonikeia-Yatağan yolu yapımı sırasında Stratonikeia'ya 1km. mesafede ve yolun kuzeyinde iki mezar bulunmuştur. MÖ V.yy'a tarihlenen mezar buluntuları nedeniyle Ç.Şahin buraya yakın olan Halkalı ve Manastır mevkilerinde antik Chryasoris Kentinin yer alabileceğini ileri sürmüştür.

30 a)Lydian kabı env.no.2605, satın alma
b)Kase env.no.2598 , satın alma
c)Tek kulplu çömlek env.no.3697, M1, mezarı
d)Çift kulplu çömlek, env.no.3696, M1.mezarı

31. Boysal, **Anadolu XII**, (1968), s.63-93. Turgut'un 1, 5 km. güneyinde Bozukbağ Mevkisi'nde, Giblye Köyü Şosesi yanında, Sülüklü Çeşme diye adlandırılan çeşmeye 300m. mesafedeki Mehmet Özen'in tarlasında; Turgut'un 2 km. güneydoğusunda Emirler Mevkisi'nde Süleyman Türker'in tarlasında yapılan kazılarda (M.Ö 4.yy.) Skyphos ve Lekythoslar ele geçirilmiştir. Bu buluntular Bodrum Müzesi'ndedir.

32. Şahin, "Koranza", **Anadolu XVII** , s.179, Lev. I-II

33. **RE. XIX.2** , 2303 ve 1515

Xthybra ve Patarousa Köyleri ile Angora, Ondra ve Lagina demoslarının isimlerini görüyoruz. Bu kitabelerden anlaşıldığı üzere KORANZA M. Ö. 4. yy. da kendine bağlı köyleri ve demosları olan iki Arhon ile idare edilen bir kenttir. Apollon ile Artemis'e ait bir kült merkezi vardır³⁴. Stratonikeia nekropolünde ise IV. yy'a ait buluntular daha önceki dönemlerdekinden daha fazladır. ³⁵ Bunun nedeni IV yy Maussolos Döneminin istikrarlı yönetimi olmalıdır. Attika kökenli eserlerin ele geçmesinde aynı nedene bağlanabilir. Hellenistik dönemde kurulduğu antik kaynaklarda söz edilen Stratonikeia'nın, IV yy. yerleşimi Akropol kısmında olmalıdır, Akropol etrafını çeviren sur duvarları yapım tekniği bu devir ile uyum gösterir, Aşağı Şehrin Hellenistik Surlarından tamamamen farklı malzeme, plan ve teknikte inşa edilmişlerdir. ³⁶ Bunlar kentte MÖ IV. yy iskanı olduğunu, adının İdras olarak bilindiği görüşünü destekleyen buluntulardır. ³⁷

Hellenistik Devir'de bölgede, siyasi yapısının değişmesine paralel olarak oluşan yeni yapılanmanın belgelerine yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. ³⁸

34. Yukarıda adı geçen yazıtların bulunduğu Köklük Mevki'nde muhtelemen bu kültle ait bir çok mimari eleman tesbit ettik. Yörede ele geçen pişmiş toprak boyalı kabartma motifli sîma ve antefix gibi buluntular burada Arkaik Devir'e kadar uzanan bir kültün varlığına işaret eder. Artemis kültü, tapınımı yörede Roma Devri'nde de devam etmiştir. Ç.Şahin, *Koranza*, s.185, Laumonline, *Les Cultes*, s.214-215. Ü.Serdaroğlu, "Hacıbayramlar Höyüğü Kazısı 1971-1972", *Anadolu XVI*, 1972, s.84
35. A.Baldıran, *Stratonikeia Nekropoli Buluntuları*, Konya 1990, s.60 (Basılmamış Doktora Tezi) Aldağ mevki'nde A10 mezarında bulunmuş iki Lekythos, ile Lagina'da bulunan 3692 Envanter no'lu Lekythos benzerdir (Boysal, *Anatolia XII*, Lev.XIV) MÖ IV ilk yarısı: Kerc Vazoları olarak da tanıdığımız, geniş ağızlı ve figürlü Pelikeler, Kaba Sakız mezarlarında ele geçen siyah astarlı veya renkli bantlarla süslü Unguanteriumlar, içe dönük dudaklı kaseler bu asrın iyi tanınan malzemeleridir.
36. A.Tırpan, "Stratonikeia Şehir Surları", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5., 1990, s 217-234.
37. Stratonikeia'nın en erken adının Chrysaoris olmalıdır diyen Pausanias'a (V.21, 10) katılan Steph. Byz. daha sonra isminin İdras olarak değiştirildiğini söyler RE.IV, A, 1322 (Ruge) ; Ç. Şahin *The Political and Religious Structure in Territory of Stratonikeia in Caria*, Ankara 1973, aynı fikir paylaşır ve Strabon'un (Strabon, XIV, 5, 23) Delos Birliği listelerinde Edrias olarak ismi geçen şehirle İdras'ın aynı kent olduğu görüşünü destekler. Satrap İdras'un ismine izafeten kentin İdras ismini aldığı varsayımı kronolojik olarak uygun görülmektedir.
38. Yörede mimari kalıntı, kitabe ve küçük eser olarak çok sayıda Hellenistik buluntu ele geçmiştir. İyi biçimi Unguanteriumlar, çarkta ve kalıpta yapılmış lambalar, Stratonikeia ve Rodos Sikkeleri, Terracota Figürünler, kaseler, testiler konteks malzeme olarak bulunmuştur. Boysal, *Armağan*, res.11-12vd".

Muhtemelen M.Ö.3. yy. başlarında Stratonikeia kentinin Seleukoslar tarafından genişletilip, imar ve iskan edilmesi ve bölgenin Seleukosların yönetiminde siyasi yapısının yeniden düzenlenmesi ile KORANZA antik kenti Stratonikeia'nın demoslarından biri olmuştur³⁹. Stratonikeia'nın diğer demosları Hierokome, Kollorga, Korolo ve Lobolda'dır. Lagina'nın bağlı olduğu Koronza'nın adının unutulup, kentin Lagina ismi ile tanınmasının nedeni, Lagineus demoslarındaki Anadolu'lu bir tanrıça olan Hekate'nin kültüne Seleukosların sahip çıkması ve böylece Lagina Hekate Tapınağı'nın bölgenin en önemli dini merkezi haline gelmesinden dolayı olmalıdır. Bu devirde Lagina Hekate'nin, kutsal bir yol ile Stratonikeia'ya bağlanması, Hekate Tapınağı Rahiplerinin Stratonikeia yönetiminde söz sahibi olmaları, Lagina'nın bölgedeki önemini vurgular⁴⁰.

Stratonikeia, M. Ö. 205 yılında Makedonya Kralı Philip'in eline geçer. Hiç bir savunma sistemi olmayan Lagina'da bu istiladan nasibini almış olmalıdır. Stratonikeia ve demosları Fidyeye ödeyerek bağımsızlıklarına kavuşurlar. M. Ö. 197 yılında bölge Rodos hakimiyetine girer. Lagina'da Hekate kültü ile Rodos Helios Rahipleri'ne ait kitabedeki Rodos elçisinin Roma Senatosunda "Stratonikeia'nın kendilerine Antiochos ve Seleukos tarafından verildiğini" açıklayan söylevi Rodos hakimiyetinin belgeleridir⁴¹.

Lakin M. Ö. 189 yılına ait bir kitabede Stratonikeia ile Rodos arasında sınır anlaşması olduğu ve Bargilla kentinin hakemlik yaptığı göz önüne alınırsa, Rodos hakimiyeti fazla uzun sürmemiştir. M. Ö. 167 yılında

39- Akarca, Stratonikeia'da bulunan bağ satısına ait bir kitabeye dayanarak yeni iskanın M.Ö. 276-238 yıllarında olduğunu kabul etmektedir. A.Tirpan; "Stratonikeia'nın Şehir ve Sur Planı", **S.Ü. Edeb. Der. Sayı:5**, 1990, s.217-234. Bu konuda yaptığımız çalışmalarda, şehrin Akropolü diyebileceğimiz, en yüksek noktası olan Kadı Kulesi Tepesi Sirtları ve Karşıyaka Mevki'ni çevreleyen surlar malzeme, planlama ve duvar örgü tekniği bakımından tamamen farklı karakterdedirler. Bu da kentin ikinci bir inşaa aşaması ile genişletildiğini işaret eder. Seleukos Devri Stratonikeia'sı; bu ikinci aşamada kurulmuş olmalı.

40- Strabon, XIX, 2. 29; Robert, **Etudes Anatoliennes**, s.556; Laumonier, **Les Cultes**, s.365. Birçok kitabede Lagina'dan Kutsal Köy anlamına gelen Hiera Kome sıfatı kullanılmaktadır. Bizantionlu Stephanos Hekatesia'nın (Lagina) İdris olarak isimlendirildiğini ve Karla'da küçük bir kent olduğunu nakleder. Ç. Şahin ise İdris'in bir bölge adı olduğunu ileri sürmektedir. Strabon'un açıkladığı gibi Delos Konfederasyonu vergi listesinde Euromo ve Hymessis ile birlikte adı geçen Edrias kenti ile İdris aynı yer ise bu ad bir kentin adı olmalıdır.

41- L.Robert, **Mélanges Isidore Lewy** Brüksel, 1955, s.555 vd.

Roma'nın yardımları ile Karia'nın bütün kentleri tamamen bağımsızdır⁴². Bölgenin önemli merkezi olan güçlü Mylasa antik kenti ile Stratonikeia'nın arasında M. Ö. 143 yılında ortaya çıkan sınır anlaşmazlığına Roma Senatosu hakemlik eder. M. Ö. 130 yılında ise Roma'ya başkaldıran Aristonicos Romalılardan korunmak için Stratonikeia'ya sığınmıştır. Bunlara dayanarak M. Ö. II. asrın 2. yarısı içinde Stratonikeia'nın, Mylasa ile sınırları olan geniş bir hakimiyet bölgesine sahip bağımsız ve güçlü bir kent olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'yu Romalılardan temizlemek için mücadele veren Pontus Kralı Mithridates'e karşı Roma'yı savunan Stratonikeia M. Ö. 88 yılında Mithridates'in işgaline uğrar. Romalılar M. Ö. 81 yılında Pontusluları yener ve Stratonikeia mükafatlandırılarak kentin 50 km. kuzeydoğusunda yer alan Hydissos şehri ve toprakları Stratonikeia'ya verilir. Böylece Stratonikeia M. Ö. 1. yy. in ilk yarısında da oldukça geniş topraklara sahip bağımsız bir kenttir. M. Ö. 40 yılında Partlarla birleşen Labianus Romalılara karşı açtığı mücadelede Stratonikeia'ya saldırır. Lakin ele geçiremez, bunun üzerine Lagina Hekate Tapınağının yağmalandığını biliyoruz. Bu yağmada harap olan tapınak tamiri için Augustus M. Ö. 27 yılında büyük bağışta bulunmuştur. Bu bağış kitabesi halen temenos propylonunun kapı lentosunda yer almaktadır.

42. Rodos hakimiyeti sonuna kadar (M.Ö. 167) Zeus Chrysaoreus Kültü ve kulte bağlı kurulan "Karia Chrysaoreus Birliği" söz konusudur. Daha sonra politik merkez Stratonikeia'ya alınmış birliğin adı "Idrias Birliği" olarak adlandırılmış ve Zeus Chrysaoreus kültü görevini devam ettirmiştir. Bölgenin bağımsızlığa kavuşması ile birlikte Stratonikeia'lılar tarafından imar edilen Lagina Hekate Tapınağı bölgenin önemli bir kültür merkezi olmuştur. Lakin Zeus Chrysaoreus kültü halen tapının görmekte ve "Idrias Birliği" Stratonikeia'nın da üyeliği ile devam etmektedir. Bu nedenle Lagina'da oturanlar Lagineis demotik ismi ile değil bağlı oldukları İdreus Birliğine izafeten İdriels olarak adlandırılmaktadırlar, bazı yazıtlarda ise "Hekatesis" olarak geçmektedir. İlerleyen senelerde Lagina Hekate kültürün bölgenin en önemli kültü ve dini merkezi olması; Laginalıların Stratonikeia Şehir Meclisinde (Bouleutheron) ve Hiera Gerousia "Kutsal Meclis" de üye olarak kararlara katılmaları nedeniyle Lagina ismi Hiera Kome olarak değişir ve burada yaşayanlar da Hiera Kometai demotik ismi ile yazıtlara geçer. Ç.Şahin, Stratonikeia in Carla, Ankara, 1976, s.44-45. Dini merkez olan Lagina Hekate Tapınağının cella duvarlarına Stratonikeia'nın Roma ile müttefikliğini ve kutsal yerin (Lagina Hekate)dokunulmazlığını onaylayan senato kararı yazılmıştır. Aynı zamanda M.Ö. 81 yılından itibaren Hekatesia ve Romanla Şenliği her dört yılda bir düzenlenmeye başlar.

Geç Hellenistik'ten M.S. 2yy ikinci yarısına kadar ki devirde yöre parlak bir dönem yaşamıştır. Mimari kalıntılar ve nekropol buluntularının Geç Hellenistik-Roma yoğunlukta olması, bazı mezarların her iki döneme ait buluntular vermesi kesintisiz bir iskana işaret etmektedir(Res.21-23).. Bu tarihten Bizans dönemine kadar ki buluntular ise hem sayıca daha az, hem de daha bozuk kalitede malzemelerdir. 43

Bizans Döneminde Stratonikela bir Piskoposluk merkezidir. Bu dönem henüz incelenmemesine rağmen kentlin bilhassa doğu kısmında mimari kalıntılar izlenebilir. Bir kısım gömütler aynı nekropol sahasının Bizans devrinde de kullanıldığını göstermektedir. 44

Bu bulgular ışığında Lagina yöresinin en erken yerleşimi Eski Tunç çağındadır. Tesadüflü bulunan ve başka örneği olmayan iki Sub Miken vazosunu dikkate almaz isek Geç Geometrik döneme kadar bir kronoloji boşluğu söz konusudur. Geç Geometrik çağdan itibaren ise kesintisiz bir iskanın olduğunu gösteren belgeler elimize geçmiştir. Geç Geometrik, Erken Arkaik, Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk çağlarına ait buluntular diğer devirlere göre daha zengindir.

---

43. MS.İI.yy.İkinci yarısına kadar hemen hemen her mezarda çok sayıda ele geçen Terracota figürinler, Unguentariumlar ve kandiller vasıtasıyla gömütler tarihlenmektedir. MS.İI.yy. İkinci yarısından itibaren ise terracota figürün buluntuları aniden kesintiye uğrar. Baldıran, **Stratonikela Nekropolü**, s.50) Lakin, kandil buluntuları devam eder. Unguentariumlar ise torba formlu tiplerinin iptidal taklitleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

44. C.E. Bean, **Turkey Beyond The Meander**, London 1971, s. 99

Bodrum Müzesine Lagina ve Çevresinden Gelen Eserler

ESERİN ADI	MÜZE ENV. NO	BULUTU YERİ	MÜZEYE GEL. TARİHİ	MÜZEYE GEL. ŞEKLİ	DEVRI
Kase	2444	Yatağan	9.4.67	Satın Alındı	Hellenistik
Kase	2445	"	"	"	"
Kase	2446	"	"	"	"
Kabartma Baş	2589	Turgut	26.6.67	Kazı	"
Küçük Kase	2597	"	"	Satın Alındı	"
Testi	3688	Lagina 75 Kazısı Karasu M.6	25.9.76	Kazıdan	"
Tabak	3689	Bozuk Bağ Mev. M. 7	19.9.69	"	"
Kandil	6756	Lagina 75 Kazısı	25.9.75	"	"
Lekythos	3692	Emlirler Mev. M. 1	19.9.69	Kazıdan	Klasik
Kylix	3693	"	"	"	"
Çömlek Kap	3694	"	"	"	"
Ayaklı Tabak	3695	"	"	"	"
Çömlek Kap	3696	"	"	"	"
Çömlek Kap	3697	"	"	"	"
Oihochoe	3698	"	"	"	"
Boyalı Kap Parçası	2586	Turgut-Yatağan	26.6.67	Satın Alındı	Arkaik
Skyphos	2598	"	26.6.67	"	"
Skyphos	2599	"	9.4.67	"	"
Skyphos	2600	"	26.6.67	"	"
Lydian Kab	2603	"	9.4.67	"	"
Lydian Kab	2604	"	26.6.67	"	"
Lydian Kab	2605	"	26.6.67	"	"
Lydian Kab	2606	"	26.6.67	"	"
Kadil	2443	"	9.4.67	"	"
Kandil	2607	"	26.6.67	"	"

Kylix	2845	"	23.6.68	"	"
Skyphos	3199	"	6.10.68	"	"
Mimari Plaka	6752	Lagina 75 Kazısı	25.9.75	Kazıdan	"
Mimari Plaka	6753	"	25.9.75	"	"
Mimari Plaka	6754	"	25.9.75	"	"
Mimari Plaka	6755	"	25.9.75	"	"
Mimari Plaka	6758	"	25.9.75	"	"
Oinochoe	2433	Turgut- Yatağan	9.4.67	Satın Alındı	Geç Geometrik
Oinochoe	2438	"	9.4.67	"	"
Oinochoe	2439	"	9.4.67	"	"
Oinochoe	2440	"	9.4.67	"	"
Çömlek	2442	"	9.4.67	"	"
Oinochoe	2590	"	9.4.67	"	"
Oinochoe	2591	"	26.6.67	"	"
Oinochoe	2592	"	26.6.67	"	"
Oinochoe	2593	"	26.6.67	"	"
Oinochoe	2594	"	26.6.67	"	"
Oinochoe	2595	"	26.6.67	"	"
Çömlek Kab	2601	"	26.6.67	"	"
Oinochoe	2838	"	23.6.68	"	"
Skyphos	2839	"	23.6.68	"	"
Skyphos	2841	"	23.6.68	"	"
Skyphos	2842	"	23.6.68	"	"
Testi	2343	"	23.6.68	"	"
Oinochoe	2844	"	23.6.68	"	"
Fincan	2846	"	23.6.68	"	"
Fincan	2851	"	23.6.68	"	"
Oinochoe	2854	"	23.6.68	"	"
Oinochoe	2857	"	23.6.68	"	"
Oinochoe	2883	"	3.8.68	"	"
Skyphos	2884	"	23.6.68	"	"

Çömlek	3683	Bozukbağ Mevkii M. 4	19.9.69	Kazıdan	"
Tabak	3684	"	19.9.69	"	"
Çömlek Kab	3685	Turgut- Yatağan	19.9.69	"	"
Çömlek Kab	3686	Turgut 69 Kazısı	19.9.69	"	"
Çömlek Kab	3687	"	19.9.69	"	"
Oinochoe	3690	Karasu Kazısı	17.9.76	"	"
Oinochoe	3691	Turgut 69 Kazısı	19.9.69	"	"
Oinochoe	4240	Turgut 70 Kazısı	31.8.70	"	"
Fincan	4259	Lagina 75 Kazısı	25.9.75	"	"
Çift Kulplu Kase	6762	"	25.9.70	"	"
Tek Kulplu Kase	6766	"	25.9.70	"	"
Ağırşak	2608	Turgut- Yatağan	26.6.67	Satın Alındı	Eski Tunç
Kab	2848	Hacı Bayramlar Küphisar Mevkii	23.6.68	Kazıdan	"
Kab	2849	"	23.6.68	"	"
Kab	2850	"	23.6.68	"	"
Kab	2852	"	23.6.68	"	"
Kab	2853	"	23.6.68	"	"
Mimari Plaka	6757	Lagina 75 Kazısı	25.9.75	"	"
Fincan	6760	"	25.9.75	"	"
Tek Kulplu Fincan	6761	"	25.9.75	"	"
İğ (Bronz)	6763	"	25.9.75	"	"
Mızrak Ucu	6764	"	25.8.75	"	"
Balta	6765	"	25.9.75	"	"
Ok Ucu	6767	"	25.9.75	"	"

İğne	6768	"	25.9.75	"	"
Ağırşak	6768	"	25.9.75	"	"
Tek Kulplu Fincan	6822	Karasu 76 Açması	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6823	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6824	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6825	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6826	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6827	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6828	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6829	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6830	"	17.9.76	"	"
Kesik Gaga Ağızlı Testi	6831	"	17.9.76	"	"
Kesik Gaga Ağızlı Testi	6832	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6834	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6834	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6835	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6836	"	17.9.76	"	"
Tek Kulplu Fincan	6837	Turgut 76 Kazısı III/3	17.9.76	"	"
Ağırşak	6838	Karasu 76 Kazısı	17.9.76	"	"
Ağırşak	6839	"	17.9.76	"	"
Ağırşak	6840	"	17.9.76	"	"
Ağırşak	6841	"	17.9.76	"	"

Mızrak Ucu	6842	"	17.9.76	"	"
Ağırşak	6843	"	17.9.76	"	"
Küpe	6844	"	17.9.76	"	"
Küpe	6845	"	17.9.76	"	"

S U M M A R Y

The ancient ruins of Lagina, named as Leyne in modern times, are situated 12 km. northeast of Yatağan, in the village of Turgut which has been excavated by Doç. Dr. Ahmet TIRPAN, since 1993.

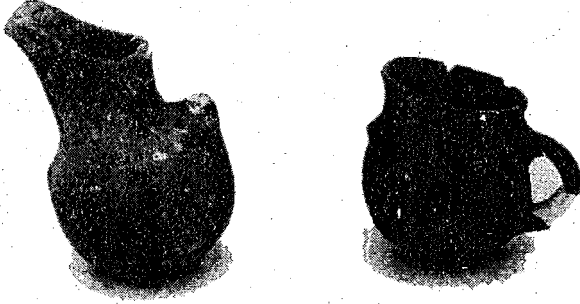
Lagina was originally a district within the former city of KORANZA. Later evidence from the nekropolis of Koranza implies that origins of the settlement go back to the 8th century B.C. After the founding of Stratoniceia in the third century B.C., it was attached to Kornaza and it became one of Koronzas demes. When the sanctuary of Hekate became the most important religious centre of Stratoniceia during the second century B.C. and the name of the settlement was changed from the Koranza to Lagina. At the end of the second century B.C., Stratoniceia was the political centre of the territory and the sanctuary of Hekate at Lagina became the religious centre.

Lagina and Stratoniceia were linked to each other by a sacred way, and during the festivals of Hekate the key of the Hekate temple was taken from Lagina to the Bouleuterion in Stratonikeia.

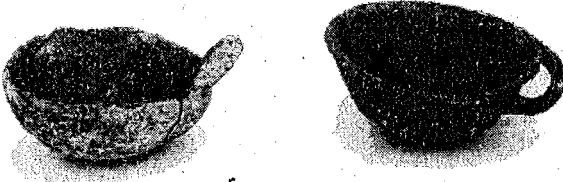
The sanctuary of Hekate at Lagina consisted of the famous temple bordered by a wide temenos surrounded by stoa measuring 135x150 m. in the doric order. The stoa podium can be seen running along the length of the temenos walls. The ten steps in front of the Northwest stoa were probably used as seats for those assisting at the rituals. The entrance to the temenos consists of a Tripylon with semicircular colonnade in the front and ten steps the back. To the east of the entrance lie the ruins of an Altar.

The temple of Hekate measured 21.30x28.02 and was the form of pseudodipteros in the corinthian order, with 8x11 columns rising from a five stepped platform and its two ionic columns in antis.

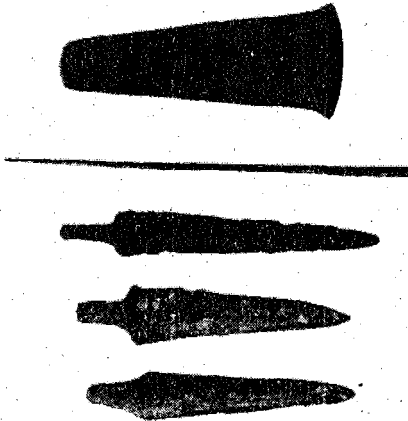
The temple was dated to the last quarter of the second century B.C. because of the frieze found by Osman Hamdi Bey in 1892, which are exhibited now in Istanbul Archeological Museum.

Resim 1,2
Gaga Ağızlı Testi (Env. No:6757)

Resim 3,4
Fincan (Env. No: 6761)
Fincan (Env. No: 6759)

Resim 5
Balta (Env. No:6765)
İğne (Env. No: 6763)
Mızrak Ucu (Env. No: 6764)
Mızrak Ucu (Env. No: 6842)
Mızrak Ucu (Env. No: 6767)

Resim 6
Oinochoe (Env. No: 2857)

Resim 7
Oinochoe (Env. No: 3691)

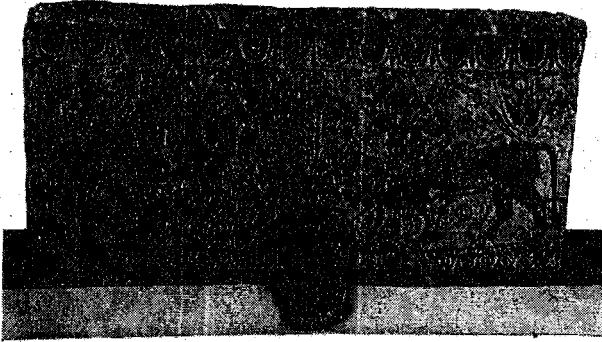

Resim 8,9
Skyphos (Env. No: 2841)
Skyphos (Env. No: 2842)

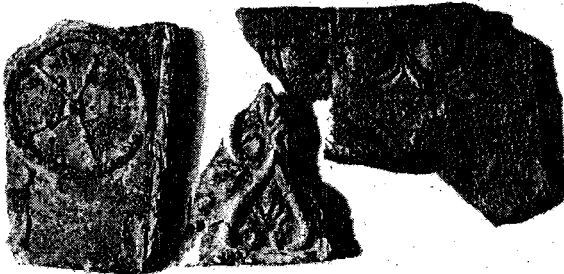

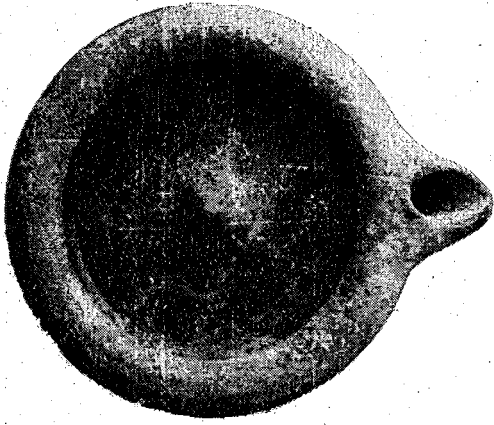
Resim 10
Sima (Env. No: 6754)

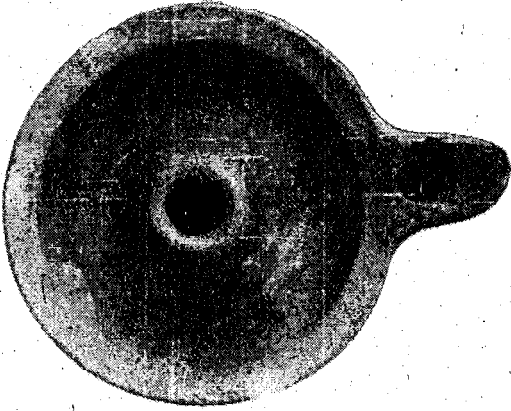
Resim 11
Sima (Env. No: 6753)

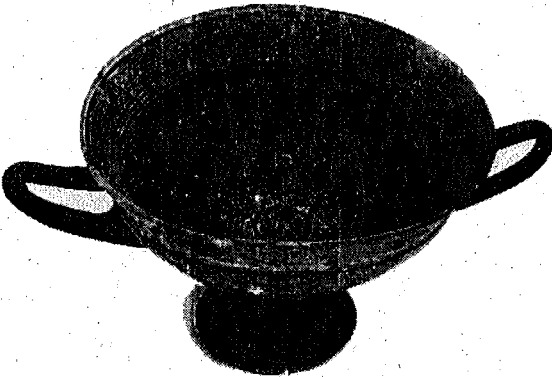
Resim 12
Sima ve Antefiks Parçaları
(Env. No: 6752, 6758, 6755)

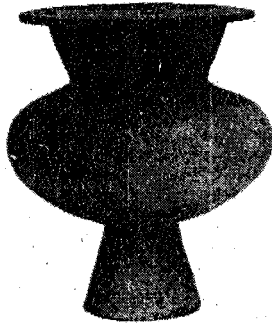
Resim 13
Kandil Env. No:2607)

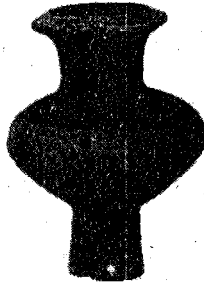
Resim 14
Kandil (Env. No: 2443)

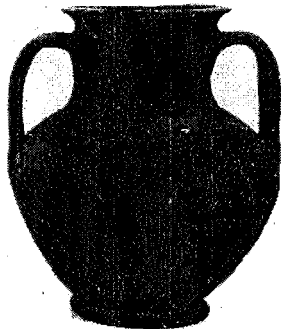
Resim 15
Kylux (Env. No: 2845)

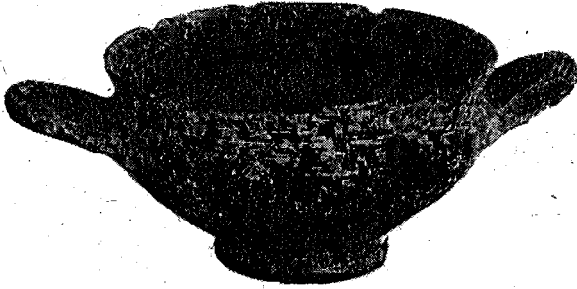
Resim 16
Lydian Kab (Env. No: 2603)

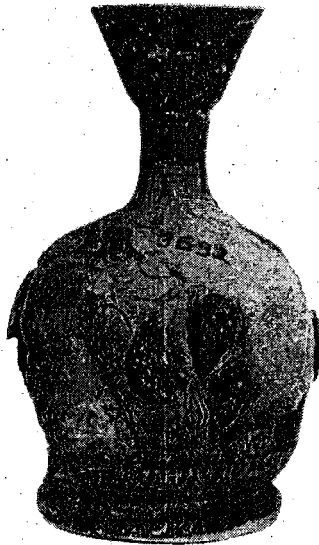
Resim 17
Lydian Kab (Env. No: 2605)

Resim 18
Amphora (Env. No: 3696)

Resim 19
Kylix (Env. No: 2598)

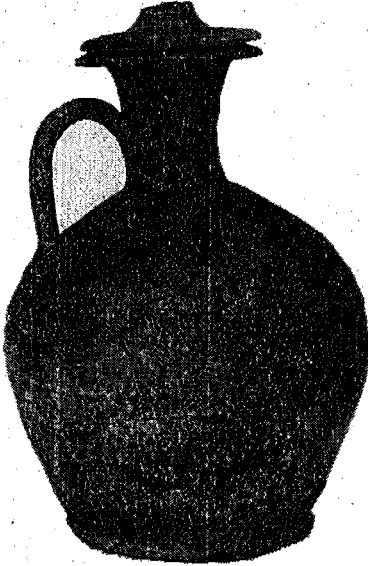
Resim 20
Lekythos (Env. No: 3692)

Resim 21
Kase (Env. No: 2445)

Resim 22
Kase (Env. No: 2597)

Resim 23
Tek Kulplu Testi
(Evn. No: 3688)

Mızrak Ucu	6842	"	17.9.76	"	"
Ağırşak	6843	"	17.9.76	"	"
Küpe	6844	"	17.9.76	"	"
Küpe	6845	"	17.9.76	"	"

S U M M A R Y

The ancient ruins of Lagina, named as Leyne in modern times, are situated 12 km. northeast of Yatağan, in the village of Turgut wich has been excavated by Doç. Dr. Ahmet TIRPAN, since 1993.

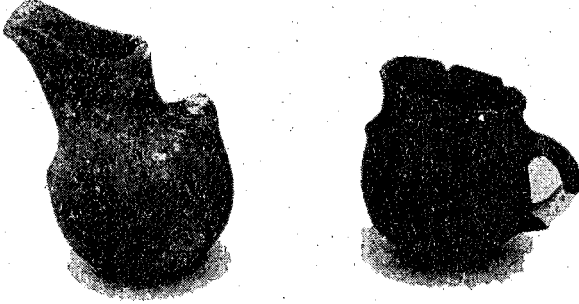
Lagina was originally a district within the former city of KORANZA. Later evidence from the nekropolis of Koranza implies that origins of the settlement go back to the 8th century B.C. After the founding of Stratoniceia in the third century B.C., it was attached to Kornaza and it became one of Koronzas demes. When the sanctuary of Hekate became the most important religious centre of Stratoniceia during the second century B.C. and the name of the settlement was changed from the Koranza to Lagina. At the end of the second century B.C., Stratoniceia was the political centre of the territory and the sanctuary of Hekate at Lagina became the religious centre.

Lagina and Stratoniceia were linked to each other by a sacred way, and during the festivals of Hekate the key of the Hekate, temple was taken from Lagina to the Bouleutherion in Stratonikeia.

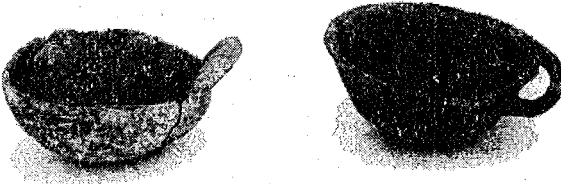
The sanctuary of Hekate at Lagina consisted of the famous temple bordered by a wide temenos surrounded by stoa measuring 135x150 m. in the doric order. The stoa podium can be seen running along the length of the temenos walls. The ten steps in front of the Northwest stoa were probably used as seats for those assisting at the rituals. The entrance to the temenos consists of a Tripylon with semicircular colonnade in the front and ten steps the back. To the east of the entrance lie the ruins of an Altar.

The temple of Hekate measured 21,30x28,02 and was the form of pseudodipteros in the corintian order, with 8x11 columns rising from a five stepped platform and its two ionic colums in antis.

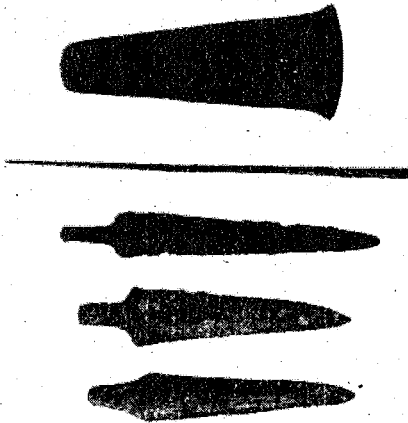
The temple was dated to the last quarter of the second century B.C. because of the fireze found by Osman Hamdi Bey in 1892, which are exhibited now in İstanbul Archeological Museum.

Resim 1,2
Gaga Ağızlı Testi (Env. No:6757)

Resim 3,4
Fincan (Env. No: 6761)
Fincan (Env. No: 6759)

Resim 5
Balta (Env. No:6765)
İğne (Env. No: 6763)
Mızrak Ucu (Env. No: 6764)
Mızrak Ucu (Env. No: 6842)
Mızrak Ucu (Env No: 6767)

Resim 6
Oinochoe (Env. No: 2857)

Resim 7
Oinochoe (Env. No: 3691)

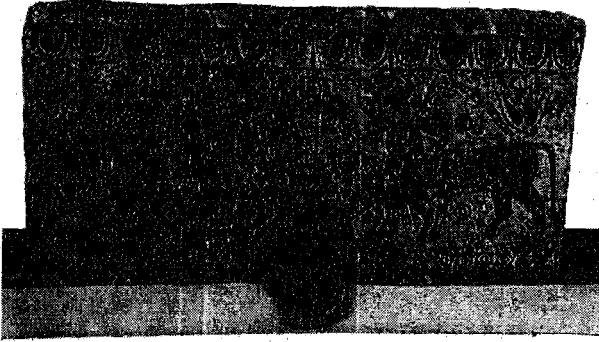

Resim 8,9
Skyphos (Env. No: 2841)
Skyphos (Env. No: 2842)

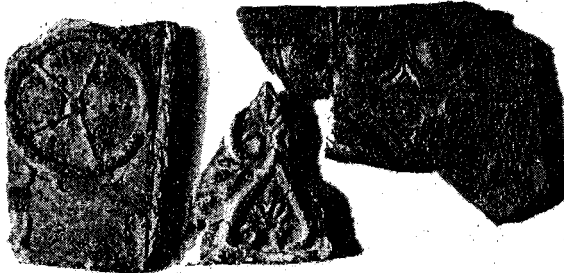

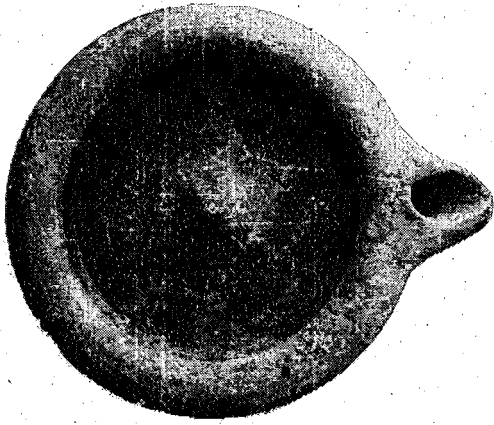
Resim 10
Sima (Env. No: 6754)

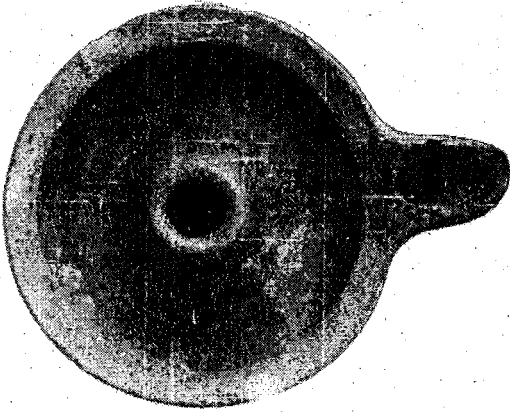
Resim 11
Sima (Env. No: 6753)

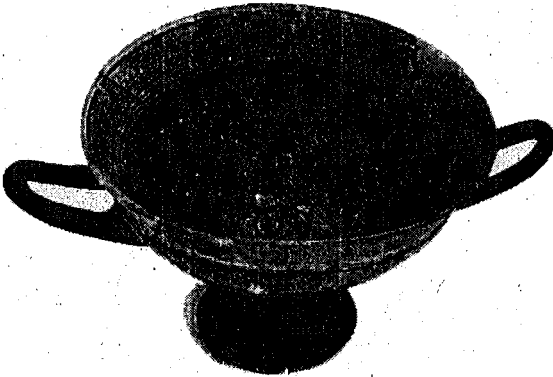
Resim 12
Sima ve Antefiks Parçaları
(Env. No: 6752, 6758, 6755)

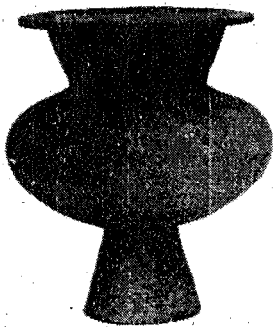
Resim 13
Kandil Env. No:2607)

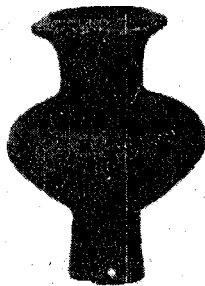
Resim 14
Kandil (Env. No: 2443)

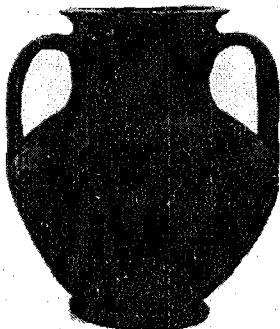
Resim 15
Kylux (Env. No: 2845)

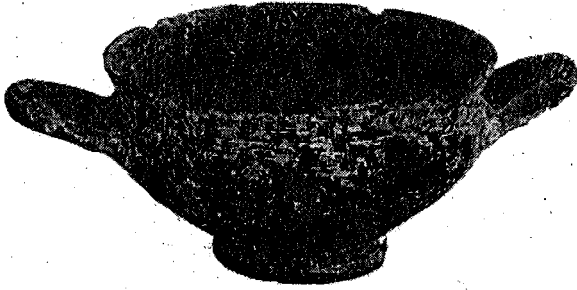
Resim 16
Lydian Kab (Env. No: 2603)

Resim 17
Lydian Kab (Env. No: 2605)

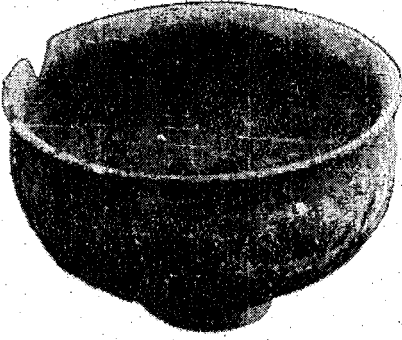
Resim 18
Amphora (Env. No: 3696)

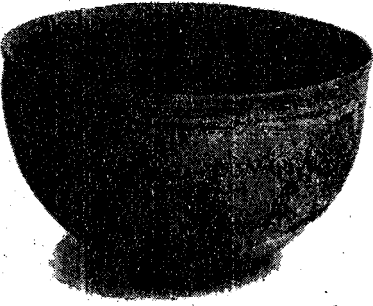
Resim 19
Kylix (Env. No: 2598)

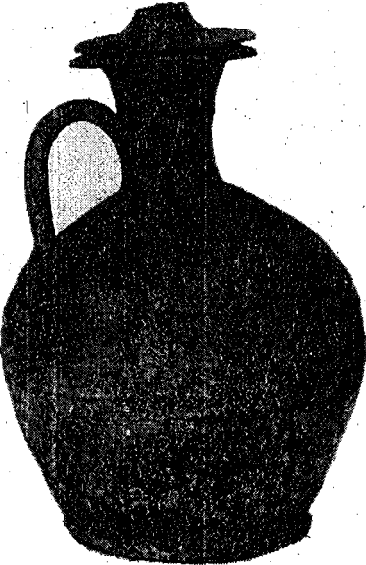
Resim 20
Lekythos (Env. No: 3692)

Resim 21
Kase (Env. No: 2445)

Resim 22
Kase (Env. No: 2597)

Resim 23
Tek Kulplu Testi
(Evn. No: 3688)

ESKİPAZAR'DAKİ TÜRK DEVRİ YAPILARI

Doç. Dr. Ali Baş* □

Antik çağlardan beri adına rastladığımız Ordu ve çevresinin Türkler tarafından ne zaman fethedildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, özellikle şehrin iç kesimlerinin uzun süre Danişmendoğulları beyliğinin egemenliği altında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Selçuklular Anadolu'nun fethini kolaylaştırmak ve özellikle de hristiyanlara karşı Türk hudutlarını korumak gayesiyle sınırlara Türk boyları yerleştirmişlerdir. Bu husus Doğu Karadeniz Bölgesi için de geçerlidir. Doğu Karadeniz sahillerinin Türkleşmesi iki yoldan gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi Karadeniz dağlarında yaylacılık yapan Türkmenlerin sahile doğru inmesi, ikincisi ise Oğuz boylarından Çepniler'in, Samsundan itibaren doğuya doğru olan sahil kesiminde Rumlarla yapılan mücadelelerde başarı gösterip ilerlemeleridir¹. Fakat, Ordu ve çevresinin Türkleşmesinde en önemli görev Çepnilere düşmüştür².

Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflaması üzerine, 13.yüzyılın ortalarından itibaren, Anadolu'da bir çok beylik kurulur. Bu süreç içerisinde Ordu ve yöresinde de Hacı Emiroğulları Beyliği'nin kurulduğunu görüyoruz. Bahaeddin Yediyıldız söz konusu beyliğin Bayram Oğlu Hacı Emir İbrahim adlı bir Türkmen Beyi tarafından kurulduğunu belirtmekle birlikte³, Faruk

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984, s.512.

2. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s.41.

3. Bahaeddin Yediyıldız, a.g.e., s.41.

Sümer beyliğın Bayram Bey'in idaresinde kurulmuş olabileceğini söylemektedir⁴. Sıtkı Çebı de beyliğin Bayram Bey'in oğlu Hacı Emir Bey tarafından kurulduğunu ifade eder⁵. Beyliğin kuruluş tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte, 14. yüzyılın başlarında kurulduğu konusunda görüşler vardır⁶. Sıtkı Çebı ise kuruluş tarihi olarak 1344 yılını göstermektedir⁷.

Yöre Osmanlılar tarafından alınıncaya kadar Hacı Emiroğulları Beyliği'nin egemenliği altında kalmıştır. Beyliğin sınırları en geniş şekliyle şöyledir: Sahil boyunca Giresun'dan Terme'ye kadar uzanmakta, Terme'den güneyde Niksar'ın doğusuna çekilecek bir hat batı sınırını teşkil etmekte, güney sınır Kelkit vadisiyle, doğu sınırı ise Şebinkarahisar'ın güneyinden Giresun'un hemen doğusuna inen bir hat ile oluşmaktaydı⁸. 1455 tarihli ilk tahrir defterinde, bölgenin adının Osmanlıların fethinden sonra da değişmediği ve "Vilayet-i Bayramlı me'a İskefşir Ve Milas" olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buradaki Bayramlı tabiri, yukarıda adı geçen Bayram Bey'e izafeten verilmiş olmalıdır⁹.

Ordu'nun 4 km. güneydoğusunda bulunan Eskipazar Köyü'nün adı tarihli kaynaklarda Behramlı, Behramşah, Bayramlı veya Bayramlı Eyaleti şeklinde geçmektedir. En yaygın kullanılış şekli ise Bayramlı'dır¹⁰. Bayramlı'nın ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, çevrede antik yerleşme bulunmaması sebebiyle, büyük bir ihtimalle Türkler tarafından kurulmuş olmalıdır. 1536-1537 yıllarında Bayramlı kasabası Şebinkarahisar sancağına bağlı "Bayramlı Nahiyesi", 1547 yılında da "Bayramlı Kazası" olarak anılmıştır. 1613 tarihli defter kayıtlarında ise, "Kaza-i Bayramlı nam-ı diğer Ordu" şeklinde yazıldığı görülür. 1728 tarihli bir vakıf kaydında Bayramlı Kazasındaki cami "Ordu Camii" olarak

4. Faruk Sümer, **Çepniler**, İstanbul 1992, s.13.

5. Sıtkı Çebı, **Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Şehri**, Ordu 1973, s.29.

6. Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s.41.

7. Sıtkı Çebı, **a.g.e.**, s.29.

8. Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s.41.

9. Bahaeddin Yediyıldız, **a.g.e.**, s.41.

10. Sıtkı Çebı, **a.g.e.**, s.33.

adlandırılmış, yine aynı yıla ait bir fermanda da Ordu adı kullanılmıştır¹¹. Söz konusu tarihlerde Ordu şehri henüz bugünkü yerinde kurulu olmadığına göre, kaynaklarda geçen Ordu terimi, Bayramlı yerine kullanılmış olmalıdır. Bayramlı'nın özellikle 17.yüzyılın başlarından itibaren eski önemini kaybettiği, bunda da ortasından geçen Civil Deresinin etrafında bataklıkların oluşması ile korsan faaliyetlerinin büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır¹². Halkın büyük çoğunluğu bugünkü şehir merkezinin çekirdeğini oluşturan Bucak nahiyesine göç etmiş, böylece Bayramlı'nın nüfusu oldukça azalmıştır.

Tarihli kaynaklarda Eskipazar'ın önemli bir yerleşme yeri olarak görülmesine karşılık, burada günümüze kadar ulaşabilen eser sayısı oldukça azdır. Bugün yörede tamamen yenilenmiş bir cami ile iki hamam bulunmaktadır. Ayrıca, büyük bir mezarlık da mevcut olmasına rağmen, mezar taşları konusunu ayrı bir çalışma olarak düşündüğümüzden, bu araştırmamızda mezar taşlarına değinilmeyecektir.

Cami

Bugünkü caminin yerinde Bayramlı'nın kuruluş yıllarına ait olduğu tahmin edilen bir cami bulunuyordu. Zamanla harap olan Eskipazar Camii, H.1197 tarihli tamir kitabesine göre, Şebinkarahisar Mutasarrıfı Battal Hüseyin Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. 1939 yılındaki deprem sonucu, büyük ölçüde tahrip olan cami, bu tarihten sonra, günümüze kadar ulaşan kalıntılardan anlaşıldığına göre, biraz küçültülerek yeniden inşa edilmiştir (Çizim 1, Resim 1).

Eserin avlusuna, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve bugünkü caminin kuzeydoğu köşesine birleştirilen duvarın kuzey köşesindeki kapıdan girilir. Kaba yonu ve moloz taş ile örülen duvarın güney tarafında minare bulunur. Kaidesi cepheden öne doğru taşınan minarenin gövdesi, kaide ve pabuç kısmından farklı bir işçilik gösterir (Resim 2). Kesme taş ile örülen gövde 1877 yılında Katırcıoğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Avluya girişin bulunduğu duvarın ilk camiye ait olduğu düşüncesindeyiz.

11. Sıtkı Çebi, a.g.e.,s.57.

12. Sıtkı Çebi, a.g.e., s.34.

Orijinalde kesme taş kaplı olduğu anlaşılan girişin kaplamaları yer yer tahrip olmuştur (Resim 3). Yuvarlak kemerli bir niş içerisine yerleştirilen ve yine yuvarlak kemere sahip olan giriş açıklığından, yapının kuzey tarafında bulunan ve etrafı kuzey ve batı yönlerde açık olan avluya girilir. Girişin kemer alınığında iki adet kabara bulunmaktadır. Minarenin kaldesi duvarın iç kısmında da dışarıya doğru taşırılmış, duvar bundan sonra ise kaide seviyesinde devam etmiştir. Çerçevesi orijinalde blok taşlarla oluşturulan ve dilimli bir kemere sahip olan minarenin batı cephedeki girişi, son onarımlar sırasında kesme taşlarla kaplanmıştır.

Caminin, kuzey cephe ortasındaki kesme taşla inşa edilen giriş bölümü haricindeki kısımları son senelerde tamamen yenilenmiştir (Resim 4). Yuvarlak kemerli olan giriş açıklığının etrafı silmelerle çevrilmiştir. Kemer köşeliklerine altı üstlü ikşer adet gülbezek konulmuş, bunlardan batı köşeliğin altındaki kırılmıştır. Kemerin üst kısmında ise profilli dikdörtgen çerçeve içine alınan üç satırlık kitabe bulunur. Kitabenin yanlarında kalan bölümleri simetrik olarak düzenlenmiştir. Buralarda alem şeklinde verilen kabartma birer motif ile, köşelerde alttaki gülbezelerle aynı özellikte birer motif görülür (Resim 5). H.1197 (1783) tarihli olan tamir kitabesinin okunuşu şöyledir (Resim 6):

..... Karahisara,
..... inayetle budiyara
Ki yani Mir Hüseyin Battal bin el Hac Ali Paşa
İmaret kıldı bir mescidi cedidle bir minare
..... ol ruzu mahşerde
Civar İtsün cinan içre habibile cihar yare,
.....
..... kıldı Hüda
düştü tarih mekan farzı eda.
fi 16 Recep sene 1197¹³.

13. Sıtkı Çebi. a.g.e., s.57.

Yapının hariml altı adet betonarme direk tarafından taşınan düz bir tavan ile örtülmüştür (Çizim 2). Harim doğu ve batı cephelerde altlı üstlü dörder, kuzey ve güney cephelerde ise altlı üstlü ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Alt pencereler düz atkılı, üst pencereler ise sivri kemerlidir (Çizim 3). Üst örtü dıştan dört yönlü kırma beşik çatılı olup, daha önceleri metal kaplı iken, 1994 yılı onarımında alaturka kiremit ile değiştirilmiştir. Bu onarım sırasında caminin orijinal duvarı ile, minarenin kaidesi de kesme taş ile kaplanmıştır (Resim 7). Caminin mihrap ve minberi yenidir.

1935 yılında Eskipazar Camisi'nden Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne iki adet kapı ile bir adet pencere kanadı getirilmiştir. Müzede 11.203, 11.204 ve 11.205 envanter numaralarıyla kayıtlı olan bu eserlerden 11.203 ve 11.205 numaralı olanları kapı, diğeri ise pencere kanadıdır. Yine bu eserlerden 11.203 nolu olanı müzenin ahşap eserler seksiyonunda sergide olup, diğeri ikisi depodadır¹⁴.

Sergideki eserin, parçaların ve motiflerin gösterdiği özelliklere bakılarak, orijinalde kapı kanadı olarak düzenlenmediği anlaşılır (Resim 8). Envanter kayıtlarına da "Ceviz tahtasından, eski bir minberin parçaları birbirine eklenerek ve bir kapının iki tahtasına ilave edilmek suretiyle vücuda getirilmiş" şeklinde geçen bu eserler Gönül Öney tarafından 13-14.yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁵. Söz konusu parçalar hakkında kesin bir tarih öne sürmek mümkün değilse de, en geç 14.yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda yapının orijinal minberine ait olabileceğini düşündüğümüz bu parçaların, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türk dönemine ait en eski buluntular arasında yer aldığını söylemek mümkün görülmektedir.

Ceviz tahtasından ve oyma tekniğinde yapılan kapı kanatlarından sergide olan her bir kanatta çok kollu yıldızlar genel kompozisyonu oluşturmakta, yıldızın göbeğinde büyük bir gülbezek, onun etrafında ise bitkisel ve geometrik motifler yer almaktadır. Yıldız kompozisyonunun dışında, kolların arasında kalan alanlardaki kabartma olarak verilen geometrik

14. Depodaki parçaların inceleme imkanı bulamadık.

15. Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı III**, İstanbul 1970, s.138. Konu ile ilgili bir sohbetle, Sayın Rüstem Bozer bu parçaların 14.yüzyılın sonlarından önceye ait olamayacağını ifade etmiştir.

elemanların ieriisi de yine çok kollu yıldız ve yıldızın ortasında kabartma gülbezek motifli ile doldurulmuştur. Bu elemanlardan sonra gelen ve daha büyük olarak işlenen geometrik panolann ieriisi ise kabartma rumillerle doldurulmuştur (Resim 9). Kapı kanatlarından her biri ikişer parçadan oluşmuş; kanatların etrafı geometrik panolara ayrılan ve her birinin ieriisi aynı şekilde ortada gülbezek, uçlarda ise yaprak motifleri bulunan kuşaklarla çevrilmiştir. Yalnız sağ kanadın st ve sol kuşaklarında, kabartma olarak verilen ve büyük lde tahrip olan yazı dikkati çeker.

Kanatların st kısımlarında birer kitabe kuşağı yer almakta, bunların üzerinde ise yine ileri bitkisel motiflerle bezelli geometrik parçaların oluşturduğu aynalık şeklinde birer pano bulunmaktadır.

Büyük Hamam

Caminin güneydoğusunda, mezarlık içerisinde bulunan hamam, oldukça sağlam olarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Girişi doğu cephede olan hamamın planında farklı bir uygulama sözkonusudur. Yapının kuzeybatı ve güneydoğu kseleri boş bırakılarak, bütünüyle sekiz cepheli bir şemaya dnştrlmştir (izim 4, Resim 10).

Duvarları kaba yonu ve moloz taş örgülü olan hamamın etrafının dolması sebebiyle, doğu cephenin kuzey tarafına yakın bir noktada bulunan girişin yüksekliği biraz klmiştir.

nemli bir özelliği bulunmayan ve 95 cm. genişliğinde olan basık kemerli açıklıktan, soyunmalık kısmına geçilir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan şeması gösteren ve içten içe 457x265 cm. llerinde olan soyunmalık kısmının üzeri iki farklı mimari ge ile örtülmüş, giriş tarafında kubbe, diğer tarafta ise beşik tonoz kullanılmıştır (Resim 11). Pandantiflerle geçilen ve oldukça tahrip olan kubbe, son senelerde betonarme olarak yenilenmiştir. Tonoz ise kubbe eteğinden daha aşağıda yer alır. Dış kısımda olduğu gibi iç kısımda da moloz taş örgülü olan duvarlar tamamen sıvanmıştır. Pandantiflerin vresi tuğla ile sınırlandırılarak, farklı bir uygulamaya gidilmiştir. Kubbenin bulunduğu bölümde, zeminden başlayarak kubbe eteğine kadar yükselen kemerler, kuzey, güney ve doğu duvarlarda

büyük bir niş oluşturmaktadır.

Soyunmalık kısmının kuzeybatı köşesindeki tuğla örgülü, yuvarlak kemerli bir açıklıktan, L şeklinde düzenlenen ve üzeri beşik tonozla örtülü olan küçük bir mekana geçilir. Giriş haricinde herhangi bir açıklığı bulunmayan bu mekanın, başka yerde mevcut kalıntı olmaması nedeniyle hela olarak kullanıldığı düşüncesindeyiz.

Soyunmalık kısmının güneydoğu köşesinden, yine tuğla örgülü ve yuvarlak kemerli açıklıktan ılıklik kısmına girilir. Kapının iç yüzeyi ise kaba yonu ve kesme taş örgülüdür (Resim 12). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan şeması gösteren ılıklik, özellikle örtü düzenlemesi açısından soyunmalık kısmı ile benzerlik gösterir. Burada da üst örtü ikiye bölünmüş, girişe yakın olan kuzey taraf pandantifle geçilen kubbe, güney taraf ise beşik tonoz ile örtülmüştür. Kubbenin, mevcut izlere göre taş ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Duvarlar da yine soyunmalıkta gibi büyük kemerlerle hareketlendirilmiştir. Ilıkığın güney duvarında, duvar içerisindeki künklerle getirilen sıcak ve soğuk suyun akmasına yönelik olarak düzenlenen iki adet delik bulunur. Bu bölümün kubbesi de göçmüş ve son senelerde soğuklukta olduğu gibi betonarme olarak kapatılmıştır.

Ilıkığın kuzeybatı köşesinden, yine yuvarlak kemerli bir kapıdan sıcaklığa girilir. Girişin kemeri, diğerlerinin aksine taştır. Kare planlı olan sıcaklığın duvarları moloz taş ile örülerek sıvanmış, üzeri ise tromplarla geçilen ve mevcut kalıntılara göre tuğla ile inşa edildiği anlaşılan kubbe ile örtülmüştür (Resim 13). Tromplar birbirlerine kemerlerle bağlanmış, tahrip olan kubbe son senelerde betonarme olarak yenilenmiştir.

Sıcaklığın güney duvarında külhan ile irtibatlı olan sivri kemerli bir açıklık, kuzey ve batı duvarlarda ise sivri kemerli küçük birer niş bulunur. Hem açıklık, hem de nişler kesme taş ile oluşmuştur. Kuzey duvarı haricinde kalan diğer duvarlarda blok taşlarla oluşturulan kuma aynaları mevcuttur (Resim 14). Doğu duvarda ayrıca, bugün kubbe eteğine kadar tahrip olan tütüklüğün izi görülmektedir. 1994 yılı onarımları sırasında sıcaklığın bir bölümünde temele kadar inilen kazı yapılmış ve bunun sonucunda güney duvarın temel seviyesine yakın bir yerinde, 55x50 cm. ölçülerinde külhan ile

irtibatlı bir açıklık ortaya çıkarılmıştır. Bu açıklığın ısıtma sistemi ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Küçük Hamam

Camının kuzey tarafında, orman fidanlığının içerisinde bulunan ve duvarları moloz taş örgülü olan yapı oldukça küçük ölçeklidir. Yapının, tuğla örgülü olan basık kemerli girişi kuzeydoğu köşededir (Çizim 5, Resim 15).

Yıkama yeri ve külhan kısmından oluşan yapıda, kapıdan direkt olarak yıkama yerine geçilir. 310x315 cm. ölçülerinde, yaklaşık kare planlı olan bu bölümün üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişte tromp kullanılmış, tromplar arasında kalan bölümlerde kemerli sağır nişler oluşturulmuştur. Kaba yonu ve moloz taş örgülü olan kubbenin eteğini tek sıra tuğladan bir kuşak çevrelemektedir.

Tamamen sıvalı olan yıkama yerinin batı duvarında kuma aynası bulunur (Resim 16). Güney duvarda ise kuma olması gereken yer kırılmış olmakla birlikte, buraya iki adet künkün geldiği görülür. Kuzey ve güney duvarlarda ise kuma izi yoktur. Kubbede, ortada bir, alt kısımda da beş adet olmak üzere 20 cm. çapında toplam altı adet fil gözü bulunur. Trompların içerisine de birer adet künk yerleştirilmiştir. Bunların tütellik olarak düzenlendiği kanaatindeyiz.

Yıkama yerinin batı duvarında, pencere şeklinde düzenlenen açıklık külhan ile irtibatlıdır. Kuzey-güney yönünde ve 310x110cm. ölçülerinde dikdörtgen bir plan şeması gösteren külhanın üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür.

Yapıda soyunma yerinin bulunmaması ilginçtir. Çünkü böyle bir eserde en azından küçük ölçekli de olsa bir soyunma yerinin bulunması beklenir. Giriş cephesinde olduğunu düşündüğümüz soyunmalık kısmının örtüsünü taşıyan ve beden duvarı içine yerleştirilmiş 15x15 cm. ölçülerindeki ahşap direklerin yok olmasıyla duvar içerisinde saçaktan zemine kadar inen boşluklar meydana gelmiştir. Cephede, üst örtünün kagir olabileceğine dair her hangi bir detayın da olmaması, bu mekanın ahşap konstrüksiyonlu olması ihtimalini akla getirmektedir.

Türk Hamam mimarisinde bir çok yörede örnekleriyle karşılaştığımız bu tip küçük ölçekli hamamlar, araştırmalarda "Aile Hamamı" veya "Konak Hamamı" şeklinde adlandırılmaktadır

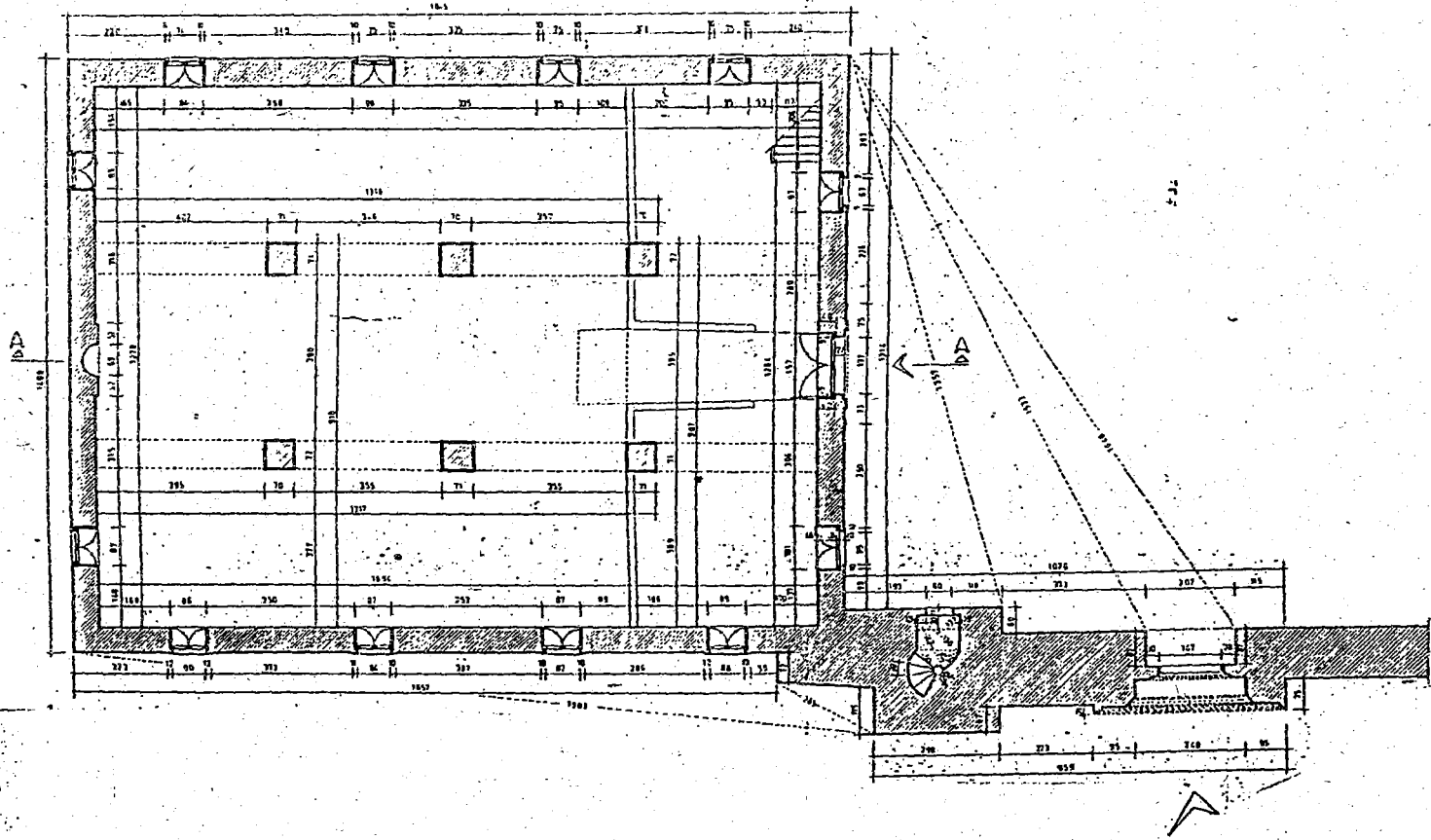
Sonuç

Araştırmamızda tanıttığımız Eskişehir'deki eserlerden 14.yüzyılda inşa edilen, fakat günümüzde tamamen yenilenmiş olan camide, sadece giriş bölümündeki küçük bir duvar ve bu duvarda yer alan giriş ile minarenin kaldesi orijinal olarak görülmektedir. Bunun yanısıra caminin ahşap kapı ve pencere kanatları, dönemin ahşap işçiliğini yansıması açısından önemlidir. Yine Büyük Hamam Ordu'daki en eski hamam örneği olmakla birlikte, yapının kesin olarak inşa tarihini tespit etmek zordur. Plan şeması açısından da şimdiye kadar yapılan gruplamaların dışında¹⁶, münferit planlı bir şema göstermektedir. Yalnız soyunmalık, ılık ve sıcaklık gibi birimlerden oluşması ve aralığın ortadan kalkması gibi özellikler yapıyı 16. yüzyıldan sonraya tarihlenmeyi gerektirir. Çünkü ara mekan veya inhital mahalli manasına "aralık" olarak adlandırılan bu mekan Anadolu'daki erken devir hamamlarının en önemli mimari ve kompozisyon özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı yayınlarda soğukluk mahalli ile karıştırılan bu servis ünitesinin, klasik devir Osmanlı hamamlarına kadar varlığını muhafaza ettiği ve 16. yüzyıldan itibaren ise yerini soğukluğa bıraktığı görülmektedir¹⁷. Ayrıca, Eskişehir'in 17. yüzyıldan itibaren önemini yitirmesi ve şehrin Bucak semtine taşınması sebebiyle, hamamın 16. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiğini söyleyebiliriz. Küçük hamam veya Aile hamamı olarak değerlendirdiğimiz yapı ise tek üniteli ve yine oldukça ilginç bir uygulamadır. Bu tür yapılar hamam mimarimizde daha çok 18-19.yüzyıllarda görüldüğünden, bu eseri, söz konusu tarihlere vermek uygun olacaktır.

Özellikle cami ve çevresinde yapılacak kazı ve sondaj çalışmalarıyla, Ordu'daki en eski caminin plan şemasını tespit etmek mümkün olacaktır.

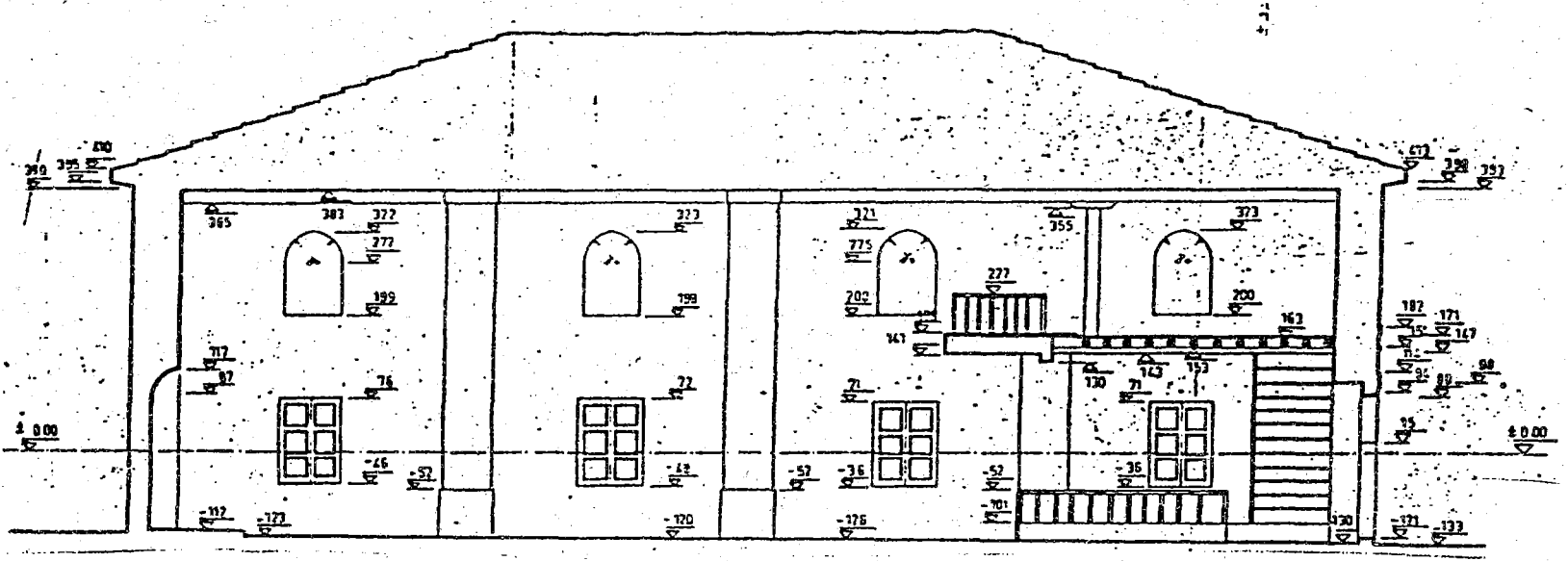
16. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, C.XI, Sayı: 15, İstanbul 1960, s.99-120.

17. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, s.22.

Çizim 1. Eskipazar Camii. Plan

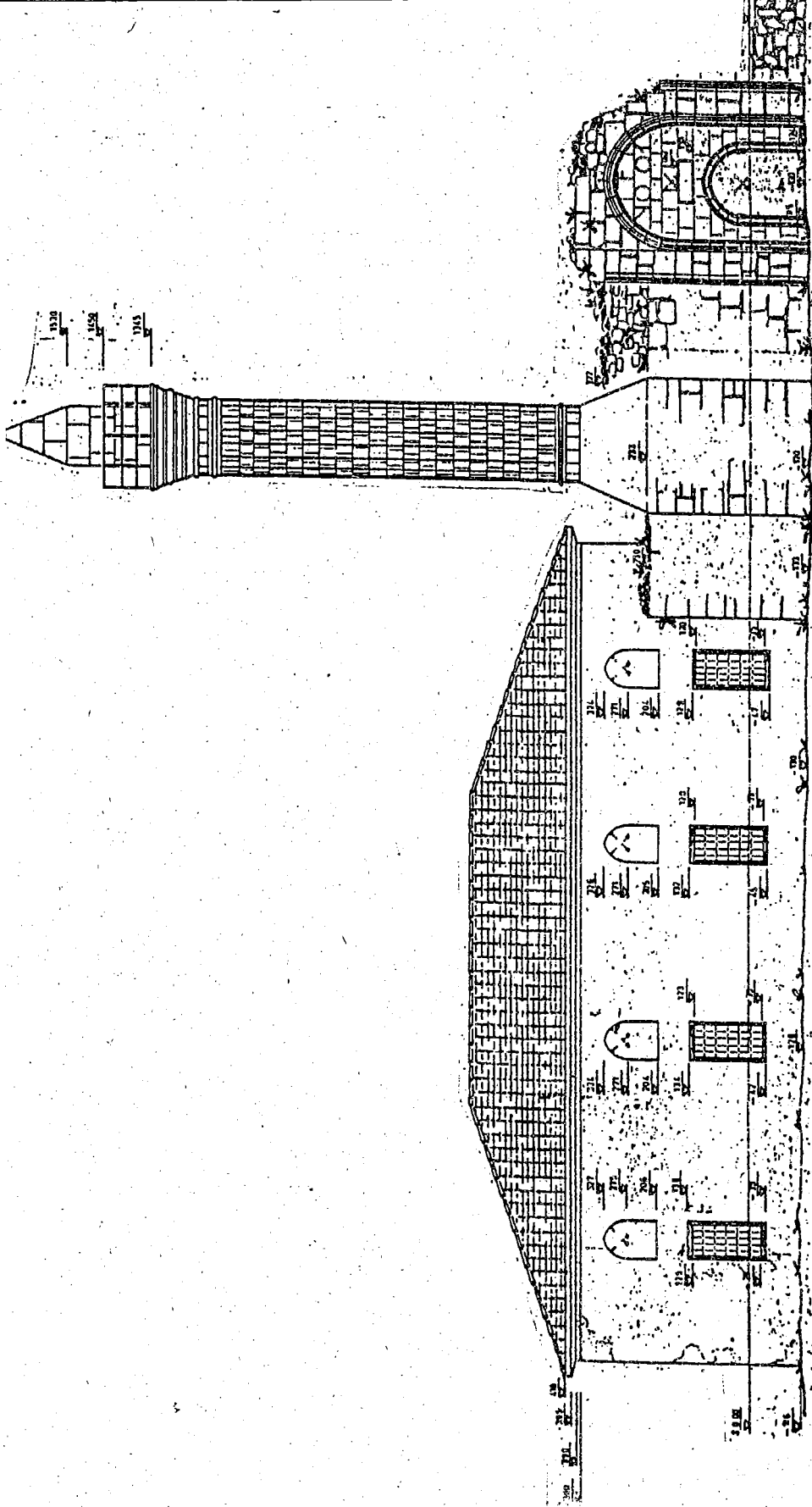
(V.G.M.Arşivirden)

Çizim 2. Eskipazar Camii. A-A Kesiti.

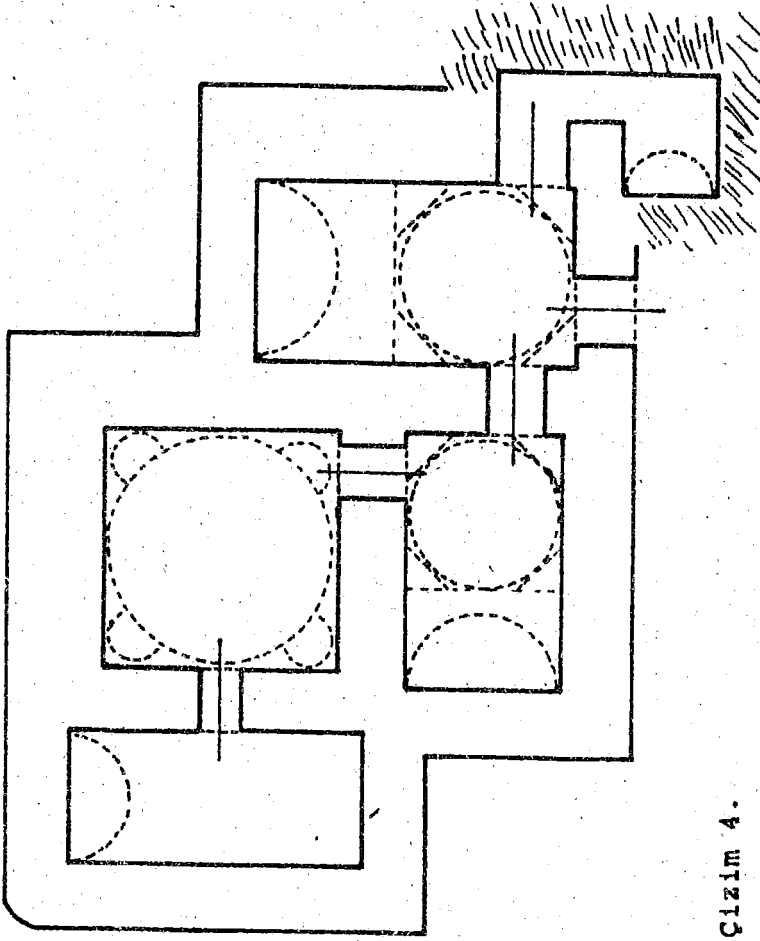
(V.G.M.Arşivinden)

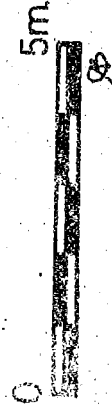
Çizim 3. Eskişar Camii. Doğu Cephe.

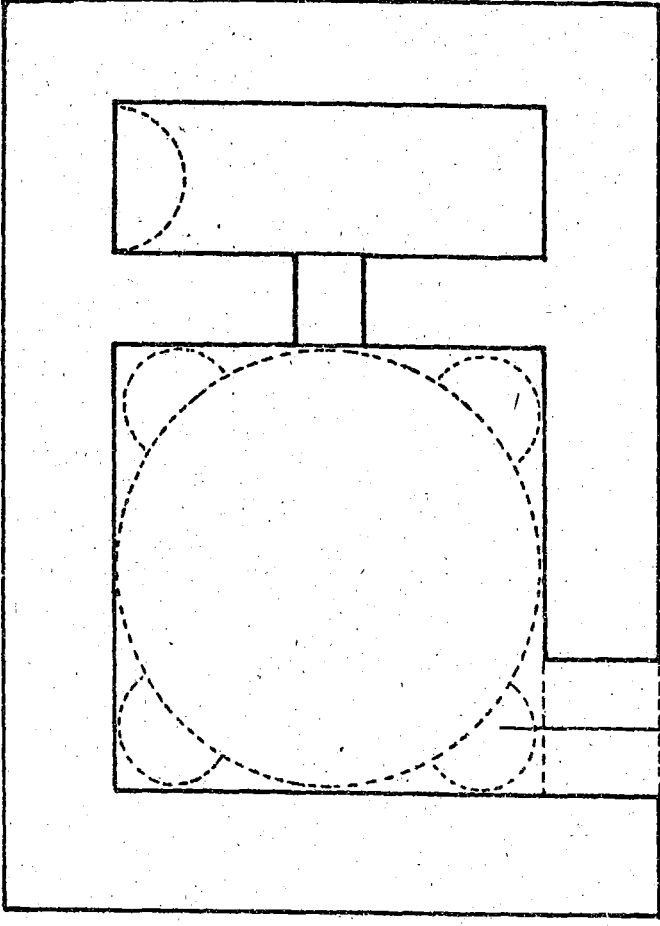
(V.G.M.Arşivinden)

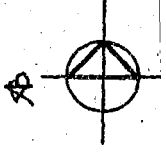
Cizim 4.

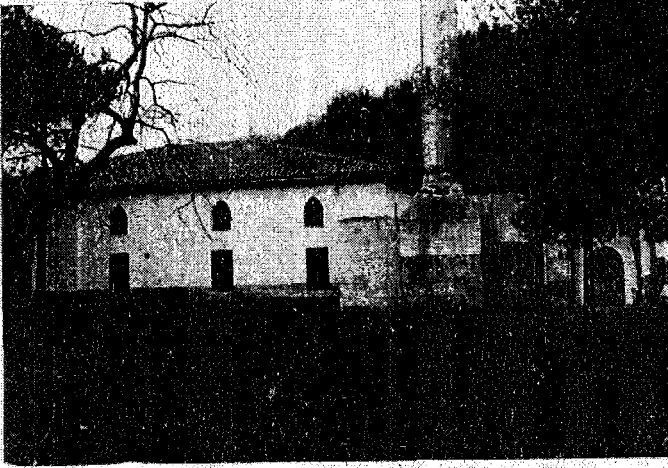
Eskipazarı Büyük Hamam

çizim 5. Eskipazar Küçük Hamam

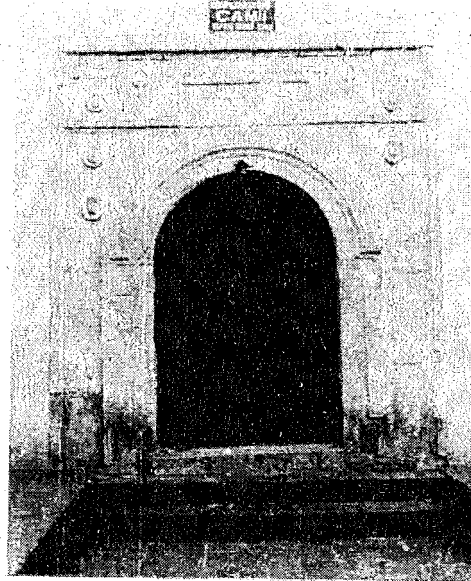
Resim 1- Eskipazar Camii. Doğudan Görünüş.

Resim 2- Eskipazar Camii. Orijinal Bölümler

Resim 3- Eskipazar Camii. Orijinal Giriş

Resim 4. Eskipazar Camii. Bugünkü Giriş

Resim 5- Eskipazar Camii. Girişten Detay

Resim 6- Eskipazar Camii. Kitabe

Resim 7- Eskipazar Camii. Orijinal Bölüm (Onarım sonrası)

Resim 8. Eskipazar Camii. Ahşap Kapı Kanadı

Resim 9- Eskipazar Camii. Ahşap Kapı Kanadından Detay

Resim 10- Eskipazar Büyük Hamamı

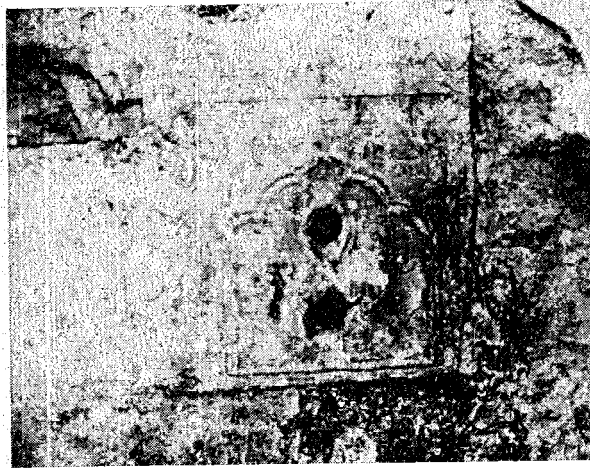
Resim 11- Eskipazar Büyük Hamam. Soyunmalık

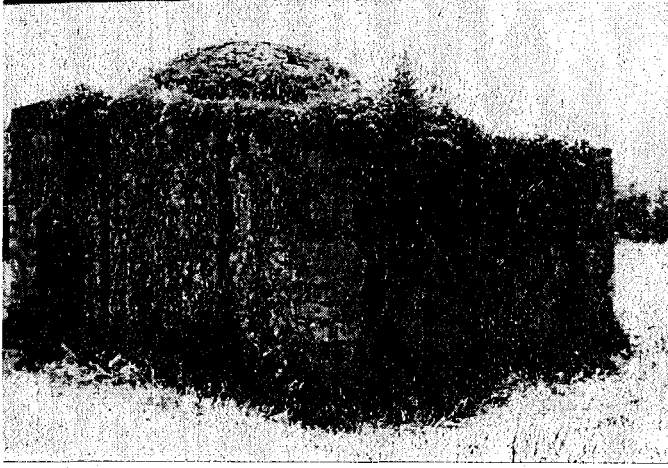
Resim 12.- Eskipazar Büyük Hamam. Kapı Açıklığı

Resim 13- Eskipazar Büyük Hamam. Pandantif

Resim 14- Eskipazar Büyük Hamam. Kurna Aynası

Resim 15- Eskipazar Küçük Hamam. Genel Görünüş

Resim 16- Eskipazar Küçük Hamam. Kurna Aynası

KONYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN PIŞMIŞ TOPRAK KADIN BÜSTÜ

Dr. Asuman Baldıran * □

Daha önceki bir çalışmamızda Konya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak heykelcikler gruplandırılarak ele alınmıştır¹. Sözü edilen çalışmadaki heykelciklerin tümü sahte örneklerdi. Aynı müzede bulunan kadın büstünü diğer heykelciklerden ayrı ele almak istememizin nedeni bu büstün orijinal olduğunu düşünmemizdir.

Müze de 1342 eser numarası verilmiş olan büst (Res.1-3), müzeye satın alma yoluyla gelmiştir. Büst, açık kırmızı renkli hamurlu, kalde kısmındaki kırık müzede tamamlanmış, iyi pişirilmiş hamura sahip, 15,5 cm. yüksekliğinde, 8,3 cm genişliğindedir. Yuvarlak, profilli bir kalde üzerinde betimlenmiş kadın "V" yakalı chiton üzerine himation giymiştir. Başını hafifçe sağa doğru çevirmiş olan kadının saçı, yukarı doğru kavun dilimi tabir edilen şekilde 10 dilime ayrılmıştır. Her bir dilimin üzeri örgüye benzer tarzda şekillendirilmiştir. Arkada ortadan ayrılarak yanlara doğru taranan saç örülerek, birleştirilmiş ve başın üst kısmında bir topuz oluşturulmuştur. Küçük denebilecek yüzde ifade cansız ve donuktur. Üst ve alt kapakları belirtilen gözün, gözbebeği hafif yuvarlak şekilde işlenmiştir. Ancak, sol gözde kalıplama hatası nedeniyle oluşmuş olan şekil bozukluğu vardır. Burun düz, sivri, dudaklar oldukça küçük ve ince yapılmıştır. Kulakların şekli belirgin değildir. Kulak memesi hizasında, saçın hemen bittiği yerde yuvarlak formu ve oldukça büyük küpeler dikkatimizi çeker. Özellikle sağ kulakta görülen küpe diğerine göre daha büyük yapılmıştır. Büstümüzün sadece ön cephesi işlenmiş, arka kısımda ise saç ve omuzların hemen üzerinde yer alan giysi kıvrımı çok basit bir şekilde gösterilmiştir. Büstün arkasında, sırt

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ A.Baldıran, "Arkeoloji Müzesinden Bir Grup Pişmiş Toprak Heykelcik," S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi 11, Konya 1997, s. 127-141

kismında 1,4 cm. çapında bir buhar deliği bulunmaktadır. Pişmiş toprak büstün cidarı 0,7 cm kalınlığındadır, içi boş olarak yapılmış ve iç kısmında koroplasthosun parmak izlerini görmek mümkündür.

Roma portre sanatında İmparatorluk sınırları içindeki bütün kent ve kasabalara pek çok İmparatorun yontu ve büstlerinin yerleştirildiğini biliyoruz. Örneğin İmparatorluk sınırları içindeki Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Anadolu, Lübnan, Suriye ve Kuzey Afrika'da² bu tür yontular bulunmuştur. Bu bölgelerde bulunan yontu ve büstler işçilik, malzeme yönünden birtakım küçük farklılıklar göstermektedir. Portre ve yontuların bu kadar geniş alana yayılmasının nasıl olduğu konusu uzunca bir süre tartışılmıştır. Bu konuda pek çok öneride bulunulmuş, bunlardan en çok kabul edileni, merkezde yaratılan portre tipinin belli sayıda pişmiş topraktan veya alçıdan yapılan küçük ölçüdeki modellerinin hazırlanıp İmparatorluk sınırları içinde bulunan kent ve kasabalara gönderilmesi olmuştur. Bu küçük örneklerin yanısıra dönemin sikkelerinin de portre yapımında rolü olduğu şüphesizdir. Bugüne kadar yapılan kazılar sırasında gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki pişmiş toprak heykelticiklerin üretildiği merkezlerde, büst şeklinde yapılmış örneklerin yok denecek kadar az sayıda ele geçmesi dikkat çekicidir. Koroplastik sanatın son parlak dönemini İ.S.1.yy.da yaşadığı ve bu tarihten sonra hızlı bir düşüş dönemine girdiği, İ.S.2. yy. da da bu eserlerin ortadan kalkmaya başladığını biliyoruz³. Bu tür eserlerin az sayıda ele geçmesinin nedenini koroplastik sanatta yaşanan bu gelişmeye bağlıyoruz.

Büstün sahte olmaması gerektiğini arkasındaki buhar deliği, içinin boş olması, cidarının kalın olmaması, yapay patina tabakası bulunmaması ve iç yüzeyde yer alan parmak izleri göstermektedir⁴. Stilistik açıdan incelediğimizde büste gördüğümüz en erken tarihe verebileceğimiz özellik saç frisöründe görülmektedir. Flaviuslar Döneminde yapılmış olan kadın portlerinde saç frisörü iyice abartılmış, alın üzerindeki saç bukleleri yuvarlak formu, matkapla ve adeta bir diadem gibi yapılmıştır. Başın üst kısmında ise

2 Roma İmparatorluk tarihi için bkz. Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö.27-M.S.395)** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2052, İstanbul, 1985.

3 Ömer Özyiğit, "Avrupa Koleksiyonlarındaki Batı Anadolu Üretimi Sahte Terrakottalar " **VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1988, s.424.

4 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Özyiğit, "Pişmiş Toprak Sahte Heykelticiklerin Stil ve Teknikleri", **VII.Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Antalya, 1989, s.245.

saç örgüsü ile yapılmış bir topuz görülmektedir⁵. Aynı saç frisörü Hadrian Döneminde de devam etmektedir, ancak bu kez alnı çevreleyen barok ifadeli bukleler açılmış ve dalgalı bir biçim almıştır. Başın arkasındaki kısımda, saç ortadan ikiye ayrılarak yanlara doğru taranmış, örülerek bu örgüler birleştirilip başın üst kısmında topuz oluşturmuştur⁶. Bizim Konya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak büstümüzün saç frisörü sözünü ettiğimiz örneklerden biraz daha farklı biçimde ama aynı geleneğin koroplastik sanattaki devamı niteliğindedir. Büstümüzün saç frisörüne yakın örnekleri Antoninler Döneminde, Yaşlı Faustina portreleri arasında görmek mümkündür⁷.

Bunun dışında Roma portre sanatında gözbebeklerinin işlenmeye başlandığı dönem Geç Hadrian dönemidir. Bu dönemde göz bebekleri daha önceki devirlerde olduğu gibi boya ile değil hafif daire veya oyuk şeklinde yapılmaya başlanır. Pişmiş toprak örnekleri araştırdığımızda, benzer bir örneğin Tarsus'ta bulunduğunu gördük⁸. Tarsus'ta bulunmuş olan örneğin sadece baş ve boynun bir kısmı vardır ve İ.S.2.yy. başlarına tarihlenmiştir. İşçilik yönünden bizim büstümüzden daha kaliteli olan bir örnektir, ayrıca yüz ifadesi de bizim örneğimize göre daha canlı ve tatlı bir ifade taşımaktadır. Bu eserin boyunla birlikte yüksekliği 8 cm. dir. Bu yükseklik bizim ele aldığımız büstün yüksekliği ile birbirine yakındır. Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki büstün baş yüksekliği 5 cm. dir. Benzer bir başka parça yine Tarsus'ta, baş kısmı saç frisörü hakkında herhangi bir şey söylememize olanak vermeyecek ölçüde kırık, boyun, göğüs ve kaidenin bir kısmı görülebilen ömektir⁹. Bunların dışında Myrina, Priene, Bergama, Stratonikeia vb. bir çok antik kentte yapılan kazılar sırasında büst şeklinde yapılmış herhangi bir örneğe rastlayamadık.

Gösterdiği stil ve teknik özelliklerinden dolayı Konya Arkeoloji Müzesindeki bu büstün en erken İ.S.2.yy'ın son çeyreğinden olması gerektiğine inanıyoruz.

5. Frederik Poulsen, **Greek and Roman Portrait**, Roma, 1968, Res.45.

6. F. Poulsen, **A.g.e.** Res.40.

7. Max Weber, **Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit**, Berlin, 1939, Taf.10-12.

8. S.Mollard-Besques, **Catalogue Raisonné Des Figurines et Reliefs En Terre Cuite Grecs Étrusques et Romains**, III, Paris, 1972, Pl.144.f-j

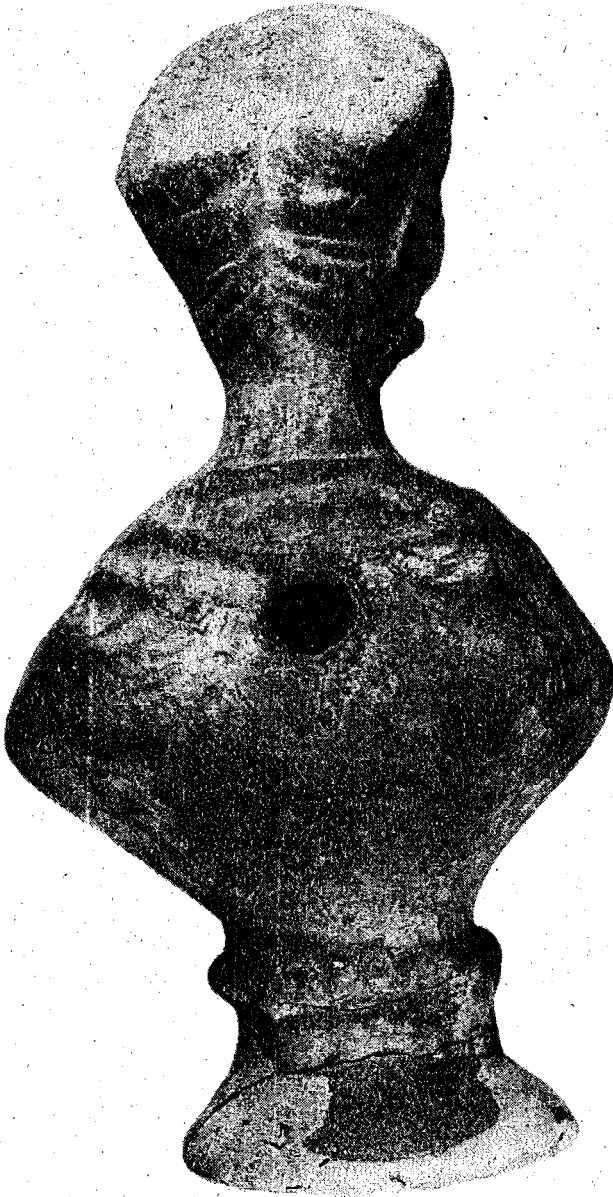
9. S. Mollard-Besques, **A.g.e.**,Pl.425.k

Resim 1

Resim 3

KONYA ARKEOLOJİ MÜZESİNDEN BİR GRUP PIŞMIŞ TOPRAK HEYKELCİK

Dr. Asuman Baldıran *□

Müzelerimizdeki pişmiş toprak heykelciklerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu heykelciklerin büyük bir bölümü müze depolarında bulunmaktadır. Çalışmamızda öncelikle, bu konuda daha önce üzerlerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olması nedeniyle Konya Arkeoloji Müzesinde, depoda bulunan pişmiş toprak heykelcikleri ele almayı uygun bulduk¹.

Antik merkezlerde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda çok sayıda özgün ve kaliteli pişmiş toprak heykelcik ele geçmiştir². Kaliteli bir işçilikle yapılan bu eserlerin ele geçmesi, pişmiş toprak heykelciklere olan ilginin artmasına neden olmuş ve bunların sahtelerinin üretilmesi konusu ortaya çıkmıştır.

Sahte olan pişmiş toprak heykelciklerin iyi bir işçilikle yapılmış olanları, yasal olmayan yollarla yurt dışına götürülerek pek çok ünlü antika galerisi ve müzelere satılmışlardır³. Bu arada yine bu tür heykelcikler Türkiye müzelerine müsadere, bağış ve satın alma yoluyla girmiştir.

Antik dönemlerde pişmiş toprak heykelciklerin çeşitli amaçlarla kullanıldığını görüyoruz. Bunlar genellikle çocuk oyuncakları, kutsal eşyalar ve

¹ Bu konu üzerinde çalışmama izin veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, yardımlarından dolayı Konya Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından K.Mertek'e, fotoğrafların çekimini üstlenen Uzman B.Söğüt'e teşekkür ederim.

² Özellikle Fransız Arkeologlar tarafından Myrina'da yapılan kazılar sonucunda çıkan çok kaliteli ve özgün eserler tüm dikkatleri pişmiş toprak heykelcikler üzerine çekmiştir.

³ Ö.Özylğit, 'Avrupa Koleksiyonlarındaki Batı Anadolu Üretimi Sahte Terracottalar', VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1988, s.411-450.

mezar amaçlı olarak kullanılmışlardır⁴.

Erken dönemlere ait olan pişmiş toprak heykelticikleri elde şekillendirme dışında kullanılan diğer yöntem, çömlekçi çarkları üzerinde bir silindir ya da kozalak gibi içi boş bir figür olarak yapılıp el ile biçimlendirmedir. İlk kalıp tekniğinin kullanılması İ.Ö. 700 yıllarında doğu uygarlıklarının etkisi ile görülmeye başlar⁵. Kalıp tekniğinde ön ve arka cephe aynı kalıplarda çıkarılır. Kalıbın içerisine hamur ince tabakalar biçiminde elle üç-dört kat basılmasıyla oluşturulan parçalar barbotin tekniğiyle yapıştırılır, beklenir ve hamur suyunu çektikten sonra ön ve arka kalıplar ayrılır. Rötüşlamadan sonra hamur gölgede kurutulur, sonra yüksek ısıda fırınlanır⁶. Kalıp tekniğinin kullanılması ile, kalıpta yapılmış olan pişmiş toprak heykelticiklerin arkalarına buhar deliği yapılmaya başlanır. Bu heykelticiklerin arkalarında bulunan buhar deliklerinin önemi fazladır. Pişmiş toprak heykelticiklerin fırınlanması sırasında hamurun içinde bulunan su buharı buradan çıkarak heykelticiklerin daha iyi pişmesini sağlamaktadır⁷.

Konya Arkeoloji Müzesinde bulunan pişmiş toprak heykelticikleri: I- Çıplak Pişmiş Toprak Kadın Heykelticikleri, II- Giyimli Pişmiş Toprak Kadın Heykelticikleri, III- Eros Heykeltiği olmak üzere üç bölümde incelemeyi uygun bulduk.

I- Çıplak Pişmiş Toprak Kadın Heykelticikleri: Bu grupta inceleyeceğimiz ilk heykelticğimiz, açık krem rengi hamura sahip, 1427 envanter numaralı ve 25.5cm. yüksekliğinde olan Aphrodite heykelticğidir (Resim 1-2). Bu heykelticik, orijinal Knidos tipli Aphrodite olan tipin yozlaşmış bir örneğidir⁸. Aynı tipte yapılmış olan pişmiş toprak heykelticiklerin benzerlerini İzmir, İstanbul ve Bergama Arkeoloji müzelerinde görebiliriz⁹.

⁴ R.A.Higgins, *Greek Terracotta Figures*, BMC, London, 1969, s.7 vd.

⁵ Ö.Özyiğit, "Pişmiş Toprak Sahte Heykelticiklerin Stil ve Teknikleri", *VII.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 1989, s.245.

⁶ A.Baldıran, "Stratonikeia Hellenistik Dönem Terracottaları", *S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 7-8, Konya, 1992-1993, s.207.

⁷ Ö.Özyiğit, *VI.Araştırma Sonuçları*, s.420; Ö.Özyiğit, *VII.Araştırma Sonuçları*, s.247.

⁸ Knidos tipli örnek alınarak yapılan bu Aphrodite heykelticğinin özgün tipleri; S.Moliard-Besques; *Catalogue raisonne des figurines et reliefs en terre cuite grecs, etrusques et romains, II Myrina*, Musée du Louvre et Collections des Universités de France, Paris, 1963 (Bundan sonra *Louvre II*) 16-18, Lev.15-17, G.Mendel, *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, İstanbul, 1908, s.286-287, Lev.VIII,2.

⁹ Ö.Özyiğit, *VII.Araştırma Sonuçları*, s.240, Res.3; İzmir Arkeoloji Müzesi 6327-6368 env. numaralı, İstanbul Arkeoloji Müzesindeki envantersiz Aphrodite heykelticikleri.

Dikdörtgen formlu bir altlık üzerinde, ayakta duran çıplak kadın heykeltçimizin sol tarafında yunus balığına çok benzeyen bir figür, sağ tarafında ise Aphrodite'nin elini başının üzerine koyduğu bir çocuk figürü bulunmaktadır. Pişmiş toprak heykeltçik kırık parçalar birleştirilmek suretiyle tamamlanmıştır. İçi boş olarak kalıp tekniği ile yapılmış olan heykeltçimizin vücut, el, kol ve bacaklarının yapılışı son derece basit bir işçilik göstermektedir. Özgün Knidos tipli Aphrodite heykeltçiklerinde, tanrıçanın yanında yer alan ve üzerine şalını bıraktığı hydrianın formu pek çok sahte örnekte bozulmuş ve hydria artık tanınmaz hale gelmiştir¹⁰. Bizim örneğimizde ise bu kabın yerini yunus balığı almıştır¹¹. Sağ tarafta bulunan çocuk figürü de kanımızca yine Hellenistik ve Roma dönemi pişmiş toprak heykeltçikleri arasında çok sayıda örneği bulunan Aphrodite-Eros ikili kompozisyonlarının etkisi ile yaratılmış olmalıdır. Ancak burada Eros heykeltçiklerinde olmasını beklediğimiz kanatlar görülmemektedir. Bu figürün Eros olarak adlandırılabileceğini söylememizi olası kılan tek özellik Aphrodite ile birlikte betimlenmiş olmasıdır. Aphrodite heykeltçisinin vücudu, ağırlığını sağ bacak üzerine vermiş gibi durmaktadır. Bu duruş nedeniyle heykeltçinin sağ tarafında bir "S" hareketi oluşmuştur. Ancak bacakların dizden aşağı olan kısmı çok kısa yapılmış ve esere adeta diz çökmüş görünümü kazandırmıştır. Aynı özellik Eros figüründe de görülebilir. Kollar ve boyunda vücut ve bacaklarda izlediğimiz ilkelik ve orantısızlık hemen dikkati çekmektedir. Boyun vücuda göre oldukça kalın ve uzun; kollar çok ince yapılmıştır. Bu tipte yapılmış Aphrodite'nin en yakın özgün örneğini Myrina eserleri arasında görebiliyoruz¹². Kalın ve uzun boyun üzerindeki baş küçük ölçüde yapılmıştır. Dalgalı saç ön kısmında bir diadem gibi yükseltilmiş ve uç kısmı yuvarlak bir çıkıntı ile sonuçlandırılmıştır. Bu tarzda saç kuaförünü yine Myrina eserleri arasında bulabiliyoruz¹³.

1427 envanter numaralı olan bu heykeltçiğe yandan baktığımızda (Resim 2), vücudun hacminin fazla olmadığı ve yassı bir görünümü olduğunu görebiliyoruz. Heykeltçinin arkası işlenmemiş ve düz olarak

¹⁰ Ö.Özyiğit, VII.Araştırma Sonuçları, s.243.

¹¹ Myrina'da da Anadyomene tipli Aphroditeler arasında yunus balığı figürü olan örnekler görebiliyoruz: Louvre II, pl.19/a (MYR 36), pl.19/b (MYR 37).

¹² Louvre II, Lev.15-17, Lev.20, d; P.G.Leyenaar-Plaisier, Les terres cuites grecques et romaines, Catalogue de la collection de musée national des antiquités a Leiden I, II, Leiden 1979, s.253, Lev.93, (Bundan sonra Leiden).

¹³ Louvre II, pl.21/b (MYR 22), s.43-47; G.Deux, Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en 1965, s.795, fig.3.

birakılmıştır. Pişmiş toprak heykelciğimizdeki basitlik, ayrıntıların çok iyi verilmemiş olması, uzuvlar arasındaki orantısızlık ve yassılık¹⁴, cıdarın kalınlığı ve buhar deliği olmaması gibi unsurlar bu heykelciğin sahte olabileceği fikrimizi kuvvetlendiren özelliklerdir.

Yukarıda anlattığımız pişmiş toprak heykelcik ile aynı özellikleri gösteren bir diğer heykelcik 1428 envanter numaralı, 24.5cm. yüksekliğe sahip, açık kırmızı rengi hamurlu olan heykelciktir (Resim 3). Bu heykelcik ilk örneğimizden daha basit işçilik göstermektedir. Önceki heykelcikte Aphrodite'nin sağ eli altında bulunan çocuk (Eros) figürü kaybolmuş, bunun yerini Yunus balığı figürü almıştır. Sol tarafta ise ne olduğu tam anlaşılabilen düz bir destek bulunmaktadır. İkinci örneğimizdeki Yunus balığı figürü öncekinin tam tersi yöne, sağ tarafa ve formu daha da bozulmuş olarak yerleştirilmiştir. Yunus balıkları her iki örneğimizde de ağız kısımları altlığın üzerine gelecek şekilde, kuyrukları yukarı doğru yerleştirilmişlerdir. Yunus balığı ile birlikte betimlenmiş bir Aphrodite örneğini Amphipolis'te görebiliriz¹⁵. Her iki heykelcikte de buhar deliği bulunmamaktadır. Büyük bir olasılıkla bu iki heykelcik aynı kalıptan çıkmış olmalıdır. Antik dönem stilini anımsatan ve basit bir işçilik gösteren sahte pişmiş toprak heykelcikler, özgün heykelciklerden esinlenerek yeni kalıplar oluşturularak yapılmış olmalıdır. Bu kalıplar üzerinde yapılan değişikliklerle yeni tipler yaratılmış olmalıdır. Bizim Konya Arkeoloji Müzesindeki Aphrodite tiplerimiz Ö.Özyiğit'in ele aldığı Aphroditeler ile aynı atölyede üretilmiş olan sahte pişmiş toprak heykelcikler olmalıdır¹⁶. Bu heykelciklerin stillerinin yanısıra yüksekliklerinin de birbirine çok yakın olması bu fikrimizi destekleyen özelliklerdir.

Birinci grupta inceleyeceğimiz bir başka pişmiş toprak heykelcik, 1401 envanter numaralı, koyu devetüyü rengi hamura sahip 28.7cm. yüksekliğindeki heykelciktir (Resim 4). Antik dönemde Anadyomene olarak tanınan tipte yapılmıştır¹⁷. Saç, yüzü dalgalı olarak çevrelemekte ve arkada,

14 Ö.Özyiğit, VI.Araştırma Sonuçları, s.420.

15 G.Deux, a.g.y., s.795, fig.3

16 Ö.Özyiğit, VII.Araştırma Sonuçları, s.240, Resim 3.

17 Bu tip eserlerin özgün olanları Myrina'da, Atina Agorasında Roma dönemi eserleri arasında bulunmaktadır: Louvre II, Lev.19/c ; G.Grandjovan, *Terracottas and Plastik Lamps of the Roman Period, Agora XII*, 1961, s.7. ; H.C.Butler, *The Excavations 1910-1914 Sardis, Vol.VI*, Amsterdam, 1969, fig.III, 76. ; J.Mertens, *Stasepen Near Herakleia*, *FA XXII*, pl.XVIII/49. ; E.Pottier, *Diphilos et Les Modeleurs de Terre Cuites Grecques*, Paris, 1909, pl.XVIII, fig.322. ; Ayrıca bu tipin bronz örnekleri için bkz: G.M.A. Richter, *The Sculpture and Sculptors of the*

ensede küçük bir topuzla toplanmaktadır. Özgün Anadyomene tipi Aphrodite heykellerinde Aphrodite, yukarı doğru kaldırdığı elleri ile, banyodan sonra uzun saçlarının suyunu alırken betimlenmiştir. Batı Anadolu'da birçok antik merkezde, Anadyomene tipi Aphroditeler ele geçmiştir¹⁸. Bizim ele aldığımız Aphrodite heykeliği duruş olarak Myrina mezarlıklarında ele geçen heykellerle aynı pozda; vücut ağırlığını sağ bacağın taşıdığı, sol bacağın hafifçe geriye yana doğru atıldığı heykellere benzemektedir. Heykeliğimizde geriye doğru atılmış olan sol bacak diz üzerinden kırktır. Müze elemanları tarafından bu kırık bacak yapıştırılmıştır. Anadyomene tipi örnek alınarak yapılmış olan bu pişmiş toprak heykeliğin ellerinde, ne suyunu aldığı saç tutamı ne de başka herhangi bir nesne bulunmaktadır. Heykelcik bir altlığa da sahip değildir, bir heykel gibi ayak tabanları üzerinde durmaktadır. Konya Arkeoloji Müzesindeki bu heykeliğin saç işlenişi de farklıdır. Benzer şekildeki saç işlenişi Myrina eserleri arasında çeşitli tipteki heykellerde görülebilir. Heykeliğimizin arkasında buhar deliği yoktur (Resim 5). Alt kısımda da pişirmenin iyi olmasını sağlayan bir açıklık görülmemektedir. Heykelciğe yandan baktığımızda fazla hacimli olmadığı ve kalçanın kalıplama hatası nedeniyle oldukça düşük olduğu farkedilmektedir (Resim 6). Bütün bu özellikleri birleştirdiğimizde heykeliğin sahte olma olasılığı kuvvetlenmektedir.

Yine Anadyomene tipinden esinlenilerek yapılmış olan dört tane pişmiş toprak heykelcik, Konya Arkeoloji Müzesinde 1423 (Resim 7), 1425 (Resim 8), 1426 (Resim 9) ve 1429 (Resim 10) envanter numaralı heykellerdir. Bu dört eser aynı özellikleri göstermekte, aynı renkte hamura ve birbirine çok yakın ölçülere sahiptirler¹⁹. Bu heykellerin dördü de, çıplak olarak dikdörtgen formlu ve ön yüzlerinde Yunus balığı kabartması olan birer altlık üzerinde ayakta durmaktadır. Dirsekten itibaren kıvrılarak yukarı kaldırdıkları sağ elleri ile; başlarının üzerinden gelecek ayak bileklerine

Greeks, London, 1950, fig.49 ; H.F.Mussche, Monumenta Graece et Romana, Lelden, 1967, fig.90.

¹⁸ H.Goldman, *The Hellenistic and Roman Periods, Excavations at Gözlükule, Tarsus I*, Princeton, 1950, fig.211/10, 212/9-11 (bundan sonra Tarsus I) ; Louvre II, Lev.19/a-f ; S. Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains III*, Paris, 1972, Lev.56/b (D 273), Lev.156/c (D 852), Lev.339 ; E.Töpperwein, *Terracotten von Pergamon*, Berlin, 1976, Lev.34 (207-209) ; Lelden, Lev.136 (1058), Lev.148 (110), Lev.149 (1145) ; Louvre II, Lev.10/d (LY 1577), Lev.21 (MYR 22) ; Louvre III, Lev.179/I-h

¹⁹ 1423 env.no: 22.5cm. ; 1425 env.no: 22.5cm. ; 1426 env.no: 22.3cm. ; 1429 env.no: 23.5cm.

kadar uzanan şallannın bir ucunu tutmaktadırlar. Aşağıya doğru indirdikleri sol elleri ile de şallannın diğer ucunu tutarlar. Bu heykelciklerin hiçbirisinde ayrıntılar belli olmamaktadır. Çok yıpranmış izlenimi vermektedirler. Özellikle saç tipleri ve yüz ifadesi ile ilgili herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Bu heykelciklerin dördü de aynı kalıptan alınmış olmalıdır. 1429 envanter numaralı heykelcikteki (Resim 10) 1cm.lik yükseklik farkı boyundan kırılmış olan başın yapıştırılması ve saçın diğerlerine oranla daha az yıpranmış olması nedeniyle açıklanabilir. Bu tip Aphroditelerin özgün örneklerini Tarsus²⁰, Stratonikeia²¹ ve Makedonya'da²² görmek olasıdır. Konya Arkeoloji Müzesindeki heykelciklerin arkalarındaki buhar delikleri çok basit bir şekilde yapılmıştır. Aynı tipin özgün örneklerinde görülen ince işçilik bu heykelciklerde görülmez. Özgün pişmiş toprak heykelciklerde Aphroditelerin elleri ile tuttukları şalin kıvrımları, bu tutuşa uygun olarak çok güzel bir şekilde verilmiştir. Bizim örneklerimizde ise bu özelliğin görülmesi mümkün değil.

Bu dört pişmiş toprak heykelcik, aynı grup içinde ele aldığımız 1427 (Resim 1-2) ve 1428 (Resim 3) envanter numaralı Aphrodite heykelcikleri ile aynı atölyede üretilmiş sahte heykelcikler olmalıdır. Bu heykelciklerin hepsinde sanatçı, Yunus balığı figürünü, ya kabartma ya da tanrıçanın yanında bulunan ikinci figür olarak kullanmıştır.

Bu grupta ele alacağımız diğer heykelcik 1310 envanter numaralı, çıplak olarak betimlenmiş olan bir başka Aphrodite heykelciğidir (Resim 11). Bu heykelciğin başı boyundan itibaren kırık ve kayıptır. Sonradan yapıştırılmış olan baş, heykelciğin gövdesi ile uyum sağlamamıştır. Sonradan ilave edilen baş heykelciğin gövdesine göre bir hayli büyüktür. Yapıştırılmış olan bu başın heykelciğe ait olmaması gerekir. Bu nedenle biz burada sadece gövde üzerinde duracağız. Vücut ağırlığını sağ bacak üzerine vermiş, sol bacağı dizden kıvrıyarak hafifçe öne uzatmıştır. Vücudun kalçalardan aşağısını örten himation, önde kasıkların hizasında arkaya dönerek kalçalar üzerinden kumaş tomanı halinde dolanır. Himation sol yanda, sol kol üzerinden aşağıya

²⁰ Tarsus I, Fig.211/2-3.

²¹ A.Baldiran, a.g.y., s.215, Resim 4.

²² P.Karanastassis, "Untersuchungen zur kaiserzeitlichen Plastik in Griechenland", AM 101, 1986, s.236, 259, 290, Taf.65/3-4 10263 (AI 41), (AI 42) numaralı Thessaloniki Arkeoloji Müzesinde bulunan iki pişmiş toprak figürüdür. Buradaki örneklerde Aphrodite'nin üzerinde durduğu altığın ön yüzünde kabartma Eros figürü bulunmaktadır. Ayrıca Aphrodite üzerine bir chiton giymiştir. Bu terracottalar beraberlerinde bulunan mezar kabartmaları ile birlikte değerlendirilerek İ.Ö.150-180 tarihlerine verilmiştir.

sarkar. Sağ kol omuz hizasından, sol kol dirsekten, sağ bacak dizden itibaren kırıktır. İki bacağın arasındaki kumaş kıvrımları düz bir şekilde aşağıya inmektedir. Arkada buhar deliği yoktur. Önceki heykelciklere göre daha iyi bir işçilik göstermektedir. Myrina eserleri arasında aynı pozda Aphroditeler değişik şekillerde görülür²³.

Birinci grupta inceleyeceğimiz son pişmiş toprak heykelcik, bir niş içerisinde kabartma olarak betimlenen çıplak Aphrodite figürü ve sağ tarafında yer alan yunus balığı figürüdür (Resim 12). Dikdörtgen biçimde bir altlık üzerinde yer alan nişin derinliği çok azdır. 1973.16.10 envanter numaralı bu heykelcik 16cm. yüksekliğindedir. Arkasında bir buhar deliği vardır. Hamuru şimdiye kadar incelediğimiz heykelciklerden farklı olarak gri renklidir. Niş kemeri, Aphrodite ve yunus balığı kabartmalarının her iki yanındaki sütunceler üzerine oturmaktadır. Heykelcik ön ve arka olmak üzere iki kalıptan çıkarılmış ve birleştirilmiştir. Niş içerisinde yer alan Aphrodite sol kolunu Anadyomene tipi Aphroditelerde olduğu gibi yukarı kaldırmış, sağ kolunu ile ön kısmını kapatmaktadır. Benzer tipte niş içerisinde yapılmış olan örnekleri Tarsus'da görmek mümkündür²⁴.

II- Giyimli Pişmiş Toprak Heykelcikler: Bu grupta ele alacağımız pişmiş toprak heykelciklerden ilki 1974.16.7 envanter numaralı 29.5cm. yüksekliğinde, devetüyü rengi hamurlu, dikdörtgen formlu altlık üzerinde ayakta duran Chiton ve himation giyimli heykelciktir (Resim 13). Bu heykelcik iki kolunu da daha önce birinci grupta incelediğimiz çıplak Anadyomene tipinden yaratılmış olan Aphroditeye benzer tarzda (Resim 4) yukarı doğru kaldırmıştır. Önceki heykelcikte olduğu gibi yukarı kaldırdığı elleri ile ne yaptığını anlayabilmek olanaksızdır. Aynı tipte yapılmış giyimli kadın heykelciklerinin sahte olan benzer örneklerini İstanbul ve İzmir Arkeoloji Müzelerinde bulmak mümkündür²⁵. Bu tipte giyimli kadın heykelcikleri Tanagra Nekropolünde çıkan eserler arasında İ.Ö.3.yüzyıl ve İ.Ö.2.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmişlerdir. Batı Anadolu'da Myrina'da yapılan kazılar sonucunda da çok sayıda giyimli pişmiş toprak heykelcik bulunmuştur. Ancak bizim Konya Arkeoloji Müzesindeki giyimli heykelcigimizin aldığı, kollarının stilli ve saçın işlenişi bu döneme ait özellikler

²³ Louvre II, Lev.26-28.

²⁴ Tarsus I, Fig.212/13, ayrıca Tarsus'ta bir kandilin disküsü üzerinde kabartma olarak niş içerisinde Aphrodite betimlenmiştir: Fig.107/336.

²⁵ Ö.Özyiğit, VII.Araştırma., s.242, Resim 9.

taşımamaktadır. Heykeltçiliğin üzerinde bulunan yoğun kireç tabakası bu heykeltçiliğin de sahte olduğunu gösteren önemli ipuçlarıdır. Özgün eserlerde bu şekilde, adeta kirece batırılmış gibi olan patina tabakası görmek olanaksızdır²⁶.

Bu gruba ait olan ikinci heykeltçimiz, 315 envanter numaralı, 26.3cm. yüksekliğinde ayakta duran, üzerine kolları açıkta bırakan, vücut hatlarını çıplakmış gibi gösteren ince bir elbise giymiş heykeltçidir (Resim 14). Heykeltçiliğin üzerinde durduğu bir altlık yoktur. Sağ kolunu aşağıya uzatmış, sol kolunu dirseten bükerek öne uzatmıştır. Sol elin parmakları açık olarak el salları pozda gösterilmiştir. Heykeltçimizin arkasında ve alt kısmında buhar deliği ya da bu işlevi üstlenecek bir açıklık bulunmamaktadır (Resim 15). Arka cephe işlenmemiştir. Saç kuaförü de hayli değişik bir tarzda yapılmıştır. Küçük başın etrafını kuvvetli ve dalgalı olarak yapılmış saç çevrelemektedir. Saçın arka kısmı bere geçirilmiş gibi yuvarlak yapılmıştır. Yanlarda omuzlar üzerine düşen iki saç örgüsü, saç telleri belirtilmeden, rulo şeklinde yapılarak sonradan başa yapıştırılmıştır. Özgün heykeltçilerde bu şekilde basit bir saç işlenişi görmek mümkün değildir. Bu saç tipinin örnek alınarak yapıldığı çok güzel örnekler Roma portreleri arasında Trajan dönemi özelliği gösteren kadın portrelerinde görülmektedir²⁷. Ancak bu portrelerde de omuzlar üzerine düşen saç örgüsü yoktur, sadece saçın üst kısmı ile bir benzerlik kumamız olasıdır. Konya Arkeoloji Müzesindeki heykeltçimize benzer tipte bir pişmiş toprak heykeltçik Rhen bölgesinde özel bir koleksiyonda bulunmaktadır²⁸. Bu örnekte saçın üst kısmı benzer tarzdadır, ancak omuzlar üzerine üçer saç örgüsü düşmektedir ve daha ince bir işçilikle yapılmıştır. Bizim heykeltçimizdeki bu iki saç örgüsünün başa eklenişi çok basit bir şekildedir (Resim 16). Kulaklar çok büyüktür ve yuvarlak formu küpe taşımaktadır.

Giymeli pişmiş toprak heykeltçilerimizin üçüncü örneği, yine ayakta duran bir kadın heykeltçisidir (Resim 17-18). 1972.21.106 envanter numaralı, 20cm. yüksekliğinde ve koyu devetüyü rengi hamura sahiptir. Başında miğferi, sol tarafında kalkanı, kalkanın arkasında atı, göğsünde aegisi ile bir Athena figürü betimlenmiş olmalıdır. Heykeltçiliğin arka cephesi kırık ve kayıptır. Athena'nın üzerindeki giysi belde bir kemerle sıkılmıştır. Heykeltçikte

²⁶ Ö.Özyiğit, VII.Araştırma., s.250.

²⁷ J.Inan-E.Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, London, 1966, Pl.CXXVII/1-4

²⁸ Ö.Özyiğit, VI.Araştırma., Resim 28.

vücut ağırlığı sağ bacak üzerine verilmiş, sol bacak dizden kıvrılarak geriye doğru atılmıştır. Bu duruşa uygun olarak elbisenin kemerin altında kalan bölümünde kıvrımlar, sol taraftan, kemer altından çıkarak sağ bacak üzerine doğru açılarak diagonal bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. Athena sol kolunu, sol tarafta yer alan atın başı üzerine koymuştur. Sağ kol yukarı ve yan tarafa doğru uzatılmış olmalıdır. Sağ kolun dirsekten itibaren kırık olduğu görülmektedir. Grek yontularında kalkan, mızrak ve miğferli olan Athena Parthenos tipli çok sık tekrarlanmıştır²⁹. Ayrıca aynı tipli vazo resimleri üzerinde de görebiliriz³⁰.

Konya Arkeoloji Müzesindeki pişmiş toprak Athena heykeliğinde şimdiye kadar gördüğümüz Athena tiplerinden farklı olarak bir at figürü görüyoruz. Burada atın başı heykelciğin sol kolu altında yer almakta ve Athena adeta bu ata yaslanır pozda verilmiştir. At figürü ile birlikte betimlenen Athena örneklerini sadece vazo resimleri üzerinde görüyoruz³¹. Bundan başka Tarsus'da kabartmalı kandillerin diskusları üzerinde kalkan ve miğferli Athena figürlerini görüyoruz³². Anadolu'da kazılar sonucunda ele geçmiş olan bu tipte yapılmış Athena heykeliçiklerine araştırmamıza rağmen rastlayamadık. Bu güne kadar gördüğümüz Athena figürlerinde Athena'nın üzerinde bulunan giysi peplostur. Bizim Athena heykelciğimizde ise tanrıçanın üzerinde peplos bulunmamaktadır. Ayrıca bele kadar inmesi gereken aegis hemen göğüsler üzerinde sona ermektedir. Bu kısa aegis altından göğüsler belli olmaktadır. Özgün eserlerde ise aegisin altında göğüs yuvarlaklığı belli olmaz. Miğferin üzerinde bulunan kabartma süsler de oldukça farklı, yuvarlak kabanklıklar şeklinde yapılmıştır. Kalkan üzerinde de yine aynı şekilde yapılmış olan süsleri görebiliyoruz. Pişmiş toprak heykelciğimizin arka cephesi olmadığı için, ön cephenin içini görebiliyoruz. Günümüzde kullanılan kalıplar çoğunlukla alçı malzemedendir. Sulandırılmış kil bu alçı kalıplar içine boşaltılmaktadır. Bu yöntemde kalıbın içindeki kil elle

29 J.Overbeck, *Geschichte der Griechischen Plastik*, Leipzig, 1894, Fig.213, Fig.94/a-b ; N.Leipen, *Athena Parthenos a reconstruction*, The Royal Ontario Museum, 1971, Fig. 44-45-46-47 ; G.Deux, a.g.y., s.874, fig.3.

30 K.Schefold, *La Grece Classique*, Paris, 1967, s.45, Pl.47 ; J.Boardman, *Athenian Red Figure Vases The Archaic*, London, 1975, fig.285.1., 288 ; J.Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, London, 1974, fig.145,161,162,165 ; Ayrıca pişmiş toprak Athena büstleri için bkz., C.Carducci, *FA V*, 1950, s.352, Fig.96 (4178), L.Zoroğlu, "Eine Terracottabüste der Athena Minerva aus Klauropolis in Kilikien", *AA 1993/4*, s.607-612, Abb.1-5.

31 H.Walter, *Griechische Goetter*, München, 1971, s.232, R. 210.

32 *Tarsus I*, fig.107/341.

düzeltilmediği için heykeltçilerin içinde parmak izleri görülmez. Oysa özgün eserlerde koroplastosların parmak izleri görülebilir³³. Bizim heykeltçimizde herhangi bir parmak izi görülmemektedir. Heykeltçiye yandan baktığımızda cıdının da çok kalın olduğunu görüyoruz. Antik dönemde ise heykeltçilerin cıdalarının çok ince yapıldığını biliyoruz³⁴. Bütün bu özellikler değerlendirildiğinde Konya Arkeoloji Müzesindeki bu Athena heykeltçisinin de sahte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu heykeltçi üreten modern koroplastosun Athena hakkında epey bilgi sahibi olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğiz.

III- Eros: Son olarak inceleyeceğimiz pişmiş toprak heykeltçik, 1431 envanter numaralı, 9.5cm. yüksekliğinde, devetüyü rengi hamurlu Eros heykeltçisidir (Resim 19-20). Bu heykeltçikte ayrıntılar hemen hemen hiç belli olmamaktadır. Eros bacaklarını açmış, ellerini dizlerinin üzerine koymuş bir pozda betimlenmiştir. Bacaklarının arasında bulunan kalıntıdan ve duruşundan dolayı heykeltçinin bir at ya da yunus balığı üzerinde oturur şekilde yapılmış olması gerektiğini düşünüyoruz. Antik döneme ait özgün Eros heykeltçilerinde Eros çoğunlukla yunus balığı üzerinde oturur tarzda betimlenmiştir³⁵. Eros'un omuzları üzerine iki küçük kanat yapılmıştır. Özgün örneklerde bu kanatların büyüklüğü daha fazladır. Heykeltçimizin arkasında buhar deliği bulunmamaktadır.

Sonuç olarak belirtmemiz gerekirse Konya Arkeoloji Müzesi deposunda bulunan ve herbirini yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız pişmiş toprak heykeltçilerin tümünün, gerek teknik gerek stilistik açıdan incelememiz sonucunda sahte heykeltçiler olduğunu söyleyebiliriz. Bunların hepsinin müzeye satın alma yoluyla girmesi ve geliş yerlerinin belli olmaması bizim bu fikrimizi desteklemektedir. Heykeltçilerin geliş yerlerinin belli olmaması nedeniyle, günümüzde üretim yapan, sahte heykeltçiler üreten atölyenin hangi yörede olduğunu söylememiz de olanaksızdır.

33 Ö.Özyiğit, VII.Araştırma., s.246.

34 Ö.Özyiğit, VII.Araştırma., s.247-248.

35 Bu tipin erken döneme ait çok güzel bir örneği Myrina'da 114 numaralı mezarda bulunan yunus balığı üzerindeki Eros'tur: *Louvre II*, Lev.76/d-f ; Aynı kalıp kullanılarak yapılan bir başka Eros Stratonikeia'da bulunmuştur: A.Baldiran, a.g.y., Resim 2 ; Ayrıca bkz: E.Pottier-S.Reinach, *La Necropole de Myrina*, Paris, 1887, Lev. XVII/5-6, Tarsus 1, fig.218/60-70.

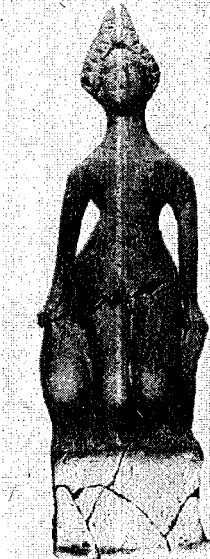
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

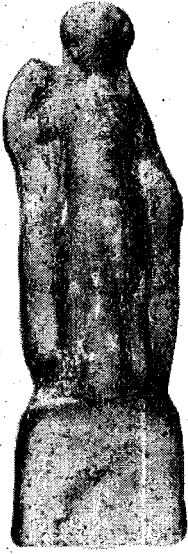
Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

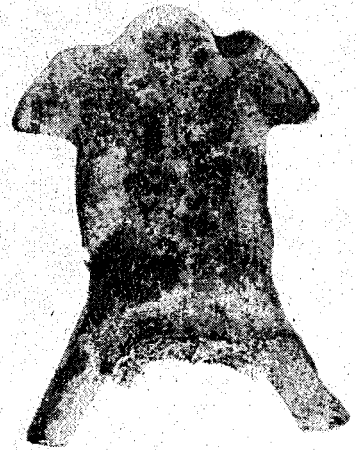
Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

KONYA ALTINEKİN İLÇESİ ALİ PAŞA CAMİİ

Yrd. Doç. Dr. Osman Kunduracı * □

Altinekin, Konya'ya 65 km. uzaklıkta yeni ilçe olmuş bir merkezdir. Yerleşmenin eski adı Zivank İken, 1963'te Altinekin olarak değiştirilmiştir.

Altinekin' in tarihi çok eskilere gitmektedir. İlçe merkezinde yer alan höyükteki buluntular bu bilgileri doğrulamaktadır¹. Höyükte henüz kapsamlı bir kazı ve araştırma yapılmamıştır. Koçyaka ve Akçaşar köylerinde Roma ve Bizans dönemlerine ait mimari kalıntılar tesbit edilmiştir². İlçenin Türk dönemi yapılarının önemlileri ise merkezdeki Zivarık hanı ve Ali Paşa camisidir. Diğerleri ise Zalmanda hanı ve Koçyaka köyündeki eski mezarlıkta bulunan İsimli türbedir³.

Ali Paşa Camii:

Cami ilçe merkezinde 1854-55 M. (1271 H.) tarihinde Selçuklu dönemi ahşap destekli cami mimarisine uygun biçimde düz toprak damlı ve ahşap destekli olarak yapılmıştır⁴ (Çizim 1, Resim 1-2). Vakıflar Genel

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi

1 W. M. Calder, "Monuments From Eastern Phrigha", *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, Vol:VII, Manchester, 1956, s.20

2 Mehmet Zeki, "Zivarık Nahiyesi", *Babalık*, No: 2541, 11 Teşrinisani 1927; N. Ayas, "Zivarık Köyü", *Konya*, Sayı:45, Konya, 1942, s.59; W. M. Calder, a.g.m., s.20

3 F. Cengiz Cenger, "Altinekin İlçesindeki Tarihi Eserler", *Altinekin 2001*, Sayı:5, Konya, 1995, s.2

4 Aptullah Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütünlü Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara,1972, s.186; O. Cezmi Tuncer, "Selçuklularda Ahşap Örtü", *Ulusal Kültür*,

Müdürlüğü'nün Konya İli Altınekin İlçesi 4 pafta 326 parseide kayıtlı malı olan cami, Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 12.06.1982 gün ve A-3591 sayılı kararıyla tescil edilmiştir. 17.05.1991 gün ve 1029 sayılı Konya Koruma Kurulu kararıyla da koruma alanı belirlenmiştir.

Yaklaşık 20x20 m. ölçülerinde kare planlı caminin düz toprak dam örtüsü 1926 yılında dört omuzlu kırma çatı şeklinde kapatılmıştır⁵.

Caminin giriş cephesindeki ahşap direkli revaklı bölümün batı ucunda kesme taştan yapılmış güdük bir minaresi bulunmaktadır (Resim 2-3). Son cemaat mahallisi ise sekiz ahşap direğin taşıdığı sundurma şeklindedir. Tavan örtüsü cami hariminde olduğu gibi alttan kaplamalı çatalı tavanıdır. Üst örtünün kırma çatıya dönüştürülmesi esnasında son cemaat mahallisi ve minare kütsesi tek çatı altına alınarak 1949 yılında da çinko ile kapatılmıştır. 1876 yılında Ali Paşa tarafından yaptırıldığı söylenen güdük minare ile cami kütsesi arasında görülen uyumsuzluk cami ile minarenin farklı tarihlerde yapıldığını düşündürmektedir.

Caminin tek girişi olup, giriş kapısı kuzeyde ve ana eksen üzerindedir. Giriş kapısının revaklı bölümde kalan kısmı bugün demir doğrama ile kapatılarak camikanlı bir hol haline getirilmiştir.

Giriş kapısının tam üzerindeki arapça kitabe; üstte fetih suresinden alınmış bir ayet, onun altında bir dua cümlesi ve onun da altında caminin inşa tarihini gösteren 1271 H. tarihli yazıdır (Resim 4).

Kitabe metni:

Maşaallah

'Nasru'n minallâhi ve fethu'n-garib

Yâ müfetti'hü'l-ebvâb İftah lenâ hayr-el-Bâb

Sene 1271 H/1855 M'.

Sayı:6, Ankara, 1979, s.156

⁵ F. Cengiz Cenger, a.g.m., s.2

Türkçesi:

Maşaallah

"Allah'ın yardımıyla fetih yakındır

Ey kapıları açan Allah'ım bize de hayırlı kapı aç

Sene 1855 M.⁶

Caminin harim kısmı mihrap duvanna dik beş sahından oluşmaktadır. Orta sahin geleneklere uygun olarak daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Harime girişte mahfel yeralmaktadır. Zeminde ince ahşap çıtalar ile harimden ayrılarak zemini biraz yüksek tutulmuştur. Mahfel ahşap destekler tarafından taşınmakta ve ortasında köşk kısmı bulunmaktadır.

Cami harimlinin mimari kuruluşunun Selçuklu camilerinin yapı geleneklerine uygun olduğunu belirtmiştik. Harim her sırada üç ayak olmak üzere dört sıra halinde mihraba dik beş sahna ayrılmıştır. Ahşap ayaklar yuvarlak kesitli olup birbirine dik vaziyette yerleştirilmiş küçük ve büyük yastıklarla üst örtüye bağlanırlar. Bazı sütunların başlıkları mukamalı olup tek yastıklıdır⁷ (Resim 5).

Mahfel:

Harimde, girişin hemen üzerinde yer alan mahfel kısmı dört adet ahşap direk ile taşınmaktadır. Mahfele girişin solundaki ahşap bir merdiven ile çıkılmaktadır. Mahfelin alt ve üst katlarda ahşap korkuluklar ile harimden ayrıldığı görülür. Üst kat genellikle kadınlar mahfeli olarak kullanılmaktadır. Orta sahna gelen kısmı daire formu bir çıkmaya (köşke) sahiptir. Köşkün alt yüzey kaplamasında tek merkezden çıkan ışınal eğrilerin oluşturduğu çarkfelek motifli yapılmıştır. Mahfelin ahşap korkulukları da birbirini takip eden 'S' motiflerinden oluşan bir kompozisyonda düzenlenmiştir (Resim 5-6).

⁶ Kıtabe metninin okunması ve Türkçeye çevrilmesini sağlayan Prof. Dr. Mikall Bayram'a teşekkür ederim.

⁷ Benzer uygulamaları Konya çevresindeki ahşap direkli camilerde de görmekteyiz. Bkz. Yılmaz Önge, "Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları", *Önasya*, C:IV, Sayı:37, Ankara, 1968, s.11-12,22; O. Cezmi Tuncer, a.g.m., s.158

Mihrap:

Güney cephe duvarının ortasında, yarım daire niş şeklindedir. Niş kavsarasının üstü aynı formdaki profilli kademeler ile nihayetlendirilmiştir (Resim 7). Mihrap cephesi dikdörtgen bir ahşap çerçeve ile sınırlandırılmış olup öne hafif çıkıntı yapmaktadır. Mihrap silmesinin üst ortasında ise yarım marul göbek (çok kollu yıldız) tepelik olarak kullanılmıştır. Mihrap alınığında ise Arapça "Allah" ve "Muhammed" ibarelerinin arasında mihrap ayetinin ilk cümlesi yer almaktadır. Mihrabın ahşap çerçevesi oyma tekniğinde yapılmış olup zikzak motifleriyle süslenmiştir. Bugün yağlı boya ile kapatıldığı için estetiğini kısmen bozmuştur (Resim 8).

Minber:

Muhtemelen mihrab ustası tarafından yapılmış olan minber sade bir görünüme sahiptir (Resim 9). İki ahşap direğin taşıdığı yarım daire kemerli bir kapıya sahiptir (Resim 10). Yan aynalıkları ve korkulukları çakma tekniğinde yapılmıştır. Süpürgelik kısmı ise beş adet Bursa kemerli niş şeklinde düzenlenmiştir (Resim 11). Minber köşkünün üzeri piramidal bir külah ile örtülü olup köşkün alt tarafında korkuluk yüzeyine çarkifelek motifinin işlendiğini görmekteyiz⁸. Üçgen formlu yan aynalıklarda ise kabara başlıklı çivilerle⁹ aplike edilmiş Mühr-ü Süleyman motifi¹⁰ altıgen bir pano içine yerleştirilmiş durumdadır. Pano çevresi de korkuluklar boyunca iki hatlı dalga motif ile süslenmiştir (Resim 12).

8 Çarkifelek motifinin bu camide çok sık kullanıldığını görmekteyiz. Mihrap tepeliğinde, mihrap yan aynalarında ve kadınlar mahfelinin çıkma altında çarkifelek şeklinde; orta sahin tavanın ortasındaki şemse motifli kompozisyonların bölgedeki diğer camilerde ve sivil mimarlık örneklerinde sıkça kullanılmıştır. Bkz. Osman Kunduracı, **Batı Toroslarda Bulunan Geleneksel Konutlar**, Konya, 1995 (S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi)

9 Yılmaz Önge, "Türk Mimarısında Çivili Tezyinat", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, Sayı:4, İzmir, 1988, s.79-88

10 Zeki Kuşoğlu, "Türk Sanatında Mühr-i Süleyman", **İlgi**, Sayı:61, İstanbul, 1990, s.32; Sadı Bayram, "Türk Kültüründe Mühr-ü Süleyman", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Semineri Güner İnal'a Armağan**, Ankara, 1993, s.61-72; Nusret Çam, "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)", **Yılmaz Önge Armağanı**, Konya, 1993, s.207-230

Tavan:

Tavan yüzeyi süslemesiz olup alttan çakmalı çitalı tavan şeklindedir¹¹. Ancak orta sahnin tavanı diğer bölümlerden farklı bir düzenlemeye sahiptir. Burada tavan yüzeyi üç eşit panoya ayrılmıştır. Ortada kalan panonun içerisi tek merkezden çıkan ışınlar şeklindeki şemse motifli bir kompozisyona sahiptir¹² (Resim 13). İki yanında kalan diğer panoların içerisi de bir birine 45° lik. açılarla dik kesen ve merkeze doğru küçülen piramidal bir örtü taklidi kompozisyon ile doldurulmuştur. Bu tür tavan kompozisyonlarını bölgeye yakın diğer camilerde¹³ ve Beyşehir çevresindeki konut mimarisi örneklerinde de görmektediriz¹⁴.

Kürsü:

Caminin batı duvarındaki iki pencerenin arasında, duvar içine yarım daire şeklinde hafifçe girinti yapan küçük bir niş gibi yerleştirilmiştir. Kürsü, ahşaptan korkuluklara sahip olup profilli bir konsol ile taşınmaktadır. Konsol yüzeyi kırmızı ve lacivert boyalar ile baklava dilimli bir bordüre süslenmiştir. Kürsü nişinin çevresi ise üçgenlerden oluşan bir silme ile çevrilmiştir (Resim 14).

Duvar Yüzeyleri:

Cami hariminin duvar yüzeyi dört yönden çepeçevre dolaşan süsleme bordürleri ve yazı panolarıyla doldurulmuştur. Bu süslemeler kalemşi ve baskı teknikleriyle uygulanmış olup cami harimi oldukça zengin bir süsleme ile renklendirilmiştir (Resim 15). Pencere aralarında kalan boşluklar yazı panolarıyla doldurulmuştur. Panoların çerçeveleri 'V' şeklinde açılan yaprak ve üçgenlerin karşılıklı veya yanyana dizilmesiyle oluşan geometrik bordürler ve lacivert renkteki düz şeritler ile sınırlandırılmıştır. Pano içlerinin de ayet ve

11 Türk mimarisinde görülen ahşap tavanlar konusunda bkz. Yılmaz Önge, "Selçuklu ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", **Atatürk Konferansları**, Sayı:V, Ankara, 1975, s.179-195

12 Yılmaz Önge, "Konya Evinin Tezyinatı", **Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1991, s.139

13 Yaşar Erdemir, **Konya ve Çevresindeki Nakışlı Ahşap Camiler**, Konya, 1985 (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi)

14 Osman Kunduracı, **Batı Toroslarda Bulunan Geleneksel Konutlar**, Konya, 1995 (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi)

esma'ül hüсна yazı istifleriyle doldurulduğunu görüyoruz. Bu panoların üzerinde ise harım duvarını üç yönden dolaşan ayet-el kürsü yazı kuşağı onun üstünde de baklava dilimli bordür süsü dolaşmaktadır. Yazı ve bitkisel süslemeler fırça ile siva üzerine kalemişi olarak işlenmişken bordür süslemeleri baskı tekniğinde yapılmıştır¹⁵. Bordürlerde tek bir motif tesbit edilip onun tekrar edilmesiyle elde edilmiştir. Pencerelerin yan yüzlerinde ise bitkisel motifli kompozisyonlar uygulanmıştır. Bu kompozisyonlar; yıldız göbekli, üç yapraklı çeyrek papatya motifleri ve gelişigüzel şekillerden meydana gelmektedir (Resim 16).

Sancak

Camide iki parçalı yapraktan oluşan bir sancak bulunmaktadır. Sancak parçalarının etrafı simli püsküller ile çevrilmiştir. Sancağın tahrib olmuş kısmında: *'Konya Vilayetinde Esbikeşân (Cihanbeyli) kazasında Zıvank karyesinde Büyük Camii Şerife üçyüz gur-a'sının yadığıdır. Sene 1211'* ibaresi yer almaktadır¹⁶. Diğerinde ise besmele ile başlayan bir ayet-i kerime bulunmaktadır.

Sonuç:

Konya ve çevresinde tarihi bilinen ahşap destekli camilerden Beyşehir-Kireli, Köşk, Çavuş ve Bayındır köyü camileri ile Doğanhisar Ulu camisinin 13-15. yüzyıllara tarihlendirilmesi sırasında Zıvank (Altnekin) Ali Paşa Camii'nin de bu tarihlerde yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir¹⁷. Konya İlgün Yukarıçığıl Cami-i Kebir (1266 H.)¹⁸, Fazıl Camii (1296 H.)¹⁹, Konya Sille

15 Baskı tekniğinde yapılmış duvar süslemelerini Hadim'deki Ahmet Salt Hadimoğlu evinde de görmekteyiz. Bkz. O. Kunderacı, a.g.e., s.69

16 Sancak üzerindeki yazıları okuyan Konya Müzesi Arkeoloğu Yusuf Benli'ye teşekkür ederim.

17 Yaşar Erdemir, "Konya-Beyşehir Bayındır Köyü Camii", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:19, Ankara, 1985, s.197

18 O. Cezmi Tuncer, a.g.m., s.160; A. Ziya Şimşir, *İlgün Yukarıçığıl Köyü XIX. Yüzyıla Ait İki Ahşap Camii Örneği*, Konya, 1985 (S.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi)

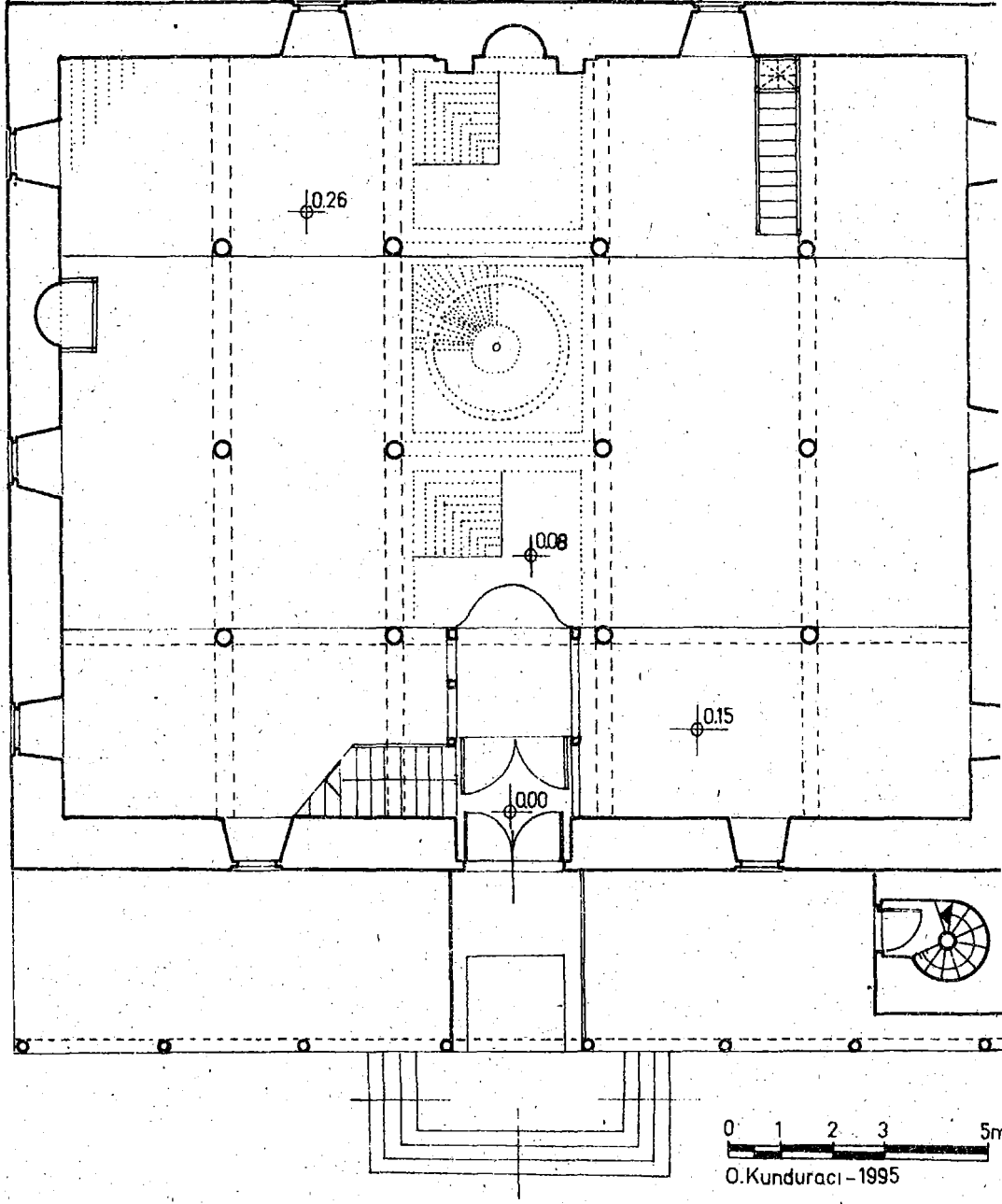
19 A. Ziya Şimşir, *İlgün Yukarıçığıl Köyü XIX. Yüzyıla Ait İki Ahşap Camii Örneği*, Konya, 1985 (S.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi)

Akmahalle Camii (1280 H.) ve Mezaryakası Camileri (1289 H.)²⁰ ile yakın benzerlikler göstermektedir. Ali Paşa Camisi yukarıda adı geçen 13-15 yüzyıl camilerinden esinlenerek yapılmış ahşap cami geleneklerini yaşatan iyi bir örnektir. Ancak caminin ileri sürülen tarihlerde yapıldığını gösteren herhangi bir vesikaya sahip değiliz. 1211 H. tarihli sancakta belirtilen Büyük Cami muhtemelen bugünkü yapının yerinde bulunan eski cami olmalıdır. Caminin 1854-55 tarihini taşıyan mevcut kitabesi bugünkü yapının inşa kitabesidir. Altıncı Ali Paşa Cami mimari kuruluşu ve ahşap süslemeleri ile 18-19. yüzyılda Konya ve çevresinde sıkça görülen ahşap camilerin tipik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

²⁰ Hasan Özönder, "Korunması ve Onarılması gereken Bir Sanat Bölgesi: Sille", V. Milli Türkoloji Kongresinde Sunulan Bildiri 27.9.1983

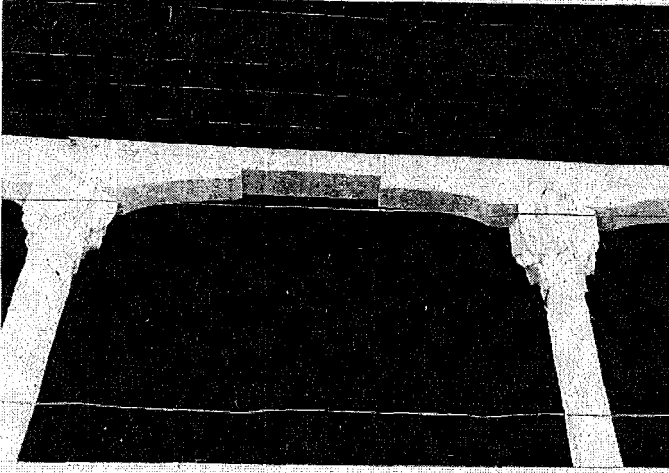
ÇİZİM 1- Altınekin Ali Paşa Camii Plânı

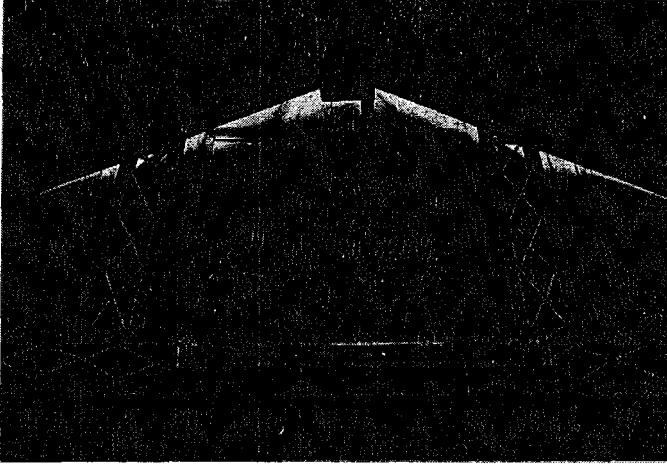
Resim 1 - Caminin Giriş Cephesinden Genel Görünüşü

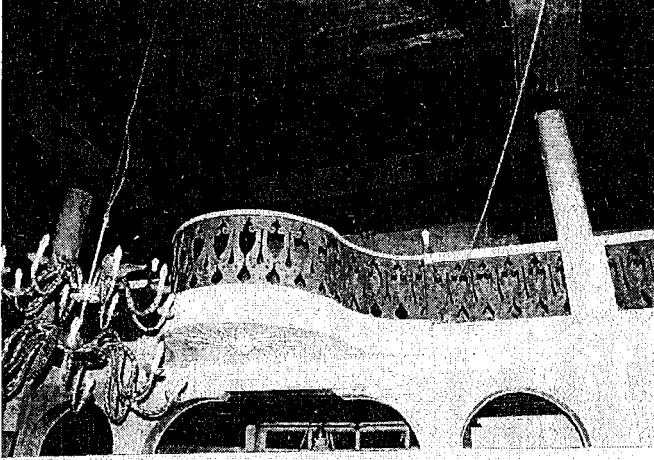
Resim 2- Minarenin Görünüşü

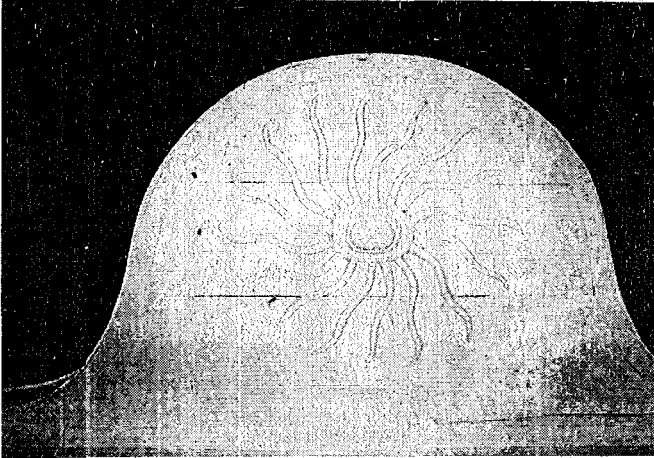
Resim 3- Giriş Cephesindeki Mukarnas Başlıklı Sütunlar

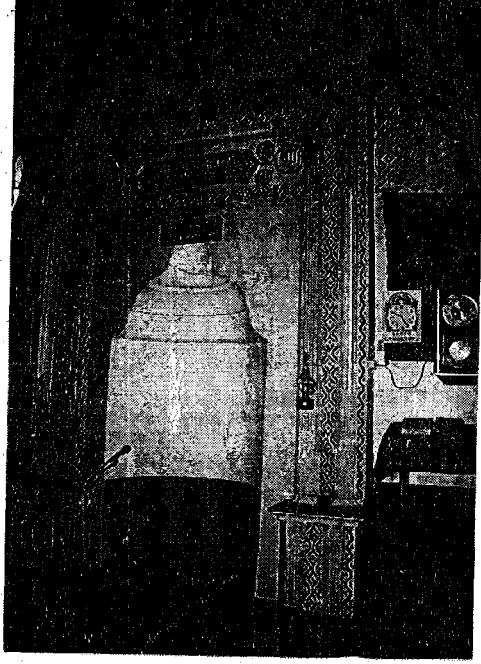
Resim 4- Cami Kitabenin Görünüşü

Resim 5- Kadınlar Mahfelinden Genel Görünüş

Resim 6- Kadınlar Mahfeli Çıkmasının Alt Yüzeyindeki Şemse Motifi

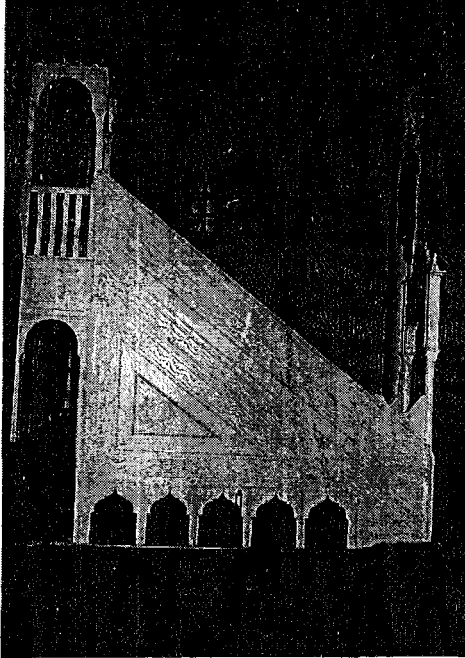
Resim 7- Cami Mihrabının Genel Görünüü

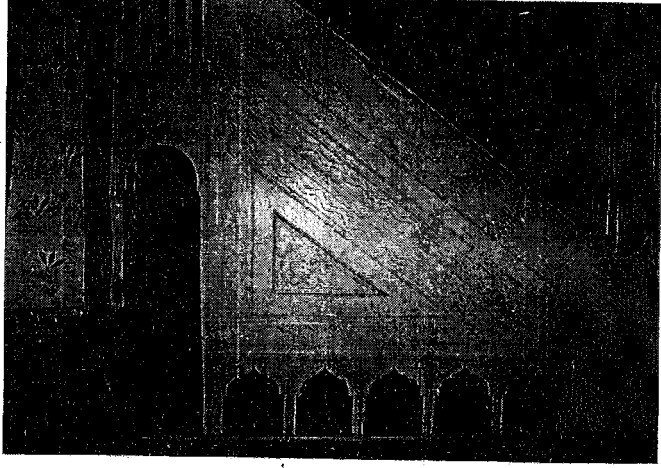
Resim 8- Mihrap Alınlığı ve Tepeliğinin Görünüü

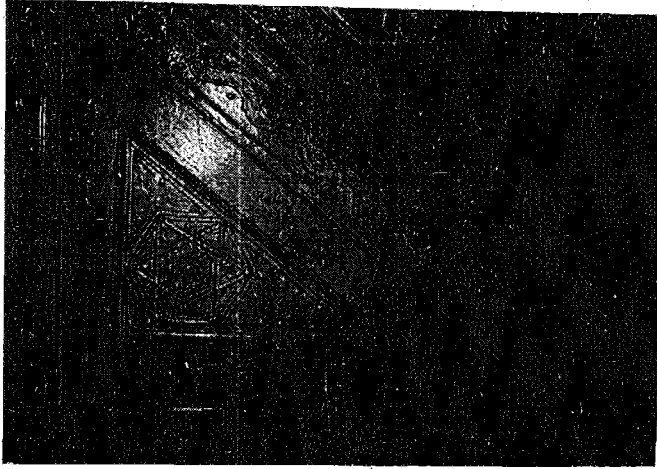
Resim 9- Mihrap ve Minberin Birlikte görünüşü

Resim 10- Minberin Yan Aynalığında Genel Görünüş

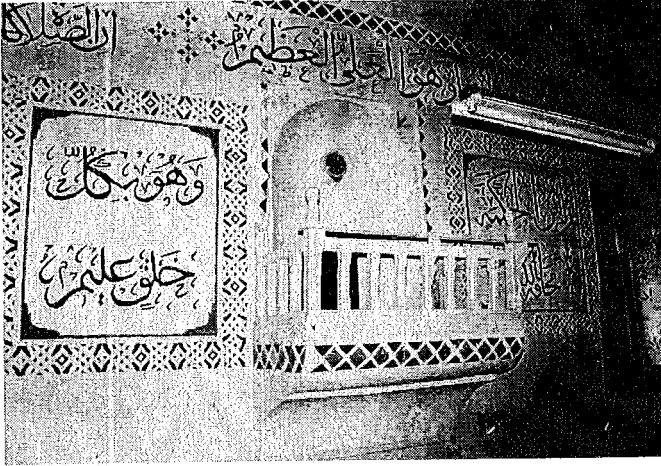
Resim 11- Minber Yan Yüzündeki Sivri Kemerli Nişler

Resim 12- Minberin Yan Yüzündeki Mühr-ü Süleyman

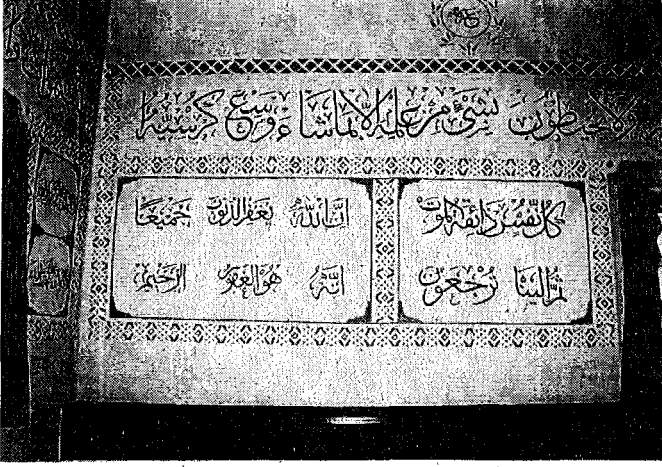

Resim 13- Caminin Ortasahın Tavanından Görünüş

Resim 14- Kürsü ve Duvar Yüzeyindeki Yazı Kuşakları

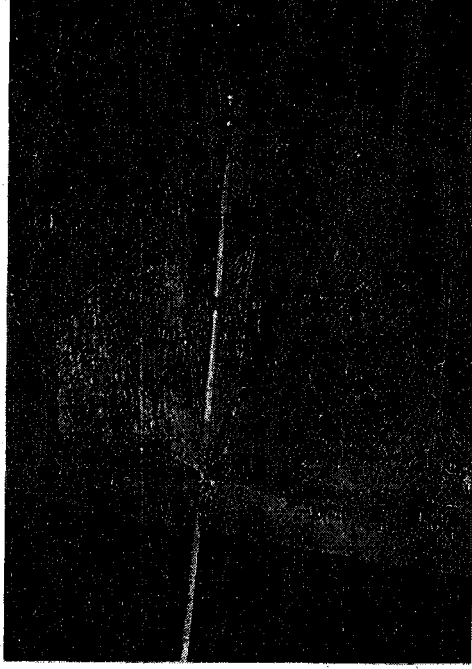

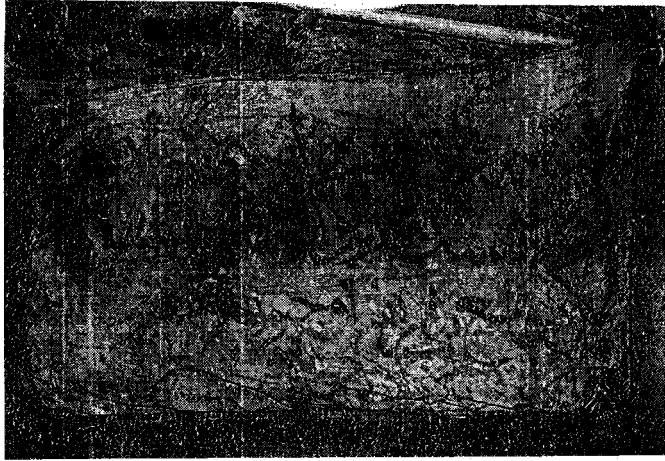
Resim 15- Cami İç Cephesini Dolaşan Yazı Kuşakları

Resim 16- Pencere Boşluklarının Yan Yüzelerindeki Boyalı Süsleme

Resim 17- Camide Bulunan Sancağın Genel Durumu

Resim 18- Sancağın Yıpranmış Parçası

EINE BRONZENE STATUETTE AUS ERZURUM*

Mustafa Şahin * □

In Erzurum stieß ich auf eine Gruppe von Antiken¹, die von Bauern in den 70er Jahren bei Raubgrabungen in der Provinz Erzurum, im Landkreis Narman, in einem Ort, dessen Name nicht bekannt gegeben wurde, hervorgeholt und auf illegalem Wege zum Kauf angeboten worden waren. Unter den antiken Stücken ist das Interessanteste, heute leider verschollene eine bronzene Statuette, die ich hier nun beschreiben werde (Abb.1-6).

Höhe: 0.65 cm.   Kopfhöhe: 0.10 cm.   Tiefe: 0.09 cm.
Breite: 0.20 cm.   Armlänge: 0.25 cm.   Gewicht: 27 gr.

---

* Hiermit möchte ich mich noch einmal bei meinen Lehrern Herrn Prof. Dr. R. ÖZGAN und Chr. ÖZGAN für ihr reges Interesse und Ihre Unterstützung bei meinen Untersuchungen, sowie für die Durchsicht des Manuskripts bedanken. Ferner danke ich auch hier P. Kögler, die den Text verbesserte. Die Abkürzungen der Anmerkungen entsprechen dem Empfehlungen im Archäologischen Anzeiger 1992, 743 ff.

1) Mit unserer Figur zusammen wurden noch andere Gegenstände gefunden: Eine Gruppe von Grabbeigaben in Form einer Bronzeaxt, einer Bronzenadel und verschiedene Tongefäße, die nach Aussage der Händler am Fundort zerbrochen und weggeworfen wurden.

Mit diesem vorliegenden Aufsatz soll nicht nur die Beziehungen zwischen der Kunst von Urartu und Lurlstan aufgezeigt werden, sondern er soll gleichzeitig auch als Beleg für die Herkunft und eventuelle Wiederbeschaffung der Statuette dienen.

Unsere Statuette wurde in Bronze-gußtechnik² hergestellt. Hierfür wurde eine aus vier Teilen bestehende, vor dem Guß zu einem einzigen Stück zusammengefügte Gußform verwendet (Abb.2). Zwei dieser Teile sind für die Arme, eines davon für Rumpf und Beine, und das vierte Teil für die Kappe über dem Kopf benutzt worden. Obwohl die scharfen und überstehenden Nähte, die durch den Guß entstanden, mit einem Werkzeug abgearbeitet wurden, können diese bei sorgfältigem Hinsehen als dünne Linien erkannt werden.

Der Kopf der Statuette ist im Gegensatz zum Körper sehr groß (Abb.1). Stirn und Ohren sind nicht deutlich ausgeprägt. Auf dem Kopf trägt sie ein Käppchen, dessen oberer Rand vermutlich abgebrochen ist, und das unnatürlich sitzt. Auf dem Käppchen sind parallele senkrechte Rillen eingetieft. Das abgebrochene Oberteil des Käppchens endete wahrscheinlich in der Art eines Pilos.

Das Gesicht unserer Statuette ist etwa dreieckig (Abb.1,4,6), doch

-
- 2) Hier möchten wir kurz auf die Bronze-gußtechnik zu sprechen kommen: Zu Beginn des Bronzezeitalters (um 3000 v.Chr.) fing man an, zwei oder mehrteilige geschlossene Gußformen zu benutzen. Somit bot sich mit Hilfe dieser Technik die Möglichkeit, dieselbe Form mehrfach zu verwenden [R.J. Forbes, "Extracting, Smelting and Alloying", ed. C.Singer, *History of Technology I*, (1956), 588]. Für den mehrteiligen geschlossenen Guß wird zuerst ein Modell des gewünschten Werkes aus Ton hergestellt. Danach wird um dieses Modell herum wieder eine Außenform aus Ton aufgetragen. In die Außenform werden kleine Löcher gebohrt, damit das geschmolzene Metall eingefüllt werden kann und sich keine Luftbläschen bilden können. Danach wird diese Form in zwei oder vier Teile geschnitten und das Modell herausgenommen. Die zerschnittenen Tontelle werden, nachdem sie im Ofen gebrannt wurden, wieder zusammengesetzt und von außen mit Hilfe eines Drahtes sorgfältig und fest zusammengebunden. Nach diesem Vorgang wird durch die zuvor geöffneten Löcher das geschmolzene Metall hineingegossen und der Gußvorgang somit beendet [H. Maryon, *Metal Work and Enameling* (1971), 203]. Nachdem das Metall langsam abgekühlt und fest geworden ist, werden die Teile der Gußform abgenommen. Bei den Werken, die mit Hilfe dieser Methode gegossen werden, kann man die Verbindungsstellen als feine Linien erkennen. Die auf diese Weise angefertigten, massiven Werke sind schwer und ziemlich kostspielig. Obwohl man auf diese Art u.W. auch größere Werke hätte herstellen können, wurde es allgemein vorgezogen, kleinere Werke herzustellen [Ü. Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi* (1978), 26]. Zu den Bronze-gußwerkstätten und der Gußtechnik s. ausführlich; D.G. Mitten- S.F. Doeringer, *Master Bronzes from the Classical World* (1968), 9 ff.; G. Zimmer, *Griechische Bronze-gußwerkstätten* (1990), 127 ff.

die spitzen Winkel wurden abgerundet. Das Kinn bildet den Scheitel des gebildeten Dreiecks. Es ist deutlich, daß diese Spitze einen Bart meint³. Der Mund ist nach Innen gewölbt, als ob man versucht hat, ihn naturgemäß darzustellen. Die Nase bildet die Verlängerung der Augenbrauen, sie ist ziemlich spitz und vom Profil her gesehen scharfkantig. Die unter den Augenbrauen betonten Augen ragen plastisch wie Beulen hervor. Wenn man das Gesicht vom Profil her betrachtet, bildet es einen Bogen, der sich von der Augenbrauenerhebung aus über die Schläfe zum Kinn spannt; in der Frontalansicht bietet sich das starke Kinn dar. Daß im Gesicht die Backenknochen nicht ausgearbeitet worden sind, deutet darauf hin, daß der Künstler nicht die Erfahrung besaß, auf manche Einzelheiten einzugehen, oder daß er nicht über die technische Möglichkeit, diese zu bilden, verfügte. Zwischen dem Käppchen und den Augenbrauen ist die Stirn kaum zu sehen. Im Profil ist im Gesicht keine Vertiefung zu sehen. Von der Linie, die das Gesicht umgrenzt, wurde gleich zum Hals übergegangen und der Hinterkopf, der normalerweise rund ist, ist hier abgeplattet. Teile wie Nacken und Hals sind unnatürlich ausgearbeitet. Das Auffälligste ist, daß die Ohren nicht angedeutet wurden. Die stilisierten, von beiden Seiten zusammengefaßten Haarbüschel wurden an der Stelle des Nackens vermutlich zusammengeflochten und hängen lang herab, doch die Locken wurden nicht angegeben.

Bei der Statuette wurde vom Kopf gleich zum Körper übergegangen, dabei wurden Elemente wie Hals und Schulter nicht angegeben (Abb.1-3). Der Körper verbreitert sich unnatürlich nach unten zu. Die Hüfte, die den Übergang von der Taille zu den Beinen bildet, ist abgeflacht anstatt gerundet. Das unnatürliche Aussehen der Statuette ist auch bei den Armen zu beobachten (Abb.3-5). Die Arme, die als dünne Streifen zwischen Kopf und Körper beginnen, verbreitern sich nach unten zugehend und sind an der Hüfte nach vorne gestreckt. Der linke Arm ist etwa an der Stelle des Handgelenk abgebrochen. In der rechten Hand hält sie einen nicht

---

3) Für eine derartige Betonung des Kinns durch den Bart s. D.E.L. Haynes, *JHS* 72, 1952, 74 ff. Pl. I-II.

Identifizierbaren Gegenstand.

Das Geschlechtsorgan der Statuette, die wir zu beschreiben versuchen, liegt höher als an seiner natürlichen Stelle und ist ithyphallisch gebildet. Der Hoden dagegen wurde mit großer Sorgfalt an seiner natürlichen Stelle dargestellt (Abb.1). Unter den anatomischen Außergewöhnlichkeiten bei unserer Statuette ist sehr auffallend, daß man versucht hat, das Geschlechtsorgan natürlich zu formen⁴.

Bei der Statuette sind die Beine entgegen den anatomischen Gegebenheiten als Verlängerung des Körpers aufgefaßt worden (Abb.1). Am unteren Teil des linken Beines ist innen eine Erhebung zu sehen. Diese ist so groß, daß sie kein Gußfehler sein kann. Vom Profil her gesehen bildet der Körper außerdem einen Bogen nach innen (Abb.3): Die Hüfte biegt sich nach außen, der Kopf und die Füße sind dagegen nach innen geneigt. Der Halbmondbogen der Statuette und der labile Stand der Füße deuten unserer Meinung nach darauf hin, daß ursprünglich noch ein Teil existierte. Vermutlich wurde die Statuette entweder mit Hilfe der Auskrägung am linken Bein auf die Standfläche gestellt, oder mit Hilfe einer anderen Methode standfest gemacht⁵. Daß an der Fußsohle keine Schweißstelle zu sehen ist, unterstützt die erste These. Aber bis heute ist kein Fund zum Vorschein gekommen, der die erste These bestätigen könnte⁶.

---

4) Wie wir wissen, ist seit den Höhlenmalereien des Paläolithikums das Geschlechtsorgan Symbol für Überfluß und Fruchtbarkeit. Für ausführliche Beispiele siehe A. Erzen, **Doğu Anadolu ve Urartular** (1986), 12 ff. Die Betonung besonders der mit der Fortpflanzung in Verbindung stehenden Organe bei den Muttergottheiten der neolithischen Zeit [zahlreiche Beispiele bei J. Mellart, **The Neolithic of the Near East**, passim], ein iranisches Beispiel aus der Zeit vom Ende des 4. Jts. Anfang 3. Jts. [H.-T. Bosshard, **Orient und frühes Griechenland, Antikemuseum Basel-Sammlung Ludwig** (1990), 10 Nr. 7] datiert wird. Für die geometrische und archaische Periode Griechenlands s. E. Kunz, **Olympiabbericht VIII** (1967), 213 ff. Taf. 106-107, 118-119), sowie ein anderes Beispiel römischen Zeit aus Ephesos [S. Türkoglu, **Ephesus Museum** (1972), 23] zeigen, wie weit verbreitet diese Vorstellung war und wie sie sich über die Zeiten fortsetzte.

5) Wie es auch bei dem Beispiel aus dem Iran der Fall; H.-T. Bosshard, a. a. O., 10 Nr. 7.

6) Bei der in Muş gefundenen bronzene Frauenstatuette befindet sich am Fuß ein Loch von 0.8 cm. Durchmesser und 38 cm. Länge, das Lager eines Bronzestabes, s. O.A. Taşyürek, **TürkAD 23-2**, 1976, 102 Abb.4 a-c. Es ist deswegen bemerkenswert, weil auch unsere

Die Kopfbedeckung unserer Statuette hat Parallelen bei den Funden von Giyimli. Der Gott auf dem Bronzeblech von Giyimli trägt eine Kappe auf dem Kopf, genau wie unsere Statuette auch. Es gibt allerdings keine feste Regel, daß bei jedem Beispiel auch Hörner, die in unterschiedlicher Anzahl göttliche Symbole für die Bedeutung des Gottes darstellen, vorhanden sein müssen. Denn es gibt auf den Bronzetafeln von Giyimli auch Götterdarstellungen ohne Hörner an der Kopfbedeckung⁷.

Die Funde von Giyimli⁸ zeigen nicht nur, daß unsere Statuette ein Gott ist, sondern sind auch ein wichtiges Argument dafür, sie zur urartäischen Kunst zu zählen (Abb.8-9). Obwohl diese Parallelen in Drucktechnik auf die Bronzetafeln geprägt wurden, sind sie doch durch die engen Übereinstimmungen in der Gesichtsbildung außerordentlich wichtig: Wenn man das Käppchen wegdenkt, sind die dünne glatte Stirn, das Gesicht, das sich nach unten hin zuspitzt, die Augen, die dadurch betont sind, daß sie vorquellen, die wiederum betonte Nase, und der Mund trotz der verschiedenen Gattungen beiden gemeinsame Eigenheiten. Daß das menschliche Auge betont und auffallend gearbeitet wird, ist ohnehin eine besondere Eigenschaft des urartäischen Kunst⁹. Hinzu kommt, daß die Nase von der Stirn an stark nach vorne ragt und deutlich gebogen ist¹⁰. Auch die Augenbrauen sind betont. Diese besondere Form würde bei allen Figuren, wie geartet und fortschrittlich sie auch sind, mit großer Sorgfalt gepflegt¹¹. In diesem Zusammenhang muß das Beispiel von Muş¹²

Statuette mit einer ähnlichen Stütze standfest gemacht worden sein könnte.

- 7) A. Erzen, *Bulleten* 38, 1974, 207 Abb.38; H.-J. Kellner, a.a.O. 53 ff. Ausführlich besprochen bei O.A. Taşyürek, *Bulleten* 42, 1978, Abb. 5, 11, 12 Fig. 2, 4; H. Dannheimer, *Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben. Ausstellungskataloge der prähistorischen Staatssammlung* 12 (1985), 52 ff. Nr. 15.c
- 8) O.A. Taşyürek, a.a.O. Abb. 27-28,37.
- 9) E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları* (1988), 177.
- 10) E. Akurgal, a. a.O. 177.
- 11) Z.B. zeigt eine in das Ende des 8.Jhs.v.Chr. datierte Kesselattasche trotz ihrer entwickelten Form und der späten Entstehungszeit, wie die ältere Tradition bei der Wiedergabe der Augenbrauen, der Augen und der Nase weitergeführt wird [E. Akurgal, a.a.O. Abb. 54]. Nach der Meinung von Akurgal können wir sogar so weit gehen zu behaupten, daß die in den etruskischen Gräbern gefundenen Attaschen eben wegen dieser aufgeführten

erwähnt werden: Obwohl die Muşstatuette von Kopf bis Fuß eine angezogene Frau darstellt, stimmen ihre Eigenschaften wie: das sich nach unten zuspitzende Gesicht, die betonten Augenbrauen und die Nase, der nach innen gewölbte Mund, und als wichtigste der ohne Angabe von Einzelheiten, rechtwinklig gearbeitete, vom Profil her betrachtet einen Rundbogen bildende Körperbau, mit denen unserer Statuette überein.

Die urartäische Kunst fällt speziell mit ihren Figuren auf, die in Form von Fischmännern oder Fischpriestern gearbeitet sind. Es gibt mehrere Beispiele dieser Art, wie das von Karnir Blur¹³: Proportionsloser, oberflächlich gearbeiteter Körper, Übergang vom Kopf zum Körper, ohne daß der Hals angegeben wurde, übereinstimmende Bewegung der Arme, der besonders betonte Mund, gleiche Eigenschaften die kurzen Beine; und auch das Beispiel aus Adilcevaz¹⁴; besonders das im Archäologischen Museum von Erzurum aufbewahrte (Abb.7), muß wegen der übereinstimmenden Eigenschaften wie der im Profil auffallenden Adlemase, den betonten Augen, dem sich unten verbreitenden, undifferenzierten Körper und der kurzen Beine auf dieselbe Tradition zurückgehen. Insbesondere die Beispiele mit charakteristischen Eigenschaften wie der nach innen gebogenen Form des Gesichtes, der schmalen Stirn, den plastisch vortretenden Augen, der Adlemase, der besonderen Ausformung von Mund und Kinn können noch vermehrt werden: z.B. eine Figur auf einem Bronzegefäß aus Hasanlu¹⁵, sowie eine Figur auf einer Steindose aus Karnir Blur¹⁶. In so einem breiten Gebiet so ähnliche, wie von einer Hand

---

Eigenschaften zur urartäischen Kunst gehören müssen (ebda.177).

- 12) O.A. Taşyürek, *TürkAD* 23-2, 1976, Abb. 4.a-c. Eine Weiterführung der anatolischen Formen beobachten wir bei einer Kupferfigur aus Bayraklı. Zwar handelt es sich um eine männliche Figur, doch ist die Übereinstimmung bei der Gestaltung des Kopfes erwähnenswert, s. E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens* (1961), Abb.137-138.
- 13) Drei kleine Tonstatuetten von Fischmännern wurden in der Nähe eines Altars im Lagerhaus Nr.25, das als Weinkeller benutzt wurde, gefunden, B. Piotrovskii, *D.T.C.F.Dergisi* 23, 1965, 48; ders., *Urartu* (1969), Abb. 65.
- 14) B. Ögün, *AA* 82, 1967, 48 Abb.9.
- 15) E. Akurgal, *Urartäische und akiranische Kunstzentren* (1968), Taf. 42.
- 16) B.Piotrovskii, *Urartu* (1969), Abb. 110 (besonders die Figur ganz rechts).

geschaffene, lediglich durch das Material unterschiedene Werke anzutreffen, zeigt, wie sehr die urartäische Kunst den traditionellen Regeln verbunden war¹⁷.

Bevor wir dieses Thema beenden, möchten wir etwas über die Armhaltung der Figuren sagen: Die Bewegung der Arme ähnelt im Grunde derjenigen der in der urartäischen religiösen Kunst sehr oft vorkommenden, den Lebensbaum befruchtenden Figuren¹⁸. Die Beispiele aus Adilcevaz (Abb. 7)¹⁹ ähneln von der Handbewegung her auch unserer Statuette (Abb. 5). Die Fischmänner halten in der linken Hand einen Gegenstand²⁰, der einem Kupferelmerchen ähnelt, den rechten Arm halten sie nach vorne gestreckt. Vielleicht hielt unsere Statuette auch solch ein Kupferelmerchen in der linken Hand, das abgebrochen ist. Oder der Gott hält in einer Hand eine sog. Standarte, deren Form und Funktion in der Realität uns unbekannt ist, wie auf einem Weihblech von Gyimlı²¹. Wenn unsere Statuette, wie wir behaupten, als Motiv den heiligen Baum befruchtet oder ein Standarte hielt, könnte dies auch ein Hinweis dafür sein, sie zur urartäischen Kunst zu zählen. Denn obwohl das Motiv der Befruchtung des heiligen Baumes

---

17) Eine der wichtigsten Charakteristika der urartäischen Hofkunst ist, daß die Gestaltung von Felsnischen und Statuen wie auf offiziell Befehl von bestimmten Werkstätten erfolgte. Aus diesem Grund folgte der Stil der urartäischen Hofkunst strengen Gesetzen, die die Künstler sich aneignen mußten. So wurde beispielsweise das Aussehen eines urartäischen Gottes vorher genau festgelegt. Daher sind zwischen den in den provinziellen Werkstätten hergestellten Götterfiguren nie besondere Unterschiede festzustellen, s. B. Piotrovski, *Urartu, The Kingdom of Van Its Art* (1967), 19. Lediglich Format, Form und Verzierung variierten je nach Kompetenz des Künstlers beim Kopieren, O. Bell, *Anadolu Araş VI*, 1978, 71.

18) Auf den Wandmalereien des Audienzsaales (Apadana) von Altintepe [T. Özgüç, *Altintepe II* (1969), Taf. 5.a], auf dem Deckel der Steindose aus Karmir Blur [B. Piotrovski, a.o., Abb. 110.b].

19) B. Ögün, *AA* 82, 1967, 48 Abb. 9.

20) Obwohl sich das Kupferelmerchen meistens in der rechten Hand der die Befruchtungsaktion durchführenden Statuetten befindet, darf dies nicht als ausschließliche Regel angesehen werden. Denn die rechts stehende Figur auf einer Wanddekoration von Khorsabat hält das Kupferelmerchen in der linken Hand, s. A. Perrot, *Assur* (1961), Abb. 342.

21) H. Dannhelmer, a.o., 54 Nr. 17.

assyrischer Herkunft ist²², ist es bei den Urartäern eine weitverbreitete Darstellungsform.

Die Völker des Hurri-Stammes bildeten als Schutz gegen die sich vermehrende Angriffe der Assyr die Urartu-Monarchie²³. Als Religion führten sie die hethitische Tradition²⁴ weiter und wählten zwei Wege, um ihre Götter anbeten zu können: Tempel und heilige Haine.

In heiligen Hainen, in denen Anbetung in der freien Natur erfolgte, spielen Stele²⁵ und Nische²⁶ als Kultelement eine große Rolle. Diese Art der Anbetung ist in der urartäischen Religion sehr verbreitet. Aber weil dies mit unserem Thema nichts zu tun hat, wollen wir hier nicht weiter ins Detail gehen.

Eine andere Form der Anbetung wurde in geschlossenen Gebäuden

---

22) T. Özgüç, a.O., 7 ff.

23) O. Belli, *Anadolu Araş* VI, 1978, 45.

24) Bei den Hethitern gibt es zwei Arten der Gottesanbetung, nämlich in Tempeln und im Freien: Die in Boğazköy zu Tage gekommenen fünf Tempel belegen die erste, das Heiligtum Yazılıkaya den Kult in freier Luft. Ausführliche besprochen bei W. Schirmer, *HKK Mimarlığı* (1982), 9 ff.; P. Neve, Hattuşa, Stadt der Götter und Tempel, *AW-Sondernummer* 1992, 2 ff.

25) Beycesultan zeigt die frühesten Beispiele für die Anbetung der Stele in Anatolien [R. Naumann, *Anadolu Mimarlığı* (1975), 446 Abb. 576]. Danach läßt sich im 2.Jt. in Karahöyük die weitere Entwicklung verfolgen [T. und N. Özgüç Karahöyük Hafriyat Raporu (1947), 69 ff. Lev.X/1-3]. Von den zahlreichen Beispielen der urartäischen Kunst geben die Funde von Aitnentepe [T. Özgüç, Aitnentepe II (1969), Res. 29] und Yeşilalıç [V. Sevin-O. Belli, *Anadolu Araş* IV-V, 1976-1977, 373] einen kleinen Eindruck. Ausführliche besprochen bei C. İsyk, *Jdl* 101, 1986, 1 ff. Die Ausgrabungen in Boğazköy wiederum zeigen, daß diese Tradition später von den Phrygern weitergeführt worden ist [P. Neve, *TürkAD* 18, 1969, Res. 9.a-d]. Ausführliche besprochen bei F. İsyk, *TürkAD* 28, 1989, 20.

26) Die wichtigsten dieser Nischen, die vielleicht eine Tür darstellen, die sich ins Jenseits öffnet, stammen aus Meherkapı [für ausführliche Information s. S. Akad. *Orientalia* 34, 1965, 441 ff.; F.W. König, Die Götterwelt Armeniens zur Zeit der Chalder-Dynastie (9.-7. Jhr.v.Chr.), *Archiv für Völkerkunde*-8, 1953, 142 ff.; O. Belli, *Anadolu Araş* VIII, 1979, 29 ff.] Analıkuz [F. İsyk, *Bulleten* 200, 1987, 510 Abb.13] und Yeşilalıç [V. Sevin-O. Belli, a.O. 367 ff.]. In den Nischen befindet sich in der Regel eine Inschrift, manchmal auch eine Relieffigur, wie z.B. in Malazgirt [H.Th. Bossert, *Aitanatolien* (1942), 90 Abb. 1161] und Alyar [F. İsyk, *TürkAD* 28, 1989, 18 Abb.18]. Diese Art von Reliefnischen wurden später, ebenso wie die Kultstele auch, von den Phrygern übernommen [V. Sevin-O. Belli, a.O. 370 und F.İsyk a.O.18].

ausgeübt. Für diesen Zweck wurden monumentale Tempel errichtet, in die Götterstatuen gestellt wurden²⁷. Der Urartäer hat also die Götter außer durch die Symbole von Stele und Nische auch in menschlicher Form wahrgenommen²⁸. Obwohl es bis heute nur wenige gibt, sind der urartäischen Kunst Statuetten aus Bronze oder Ton nicht fremd.

Um die Völker der eroberten Gebiete zentral verwalten zu können, oder vielmehr, um sie zu Urartäern machen zu können, bildete das Königreich Urartu ein neues Staatenpantheon²⁹, das als offizielle Staatsreligion auch die Götter dieser Völker mit einbezog³⁰. In dieser neuen Religion wurden die Motive für Gott oder König durch Kraft- und Macht-Symbole, nämlich durch das Zusammenfügen von verschiedenen Organen unterschiedlicher Tiere ausgedrückt, und durch diese Mischform, die einen Eindruck von mächtiger und übernatürlicher Macht erweckte, versuchten sie die unter ihrer Oberhoheit stehenden Völker zusammenzuhalten³¹. So z.B. sehen wir auf den Votivblechen von Gyimil aus der Zeit der Jahre des Untergangs der Urartäer, daß die Tier- und Mischwesen-Motive, die übernatürliche Kraft und Fähigkeit symbolisieren, verschwunden sind³². Hieraus entnehmen wir, daß sich die einzelnen Personen mit dem Niedergang und dem Machtverlust des urartäischen Königreiches gegen die offizielle Staatsreligion wandten; sie identifizierten sich nicht mehr mit ihr und zogen es vor, wieder ihre eigenen Schutzgötter anzubeten. Diese Religion, die durch keinerlei Druck des Staates vernichtet werden konnte, ist

---

27) E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları* (1988), 176.

28) Die Figuren auf den Bronzeblechen von Gyimil stellen Götter dar, s. A. Erzen, *Beiletten* 38, 1974, 206; H.-J. Kellner, *Türk Tarih Kongresi IX* (1986), 311 ff. Außerdem befinden sich vier Bronzestatuetten unter der Beute, die der Assyrerkönig Sargon nach der Plünderung der urartäischen Stadt Muşaşlır mitnahm, s. E. Akurgal, a.O. 176; B. Piotrovskii, *D.T.C.F. Dergi* 23, 1965, 44; Ş. Günaltay, *Yakın Şark II*, Anadolu (1987), 321.

29) O. Belli, *Anadolu Araş VII*, 1979, 29.

30) B. Piotrovskii, a.O. 38.

31) O. Belli, a.O. 31 ff.

32) O. Belli, a.O., 39; H.-J. Kellner, *Urartu, Prähistorische Staatssammlung München, Katalog der Ausstellung* (1976), 53 ff.

der Totemglauben³³. Dies wird bestätigt durch zahlreiche Funde von Idolen aus Terrakotta und Stein in den jenseits des Kaukasus liegenden Verwaltungszentralen von Kamir Blur, Arin Berd und Argıştihinili und sowie auch in den Kulträumen der Wohngebäude in den Siedlungsgebieten des einfachen Volkes³⁴. Die zwischen diesen Idolen und den ebenfalls primitiven, von Vertretern des Volkes gearbeiteten Darstellungen menschlicher Gesichter auf den Bronzeblechen von Giyimli bestehenden verblüffenden Ähnlichkeiten sind typologisch außerordentlich auffallend. Aber die Herstellung von Idolen dieser Art hat während der Zeit des Niedergangs der Urartäer angefangen. Diese wurden von Menschen zwischen dem 13.-11.Jh.v.Chr., die seit der Konföderationszeit als isolierte, in sich abgeschlossene Völker lebten, häufig verwendet³⁵. Obwohl die Herstellung von Idolen während der Blütezeit des Urartäischen Königreiches verboten war, fanden sie Sympathie beim Volk und setzten sich ununterbrochen fort. Ein Beweis für diese Kontinuität sind mehrere Idole, die während der Ausgrabungen von Kafadaryan in Dvin im Süden Ervans zu Tage kamen und die in die große Zeitspanne vom zwischen das 13.-4.Jh.v.Chr. datiert werden³⁶. Auch unsere Statuette muß unter den Erfordernissen des Totemglaubens, der allen Verboten standhielt, als ein Werk der Volkskunst entstanden sein. Wegen der engen Übereinstimmungen zwischen den Idolen von jenseits des Kaukasusgebietes³⁷, denen von Giyimli und unserer Statuette ist es angebracht, alle diese Werke trotz ihrer unterschiedlichen Entstehungszeit, gemeinsam zu untersuchen.

Kommen wir nun zu der Frage, ob diese Darstellungsform, deren Haupteigenschaften wir festgelegt haben, ein Charakteristikum der

---

33) In den Inschriften von Meherkapı stehen neben Götternamen auch Namen von Göttern, die den alten Totemglauben vertreten, s. B. Piotrovskij, *D.T.C.F.Dergisi* 23, 1965, 46.

34) O. Belli, *a.O.*, 40.

35) O. Belli, *a.O.*, 40.

36) Vgl. N. Truchtanova, *Un Ydolo di Pietra da Erebuni Studi Micenei ed Egeoanatolici XIV* (1971), 58 ff.

37) O. Belli, *a.O.*, Abb.I-1.

urartäischen Kunst ist oder nicht. Die Art der Kopfbedeckung unserer Statuette hat ihre Parallelen in der Kunst der Nachbarländer, so z.B. in Assur³⁸, in den späthethitischen Stadtstaaten Nordsyriens³⁹ und in Luristan; allerdings stammen sie aus einer früheren Zeit. Doch von spezieller Bedeutung für unsere Figur sind neben diesen Einflüssen aus den Nachbarstaaten insbesondere die Beispiele aus Luristan. Denn wichtig ist nicht nur die Kopfbedeckung als solche, sondern auch die Art und Weise ihrer Anbringung auf dem Kopf: Die sich nach oben hin leicht zuspitzende, konische Kappe ist im Verhältnis zum Kopf zu klein, sie sitzt nicht unmittelbar auf ihm auf, sondern auf einer erhöhten Stelle auf dem Kopf. Diese Eigenart hat ihre Entsprechung bei Figuren aus Luristan (Abb.10)⁴⁰. Von dieser übereinstimmenden Anbringung der Kopfbedeckung abgesehen, begegnet in der Kunst Luristans auch das nach innen gewölbte Gesicht (Abb.11)⁴¹.

Als Ergebnis bleibt festzuhalten, daß die nächsten Parallelen für unsere Statuette, wenn man einmal von klassischen Schema der urartäischen Gesichtsdarstellung absieht, in der Kunst Luristans zu finden sind. Die Beziehungen zwischen Urartu und Luristan sind allgemein bekannt und auch schon häufig nachgewiesen worden⁴². Da die Beispiele aus Luristan früher datiert sind⁴³, muß dieser Stil, wie ihn dann später die

38) Z.B. auf einem assyrischen Siegel; A. Perrot, *Assur* (1961), Abb. 198.

39) Z.B. auf einem Orthostaten aus Zincirli; E. Akurgal, *Urartäische und altiranische Kunstzentren* (1968), Taf.26.

40) Vgl. s. A. Perrot, a.O., Abb. 147; U. Janzen, *Samos VIII* (1972), 74, Taf. 74 ff.; A.M. Bisi, *The Proceeding of the X.th International Congress of Classical Archaeology* (1978), 349 ff. Abb.23; E. Porada, *Alt-Iran* (1979), Abb.59; F. de Waele, *Bronzes du Luristan et d'Amlash. Ancienne Collection Godard* (1982), Nr. 122-125; L.V. Berghe, *Luristan een verdwenen bronskunst uit West-Iran* (1982), Nr. 288-289; H. Dannheimer, *Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben. Ausstellungskataloge der prähistorischen Staatssammlung 12* (1985), 112 ff. Nr. 55; *Glories of the Past. Ancient Art from the Shelby White and Leon Levy Collection* (1990), 53 Nr. 38.

41) Z.B. ein Terrakotte-Gesicht aus Luristan; R. Ghirshman, *Iran* (1964), Abb. 2. Oder eine Röhrendole aus Bronze; H. Dannheimer, a.O., 112 ff. Nr. 55a, c.

42) E. Akurgal, a. O., 81 ff.; A. Erzen, *Bulleten* 38, 1974, 211.

43) E. Porada, *Nomads and Luristan Bronzes, Dark Ages and Nomads* (1964), 9 ff.

Bronzebleche von Giyimli zeigen⁴⁴, zuerst dort entstanden sein. In der Folgezeit gelangte er durch Wandervölker nach Anatolien in die urartäische Kunst⁴⁵. Diese Darstellungsform, bei der im Grunde nur die wichtigsten Züge angegeben werden, gelangte nach Westen⁴⁶, dort wurde sie von den Künstlern und vom Volk aufgegriffen, um dann bis nach Italien zu gelangen; lange Jahre hindurch wurde sie für Bronze- oder Ton-Statuetten als Modelltypus verwendet⁴⁷.

Da für die urartäische Kunst bis heute keine genaue Chronologie festgelegt werden konnte⁴⁸, sowie wegen der geringen Anzahl von datierten Werken, und weil außerdem für die von uns herangezogenen Beispiele aus Luristan noch keine verbindliche Datierung existiert⁴⁹, ist die

---

44) A. Erzen, a.O., 211.

45) Die Eigenschaften, die wir an unserer Figur zu beschreiben versuchten, finden wir auch in der geometrischen Kunst Griechenlands. Diese Charakteristika sind durch die regen Handelsbeziehungen in den Westen, vor allem auf das griechische Festland gelangt, wo sie die Wurzel für eine neue Darstellungsform bei Terrakotta- und Bronzestatuetten bildeten; zu den Beziehungen zwischen Ost und West s. K.R. Maxwell-Hyslop, *Iraq* 18, 1956, 150 ff.; P. Amandry, *Syria* 35, 1988. V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien* (1929); E. Kunze, *OF* 1 (1944); ders., *Neue Meisterwerke Griechischer Kunst aus Olympia* (1948); F. Matz, *Geschichte der Griechischen Kunst, Die Geometrische und die Früharchaische Form* (1950); N.Himmelman, *Bemerkungen zur geometrischen Plastik* (1964); B.Schweitzer, *Die geometrische Kunst Griechenlands* (1969).

46) H. Frankfort, der diese Beziehungen anhand der Keramik untersuchte, stellte fest, daß es sich ähnlich bei den Tonvasen verhält, nämlich, daß sie aus dem Osten stammen ohne allerdings die nordiranische und urartäische Kunst zu beachten, und sich von Troja über das griechische Festland verbreitet haben; H. Frankfort, *Studies in the early Pottery of the near East* I, 73, II 103 Anm.1. V. Müller, a.O., 81 ff.; K.R. Maxwell-Hyslop, a.O., 150 ff.; H. v. Hermann, *Jdl* 81, 1966, 74 ff.; V. Jantzen, a.O., 74 ff.; A.M. Bisi, a.O., 349 ff.; F. İşık, *TürkAD* 28, 1989, 1 ff.

47) Für ähnliche Beispiele im Westen s. V. Müller, a.O., passim; J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford* (1961), 89 Pl. XXX-382; G. Zampieri, *Bronzetti Figurati Etruschi Italici, Paleoveneti e Romani del Museo Civico di Padova* (1986), 102 ff. Nr.41 ve 136 ff. Nr.64; H. Bosshard, *AntK* 33, 1990, 3 ff. Taf.1; *Glories of the Past, Ancient Art from the Shelby white and Leon Colle* (1990), 105 Nr.86.

48) H.-J. Kellner, *Türk Tarih Kongresi IX* (1986), 313 ff.

49) Obwohl die zeitliche Abfolge der luristanischen Werke in etwa festliegt, sind die Diskussionen über die Datierungen noch nicht beendet. Zu diesen gibt es drei weit auseinander liegende Vorschläge: 1. Schaeffer, der eine Beziehung zu den Kassiten sieht, zwischen 1500-1200 [C.F.A. Schaeffer, *Stratigraphie Comparée et chronologie de*

zeitliche Einordnung unserer Figur nicht leicht. Trotz dieser Schwierigkeiten werden wir versuchen, mit Hilfe der wenigen datierten Stücke aus Urartu und Luristan den zeitlichen Rahmen unserer Statuette ungefähr zu bestimmen.

Mit ihrem rechtwinkligen Körperbau, der Beschränkung auf wenige Details anstelle der Körperrundungen, den nach vorn gestreckten Armen und den kurzen Beinen ähnelt sie einer Terrakotta-Statuette aus Kamir Blur⁵⁰; die enge Stirn, die betonten Augenbrauen, die Augen, Nase und die flache Gesichtsform erinnert wiederum an ein Terrakotta-Kopffragment aus Hasanlu⁵¹. Bei dem Beispiel von Kamir Blur fehlt allerdings der gesonderte Übergang vom Kopf zum Hals, wie er in der Profilansicht zu sehen ist. Auch sind die Proportionen bei unserer Statuette ausgeglichener als bei der Figur von Kamir Blur. Die engen Übereinstimmungen mit der ins 9. Jh.v.Chr. datierten Statuette werden stilistisch durch die Gesichtsform und vor allem durch die eckige Wiedergabe des Kinns abgeschwächt. Das spitze Kinn bei der Figur von Erzurum entspricht den natürlichen Formen mehr, daher muß sie später entstanden sein als die Figuren von Kamir Blur und Hasanlu.

Die Funde von Giyimli sind von großer Bedeutung für die Datierung unserer Statuette, da A. Erzen über sie folgendes festgestellt hat: "Das Nasenprofil der Figur unterscheidet sich vom urartäischen Typus, indem die Nase hier genau umgekehrt nach Innen gebogen ist. Hier treffen wir zum ersten Mal diese Art von Profil in Urartu an"⁵². Da unsere Statuette noch mehr urartäische Eigenschaften aufzeigt, kann sie jedoch nicht auf die Stufe der Giyimli-Funde, d.h. zwischen das 8.-7. Jh.v.Chr. hinabdatiert

---

l'Asie occidentale (1948), 477 ff.]. 2. Godard, nach 1150, da in den Babylon-Kassiten-Schichten keine Luristan-Bronzen auftauchen [A. Godard, *Les Bronzes du Luristan*, *Ars asiatica* XVII (1931), passim]. 3. Ghirshman wiederum schlägt 700-600 v.Chr. vor [R. Ghirshman, *Iran* (1954), 99 ff.]. Für detaillierte Informationen s. E. Porada, *Nomads and Luristan Bronzes, Dark Ages and Nomads* (1964), 9 ff.

50) B. Piotrovskii, *Urartu* (1969), Abb.13; ders., *D.T.C.F.Dergisi* 23, 1965, 48.

51) E. Porada, *AM-Iran* (1979), 107 Abb.107, 9.Jhr.v.Chr.

52) A. Erzen, *Bulleten* 38, 1974, 207.

werden⁵³.

Ein Beispiel der Mitte des 8. Jh.v.Chr., die Darstellung auf dem Bronzehelm Sardur'II (764-735 v.Chr.)⁵⁴ zeigt bereits ein fleischig gewordenes Gesicht ohne den Bogen nach innen; eine Bronzestatue aus Hurvin⁵⁵, die in die 2.Hälfte des 8 Jh.v.Chr. gehört, besitzt ein fülliges Gesicht, der Hals ist angegeben, die Körperproportionen nähern sich dem natürlichen Vorbild und die Körperformen sind gerundet. Bei einer Figur auf einem Bronzegefäß aus Hasanlu⁵⁶, das in die 1. Hälfte des 7. Jhs.v.Chr. gehört, sind die Körperformen deutlich ausgeprägt und abgerundet. Noch entwickelter ist schließlich eine Bronzestatue aus Luristan⁵⁷, deren Gesicht gerundet ist und an Volumen gewonnen hat, und deren Mund vor allem nicht mehr ausgehöhlt ist, sondern durch Lippen wiedergegeben ist; sie gehört bereits in die Zeit um 600 v.Chr. Alle diese Eigenschaften weist unsere Figur noch nicht auf; sie kann daher nicht später als in der 1. Hälfte des 8 Jhs.v.Chr. entstanden sein.

Unsere Figur läßt sich am besten in die 1. Hälfte des 8. Jhs.v.Chr. einordnen. Dieser Datierungsvorschlag wird durch eine aus Luristan stammende, in diese Zeit gehörende Standarte in Form eines Dämonenkopfes nahegelegt⁵⁸. Bei diesem sind als fortschrittliche Eigenschaften zwar die Lippen dargestellt, doch gibt es außer diesem Zug, wenn man den ausgehöhlten Mund unserer Statue betrachtet, keine wesentlichen Unterschiede. Der Dämonenkopf ist wegen der Angabe der

---

53) Zwar sind die Bronzebleche von Tasyürek in die Jahre 650-585 v.Chr. datiert worden [O.A. Tasyürek, *Bulleten* 42, 1978, 216], doch muß ihr Datum etwas hinaufgerückt werden, da das hier zu beobachtende Rosettenmotiv schon bei einer luristanischen Bronze auftaucht, die von Erzen in die Zeit vom 8.-7. Jh.v.Chr. datiert worden ist [A. Erzen, a.O., 210]. Die obere zeitliche Grenze ist, wie Tasyürek schon gesagt hat, um 750 v.Chr. (A. Erzen, a.O., 20). Dieses frühe Datum wird auch von Kellner gestützt [H.-J. Kellner, *Türk Tarih Kongresi IX* (1986), 134].

54) M.N. von Loon, *Urartian Art* (1966), Taf. 29.

55) R. Ghirschmann, *Iran* (1964), 21 Abb. 20, 9.-8. Jhr.v.Chr.

56) E. Akurgal, *Urartäische und akiranische Kunstzentren* (1968), Taf.42.

57) A. Perrot, *Assur* (1961), Abb. 147.

58) E. Porada, *Alt-Iran* (1979), Abb.59, 9.-8. Jhr.v.Chr.

Lippen möglicherweise ein wenig jünger als unsere Statuette. Abgesehen von diesem Unterschied sind Übereinstimmungen wie das spitze Kinn, der Übergang vom Kopf zum Körper ohne Angabe des Halses und die primitiven Arme nur ein paar von mehreren. Dieser Datierungsvorschlag deckt sich auch mit der Chronologie der geometrischen Kunst Griechenlands⁵⁹.

Als Ergebnis läßt sich festhalten, daß die Statuette in Erzurum unter dem Einfluß der Kunst Luristans von urartäischen Künstlern angefertigt wurde, und daß sie in der 1. Hälfte des 8. Jh.v.Chr. entstanden ist. Obwohl die Entdeckung der Urartäer schon mehr als 100 Jahre zurückliegt⁶⁰, weiß man heute nicht besonders viel über ihre Kunst. Doch sowohl wissenschaftliche Ausgrabungen als auch Plünderungen der Schatzgräber führten dazu, daß sich die Anzahl von wertvollen urartäischen Kunstgegenständen vergrößerte und sich so unsere Kenntnisse über die Kunst der Urartäer von Tag zu Tag erweitern.

...

---

59) Als Vergleich s. die Beispiele aus der 2. Hälfte 8. Jhs. K. Kunze, *Neue Meisterwerke griechischer Kunst aus Olympia* (1948), 10 Abb.14-15; F. Matz, *Geschichte der griechischen Kunst* (1950), 74 ff. Taf. 24.a; N.Himmelmann, *Bemerkungen zur geometrischen Plastik* (1964), 7 ff. Abb. 14-17, 18-19.

60) Für ausführliche Informationen, siehe V. Sevin- O. Belli, *Anadolu Araş.* IV-V, 1976-1977, 367 ff.

ABBILDUNGSNACHWEIS

- 1- Bronzestatuette aus Erzurum, verschollen. Photo, Verf.
- 2- Bronzestatuette aus Erzurum, Rückansicht. Photo, Verf.
- 3- Bronzestatuette aus Erzurum, rechtes Profil. Photo, Verf.
- 4- Bronzestatuette aus Erzurum, Dreiviertelansicht. Photo, Verf.
- 5- Bronzestatuette aus Erzurum, linkes Profil. Photo, Verf.
- 6- Bronzestatuette aus Erzurum, Detail des Kopfes. Photo, Verf.
- 7-Terrakottastatuette aus Adilcevaz, Archäologisches Museum Erzurum (Zeichnung Nurettin Arslan).
- 8- Votivblech aus Gylimli. Nach O.A. Taşyürek, **Belleten** 42, 1978, Abb.27.
- 9- Votivblech aus Gylimli. Nach O.A. Taşyürek, **Belleten** 42, 1978, Abb.28.
- 10-Bronzestatuette aus Luristan. Nach A.Perrot, **Assur**, 1961, Abb.147.
- 11-Tonfragment mit Reliefkopf. Nach, R. Ghirshman, **Iran**, 1964, Abb.2

Abb.

Abb.

Abb.3

Abb.

Abb.

Abb.

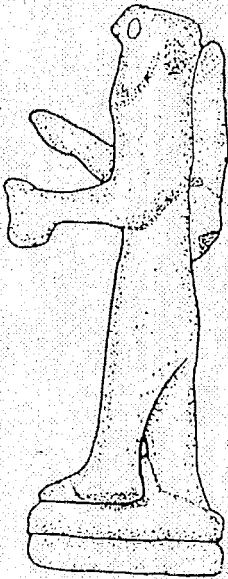

Abb.7

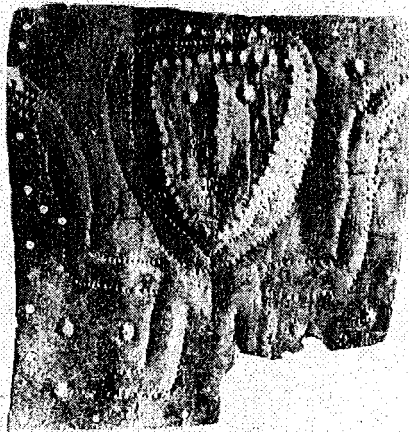

Abb.

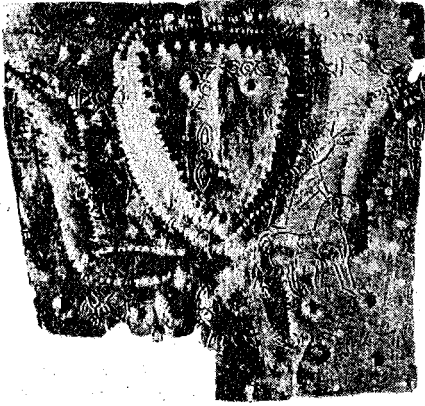

Abb.

Abb.10

Abb.11

4

A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU'DE SANATÇI BİR ROMAN KAHRAMANI: RESSAM ELSTIR

Prof. Dr. Muharrem Şen * □

Tristan'dan **La Jalousie**'nin isimsiz Anlatıcısına gelene kadar roman kahramanlarının kimlik yapısında çok büyük değişiklikler olmuştur. 12. yüzyılda Tristan adını okuyucusunun kafasına kılıcıyla nakşederken, **La Jalousie**'de Anlatıcı kahramanlık sıfatını kendini okuyucusundan saklama becerisinde bulmuştur. Yüzyıllarca serüven peşinde koşan roman kahramanları 19. yüzyılın ortalarında kendilerinin de inanmadıkları inanılmaz maceralara sırt çevirmişler ve 20. yüzyılın başlarından itibaren de kahramanlık sıfatlarını terketmeye başlamışlar, romanın diğer kişileryle hemen hemen eş değerde olmuşlardır.

Bu önemli değişimde Marcel Proust'un payı oldukça büyüktür. Proust **A la Recherche du Temps perdu** (Kayıp Zamanın İzinde) adlı tek bir romanıyla ¹ 20. yüzyılın ilk yarısında, alışlagelmiş roman tekniklerini yerle bir ederek, edebiyat tarihinde yankılan hâlâ devam eden bir devrim yaratır. Romanesk unsurlardan büyük ölçüde arınmış olan **A la**

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Selim İleri **A la Recherche du Temps perdu**'nün ikinci bölümü olan **A l'Ombre des jeunes Filles en fleurs** (Genç Kızların Gölgesinde)'nin Roza Hakmen tarafından Türkçeye çevirisi konusunda yazdığı yazıda Proust'un romanından "Irmak romanı", "romanlar dizisi" olarak söz ediyor (Cumhuriyet, 2 ocak 1997). Ancak Proust'un romanı ne bir "Irmak romanı"dır, ne de bir "romanlar dizisi"dir. **A la Recherche du Temps perdu** yedi ayrı başlık altında veya yedi bölüm halinde yayınlanmış tek bir romandır.

Recherche du Temps perdu'de artık klasik anlamda roman kahramanı olarak nitelendirebileceğimiz, serüvenleriyle veya olağanüstü özellikleriyle okuyucunun nefesini kesen, onu kendisine tutsak eden, taklit edilecek veya kaçınılacak bir model olabilecek bir tek kişi bile bulamayız. Proust'un romanındaki kişiler, bize yabancı olan kişiler değil, içinde yaşadığımız dünyada sık sık karşılaştığımız tanıdık kişilerdir. Bu büyük romancı bizi sahte bir dünyadan uzaklaştırarak gerçek bir dünya ile tanıştırmak ister.

Bugünkü roman anlayışının oluşmasında Proust'un etkisi büyük olmuştur ancak **A la Recherche du Temps perdu** ile roman sanatında yeni bir sayfa açan Proust'un da kendi roman sanatını oluştururken birçok yazarın, özellikle de bir anıt roman olan **La Comédie humaine** (İnsanlık Güldürüsü)'nün yazarı Balzac'ın etkisi altında kaldığını unutmamak gerekir. Proust bu etkinin bilincinde olsa gerek ki, bir sanat eserini kendinden önceki veya sonraki sanat eserlerinden ayrı olacağını düşünerek soyutlarının yanlış olacağını göstermek ve kendisi ile kendisinden önceki yazarlar arasında yapılabilecek veya yapılmış benzetmeleri cevaplamak için, "Poussin'in eserinde Turner'den parçalar, Montesquieu'nün eserinde Flaubert'in bir tümcesi vardır"² demek gerektiğini duymuştur. Gerçekten de bir sanatçının sanatının öncesinin olmadığını veya hiçbir etki altında kalmaksızın tek başına oluştuğunu düşünmek son derece yanlıştır. Aynı şekilde Proust'da Balzac'ın, Flaubert'in, Baudelaire'in veya bir başka yazarın, Robbe-Grillet'de Proust'un etkisi olduğu, hatta Proust'un ısrarla üzerinde durduğu realitenin öznelliği konusunun Montaigne'e, yani XVI. yüzyıla kadar geri götürülebileceğini söylememek de yanlış olur³.

Balzac'a göre içinde yaşadığımız dünya birbirinden ayıramayacağımız bir ilişkiler dünyasıdır. Evrende "yalnız hiçbir şey yoktur, her şey birbirine bağlıdır"⁴. Yüze yakın romanını **La Comédie humaine** başlığı altında

² **A la Recherche du Temps perdu, Sodome et Gomorrah, Pléiade II, s. 816**

³ Montaigne 1580'de yazdığı **Denemeler**'yle bize Nathalie Sarraute'un **Şüphe Çağı**'nı (**L'Ere du Soupçon**) haber vermektedir. **Denemeler**'inde gerçeğin öznel olduğunu bu nedenle mutlak gerçeğe ulaşamayacağını savunur.

⁴ Balzac, **Le Catéchisme social**, alıntı Madeleine FARCEAUD tarafından yapılmıştır, Balzac et La Recherche de l'Absolu, Paris, Hachette, 1968, s. 458.

birleştirerek tek bir roman haline getirmesinin nedeni de budur. Dünya Evrende bir "tür" dür⁵, İnsan da dünyanın yalnızca bir parçası⁶. O halde gerçek hem tekdir, hem de çok. İşte bu nedenledir ki aynı gerçeğin ifadesi için onlarca roman yazmış Balzac. **A la Recherche du Temps perdu**'nün genel yapısı düşünöldüğünde, Proust da aslında Balzac'dan farklı bir şey yapmamış. Onun da eseri "bir blok"tur ve bu blokun içerisindeki bölümler, en küçük parça bütüne sıkı sıkıya bağılı olduğı gibi, kendi aralarında da sıkı bir ilişki içerisinde⁷. "Leibnitz'in monadlarının Evreni yansıttığı gibi **A la Recherche du Temps perdu**'deki her parça da bütünü yansıtan bir mikrokozmu"dur⁸.

Proust'un romanında bir ressam olarak karşımıza çıkan Elstir de romandaki "mikrokozmu"lardan biridir. Proust olaylara sanatçıların da penceresinden bakmak istemiş, romanında gerçek veya kendisinin yarattığı birçok sanatçıya yer vermiştir. Bunu yaparak sanatla yaşamı, sanatla sanat ve sanatla kendi romanı arasındaki sıkı ilişkiyi Balzac'ın evrende her şeyin bir ilişkiler dünyası içinde olduğı prensibini savunmak istercesine göstermeye çalışmıştır.

A la Recherche du Temps perdu'de en çok üç sanat dalı üzerinde durulmaktadır; bunlar edebiyat, müzik ve resimdir. Gerek roman, gerek müzik ve gerekse resim sanatı birlik ve çokluk anlayışı içerisinde, yani aralarındaki ilişkiler unutulmadan çoğul bakış açısı yöntemiyle, birçok edebiyatçı, birçok müzisyen ve birçok ressamın penceresinden sergilenmiş, yine bu sanatları temsil eden sanatçılar da ayrı yöntemle okuyucuya sunulmuştur. Bir örnek vermek gerekirse Balzac ele alınırken, yalnızca Anlatıcının bakış açısına değil, Swann'ın, Mme de Villeparisis'nin, Saint-Loup'nun, Gilberte'in, Charlus'ün, Brichot'nun ve Guermantes'ların da bakış açıları bütünden ayrılmaksızın sergilenecektir. Bu diğer sanatçılar için de,

5 Marc EIGELDINGER, **La Philosophie de l'Art chez Balzac**, Pierre Cailler, Genève, 1957, s. 105.

6 Pierre LAUBRIET, **L'Intelligence de l'Art chez Balzac**, Paris, Didier, 1961, s. 53.

7 Bernard de FALLOIS, **Univers de Proust**, Le Point, 1959, s. 8.; Georges CATAULI, **Proust**, Editions universitaires, Paris 1958, s. 82.

8 Claude-Edmond MAGNY, **Histoire du roman français depuis 1918**, Seuil, 1950, s. 154.

dolayısıyla Elstir için de böyledir. Böylece bir kuş cennetinde değişik türden kuşların aynı mekan içerisinde, aynı amaçla, oradan oraya uçuşarak mükemmel bir birlik, mükemmel bir görüntü oluşturdukları gibi, **A la Recherche du Temps perdu**'de de değişik sanatlar, değişik sanatçılar ve değişik bakış açıları oradan oraya uçuşarak mükemmel bir kompozisyon oluşturmaktadırlar.

A la Recherche du Temps perdu'de her üç sanat dalı da ele alınırken gerçek sanatçıların yanında onları simgeleyen veya onların birer sentezi olan hayali birer sanatçı yaratılmıştır. Edebiyatçıları Bergotte, müzisyenleri Vinteuil ve ressamları da Elstir temsil etmektedir. Aslında gerçek sanatçılardan daha önemli bir yer tutan bu üç hayali sanatçının hepsi de soyadları ile karşımıza çıkarlar. Bu sanatçıların yalnızca soyadları ile anılmaları şüphesiz diğer büyük sanatçılarla eşdeğerde olduklarını göstermek içindir. Bu üç sanatçı yalnızca kendi sanat dallarının birer temsilcisi değil, aynı zamanda bizzat Proust'un da sözcülüğünü yapmaları bakımından önemlidirler. **A la Recherche du Temps perdu**'nün Anlatıcısının hayranlığını gizlemediği ressam Elstir de, Proust'un sanatını genel çizgileriyle göstermesi bakımından önemle üzerinde durulması gereken biridir.

Elstir karşımıza önce Monsieur Biche adıyla çıkar⁹. Elstir olarak anılması ise Anlatıcı tarafından önemli bir ressam olarak gösterilmesiyle başlar. Proust ona en fazla yeri **A l'Ombre des jeunes Filles en fleurs (Genç Kızların Gölgesinde)** de ayırır. Elstir Proust'un romanındaki kişilerden biridir, ancak klasik roman kişilerine benzemez. Tematik hiçbir konunun sürükleyicisi değildir. Onun etrafında hiçbir olay oluşmaz. Romanda yalnızca düşünceleriyle ve tablolarıyla var olan, fiziksel ve ahlâkî hiçbir özelliği bulunmayan, hiçbir olayın kahramanı olmayan Elstir "teorik bir kişi"dir¹⁰.

⁹ **A la Recherche du Temps perdu, Du Côté de chez Swann, Pléiade I, s. 199.**

¹⁰ Juliette MONNIN-HORNUNG, **Proust et la Peinture**, Droz et Giard, Paris 1951, s. 25.

A la Recherche du Temps perdu'de önce Monsieur Biche adıyla tanıdığımız, Verdurin'lerin Monsieur Tiche¹¹ adını verdikleri Elstir'in karşımıza ilk çıkışta söyledikleri oldukça anlamlıdır. O önce bize bir çöpçatan, kadın ve erkek arasındaki, hatta kadınlar arasındaki duygusal ilişkilere yardımcı olmayı seven bir kişi olarak tanıtılır. Doktor Cottard'ın kulağına fısıldadığı, "evlilik yaptırmak kadar hiçbir şey beni mutlu etmiyor; bu konuda daha önceleri çok başarılı oldum, hatta kadınlar arasındaki ilişkilerde bile!"¹² sözleri Elstir'in yalnızca kendi kişiliğini değil, aynı zamanda onun sanatının özünü açığa vurur. Daha sonraları **A la Recherche du Temps perdu'nün** Anlatıcısı ile birlikte onu ve resimlerini tanıdıkça Cottard'un kulağına fısıldadığı bu sözlerin saf bir şekilde söylenilmiş sözler olmadığını görürüz.

A la Recherche du Temps perdu'nün genel yapısı ve Proust'un sanat anlayışı genel çizgileriyle ele alındığında Elstir'in sanat anlayışı ile aynı çizgide olduğu görülür. Elstir aslında Proust'un sözcüsünden başka bir şey değildir. Proust da Elstir gibi her konuda birleştirmelerden, kadınlar arasında olsa bile, hoşlanmaktadır. Mille Vinteuil'ün Albertine ile olan ilişkisi, Charlus'ün ilişkileri, Swanlar'ın yakası ile Guermantes'ların yakasının birleştirilmesi, müzik, resim ve edebiyat arasında ilişki kurulması buna birkaç örnektir. Elstir ile ilgili her nokta bize Proust'u anlatmaktadır. Ölen bir ressamın resmi konusunda tartışmalar yapılırken Elstir: "Ama nerde! Neyle yapıldığı söylenemezdi, kolayla mı, yakutla mı, sabunla mı, tunçla mı, güneşle mi, yoksa çocuk pisiyle mi..." diyor ve şöyle devam ediyor: "Hiç yoktan yapılmış gibi". "Ronde'da, Régentes'da olduğu gibi, bunda da işin sırrına ermenin imkânı yok, hüner bakımından Rembrandt'tan da, Hals'dan da ileri. Her şey var, evet, yemin ederim size". "Güzel kokuyor, başımıza vuruyor, soluğunuzu kesiyor, gıdıkıyor". "Neyle yapıldığını anlayabilirsen anla. Bir büyü, bir hile, bir mucize...."¹³.

Proust hakkında yazılıp-çizilenlere bir göz atarsak, Proust'un Elstir'e bu sözleri niçin söylettiğini çok iyi anlarız. Proust yazdığı romanın daha

11 **A la Recherche du Temps perdu, Sodome et Gomorrhe, Pléiade II, s. 938.**

12 **Aynı eser, Du Côté de chez Swann, Pléiade I, s. 202.**

13 **Aynı eser, Du Côté de chez Swann, Pléiade I, s. 254 (Çeviri: Tahsin YÜCEL tarafından yapılmıştır; Swann'ın Aşkı, Varlık Yayınları, 1964, s. 78).**

önce yazılanlardan çok farklı olduğunu ve kendisi için daha önce söylenenleri göz önünde bulundurarak, romanı ile ilgili söylenecekleri, yapılacak eleştirileri önceden görmüş olacak ki, Gallimard'ın müdürlüğünü yapan Gide'in eserinin birinci cildi olan **Du Côté de chez Swann**'ı okumaya bile yanaşmayacağını¹⁴, eserinin "sinir sistemi bozulmuş, hastalıklı küçük bir çocuğun monografisi" olarak görüleceğini¹⁵ önceden sezmiş olacak ki, daha eserinin ilk bölümü olan **Du Côté de chez Swann**'da Elstir vasıtasıyla kendini savunma gereksinimi duyar.

Gerçekten de hiçbir şeye benzemeyen, neyle yapıldığı, nasıl yapıldığı anlaşılamayan, yazarının dahi ne olduğuna zor karar verebildiği¹⁶ daha önceki romanlara hiç mi hiç benzemeyen bu karmaşık roman, daha öncekilerden ileri. Fransız edebiyatında bir anıt eser olarak nitelendirilen, Proust'un da hiçbir zaman etkisinden kurtulamayacağı Balzac'ın **La Comédie humaine**'ninden de ileri. Hiçbir şey yokmuş gibi görünen bu romanda her şey var; müzik var, şiir var, resim var, sanılandan çok şey var.

Elstir'in bir hayranı olan **A la Recherche du Temps perdu**'nün Anlatıcısının Elstir'in tabloları hakkında söyledikleri ve Elstir'in resim hakkındaki görüşleri Proust'un sanatının genel çizgilerini oluşturur¹⁷. Elstir'in en önemli yönü tablolarına bildiğini değil gördüğünü aktarmasıdır; onun büyüklüğü de bu özelliğinden ileri gelmektedir. Ancak söz konusu olan görülenin olduğu gibi kopye edilmesi değildir. Önemli olan ressamın bakışıdır, yani nasıl gördüğüdür, onun sübjektif bakışıdır. Anlatıcı Marcel'in bir "şaheser" olarak gördüğü Elstir'in bot şeklindeki turp tablosu¹⁸ böyle bir sübjektif bakışın ürünüdür. Bu tabloda Alstir turp ile bot arasındaki ilişkiyi

14 Bkz. Céleste ALBARET, **Monsieur Proust, souvenirs recueillis par Georges Belmont**, Robert Laffont, Paris 1974, s. 339..

15 J. Madeleine'nin Fasquelle basımevi için hazırladığı rapor; ilk defa Henri Bonnet tarafından 8 aralık 1966 tarihli le Figaro littéraire'de yayınlanmıştır; Bk. J.-Y. Tadié, **Lectures de Proust**, Paris, Armand Colin, 1971, s. 10.

16 Louis de Robert, **Comment débiter Marcel Proust**, Paris, Flammarion, 1925, s. 20.

17 Bk. Georges CATTALI, **Adı geçen eser**, s. 22.

18 **A la Recherche du Temps perdu, Le Côté de Guermantes**, Pléiade II, s. 223.

gömmüş, turpu algıladığı şekilde, iç dünyasında oluşan sentezli olduğu gibi tablosuna resmetmiş, resmini şilrselleştirmiştir.

Bu tür birleştirmeler Elstir'in bütün tablolarında görülür. Elstir deniz tablosunda gökyüzü ile denizi yine algıladığı, gördüğü şekilde birleştirmiş, gökyüzü ile deniz arasındaki sınırı kaldırmıştır¹⁹. Bir başka tabloda da bu defa denizle kara arasındaki sınırı yok etmiştir. Bu tabloda ".... deniz ortasındaki bir gemi (...) sanki kentlin ortasında dolaşiyor gibidir; kayalıklarda karides toplayan kadınlarsa sanki (...) kayık ve dalgalarla kuşatılmış bir deniz mağarasının içinde dirler"²⁰. Elstir'in resminde "kent için deniz terimlerini, deniz için de kent terimlerini"²¹ kullanmasına hayran olan Anlatıcı Elstir'den herşeyden önce bakmasını, görmesini öğrenmiştir. Aynı Elstir gibi, bildiğini değil de gördüğünü nakletme yanlısı olan Proust 19. yüzyılın gerçekçilik anlayışına karşıdır. Çünkü ona göre realist edebiyat yalnızca dış görünüşü aynı şekilde ele almakla yetinmekte, "gerçekliğin en önemli yanı" olan "sübjektif özünü" bir kenara itmektedir²². Proust, sübjektif bakıştan yoksun kupkuru bir dış görünüm tasvirine karşıdır. Bu bakımdan Flaubert'in üslubunu Balzac'inkine tercih eder, çünkü onun üslubunda şilrsellik vardır. Her ne kadar Balzac'ın birçok parçası hayranlık uyandıracak kadar güzelse de, genelde Balzac "esinlemek" yerine açıklamayı tercih eder²³ "Hiçbir şeyi saklamaz her şeyi söyler"²⁴.

Birçok noktada Balzac'la aynı görüşü paylaşan ve aynı roman tekniklerini uygulayan Proust burada Balzac'dan ayrılıyor. Gerçekten de Balzac'ın romanlarında araya girerek uzun uzun açıklamalar, yorumlar yapma gereğini duyması Proust'un roman sanatına ters düşer. Çünkü romancının araya girerek açıklamalar yapması, sınır kabul etmeyen realitenin sınırlarını belirlemesi demektir. Oysa Proust'a göre realite sübjektiftir, yani değişkendir.

19 Aynı eser, *A l'Ombre des jeunes filles en fleurs*, Pléiade I, s. 836.

20 Aynı

21 Aynı

22 René de CHANTAL, *Marcel Proust critique littérale*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal, 1967, s. 300.

23 Aynı eser, s. 367.

24 Aynı eser, s. 369; *Contre Sainte-Beuve*, Pléiade, s. 269-279.

"Dünya hepimiz için gerçektir, ama herbirimiz için farklıdır (...) bir tane değil, her sabah uyanan beyinler ve göz bebekleri kadar milyonlarca dünya vardır"²⁵. Ona göre yeni manzaralar bulmak için Mars'a, Venüs'e gitmeye gerek yok. "Tek gerçek seyahat, tek gençlik kaynağı, yeni manzaralara doğru koşmak değil, fakat başka gözlere sahip olmak, dünyayı bir başkasının, yüz başkasının gözüyle görmek, onlardan her birinin gördüğü, onların her birinin sahip olduğu yüz dünyayı görmektir; ve bunu bir Elstir, bir Vinteuil ve bunlar gibi daha başkalarıyla yapabilir, gerçekten yıldızlardan yıldızlara uçabiliriz"²⁶. Gerçeğe ulaşabilmek için bir tek göz, yani bir tek bakış açısı yeterli değildir; bunun için Proust "Monet'nin elli katedrali veya kırk nilüferi gibi (...) aynı konuyu farklı ışıklar altında yirmi defa ele almak"²⁷ istemiştir.

Proust'un bütün bu düşünceleri aslında Balzac'da da vardır. O da aynı konuyu yirmi defa ele almak istediği içindir ki Vautrin'i *La Comédie humaine*'i oluşturan birçok romanda karşımıza çıkarır. Proust gibi onun için de "sanatın görevi doğayı kopye etmek değil, yansıtmaktır"²⁸. Proust'un "bakış" veya "görüş" diye adlandırdığı algılamayı Balzac çok daha güzel ve net bir şekilde "ikinci görüş" olarak adlandırır ve yazının bu "ikinci görüş" ifade etmesi gerektiğini defalarca vurgular. Balzac'ın bu "ikinci görüş yeteneğini" "sanatçılara" özellikle de "ressamlara" vermesi²⁹, her ne kadar Proust Balzac'ın gereksiz açıklamalarına karşı çıksa da, iki romancının arasındaki yakınlığı göstermesi bakımından çok ilginçtir. Proust aslında bu benzerliğin farkındadır. Bunun için Balzac'ı üslubu konusunda eleştirirken ihtiyatlı davranmakta ve eleştirilerine sınır koymaktadır. Üslubunu bazı yönlerden organize olmamış bir stil olarak değerlendirip metaforlarını (Eğretileme) basit bulsa da, bir başka yerde, Balzac'ın romanındaki "kişilerin dilini nesnelleştirmeye çalışmadığını veya onu nesnelleştirse de bu dilin

25 Aynı eser, *La Prisonnière*, Pléiade III, s. 191.

26 Aynı eser, s. 258.

27 Bk. Georges CATTAIL, Aynı eser, s. 95.

28 Balzac, *le Chef d'Oeuvre Inconnu*, Pléiade, IX, s. 294 (Alain André Allemand tarafından yaOpılmıştır; *Unité et Structure de l'Univers balzacien*, Paris, Pion, 1965, s. 198.

29 Olivier BONNARD, *La Peinture dans la Création balzacienne, Invention et Vision Picturales de La Maison du Chat -qui- pelote au père Goriot*, Droz, Genève, 1969, s. 71.

öznel yanını her an göstermekten kendini alamadığını³⁰ söyleyerek daha önceki sert eleştirilerini yumuşatmaya çalışır.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki Proust'un romanında, Proust'un sanatında şiirle özgü bir bakış tarzının önemli bir yeri vardır. Bu da eğretilemedir. Proust'un sanatçıda aradığı bakış şekli veya Balzac'ın ressamlarına verdiği "ikinci görüş yeteneği", yani şiirsellik Elstir'in resimlerinde fazlasıyla vardır. Elstir bildiğini değil gördüğünü resmetmektedir, ancak bu bir ayna yansıtması değildir. Onun tablolarında bizzat kendisi de vardır, yani resimlerine reallitenin "subjektif özünü" yansıtmasını bilmiştir. Elstir'in resimlerinde gerçekleştirdiği başkalaşımı (métamorphose), şiirde eğretileme (métaphore) denilen şeyin ta kendisidir. "Eğer Allah Baba varlıktan isim vererek yaratıyorsa, Elstir onları isimlerini kaldırarak veya onlara başka isim vererek, onları yeniden yaratmıştır"³¹.

Elstir'e göre önemli olan "ressamın bakışları"³² dir; çünkü her şey bu bakışlardadır. Tıpkı turpu turp olarak değil de, bot olarak görüp bot şeklinde resmetmesi gibi. Proust'a göre "deha yansıtılmış manzaranın asıl kalitesinde değil, yansıtma gücündedir". **A la Recherche du Temps perdu**'nün Anlatıcısının Elstir'in tablolarında tespit ettiği bu iki formül Proust'un estetiğinin özünü oluşturur. "Realizm yanlıları sanatın amacının gerçeği olduğu gibi yansıtma olduğunu savunurken, Proust aksine sanatçının, kendi dünya görüşüne ve estetiğine uygun kılabilmek için, gerçeği değiştirme yetkisine sahip olduğu görüşündedir"³³. O halde sanatçı en çirkin şeyleri bile güzele dönüştürebilir. Aynı şekilde gökyüzü ile deniz, denizle kara arasındaki sınırları kaldıran ve basit bir turpu bota dönüştürerek hayranlık uyandıran Elstir, güzellik ve çirkinlik arasındaki sınırları yok ederek bu kavramlara yeni boyutlar getiriyor. Anlatıcı "yazacağı eserin planını yaparken, Elstir'in 'en bayağı şeylerin bile güzel yanlarının olabileceği' konusundaki dersini unutmamıştır. Bu şekilde **A la Recherche du Temps**

30 Contre-Saint Beuve, s. 272.

31 **A la Recherche du Temps perdu**, *A l'Ombre des Jeunes filles en fleurs*, Pléiade I, s. 835.

32 René de CHANTAL, *A.g.e.*, s. 225.

33 Aynı.

perdu'nün başlarında önemli bir bölüm Anlatıcısının kırsal kesimdeki yaşantısına ayrılmıştır. Proust Léonie halasının eski evininin cazibesini sergilemekten ve küçük Combray köyünü aşkla tasvir etmekten zevk duymuştur³⁴. En bayağı şeylerin Elstir'in fırçası altında güzelleştiği gibi, Proust'un romanında çirkinlikler güzelleşmiş, basit şeyler önem kazanmıştır.

Elstir'in tablolarındaki başkalaşım, yapmacık sahte bir başkalaşım değildir. Bu değişimler aslında gerçeğin bizzat kendisidir. Bunu göstermek isteyen Anlatıcı, Elstir'in tabloları ile gerçek yaşam arasındaki benzerlikleri, kendi deneyimlerinden örnekler vererek göstermeye çalışır. Anlatıcı **A l'Ombre des Jeunes Filles en Fleurs**'de "bazı zamanlar Balbec'deki otele kalırken sabah Françoise ışığın içeri girmesine engel olan perdeleri açtığına; ve akşam Saint-Loup ile dışarı çıkacağı zamanı beklerken güneş ışığının etkisiyle denizin daha karanlık olan bir bölgesini uzak olarak algıladığım veya onun mavimsi ve belirsiz bir kısmını denize mi yoksa gökyüzüne mi ait olduğunu bilmeksizin zevkle seyrettiğim anlar oluyordu" diyor ve hemen Elstir'in resimleriyle bu manzara arasında bir paralellik kurarak, onun resimlerinin de şiirsel bir şekilde bu ender anlardan oluştuğunu ilave ediyor³⁵. Yine bir başka yerde Anlatıcı, Brichot'nun "gerçekte nehirden çok uzakta olan kilisenin oklannın, bir yandan bakılınca", "nehirle yanyanaymış" gibi görüldüğünü belirtmesi üzerine, bu gibi görüntüleri "Elstir'in çok sevdiğini" ve onun buna benzer birçok çalışması olduğunu söylüyor³⁶. **Le Côté de Guermantes**'de Anlatıcı güneşin batışında gökyüzünü seyrederken; güneşin o solgun kızılığını Elstir'in Rivebelle'deki restorandaki tablosunda gördüğü güneşe benzetir³⁷. Elstir'in çıplak kadın resimlerindeki genç kuzlardan biri Albertine'i anımsatır. Albertine'i yatağında uzanmış şekilde görünce de bu defa Elstir'in tabloları gözünün

34 Aynı eser, s. 241.

35 **A la Recherche du Temps perdu, A l'Ombre des Jeunes Filles en fleurs**, Pléiade I, s. 835.

36 Aynı eser, **Sodome et Gomorrhe**, Pléiade II, s. 938.

37 Aynı eser, Pléiade II, s. 116.

önüne gelir³⁸. "Ritz'deki dondurmaların tepeleri Rose tepesini andırır"; dondurma limonlu olunca da Elstir'in bir tablosundaki bir dağa benzer"³⁹.

"Dünyanın bir defa değil, her orijinal sanatçının ortaya çıkışı kadar (yeniden) yaratıldığını"⁴⁰ söyleyen Proust sanatçının eseri ile gerçek yaşam arasında karşılaştırmalar yapıp benzerlikler kurarken yalnızca Elstir'den değil diğer gerçek ressamardan da örnekler veriyor. Proust, Swann'ın Odette ile Botticelli'nin Sixtine kilisesinde bulunan Jéthro'nun kızı Zéphora freski arasında gördüğü benzerlik üzerinde uzun uzun durur⁴¹. Swann bu "Floransa şaheserini sırf Odette'i andırdığı için" sever ve "bu benzerlik Odette'i de güzelleştirir, onu daha değerli" yapar. Swann "Jéthro'nun kızının bir kopyasını, Odette'in fotoğrafıymış gibi, çalışma masasının üzerine koyarak"⁴² Odette'i hayalinde canlandırır.

Yine Swann Bellini'nin Fatih Sultan Mehmet portresi ile Bloch arasında benzerlik kurar. Swann'a göre Bloch Fatih Sultan Mehmet'le aynı "çarpık kaşlara", aynı "eğik burna", aynı "çıkık elmacık kemiklerine" sahiptir; Bloch'un "çenesinde bir de sakalı olsa, aynı kişi olacaktır"⁴³. Buna benzer örnekleri çoğaltabiliriz. Ancak her durumda, *A la Recherche du Temps perdu*'de en fazla üzerinde durulan gerçek ressamlar değil, Elstir'dir. Onun tabloları resim sanatının bir sentezi, kendisi de ressamların temsilcisidir. Anlatıcıya bakma sanatını öğretirken, ona bir "far"⁴⁴ görevi yapan Elstir'i oluşturmuş için şüphesiz Proust birçok ressamdan etkilenmiştir.

Proust'un Elstir konusunda hangi ressamlardan etkilendiği, Elstir'in hangi ressamların birleşimi olduğu birçok araştırmacıya konu olmuştur. Bu konuda en kapsamlı araştırmalardan birini yapan Juliette Monnin-Homung'a göre Proust Elstir konusunda farklı karakterde birçok ressamdan

38 Aynı eser, *La Fugitive*, Pléiade III, s. 527.

39 Aynı eser, s. 130.

40 Aynı eser, *Le Côté de Guermantes*, Pléiade II, s. 327.

41 Aynı eser, *Du Côté de chez Swann*, Pléiade I, s. 222-223.

42 Aynı eser, s. 224-225

43 Aynı eser, s. 97

44 Jean-Yves Tadié, *Proust et le Roman*, Gallimard, Paris 1971, s. 212.

yararlanmıştı. Turner, Renoir, Degas, Helleu, Monet, Manet, Gustave Moreau, Whistler, Beughele bu ressamardan birkaçıdır⁴⁵. Bütün bu ressamlar ona Elstir gibi bir tek şey öğretmişlerdir: "Bakmasını"⁴⁶. Kimine göre de Elstir aşağı yukarı Nistler'in bir anagramıdır⁴⁷. Ancak Elstir için şu veya bu ressamdır demek son derece yanlış olur. Ancak Elstir'in tek bir ressamın kopyası olduğunu düşünmek doğru değildir.

Elstir'in denizle gökyüzü arasındaki sınırı kaldırması gibi Proust da romanında sanatçılar arasındaki sınırı kaldırmıştır. Bu bakımdan Elstir'in oluşmasında edebiyatçıların da rolü olduğunu düşünmek pek yanlış olmaz. Proust'un romanında Elstir, Mme de Sévigné ve Dostoïvsky arasında paralellik kurması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Anlatıcıya göre Mme de Sévigné aynı Elstir gibi "bize nesnelere, önce nedenleriyle açıklamak yerine, algıladığımız şekilde sunar"⁴⁸; Dostoïevsky de aynı Elstir ve Mme de Sévigné gibi eserlerinde nedenleri değil sonuçları ele alacaktır⁴⁹. Her ne kadar **A la Recherche du Temps perdu**'de Rimbaud'nun sanatına yer verilmesinde de, empresyonist sanatı temsil ettiğini söyleyebileceğimiz⁵⁰ Elstir'in tabloları ile Rimbaud'nun **Marine** adlı şiiri karşılaştırılırsa her iki sanatçının eserleri arasında şaşırtıcı bir benzerlik görülür. Rimbaud da **Marine** adlı şiirinde aynı Elstir'in tablosunda olduğu gibi denizle gökyüzü arasındaki sınırı kaldırmakta, bildiğini değil de algıladığını mısralarına dökmektedir⁵¹.

Elstir konusunda sık sık sözü edilen bir başka önemli isim de ünlü İngiliz sanat eleştirmeni Ruskin'dir. 1952 yılında Jean Santeuil'ün ortaya çıkmasıyla Proust'un sanatının oluşmasında Ruskin'in önemli bir payı olduğu anlaşılmıştır. John Ruskin'i **La Bible d'Aimons** ve **Sésame et Les Lys**'i İngilizceden Fransızcaya çevirdikten sonra tanıyan Proust, sanatın

45 Juliette Monnin-Hornung, *A.g.e.*, s. 101.

46 Aynı eser, s. 211.

47 Pierre-Louis REY, *Le Roman*, s. 63.

48 **A la Recherche du Temps perdu**, *A l'Ombre des Jeunes Filles en fleurs*, Piéfade I, s. 653.

49 Aynı eser, *Le Côté de Guermantes*, Piéfadet II, s. 378.

50 Pierre-Louis REY, *A.g.e.*, s. 127.

51 Suzanne BERNARD, "Rimbaud, Proust et les Impressionistes", *Revue des Sciences humaines*, avril-juin, 1955, s. 259.

gerçeğinin "nesnelerin şifresel bir şekilde algılanmasından başka bir şey olmadığını"⁵², "sanatçının güzeli her yerde bulabileceğini", "dünyayı seyreden ne kadar göz varsa o kadar da dünya olduğunu"⁵³ sanatlar arasındaki sınırları kaldırmayı ondan öğrenir. Odette'li portresini de onun Zipporah, Fortitude ve Judith tasvirlerinden esinlenerek yapar⁵⁴. Gotik mimarisini, İngiliz resmini, Turner'ı, İtalya'nın sanat hazinelerini, Giotto'yu, Botticelli'yi ve Carpaccio'yu Ruskin vasıtasıyla tanır⁵⁵. Elstir gibi Ruskin de ona bakmasını öğretecektir. Bir eser için malzemenin veya konunun önem teşkil etmediğini, "yalnızca çocukluğundaki bahçeyi, odasını, köyünü ve allesini tasvir ederek bir şaheser yaratabileceğini"⁵⁶ ondan öğrenir. Bütün bu benzerlikler göz önüne alındığında Elstir'i oluştururken Proust'un Ruskin'den yararlandığı söylenebilir. **A la Recherche du Temps perdu**'yu kafasında oluşturmadan önce Ruskin'den çeviriler yaptığı da düşünülürse Proust'un sanatının oluşmasında Ruskin'in önemli bir rolü olduğu olasılığı kuvvet kazanmaktadır. Ancak bütün **A la Recherche du Temps perdu**'yu Ruskin'in etkisi ile açıklamaya çalışmak da doğru değildir. Balzac ile Proust arasındaki yakınlığı daha önce göstermeye çalıştık; **La Comédie Humaine** ile **A la Recherche du Temps perdu** resim sanatı konusunda karşılaştırılırsa Proust'un bu konuda da Balzac'la birçok yönden uyduğu görülecektir.

Hiçbir şeyin yalnız başına olmadığını, dünyada her şeyin devamlı ilişki halinde olduğunu savunan ve **La Comédie Humaine**'i böyle bir görüş üzerine kuran Balzac, sanat eserleri arasındaki yakın ilişkiyi de unutmaz ve eserinde resim, müzik gibi sanatlara önemli yer ayırır⁵⁷. Balzac da Proust gibi, Ruskin gibi veya Elstir gibi resmi bir "şilr" olarak görmekte⁵⁸, ressamla şair arasındaki

52 Jean AUTRET, *L'Influence de Ruskin sur la Vie, les Idées et l'Oeuvre de Marcel Proust*, Genève, Librairie Droz; Lille, Librairie Girard, 1955, s. 159-160.

53 Aynı eser, s. 101.

54 Aynı eser, s. 125.

55 Georges CATTALU, *A.g.e.*, s. 83.

56 André MAUROIS, *A la Recherche de Marcel Proust*, Paris, Hachette, 1949, s.111.

57 Pierre LAUBRIET, *A.g.e.*, s. 382.

58 Aynı eser, s. 384.

sının kaldırmaktadır. Ona göre "Chateaubriand Raphaël kadar büyük bir ressam, Poussin de André Chénier kadar büyük bir şairdir"⁵⁹; "Edebiyat, müzik ve resim arasında sıkı bir bağ vardır"⁶⁰. Aynı Proust gibi Balzac da ressamların tablolarındaki figürlerle romanının birçok kişileri arasında karşılaştırmalar yapmaktan ve benzerlikler kurmaktan haz duyar⁶¹. Balzac ile Proust arasındaki bu benzerlikler bizi, Proust'un ressam Elstir'i oluştururken Balzac'dan da yararlanmış olabileceği düşüncesine götürür.

Gördüğümüz gibi Proust Elstir'i oluştururken yalnızca ressamlardan yararlanmamış, şairlerden, romancılardan ve Ruskin gibi diğer sanatçılardan da fazlasıyla yararlanmıştır. Proust Elstir'i, Elstir'in yöntemiyle yaratmıştır; nasıl ki bir kilisenin resmini yapmak için Elstir'e birçok kilise gerekmişse, Proust'a da bir ressam yaratmak için birçok ressam, hatta daha fazlası, birçok şair, birçok romancı, kısacası birçok sanatçı gerekmiştir. O da Elstir gibi "birleştirmeleri" sever. "Büyük sırnın araştırmacıları simyacıların yakınları sayılan sanatkarların değişik hayvanlardan tuhaf karışımlar oluşturmaktan haz duymaları gibi, Proust da 'almış' farklı tipten alınmış organlarla karma bir kişi oluşturmaktan sonsuz bir haz duyar"⁶². Bu yalnız Elstir için değil, çok pencereli dev bir yapıt olan **A la Recherche du Temps perdu**'nün bütün kişileri için böyledir.

Elstir birçok gözden oluşmuş bir tek gözdür. Tek bir göz, ama birçok gözden oluştuğu için çok şey gören güçlü bir göz. Aynı Proust gibi, aynı **A la Recherche du Temps perdu** gibi.

59 Aynı eser, s. 393.

60 Lettre à M. Schlésinger, L'Oeuvre de Balzac, XVI, s. 232-233. Alıntı: Pierre Laubriet, A.g.e., s. 424.

61 Pierre LAUBRIET, A.g.e., s. 429.

62 Pierre ABRAHAM,, Proust, Les Editions rieder, Paris 1930, s. 32.

ROBBE-GRILLET'İN SİLGİLERİ ve OİDİPUS ÖYKÜSÜ

Prof. Dr. Muharrem Şen * □

1950'li yıllarda Alain Robbe-Grillet adında bir ziraat mühendisinin, kendi deyişyle, "zevki ve kârı"¹ mesleğini bırakarak edebiyata yönelmesi ve yepyeni bir roman anlayışı ile romanlar yayınlamaya başlaması Fransız edebiyat tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olur. Robbe-Grillet 1953 yılında yayınladığı **Silgiler (Les Gommages)**² adlı romanıyla dikkatleri üzerine çekecek, klasik roman kavramlarını altüst ederek roman anlayışına yepyeni boyutlar getirecek ve bu yeni anlayış çerçevesinde birçok romancıyı etrafında toplayacaktır.

Geleneksel romancıların sıkı sıkıya sandığı dört kavram; kişi, öykü, bağımlılık, biçim ve içerik kavramları artık Robbe-Grillet için "modası geçmiş"³ kavramlardır.

Ona göre kişiler üzerine kurulmuş bir roman geçmişte kalmıştır. Romandaki eylemi yönlendiren, serüvenden serüvene koşan, belli özelliklere sahip, toplumun belirli kesimlerinin simgesi olmuş, bize bazı bilgileri aktarma görevini üstlenen kişilerin Robbe-Grillet'in romanlarında yeri yoktur.

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Alain Robbe-Grillet'in Emile Henriot'ya mektubu, 15 Haziran 1955, **Obliques** (Robbe-Grillet Özel sayısı), Sayı 16-17, 1978, s. 88.

² Robbe-Grillet'in ilk romanı **Le Régicide (Kral Katili)** dir; ancak 1978 yılına kadar yayınlanmamıştır.

³ **Pour un Nouveau Roman**, Paris, Gallimard, 1963, s. 29-53.

Robbe-Grillet kronolojik bir çizgiyi takip eden, nefes kesici, başı sonu olan düzenli bir öyküye karşıdır. Romanın "her şeyden önce bir öykü", gerçek romancının da "bir öyküyü anlatmasını bilen" olduğunu söylemek son derece yanlıştır.⁴

Romancı edebiyattan başka hiçbir şeye bağımlı olmamalıdır. Onun görevi şu veya bu düşünceyi aktarmak, şu veya bu düşüncenin bayraktarlığını yapmak, bizleri herhangi bir konuda bilgilendirmek veya herhangi bir mesaj vermek değil, sınıksız sanatına sanılmaktır.

Robbe-Grillet'in önemle üzerinde durduğu bir başka kavramsa biçim ve içeriktir. Biçim ve içeriğin ayrı ayrı ele alınması doğru değildir. Öyküyü yazıdan, romanın yapısından ayrı düşünmek kadar saçma bir şey olamaz. "Sanat yazının mesajını süslemekle görevlendirilmiş az veya çok parlak renkleri olan bir zarf, bir bisküvi paketinin etrafındaki yıldızlı bir kağıt, duvardaki bir sıva, balığı tatlandırılan bir sos değildir."⁵ Robbe-Grillet'e göre sanat bir zebraya benzer. "Sırtındaki çizgilerin herhangi bir anlamı olmasa da zebra gerçektir, onu reddetmek usa aykındır."⁶

Klasik romanın sıkı sıkıya sandığı bu dört kavrama Robbe-Grillet'in yeni boyutlar getirmesi şüphesiz onun gerçekçilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Herkes dünyayı "kendini gördüğü gibi" görüyorsa⁷ hangi gerçeklikten söz edilebilir? Ona göre gerçek öznelidir; öznel olan, yani bir kişiye ait olan bir gerçeği genelleyerek herkesin gerçeği olarak sunmak doğru değildir. Bunun için "Yeni Romanın tek amacı, tam bir öznelliğe ulaşmaktır." Balzac'ın romanlarında bu öznelliği bulamayan Robbe-Grillet: "Balzac'ın romanlarında dünyayı tasvir eden kimdir? Her şeyi bilen; her yerde hazır bulunan; aynı anda her yere yerleşen; aynı anda nesnelere ön ve arka yüzlerini gören; aynı anda hem yüzün, hem bilincin hareketlerini izleyen; her serüvenin hem şimdisini hem geçmişini ve hem de geleceğini tanıyan bu anlatıcı kimdir? Bu, Tann'dan başkası olamaz" diyor ve kitaplarında bizim gibi, kendisinin gibi bir insanın bulunduğunu ve onun "sınırlı,

⁴ Aynı eser, s. 34.

⁵ Aynı eser, s.51.

⁶ Aynı eser, s. 49.

⁷ Aynı eser, s. 172.

bellirsiz deneyiminden başka hiçbir şeyi anlatmadığını", "kendini kendinin anlatıcısı olduğunu"⁸ belirtiyor. Sanat için önceden bilinen ne toplumsal, ne tarihsel, ne psikolojik, ne de ahlaki hiçbir şey yoktur; onun görevi önceden bilineni anlatmak değildir; "ne kesinlik, ne tez, ne de bir mesaj" onu ilgilendirmez." "Romancının 'söyleyecek bir şey olduğunu ve sonra bunu nasıl söyleyeceğini' araştırdığını sanmak yanılığın en büyüğüdür". "Modern roman (...) bir araştırmadır; fakat zamanla anlamlarını bizzat kendisi yaratan bir araştırma"⁹. Bu araştırma Jean Ricardou'nun dilinde serüvene dönüşür. Ona göre çağdaş roman "bir serüvenin yazımı" değil, "bir yazımın serüvenidir."¹⁰ Bir araştırma, bir yazım serüveni, ne denirse denilsin, modern romanda, dolayısıyla Yeni Romanda artık sanat içeriğinin hizmetinde değil, içerik sanatın hizmetindedir.

Robbe-Grillet bu teorik görüşlerini *Silgiler*'den itibaren uygulamaya koyulur. Roman tekniğini üçüncü romanı olan *Panjur*¹¹dan itibaren de en mükemmel, en etkili hale getirir¹². Ziraat mesleğini bırakarak birden bire edebiyat dünyasının içine dalan bu romancı ilk romanı *Silgiler*'de şiddetle eleştirdiği bazı romanesk unsurlardan kurtulamaz; Balzac'daki tansal yazarığa kendisi de sarılır, romanındaki kişilerin kafalarının içine girer, yorumlar yapar. Robbe-Grillet

⁸ Aynı eser, s. 148-149.

⁹ Aynı eser, s. 152-153.

¹⁰ Jean Ricardou, *Esquisses d'une théorie des générateurs, Position et Opposition sur le roman contemporain*, Actes du Colloque de Strasbourg présentés par Michel Mansuy, Paris, Editions Klincksieck, 1971, s. 143.

¹¹ *La Jalousie* Türkçeye Bertan Onaran tarafından *Kıskançlık* olarak çevrilmiştir (İstanbul, Ara Yayıncılık, 1989). "La Jalousie" panjur ve kıskançlık anlamlarında kullanılan iki anlamlı bir sözcüktür. Romanın konusunun kıskançlık olmasına rağmen bu sözcük romanda hiçbir zaman kıskançlık anlamında kullanılmamıştır. Robbe-Grillet *La Jalousie*'de biçim ve içeriğin birbirinden ayrılmazlığı, biçimin romanın sonunda kendi anlamını kendi yaratacağı tezinden hareketle hiçbir şekilde kışkırtıcı veya kıskançlık anlamına gelen bir sözcük kullanmaz. Romanda "la Jalousie" sözcüğü hep panjur anlamıyla kullanılmıştır. Çevirmenler genelde yazarın düşüncelerini gözardı ederek okuyucu için çekici olan başlıkları tercih ederler. Bu diğer ülkelerde de böyledir. Bir örnek vermek gerekirse *Silgiler* İspanyolcaya *Profesor Dupont'un Çift Ölümü* (*La doble muerte de Profesor Dupont*), Almancaya *Faxladam bir gün* (*Ein Tag zaviel*) olarak çevrilmiştir. Robbe-Grillet'in *La Jalousie*'sini okuduktan sonra başlığının Türkçeye çevrilmesinin pek kolay olmadığı görülür; çünkü "la Jalousie" iki anlamlı bir sözcüktür ve Robbe-Grillet de böyle iki anlamlı bir sözcüğü bilerek seçmiştir. Türkçede kıskançlık ve panjur anlamına gelen tek bir sözcük bulunmadığına göre, birini tercih etmek gerekecektir. Robbe-Grillet'in biçime verdiği önem göz önünde bulundurulursa *La Jalousie*'yi *Panjur* olarak Türkçeleştirmek daha uygun olacaktır.

¹² Yvonne Guers, *La Technique romanesque chez Alain Robbe-Grillet*, *The French Review*, Vol XXXV, Mayıs 1962, no: 6.

ikinci romanı **Gözlemci (Le Voyeur)**'den itibaren kendini toparlayacak ve romanlarını buna benzer çelişkilerden anndıracaktır; ancak belirtmek gerekir ki **Siligler** bazı klasik yönlerine rağmen Robbe-Grillet'nin romanlarının ilk örneği, ana örneğidir. Robbe-Grillet bütün roman tekniğini bu ilk romanında uygulamıştır. Romanlarında bütün sokakların, bütün evlerin, bütün yerlerin birbirine benzediği gibi, romanları da aynı şekilde gerek tematik ve gerekse biçimsel açıdan birbirine benzemektedir.

Siligler ilk bakışta, "sürpriz bir sonuçla roman kahramanı dedektifin romanın sonunda asil suçlu olarak ortaya çıktığı ünlü **Trent's Last Case (Trent'in son olayı)** veya **Le Meurtre de Roger Ackroyd (Roger Ackroyd'un cinayeti)** tarzında" bir polis romanı gibi görünür¹³; ancak roman daha dikkatli bir şekilde incelenirse hiç de basit bir polis romanı olmadığı açıkça görülecektir. **Siligler** genel yapısıyla polis romanına benzer; fakat "asil olan" polis romanına benzerliğinde değil başka yerdedir.¹⁴

Okuyucusuyla oyun oynamayı seven Robbe-Grillet daha ilk romanında, bir yandan romaneskin eleştirisini yaparken, diğer yandan da romanına malzeme olarak klasik bir öyküyü seçmiştir. Robbe-Grillet'nin kendisinin de açıkça belirttiği gibi **Siligler**'de ele alınan "aşağı yukarı Kral Oidipus'un ters yüz edilmiş bir öyküsü"dür¹⁵.

Oidipus öyküsü eski bir Yunan efsanesidir. Bir kahinin söylediğine göre Thebai kralı Laios'un bir gün bir oğlu olacak, babasını öldürüp annesiyle evlenecektir. Oğlu olunca kahinin söylediklerinin gerçekleşmesinden korkan Laios; oğlunun ayak bileklerini delip bağlayarak bir dağın yamacına bırakır. Laios'un oğlunu bulan bir çoban, çocuğa acıyarak onu Korintos'a götürür. Korintos kralı, Laios'un oğlunu evlat edinir ve ona "şiş ayaklı" anlamına gelen Oidipus adını verir. Oidipus kahinden babasını öldürüp annesiyle evleneceğini öğrenince bu kehanetin gerçekleşmesini önlemek için Korintos'u terkeder. Ancak yolda kral Laios ile karşılaşır ve bir kavga sonucu onu öldürür. Bilmeden babasını

¹³ Bruce Morrissette, **Les Romans de Robbe-Grillet**, Nouvelle édition augmentée, Paris, Editions de Minuit, 1963, s. 50.

¹⁴ François Baqué, **Le Nouveau Roman**, Paris, Bordas, 1972, s. 120.

¹⁵ Alain Robbe-Grillet'nin Gérard Bauer'e mektubu (Eylül 1958), **Obliques**, s.76.

öldürmüştür. Daha sonra Thebal'ye gider. Bir Sfenks gelen geçene "sabahları dört, öğleyin iki, akşam üç ayaklı yaratığın kim olduğu" bilmeceğini sormakta ve bilemeyen öldürmektedir. Oidipus bunun insan olduğunu söyler. Ona göre insan doğduğunda emeklediğinden dört ayaklıdır; büyüyünce yürümeye başlar, iki ayaklıdır ve yaşlanınca da bastonla dolaşacağından üç ayaklıdır. Oidipus bilmeceyi bilmiştir. Sfenks üzüntüsünden intihar eder. Sfenksden kurtulan Theballiler Oidipus'u kralı kalan Thebal'ye kral yaparlar ve dul kraliçe ile evlendirirler. Böylece Oidipus annesiyle evlenmiş olur. Oidipus'un dört çocuğu olur. Bu arada Laos'u öldürenin bulunmasını ister. Gerçek ortaya çıkınca kansı, yani annesi kendini öldürür. Oidipus da gördüğü gerçekler karşısında kendi gözlerini oyar, bir çocuğunun eşliğinde Thebal'yi terkederek Kolonos'a gider.

Silgiler'de ele alınan öykü Oidipus öyküsüne şaşılacak derecede benzemektedir. Bir örgüt her gün akşam saat 7.30'da belirlenen kişileri öldürmektedir. Sıra siyaset ekonomisi profesörü Dupont'a gelmiştir. Garinati adında bir tetikçi profesör Dupont'u öldürmekle görevlendirir. Ancak Garinati profesör Dupont'u öldüremez, kolundan yararlar. Örgütten kurtulmak isteyen Dupont doktor arkadaşı Juard'dan yardım ister. Juard, profesör Dupont için ölüm raporu hazırlar ve gazetelerde profesör Dupont'un öldüğü haberi çıkar. Wallas adında bir polis cinayeti araştırmak için kente gelir. Kentdeki polis teşkilatı Wallas'a pek yardımcı olmaz. Komiser Laurent'e göre Dupont herhangi biri tarafından vurulmamış, intihar etmiştir. Romanın sonlarına doğru bu tahminler yön değiştirir: Dupont yaşamaktadır.

Doktorun bürosunda gizlenmekte olan profesör Dupont kenti terkedecektir; ancak gitmeden önce kalmakta olduğu yerden bazı önemli belgeleri alması gerekmektedir. Belgeleri almak için akşam saat 7.30'da otumakta olduğu daireye gider. Bu sırada araştırmalarını sürdüren Wallas Dupont'un dairesindedir. Dupont dairesinde Wallas'ı görünce silahına sarılır. İkisi birden tabancalarını ateşlerler. Profesör Dupont ölür. Ölen profesör aslında Wallas'ın babasıdır. Küçüklüğünde babası tarafından terkedilen Wallas bilmeden kendi babasını öldürmüştür.

Görüldüğü gibi her iki öyküde de küçüklüğünde babası tarafından terkedilen bir çocuğun daha sonra doğduğu yere dönerek bilmeden babasını

öldürmesi anlatılmaktadır. Oldipus öyküsü ile Silgiler arasındaki benzerlik bununla sınırlı kalmaz. Robbe-Grillet romanının alışıla gelmiş "basit bir polis romanı olmadığı", İçerğinin Oldipus öyküsü veya trajedisi ile yakından ilgili olduğu konusunda "okuyucunun dikkatini çekmek için"¹⁶ sık sık Oldipus efsanesinin değişik motiflerini sergilemektedir. Wallas'ın silgi almak için girdiği kırtasiye dükkanının vitrinde bir mankenin Thebai harabelerini resmetmesi, Wallas kenti dolaşırken bir perdede işlenmiş olarak gördüğü çobanların yeni doğmuş bir çocuğa bir koyunun memesinden süt emzirtmeleri sahnesi, kanalın sularında ışık yansıması ile bellren Sfenks görüntüsü, kentdeki Lalos'un arabasını simgeleyen heykel, yine bir çocuğun beraberindeki kör bir adamın heykeldiği, kentin bir caddesinin adının Korintos caddesi olması gibi romanda karşımıza çıkan değişik motifler bize Oldipus efsanesini işaret etmektedirler.

Wallas'ın kırtasiye dükkanında aradığı silginin markası belki de bu işaretlerden en somut olanıdır. Wallas silgi almak için kırtasiye dükkanına girer. Kırtasiyeci kadın istediği silginin belli bir markası olup olmadığını sorar. Wallas silginin altı harfli olduğunu, yalnızca ortadaki iki harfi anımsadığını, bunun da "DI" olduğunu söyler.¹⁷ Bu Wallas'ın aradığı silginin markasının "Oedipe" (Oldipus) olduğunu göstermektedir. Robbe-Grillet bununla bize biçimde saklı olan İçerğın Oldipus öyküsü olduğunu göstermek istemektedir. Yok etmeye yarayan silgi, babasını öldüren Oldipus'u, dolayısıyla Wallas'ı işaret etmektedir. Burada bir başka önemli nokta da kırtasiyeci kadının kendisidir. Wallas kırtasiyeci kadının cazibesine kapılmış, onunla birlikte olmak istemiştir. Oysa bu kadın profesör Dupont'un eski eşi, yani Wallas'ın üvey annesidir. Bu da bize Oldipus'un bilmeksizin annesi ile evlenmesini işaret etmektedir.

Wallas da aynı Oldipus gibi küçüklüğünde babası tarafından terkedilmiş, doğduğu yeri terketmiş, doğduğu yere geri dönmüş ve bilmeden babasını bir çatışma sonunda öldürmüştür. Ayrıca Oldipus'un asıl anlamı "şiş ayak"

---

¹⁶ Lucien Goldmann, *Structures mentales et Création culturelle*, Edition Anthropos, Paris, 1970. s. 175.

¹⁷ *Les Gammes*, s. 132-133.

demektir. Wallas'ın yaptığı soruşturmalar sonunda romanın sonlarına doğru karşımıza çıkmış ayaklarla ¹⁸ çıkması da basit bir rastlantı değildir.

Görüldüğü gibi Alain Robbe-Grillet'nin ilk romanı ve diğer romanlarına da ana örnek olacak olan **Silgiler** Oidipus öyküsünün modern bir versiyonudur. İki öykü arasında tematik açıdan çok büyük benzerlikler vardır; ancak bu tematik benzerlikler yanında, biçimsel benzerliklerin de bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Oidipus öyküsünün başında kahinin söyledikleri, yani Kral Lalos'un oğlu tarafından öldürüleceği ve oğlunun annesiyle evleneceği, öykünün sonunda gerçekleşir; öykünün sonunda başa dönüş vardır. **Silgiler** gerçekte ölmemiş olan Profesör Dupont'un gazetelerdeki ölüm haberi ile başlar. Burada kahinin rolünü gazeteciler üstlenmişlerdir. Aynı Oidipus öyküsünde olduğu gibi başta söylenenler romanın sonunda gerçek olur. Her iki öyküde de dairesel bir çizgi söz konusudur; yani öykünün başı ile sonu dairesel bir çizgi takibi ederek çakışmaktadır.

Silgiler Giriş ve Sonuç dışında beş bölümden oluşur. Giriş ve Sonuç bölümlerinin aynı tümcelerle başlaması ilginçtir: "Kahvede alacakaranlıkta patron masa ve sandalyeleri, küllükleri, gazoz sifonlarını yerleştirmektedir; saat sabahın altısıdır". Roman saat sabahın altısında kahvenin açılışıyla başlamakta, yine yirmi dört saat sonra saat sabahın altısında kahvenin açılışı ile sona ermektedir. Burada Robbe-Grillet romanındaki daireselliği güneş sisteminin daireselliği ile vurgulamak istemiştir. Ancak romanda ikinci bir yirmi dört saat daha söz konusudur. Garinatti Profesör Dupont'a bir gün öncesi akşam saat 7.30'da ateş etmiş, yine yirmi dört saat sonra akşam saat 7.30'da Wallas tarafından öldürülmüştür. Romanda iki dairesel zaman çizgisi vardır ve bu iki zaman çizgisi kesişerek on buçuk saatlik bir zaman dilimi içerisinde birlikte hareket etmektedirler. **Silgiler**'deki dairesellik yalnızca zamansal açıdan değildir; mekanda da daireselliğin önemli bir yeri vardır. Kentin bir bulvarla dairesel bir şekilde çevrelenmesi mekandaki daireselliğin en güzel örneklerinden biridir.

---

¹⁸ Aynı eser, s. 259.

Oldipus öyküsünün daireselliğinden esinlenildiği açıkca belli olan bu dairesellik Robbe-Grillet'in romanlarının biçiminin özünü oluşturur. **Gözlemci**'de yan yatılınca (∞) sonsuzluk anlamına gelen 8 şeklinin önemli bir yeri vardır. Kol saati satmak için bulunduğu yerden üç saatlik uzaklıktaki bir adaya gelen Mathias'ın bir bisiklet (8'in yan yatırılmış şekli) kiralayarak adayı turlaması, bisikletin zincirinin bozulmasıyla gemiyi kaçırması ve adada zorunlu bir şekilde üç gün daha kalarak adadaki turlarının 8 şekline dönüşmesi, Robbe-Grillet'in romanlarındaki daireselliğin önemini vurgulamaktadır. **Panjur**'un yapısında da aynı dairesellik söz konusudur. Romanda terasdaki sütunun gölgesinin güneşin hareketiyle hareketlilik kazanması ve 24 saatin daireselliğini simgelemesi, romanda sık sık karşımıza çıkan bu sütun gölgesinin ilk ve son bölümlerde tasvir edilerek romanın daireselliğinin vurgulanması, yine karısını devamlı olarak gözetleyen kiskanç kocanın yaptığı gözetlemelerden herhangi bir sonuca ulaşamayarak romanın sonunda yeniden başlangıç noktasına dönmesi, Oldipus öyküsünün dairesel yapısının yeni uygulanmasından başka bir şey değildir. Daha sonraki romanlarında da devam edecek olan bu dairesellik, bu devamlı başlangıç noktasına dönüş Robbe-Grillet'in romanlarının yapısının genel çizgilerini oluşturmaktadır.

Bu dairesellik Oldipus öyküsündeki daireselliğe benzetmekle birlikte, basit, kronolojik bir dairesellik değil, Robbe-Grillet'in "modası geçmiş dört kavram" başlıklı yazısında belirttiği, anlamını kendisi yaratan bir daireselliktir.

Diğer romanların ana örneği olan **Silgiler** bize "polislik bir olayı sergiler: 'bir katil, bir dedektif, bir kurban vardır'; ancak bu geleneksel kişiler arasındaki ilişkiler 'basit' değildir ve bizim alışkın olduğumuz saatlerle, dakikalarla ve saniyelerle ölçülen çizgisel bir kronolojiye göre düzenlenmemiştir."¹⁹ Robbe-Grillet **Silgiler**'de klasik trajedideki zaman birliğini anımsatırcasına yirmi dört saatlik bir zaman dilimi üzerinde dursa da, romanlarında saatlerle ölçülen zamanın hiçbir değeri yoktur; ona göre gerçek zaman insana özgü, insanın içindeki zamandır; bir başka şekilde söylemek gerekirse Robbe-Grillet'de zaman öznel bir zamandır. Wallas'ın kentli dolaşırken geriye dönüşlerle çocukluk

¹⁹ Antoinette Adam, Georges Lermontier, Edouard Morot Sir, **Littérature Française**, Paris, Larousse, s.335.

yıllarına dönmesi, kentlin değişik yerlerinin tasviri, tarihin derinliklerinden kopup gelen Sfenks görüntüsü, değişik kişilerin profesör Dupont'un ölümü ile ilgili tahminleri, aynı olayın farklı gözlemlerle değişik görünüm alması, **Silgiler**'i klasik roman örgüsünden kurtararak ona yepyeni, kendi kendine yeten bir biçim kazandırır. **Silgiler**'deki dairesellik, aynı **Panjur**'daki sütunun gölgesinin sütun etrafında dönüp dolaşması gibi bir devamlılığın, durmadan tekrarlanan bir devamlılığın simgesidir. Şüphesiz bunun içindir ki Oldipus öyküsü bitmemiş, asırlar sonra Wallas ile yeniden gündeme gelmiştir; bunun içindir ki Robbe-Grillet'nin romanlarında tek bir kişi söz konusu değildir, "bütün kişiler çifttir"²⁰; hatta yalnız kişiler değil olaylar da çifttir. **Silgiler**'de Profesör Dupont'un ölümü birer gün arayla farklı şekillerde iki defa yayınlanmıştır: Birincisinde bir soyguncu tarafından öldürülmüş, ikinci haberde ise Dupont bir araba çarpması sonucu ölmüştür. Kahvenin patronu tarafından açıklanan habere Antoine'in "Dupont adında birinin her akşam öldürüldüğüne inanmamızı istemeyeceksin" sözüne sarhoşun: "panayırda birden fazla eşek var"²¹ şeklinde karşılık vermesi Robbe-Grillet'deki çoğulculuğun değişik bir şekilde ifadesinden başka bir şey değildir. Yine **Silgiler**'de, **Dehlizde (Dans Le Labyrinthe)**'de veya Robbe-Grillet'nin başka romanında bütün evler, bütün sokaklar, birçok yerin birbirine benzediği devamlı bir şekilde vurgulanmaktadır.

"Alain Robbe-Grillet'de başlangıç yoktur; yalnızca yeniden başlama vardır". Onun romanlarında "hiçbir şey başlamaz, her şey yeniden başlar", "hiçbir sürprizin yeri yoktur."²² "Konu bir kere oluşturuldu mu, gerisi yalnızca bu konunun değişik şekilleri"²³, benzer şekilleridir.

Benzerlik Robbe-Grillet'nin romanlarının en önemli özelliklerinin biridir. Aynı şeyler romanlarında tekrarlanıp durur. Bunun içindir ki Robbe-Grillet'nin romanlarında "olay gelişmez: kendi üzerine sanılır."²⁴ Ancak bu benzerlikleri metafor (eğretileme) ile karıştırmamak gerekir. Robbe-Grillet metafora karşıdır. "...

²⁰ Didier Anzieu, *Le Discours de l'obsessionnel dans les romans de Robbe-Grillet*, *Les Temps Modernes*, Octobre 1965, No: 233, s. 624.

²¹ *Les Gommages*, s. 262.

²² Jean Claude-Varelle, *Alain Robbe-Grillet, L'Étrange*, Paris, Nizet, 1981, . 121-122.

²³ Gerard Genette, *Tel Quel*, Hiver 1962, No: 8.

²⁴ Aynı eser.

ormanın 'kalbinden', güneşin 'acımasızlığından', bir köyün vadinin derinliklerinde 'büzülmüşlüğü'nden söz etmek, bunlar hakkında birtakım bilgiler vermek anlamına gelir.²⁵ Gerçeğin adlandırılması demek olan bu yöntemde, köy vadinin derinliklerinde "büzülmüş" değil de "yalnızca yerleşmiş olsa ne kaybedecektir"²⁶ diyerek metafora olan tepkisini açıkça belirten Robbe-Grillet'in sübjektif realite anlayışına ters düşer.

Robbe-Grillet bir çeşit açıklama veya yorum olan anlatıma yönelik anlami net, açık metaforlar yerine, herhangi bir anlatıma yönelik olmayan, anlami kapalı, anlami biçimlerinde gizli olan, okuyucuyu esinlendirici benzetmeleri tercih eder.²⁷ Robbe-Grillet "bütün benzetmelerin tehlikeli olduğundan" söz eder. Ancak onun karşı olduğu açıklamaya, anlatıma, yoruma yönelik benzetmelerdir. O, "gökyüzünde bir at şekli bulmaya"²⁸ karşıdır. Ancak benzer iki bulutu yan yana koymanın hiçbir sakıncası yoktur. Özetle Robbe-Grillet'deki metafor yapısal bir metafordur.

Robbe-Grillet'in Oidipus serüveninden esinlendiği, üzerinde önemle durulması gereken ve eleştirmenlerin göz ardı ettiği bir başka nokta daha vardır: Oidipus öyküsünde Sfenksin sorduğu bilmece ve bu bilmececinin **Silgiler**'de bir sarhoş tarafından değişik biçimlerde sorulması ve romanın başından sonuna kadar benzer şekillerde sık sık karşımıza çıkması. Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi Oidipus Thebai'ye geldiğinde Sfenksin kendisine sorduğu bilmeceyi bilerek Thebai kralı olmuştur. **Silgiler**'de bir sarhoşun kafasına taktığı bu bilmece sık sık karşımıza çıkmakta ve sarhoş tarafından değişik biçimlerde Wallas'a sorulmaktadır. Bilmece en kapsamlı şekliyle romanın 233 ve 234'üncü sayfalarında aşağıdaki biçimde soruluyor:

[“Oblique” (eğri çizgi) sözcüğünün anlamı ile ilgili bir tartışma yapılmaktadır]

²⁵ Alain Robbe-Grillet, *Pour un nouveau roman*, s. 58-59.

²⁶ Aynı eser, s. 59.

²⁷ Jean Ricardou, *Terrorisme, Théorie, Robbe-Grillet*, Colloque de Cerisy I, Paris, Union Générale d'Éditions (10/18), 1976, s. 22-23.

²⁸ Alain Robbe-Grillet, *Pour un nouveau roman*, s.64.

Sarhoş konuşmaya katılmak için yerinden kalkar. Ayakta pek fazla duramadığından hemen Wallas'ın yanına oturur. Konuşmasını karıştırmamak için yavaş yavaş şöyle söyler:

- Sabahleyin anne-babasını hangi hayvanın öldürdüğünü konusunda biraz bir şeyler söyle...

- Bir bu sersem eksikti; diye bağırır Antoine. Bahse girerim sen bir "oblique"nin ne demek olduğunu bile bilmiyorsundur?

- Sen, sen bana "oblique" görünüyorsun, der sarhoş yumuşak bir şekilde. Bilmeceler, onları ben soruyorum. Eski dostum için çok özel bir bilmece var...

İki tartışmacı yeni katılımcıların arkasından bara doğru giderler. Wallas sarhoşa sırtını döner; buna rağmen sarhoş neşeli ve ciddi bir tonla:

- Sabah annesini-babasını yiyen, öğleyin mahremiyle ilişki kuran ve akşam da kör olan hayvan hangisidir? diye sorar.

Tezgahın başında konuşma genelleşir, fakat beş kişi birden aynı anda konuştuğundan, Wallas konuşmaların yalnızca bazı kısımlarını anlayabilir.

- O halde, diye ısrar eder sarhoş, bulamıyor musun? Aslında pek zor değil: Sabah annesini-babasını yiyen, öğleyin kör... Hayır... sabah kör, öğleyin mahremiyle ilişki kuran, akşam annesini-babasını yiyen. Nasıl? Hangi hayvan?

Allah'dan ki bu sırada boşalan bardakları almak için patron gelir.

- Bu gece de kalacağım, der ona Wallas.

- Ve sonra içkinin parasını da öder, diye ilave eder Sarhoş.

Fakat hiçkimse bu isteği dikkate almaz.

- Pekî sen sağır mısın? der Sarhoş. Hey arkadaş! Öğleyin sağır, akşam kör müydü neydi?

- Onu rahat bırak, der patron.

- Ve sabah topallayan, diye tamamlar Sarhoş birdenbire ciddileşerek.

- Sana onu rahat bırakmanı söylüyorum.

- Pekî, kötü hiçbir şey yapmıyorum, bir bilmece soruyorum.

Patron toz bezyle masaya vurarak:

- Bilmecelerinde kafa patlatıyorsun.

Bu bilmeceyle anlatılmak istenilen şüphesiz Oidipus ve dolayısıyla Wallas. O da Oidipus gibi bilmeden babasını öldürmüş ve kırtasiye dükkanındaki kadının üvey annesi olduğunu bilmeden ona karşı bir arzu duymuştur. Robbe-Grillet Oidipus efsanesini malzeme olarak kullanırken Freud'ün "Oidipus kompleksi"ni düşünmüş olabilir. Ancak **Sigiller**'de Sarhoşun bilmeceleriyle

dumadan karşımıza çıkmasının daha önemli bir yanı var. Değişik biçimlerde, karmaşık bir şekilde sunulan ve cevapsız bırakılan bu bilmece Robbe-Grillet'in romanlarının bilmececi, gizemli yapısını yansıtmaktadır. Oidipus'un günümüzdeki sözcük anlamı: "karanlık ve karmaşık şeyleri bilen, çözen" demektir. Oidipus öyküsünde Sfenksin sorduğu bilmece Oidipus tarafından doğru olarak cevaplanmıştır. **Silgiler**'de sarhoşun devamlı olarak sorduğu bilmece hep cevapsız bırakılmaktadır; bu da gizemliliği devam ettirmek içindir. Romanın son bölümünün son sayfalarında yine Wallas'ın karşısına bir bilmeceyle çıkacak olan sarhoş bilmececiyi öncekilerden çok daha değişik bir biçimde sorar: "Siyah, uçan ve altı ayaklı hayvan hangisidir?"²⁹. Bilmececiyi tekrar tekrar değişik şekillerde sorulması, zaten karmaşık olan bilmececiyi daha da karmaşık kılmaktadır. Çözümü zor bir bilmece gibi sunulan Robbe-Grillet'in romanlarında hep bu karmaşıklık vardır. **Silgiler**'de profesör Dupont'un ölüm olayı Wallas için Sarhoşun sorduğu bilmece kadar çözümü zor bir olaydır. **Gözlemci**'de adaya kol saatli satmak için gelen Mathias'ın küçük bir kız çocuğunu sadistçe öldürmesi ve bunu saklamaya çalışması romanın yapısını ve romandaki olayları okuyucu için yine çözümü zor bir bilmeceye dönüştürmüştür. Bu bilmececi kompozisyonun en iyi uygulandığı roman olan **Panjur**'da anlatıcı karısı A... ile komşuları Franck arasındaki bir ilişkiden şüphelenmekte, devamlı olarak kansını gözetlemektedir; ancak romanın sonuna gelindiğinde ne Anlatıcı, ne de okuyucu bu ilişki konusunda hiçbir ipucu elde edememiş, kafalardaki sorular cevapsız kalmıştır. **Dehlizde**'de savaşta ölen arkadaşının paketini babasına teslim etmek için geldiği kentde bir asker birbirine benzer karmakarışık sokaklarda paketli yerine ulaştıramadan ölecektir. Robbe-Grillet'in yalnız romanlarında değil, filmlerinde de aynı gizemlilik, aynı bilmececi yapı vardır. İstanbul'da çevrilen **Ölümsüz Kadın (L'Immortelle)**'de bir Fransızca öğretmenin İstanbul'da tanıştığı gizemli bir kadının gizemleriyle birlikte bir araba kazasında ölmesi ve bu kadını araştırmaya koyulan Fransızca öğretmenin de aynı şekilde hiçbir şeyi çözümleyemeden araba kazasında aynı akıbete uğraması ele alınmıştır.

---

²⁹ Les Gammes, s. 262.

Robbe-Grillet *Silgiler*'deki sarhoşa benzemektedir; okuyucusunu cevaplama zor bir bilmeceyle karşı karşıya bırakıp, kendisi bir kenara çekilmektedir. Sarhoşun bilmeceyi değişik şekillerde sunarak kompleks hale getirdiği gibi, Robbe-Grillet de olayları küçük değişikliklerle tekrar tekrar gözlerimizin önüne sererek okuyucusunu içinden çıkılması zor bir labirentin içine sokmaktadır.

Gördüğümüz gibi Oidipus efsanesinin Robbe-Grillet'in romanında gerek tematik açıdan, gerekse biçimsel açıdan önemli bir yeri vardır. Hatta biraz daha da ileriye giderek Oidipus'a benzeyen roman kahramanlarının bazı yönleriyle Robbe-Grillet'in kendi yaşamını yansıttığını da söyleyebiliriz. Robbe-Grillet'in 1985'de yaptığı şok edici şu açıklamalar da bunu doğrular niteliktedir: "50'li yıllarda yazdığım romanlarda benim kendimin de portreleri vardır. Geniş ölçüde bu romanların asıl kahramanıyım." "Gözetleyici'nin kahramanı Mathias'ın benimkine yakın seksüel düşleri var." "Üçüncü romanım *Panjur* tamamıyla otobiyografik bir roman. (...) Ve buradaki öykü, gerçekte koca değil komşu da olsam, büyük bir ölçüde benim kendi yaşamımın öyküsüdür.³⁰ Robbe-Grillet'in kahramanlarının "müşterek bir noktası" vardır: hepsinin "aileleri yoktur; veya daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, ya babaları yoktur, ya da babalarının kim olduğu belli değildir."³¹ Hep "ölmüş bir çocuk" konusunun sık sık karşımıza çıkması basit bir rastlantı olmasa gerek. Ayrıca Didier Anzieu'nün belirttiği gibi erkek roman kahramanların yanında kadın kahramanlara pek yer verilmemesi veya bu kahramanların bazılarının birlikte oldukları kadınlarla aralarındaki ilişkilerin sağlam olmaması³² bizi Freud'ün ünlü "Oidipus kompleksi"ni düşünmeye zorlar. Ancak bütün bunlar doğru da olsa, Robbe-Grillet'in roman sanatını "Oidipus kompleksi" veya Oidipus efsanesiyle açıklamaya kalkışmak da çok büyük bir yanılıdır. Klasik bir konunun ele alınmış olması veya romandaki bazı kişilerle Robbe-Grillet arasında benzerliklerin bulunması, Robbe-Grillet'in roman sanatını başka bir biçimde yorumlamamızı gerektirmez. Sonuçta bütün bu anlamları klasik romanda olduğu gibi bir anlatıcı

³⁰ Alain Robbe-Grillet *Autobiographe*, propos recueillis par Jean Montalbetti, *Magazine Littéraire*, no: 214, 1985.

³¹ Didier Anzieu, *Adı geçen eser*, s.633.

³² Aynı eser.

veya yazar anlatmamış, romanın biçimi yaratmıştır. Oidipus öyküsü romanda sadece bir malzemedir; nesnelere aynı görevi yapan, aynı **Panjur**'daki buz kovası, kırkayak veya panjur gibi romanın oluşması için gerekli bir malzemedir. Ayrıca Claude Astier'nin de belirttiği gibi Robbe-Grillet klasik trajediyle eleştirmek için Oidipus öyküsünden yararlanmıştır. **Silgiler**'de klasik bir öyküyü yeniden ele almış ve kendi sanat anlayışı ile yeniden yaratmıştır. Oidipus **Silgiler**'de "hem vardır, hem de yoktur; hem gösterilmiş, hem de alaya alınmıştır; hem yok edilmiş, hem de yeniden yaratılmıştır."³³

---

³³ Claude Astier, Un avatar du mythe d'Oedipe dans la Littérature, **Robbe-Grillet, Obliques**, s. 84.

DİLBİLİM VE İŞARETBİLİM

Abdullah Öztürk* □

I- DİLBİLİM VE İŞARETBİLİM

Doğada yaşayan tüm canlılar hayatlarını sürdürebilmek için gerek doğa, gerekse kendileriyle sürekli bir iletişim içindedirler. Tüm canlılar arasında özel bir konuma ve yapıya sahip olan insanlar, duygu ve düşüncelerini ifade edebilmek için hem birtakım yapay işaret ve semboller icat etmişler, hem de doğadaki tüm işaretlere anlam ve yorumlar getirmişlerdir. Gerek doğal, gerek yapay olarak bu işaretleri kullanan insanlar çevrelerine ya birtakım mesajlar iletmekte veya çevrelerinden birtakım mesajlar almaktadırlar. Örneğin ayağına diken batan bir çocuk hissettiği acıyı annesine ağlayarak veya konuşarak iletebilir. Sokaktaki bir kör de elinde taşıdığı beyaz bastonu ile çevresindekilere gözlerinin görmediğini ve kendisine yardımcı olunması gerektiği mesajını verebilir. Aynı şekilde uluslararası spor müsabakalarına katılan sporcular, üzerlerinde taşıdıkları armaları veya yazılı formlarıyla hangi kulüp veya ülkeye ait olduklarını ifade edebilirler.

Doğada varlıklar ile de bir iletişim aracı olan insanlar kullandıkları bazı iletişim vasıtaları arasında kendilerine özgü seslerden oluşan bir iletişim yöntemi geliştirmişler, daha sonra bunları çeşitli işaret ve sembollerle yazıya

---

* S. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Fransız Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

dökmüşlerdir. Dil adını verdiğimiz bu iletişim yöntemiyle insanlar çevrelerindeki tüm işaret ve bilgileri adlandırmışlardır. Dil içinde birçok kavramlar oluşturarak, sosyal hayatta geliştirdikleri birtakım bilim dallarını bu kavramlarla açıklamaya çalışmışlardır. Buna bir örnek vermek gerekirse, sosyal hayatta kullanılan sözlü ve yazılı dillinceleyen bilim dalına *Dilbilim* "*Linguistique*" denilmiş, sözlü ve yazılı iletişimin dışında kullanılan, jest, mimik, selamlaşma usûllerini, törenlerini, kara ve hava trafiğinde kullanılan ışıklı ve ışısız sistemleri, millî ve manevî değerler taşıyan sembollerî, çobanların kullandıkları ısıık, kaval gibi işaret sistemlerini içne alan ve inceleyen bilim dalına da "*İşaretbilim*" veya "*Göstergebilim*" (*Sémiologie*) (2) denilmiştir. Türkçede "*İşaretbilim*" olarak ifade edilebilen F. de Saussure tarafından kullanılan Fransızca "*Sémiologie*" tabiri Yunanca'daki "*sem-*"; "*semeio*"; "*seman*"; "*sema(t)*" köklerinden gelmektedir. En son "*Sémeiologie*" şekli, modern kullanımı ile "*Sémiologie*" olmuştur (3). Dilbilimin kurucusu F. de Saussure'e göre "*Sémiologie*" sosyal hayatta kullanılan gösterge ve gösterge sistemlerinin tümünü inceleyen bilim dalıdır. Dil ise fikirleri ifade eden bir göstergeler sistemidir. Dilbilim de dillinceleyen bilim dalıdır. Dolayısıyla Saussure için Dilbilim, bu çok genel bilim dalı "*İşaretbilim*" (*Sémiologie*)'nin içinde bir bölümdür. İşaretbilim'in yerini tayin etmek de psikologlara düşer. Dilbilimciye düşen görev de İşaretbilim'in sistemleri içinde dillince özel sistemini ayırt etmektir (4).

Ne tesadüftür ki, Saussure'ün Avrupa'da "*Sémiologie*" den bahsettiği sıralarda, Amerikalı dilbilimci Charle Sanders Peirce (5) de aynı konuları "*Semiotic*" adı altında ele almış ve incelemiştir. Aynı dönemlerde kendi kitalarında ilk defa İşaretbilim'den bahseden ve onun sınırlarını tayin etmeye çalışan bu iki dilci birbirlerinin çalışmalarından habersiz kalmışlardır.

İşaretbilim'in sadece sınırlarını belirlemek için bile yapacağı çok şeyler var (6) diyen Saussure, zamanında önemli bir noktaya işaret ediyordu. Zira temelleri henüz atılmış olan bu gibi bilim dallarının sınırlarını kesin olarak belirlemek pek kolay değildir. Nitekim Saussure'ün dil mirası üzerinde çalışan dilciler yeni ekoller ve guruplar oluşturarak bu konularda farklı yorum ve görüşler getirmişlerdir. Bunlardan "*İşaretbilim'in temel kavramlar*" (*Eléments*

de *Sémiologie*) adlı çalışmasıyla dikkati çeken R. Barthes "Dilbilim, İşaretbilim'in önemli bir bölümü değil, İşaretbilim Dilbilim'in içinde bir bölümdür" demiştir (8).

Saussure geleneğine bağlı olan ve J. Mounin; Buysens; Luis J. Prieto gibi dilbilimciler tüm işaret sistemlerini fonksiyonları (işlevleri) açısından iki bölümde mütalâa ettiler. Birincisi; a) Eklemli dil (*langue articulée*), dediğimiz insan dillerini ilgilendiren işaret sistemleri ki, bunların asıl görevi insanlar arasında iletişimi sağlamaktır. İkincisi; b) İnsan dili dışında kullanılan işaret sistem ve yöntemleri. Bunlar sosyal hayatımızı yakından ilgilendiren, ama iletişim görevi ikinci planda kalandaki anlamlı işaret ve yöntemlerdir. Bu sınırlamaya göre, bugün olduğu gibi, insan dillerini ilgilendiren işaret sistemleriyle Dilbilim; İnsan dillerinin dışında kalan (tüm) işaret sistemleriyle de İşaretbilim ilgilenecektir. Buna rağmen, yeni gelişmelerle karşımıza çıkan "Sibernetik"; "Biyonik" (9); hayvanlarda iletişim gibi, insanları yakından ilgilendiren sistemler, İletişimbilim'in içinde mi yer alacaktır? soruları gündeme gelmektedir. Daha önceleri, "İşaretbilim araştırmaları arasında sinema da bir dil midir? Tabii dilin görevini yapabilir mi?" soruları gündeme gelmişti. Sinema üzerinde uzun yıllar ciddi çalışmalar yapan "Christian Metz" in (10) araştırmaları sonucunda, iletişimde önemli bir görevi icra eden sinema, tiyatro gibi çeşitli iletişim yöntemlerinin hiçbir zaman insan dilinin yerine geçemeyeceği, dilbilim açısından da yapılarının çok farklı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. İnsan dilinin diğer iletişim sistemlerinden ayrılan yapılarını ve özelliklerini daha sonraki bölümlerde geniş olarak ele alacağız.

II- İNSANLARDA İLETİŞİM

2.1- İnsan ve Dil

İnsan ve dil birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan iki ayrı unsurdur. Çünkü birinin varlığı diğerini gerektirmektedir. İnsanda ne varsa onun tezahürü (ortaya çıkması) ancak onun iletişim sistemi dil ile gerçekleşmektedir. Fransız dilbilimci Luis J. Prieto, "Mesajlar ve İşaretler" adlı eserinin giriş bölümünde, "Dilin yaratılması için önce insanın yaratılması gerekli ise de insanın ne olduğunun anlaşılması ancak dilin yaratılmasıyla mümkün oldu" (11) demektedir. Konuya bu noktadan bakınca ister istemez

İnsanın aklına dilin ne zaman, nasıl oluştuğu sorulan gelmektedir. Tıpkı insanın orijini ile ilgili konuların tarih boyunca insan zihnini meşgul ettiği ve bilhassa Darwin nazariyesinden sonra uzun tartışmalara neden olduğu gibi, dilin orijini konusu da Dilbilim tarihinde çeşitli görüş ve tartışmalara neden olmuştur (12).

2.2- Dilin Kaynağı

Biyolojik görüşe göre dil, insan ve hayvanlardaki seslerin evrimi neticesinde doğmuştur. Felsefi görüşe göre dil, ya doğuştandır, ya da irade veya rastlantıya dayalı bir öğrenme neticesinde olmuştur. Semavi dinlere dayalı ilâhî görüşlere göre ise dil Tanrı'nın lütfudur. İnsanlar bu konulardaki merakları doğrultusunda zaman zaman hayvanlar ve çocuklar üzerinde çeşitli deneme ve araştırmalar yapmışlardır. Örnek olarak; Herodot'un söylediklerine göre Mısır kralı Psammatik, Frikyalıların (Phrygiens) Mısırlılardan daha eski olup olmadıklarını anlamak için iki çocuğu doğumlarından itibaren ayrı odalarda, hiçbir dil kullanmaksızın büyümeye bırakır. Birkaç ay sonra çocuklar yemek ihtiyaçlarını belirtmek için phrygien dilinde ekmek anlamına gelen "bekos" kelimesini söylerler. Bu deney sonunda Psammatik, phrygien (frikya) dilinin dünyadaki en eski dil olduğu sonucuna varır.

Dilbilim tarihinde dilin kaynağı ile ilgili bir çok deneme ve araştırmalara yer verilmeyle birlikte, kesin bir neticeye varılamamış ve dilin oluşumu ile ilgili bir çok görüşler veya varsayımlar ortaya atılmıştır (14),(15). Çoğu zaman aşırı tartışmalara neden olan bu konular bazı dilbilimciler veya dil kurumları tarafından dilbilimin konuları dışında tutulmaya çalışılmıştır. Bunlardan 1866 yılında kurulan (La Société de Linguistique de Paris) (16) "Paris Dilbilim Kurumu" dilin kaynağı ile ilgili hiçbir bildiriyi kabul etmeyeceğini açıkca ilân etmiştir. Bu karar destekleyen bazı dilbilimciler şu beyanlarda bulunmuşlardır: J. Vendryes (17) "Gerek çocuk dillerini, gerek ilkel dilleri, gerekse en eski dilleri incelemekle dilin kaynağı sorunu çözülemez, bu konuda hiç bir ümit yoktur". Tovar (18): "Tarih öncesi binlerce yıla dayanan dilbilimle ilgili gözlemler dilin kaynağı sorununu çözümsüz bırakmıştır". Yine Danimarka Akademisi (L'Académie de

Danemark) 19. yy'da Tarihi Dilbilim (Linguistique Historique) veya Mukayeseli Dilbilim (La Grammaire Comparée) sahalarında dilin kaynağı konularında yaptırdığı araştırmaların, ilâhî metafizik ve felsefî görüşlere ters düştüğünü ileri sürüyordu (19). Bütün bu farklı görüş ve tutumlara rağmen genelde dilbilimciler *"İnsan ve dil"* gerçeğinin her zaman birlikte ortaya çıktığını kabul etmişlerdir.

2.3- Semavî dinlerde dil ile ilgili bazı beyanlar

"Tanrı İnsanı topraktan yarattı ve ona hava üfleyerek hayat verdi. İnsan bir canlı haline geldi. Tanrı şöyle dedi: İnsan için yalnız olmak iyi olmaz. Bir eş yaratarak ona bir yardımda bulunacağım" (20).

"İnsan ve dil" gerçeğinin her zaman birlikte mütalâ edilmesi hususu 1859'da ortaya çıkan Darwin nazariyesiyle dilin kaynağı sorununu tekrar gündeme getirmiştir. İnsanın kaynağı konusunda bilim ve kutsal kitapların cevaplarını karşılaştıran Dr. Maurice Bucaille *"L'homme d'où vient-il?"* (İnsan nereden geliyor?), *"İnsanın menşei nedir?"* (21) adlı eserinde Darwin nazariyesinin, *"İncil ve Tevrat'a inananlara şok etkisi yaptığını, İnsanın Tanrı tarafından yaratıldığı görüşünü, aynı zamanda Tanrının sözü olarak kabul edilen bu Tevrat'ı ve İncil'i tehlikeye düşürdüğünü ve bilimsel olduğu iddia edilen bu nazariyenin, batıda Tanrıya inancı sarstığını vurguluyor"* (22). Dr. M. Bucaille, eserinin giriş bölümünde Tevrat ve İncil'deki türlerin oluşumu ve İnsanın yaratılışı ile ilgili tasvirlerin modern bilime ters düştüğünü, aksine Kur'an'daki açıklamaların çok çarpıcı ve şaşırtıcı olduğunu belirterek, 9 Kasım 1976'da Paris Tıp Akademisinde *"Kur'an'da Embriyoloji ve Fizyoloji"* konulu tebliğinde sunduğu, Kur'an'daki bilgilerin modern ilmin bulgularından yaklaşık 14 asır önde olduğunu söylemektedir. Yani, Kur'an'daki konuyla ilgili bilgilere modern bilimin ancak 20. asırda ulaşabildiğini zikretmektedir. Ayrıca Tevrat ve İncil'deki bilimsel yanlışların onu çeşitli dönemlerde değişik tarzda kaleme alan papazlardan kaynaklandığını ileri süren araştırmacı, *"İnsan ve onun hayatı ile ilgili bilgiler"* edinirken, bu bilgilerin sadece laboratuvarlardan çıkabileceği düşüncesinin yanlış olduğunu, *"Tabiat ve İnsan"* gerçeğini incelerken, tabiat üstü olayları da dikkate almanın bilime yeni argümanlar (deliller) sağlayabileceğini

belirtmektedir (23).

Dil ve dilin oluşumu ile ilgili çeşitli görüşleri gerek Dilbilim, gerekse İncil ve Tevrat açısından kısaca ele aldıktan sonra, merak edenler için bu konuda müslümanların kutsal kitabı Kur'an'ın verdiği bazı cevapları (bilgileri) kısaca belirtmeyi uygun bulduk:

"Allah Adem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklere sunup; "Haydi doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin" dedi (2/31)"

"Dediler ki: Sen yücesin (Ya Râb), bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin, Hakımsin (her şeyin iç yüzünü bilen, her şeyi yerli yerince yaparsın) (2/32)"

"Allah (c.c) dedi ki: "Ey Adem! Bunlara onların isimlerini haber ver!" (Hz. Adem'de) bunlara onların isimlerini haber verince (Allah c.c), " Ben size, göklerin ve yerin gaybını bilirim, dememiş miydim?" dedi (2/33)" (24).

"Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız (Allah'ın buyruklarına dışına çıkmadan) en çok korunmanızdır. Allah bilendir, haber alandır (49/13)" (25).

"Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz, size işitme (duyusu), gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz (16/78)" (26).

"O'nun ayetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Bunda bilenler için ibretler vardır (30/22)"

Görüldüğü gibi, gerek dilin oluşumu, gerek dil ve insan gerçeği konusunda kutsal kitaplarda verilen bilgiler, dilbilim açısından bazı ilginç noktalara işaret etmektedir. Bunlardan birincisi; dil gerçeğinin ilk insanın yaratılmasından itibaren ortaya çıktığı ve bunun eğitim ve öğretimle başladığı fikridir. İkincisi; ilk iletişimin bir erkekle dişiden yaratılan, Adem ve Havva arasında başladığı, zamanla çoğalarak çeşitli grup ve milletlere ayrılan bu insanların değişik iletişim sistemleri (diller) geliştirdikleri gerçeğinin

vurgulanmasıdır. Üçüncüsü ise; çocuğun ilk doğduğu zaman hiçbir bilgiye, dolayısıyla dile de sahip olmadığı daha sonra duyu organları vasıtasıyla bilgilenmeye ve öğrenmeye başladığı gerçeğidir. Bugün, Dilbilim araştırma ve deneylerinin vardığı sonuçlar aynı noktalarda yoğunlaşmaktadır. Artık gerek çocuklar üzerinde yapılan çeşitli deneyler, gerekse ortaya atılan varsayımlarla dilin doğuşu hakkında kesin ve sağlıklı bilgiye varılmayacağı, ayrıca dilin içgüdüsel bir olay olmadığı, aksine toplum içinde eğitim ve öğretimle başlayan sosyal ihtiyaç ve münasebetlerle gelişen bir olgu olduğu anlaşılmıştır. Dilbilimci M. de Grève ve F. Van Passel, *"Dilbilim ve Yabancı Diller Eğitimi"* adlı eserde konuyla ilgili şu görüşlere yer verirler: *"İlk bakışta çok ilginç görünen deneyler vardır. Bunlar sağır ve kör doğan, böylece dış dünya ile iletişimden yoksun olan, ya da doğumlarından itibaren alleleri tarafından terkedilip, hayvanlar arasında yaşamış olan varlıklar üzerinde yapılanlardır... Ne olursa olsun yüzeysel ve yetersiz olan bu deneyler her zaman aynı sonuca varırlar. Dil toplumun özünde şekillenir. Başka bir deyişle dil, insanların, aralarında iletişim kurmak ihtiyacıyla karşılaştıkları gün ortaya çıkmıştır..."* (27).

Bu safhadan sonra bize düşen, en az iki kişi ile başlayan, böylece sosyal bir muhtevaya sahip olan iletişim sistemimiz dillerimizi ve onları oluşturan işaret sistemlerini yapılan ve işleyişleri bakımından incelemek ve araştırmaktır.

2.4- İletişim Sistemlerinde Kullandığımız İşaretlerin Yapısı ve Özellikleri (28)

İçinde yaşadığımız evrende bulunan canlı ve cansız bütün varlıklar iletişim içindedirler. Zira, en ufak bir varlığın, ait olduğu bütün içinde, bir yeri ve icra ettiği bir görevi vardır. Canlı ve cansız diye adlandırdığımız varlıklar birbirleriyle irtibat ve etkileşim içindedirler. Birbirleriyle olan münasebetlerine göre şekil alır ve anlam kazanırlar. Tıpkı insan dillerinde seslerin (fonem) kelimelerdeki, kelimelerin cümlelerdeki, cümlelerin metinlerdeki dizilişlerine göre çeşitli anlamlar taşıdıkları gibi topraktaki bir bitki tohumunun kendini ifade edebilmesi için gökyüzünde dolaşan yağmur bulutlarına, güneş ışınlarına, rüzgara, içinde bulunduğu toprağın

bileşimindeki bazı maddelere ihtiyacı vardır. Bu tohum onlarla kurabildiği iletişim neticesinde çeşitli şekillere girer, gelişir, çoğalır ve kendi anlamını bulur. Hayatı icabı bu bitki tohumu ile irtibata geçen insanlar, onun aldığı şekilleri ve mesajları ifade edebilmek için onlara çeşitli adlar verirler. Bir Türk bunlara; 1) 'tohum' 2) 'ekin' 3) 'başak' 4) 'buğday' 5) 'un' 6) 'ekmek' gibi adlar verir. Bir Fransız da sırasıyla bunlara; 1) 'graine' 2) 'semence' 3) 'épi' 4) 'blée' 5) 'farine' 6) 'pain' diyebilir. Bu olay bize iletişim sistemlerimizde kullandığımız işaret, kelime, sembol, sinyal, alfabe, geleneksel tören, askerî rütbe ve parolalar, selamlaşma usulleri gibi tüm işaretlerin 'izâfi' (arbitraire) bir özelliğe sahip olduğunu gösterir. Buna dil işaretlerinin (işaretlerinin) izâfi yapısı (nature du signe linguistique) diyoruz. Tüm iletişim sistemlerinde görülen bu özelliğe göre, mesele bir ağaç fikrinin konuşmada duyulan ve yazıya geçirilen 'a-g-a-ç' sesliyle hiçbir bağlantısı yoktur. Aynı dil işareti için Türkler 'ağaç'; Danimarkalılar 'trae'; İsveçliler 'traid' kelimelerini kullanmaktadırlar. İletişim sistemlerindeki işaretlerin bu özelliğini 'arbitrarité' izâfiyet (görelilik) ve 'immotivé' (nedensizlik) terimleriyle izah eden Dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure'e göre dilde duyulan ve yazılan 'öküz' kelimesi (sesi) ile 'öküz fikrinin' hiçbir tabii bağlantısı yoktur. Dolayısıyla aynı ifadeler zaman ve mekan içerisinde hiçbir gerekli nedene dayanmadan değişebilecektir. Örnek olarak 'yas' sözcüğü izâfidir. Çünkü, 'yas'ın sembolü Avrupa'da siyah, Çin'de beyazdır. O halde iletişim sistemimizde kullandığımız işaretlerin birinci özelliği, 'izâfi' keyfe bağlı olmasıdır.

2.4.1- Dilin izâfi özelliği

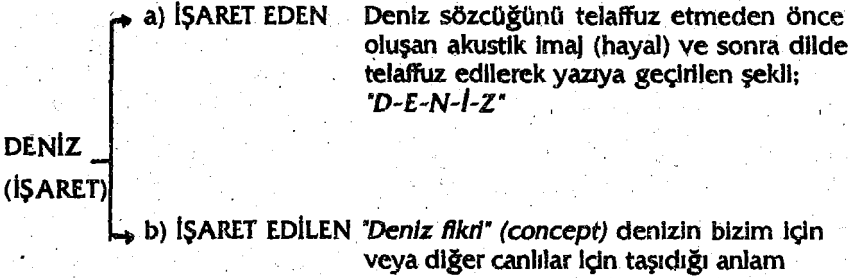
Farklı kültür ve topluluklardaki insanların aynı gerçekleri değişik kavram ve sembollerle izah etmeleri, dillerdeki 'izâfiyet teorisi'nden (t orie de l'arbitrarit  du signe) kaynaklanmaktadır. Bütün dilbilimcilerin kabul ettiği dillerdeki bu gerçeği sistemleştiren F. de Saussure, bir dil işaretini iki boyutta ele alır ve inceler:

İşaret Ekmek (signe) (pain)	→ İşaret eden (signifiant)	dilde duyulan ve yazılan ekmek hayali
	→ İşaret edilen (signifié)	"ekmek fikri", besleyici özelliği

F. de Saussure'e göre "İşaret eden" "İşaret edilen"e bağlayan ilişki izâfidir. Yani, bu ilişkinin hiçbir tabii bağlantısı yoktur. Dilbilimci Emile Benveniste'e göre ise de bu ilişki "izâfi" değil, gereklidir. Başka bir deyişle Benveniste'e göre bu ilişki (bağ), sadece işaret eden ve işaret edilen arasında değil; "İşaret eden"- "İşaret edilen" ve sözkonusu nesne (ekmek) arasındadır (29). Konuyu yabancı dil eğitimi açısından ele alıp, incelediğimiz zaman daha açık görmek mümkündür. Bir bakıma yabancı dil gerçeği, dilleri oluşturan işaret sistemlerinin yapısından kaynaklanmaktadır. Örnekle verecek olursak; bir İngiliz ekmeği, ne şekil olarak ne de beslenme değeri olarak Fransız ekmeğinin aynısı değildir. Aynı şekilde Türk öğrencisinin zihnindeki ekmeğin hayalleri farklı görünüşler arz etmektedir. Yani ekmeğin "pain" kelimesi karşısında Fransız ve Türk öğrencisi aynı "İşaret edilen"e (signifié) ve farklı "İşaret eden"e (signifiant) sahiptir (30). Dolayısıyla yabancı dillerdeki aynı nesneyi veya aynı düşünceyi ifade etmek için kullanılan kelimeler çok bariz teknik terimlerin dışında eş anlamda (synonyme) değildir. Saussure'e göre dil, özel durumlar hariç genelde izâfi bir yapıya sahiptir. Zira dil yapısı itibarıyla tabii değil, onu kullanan toplumun bireyleri arasında zımnî bir uzlaşma sonucu oluşur. Bu nedenle de dili kullanan bir birey tek başına bir kelimenin yapısını veya anlamını (signifiant ou signifié) değiştirme seçeneğine sahip değildir (31). Dillerde kullanılan bazı taklidi seslerde (onomatopées) dahi bu özelliği bulmak mümkündür. Halbuki genelde taklidi sesler izâfi değil, tabii bir özelliğe sahiptirler. Ama bu seslerin çoğu dilde toplum içi yani uzlaşmacı (conventionnel) bir yapıya sahiptirler. Bir horozun sesini bir Türk "ü! ü! ü!" diye taklit etmekte, bir Fransız ise "kukuriko" diye taklit etmektedir. Ama horoz Türkiye'de ve Fransa'da da aynı ses çıkarır. Aynı özelliği el, kol ve baş hareketleriyle yapılan ifadelerde görmek

mümkündür. Bir Türk veya Arap hayır demek için kafasını aşağıdan yukarı doğru kaldırır, bir Avrupalı ise sağa sola sallar.

Yine Saussure'e göre kelimelerin bir kısmı "*denizleşme*" (analogie) yoluyla izâfî olmaktan çıkarlar. Yani kelimenin "*İşaret eden*" ile "*İşaret edilen*" arasındaki ilişki izâfî değil, gereklidir. Aralarında zorunlu bir bağ vardır. Fransızca'da "*relation motivée*" (zorunlu ilişki) olarak ifade edilen bu özelliğe dillerde türetilen sözcüklerde daha çok rastlanır. Bunu Türkçe'de bir örnekle açıklayalım: 1) Deniz 2) Denizci 3) Denizaltı 4) Denizüstü 5) Denizsubayı... Dillimize ilk olarak yerleşen "*deniz*" kelimesi izâfî bir işaretdir. Çünkü bu sözcüğün işaret eden ile işaret edilen arasındaki ilişki izâfîdir, hiçbir nedene veya gerçeğe dayanmaz. Zihnimizde deniz fikrini oluşturan bu çok büyük su topluluğuna başka bir isim de verebilirdik.

1- Deniz sözcüğü şekilde görüldüğü gibi "a" ile "b" boyutunun zihnimizde oluşan ortak psikik bir bileşiminden meydana gelir.

a) İşaret eden = "*Denizci*"

2- Denizci

b) İşaret edilen = Deniz ile uğraşan kişi düşüncesi, fikri-kavramı

İkinci örnekte görüldüğü gibi birinci kelimemiz "*deniz*"den türetilen "*denizci*" kelimesini oluşturan (a) işaret eden: "*denizci*" ile (b) işaret edilen: "*deniz ile uğraşan kişi kavramı*" arasında gerçekçi ve tabii bir bağ var. "*İşaret eden*" "*İşaret edilen*"e bağlayan buradaki ilişki "*izâfî*" değil, zaruri

(gerekli)'dir. Başka bir deyişle 1 numaralı "deniz" sözcüğüne ilave edilen (-ci) ekinin yüklediği bir anlam ile irtibatı vardır. Yani işaret eden ile işaret edilen arasındaki bağ (motivé) "zorunlu"dur. "Deniz" sözcüğünden türetilen diğer kelimelerde aynı özelliğe sahiptirler. İletişim sistemindeki "İzâfiyet teorisi"nden kaynaklanan bir başka özellik de dilin hem sabit, hem de değişken bir yapıya sahip olmasıdır.

Bir taraftan kendi yapısını, diğer taraftan içinde yaşadığı toplumun sosyal, kültürel ve tarihi yapısını bünyesinde taşıyan dil, karmaşık bir yapıya sahiptir. Zira dil, bir toplumun hem geçmişten gelen dil mirasını korumak, onu sonraklere aktarmak, hem de sürekli değişen toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap vermek zorunda olan kurumdur. Birbirini tamamlayan, dilin bu iki özelliğini Saussure (32);

a) "Değişmezlik" (immutabilité)

b) "Değişkenlik" (mutabilité), terimleriyle açıklamıştır.

İlk planda birbirine tezat gibi görünen bu ikili kuraldan dolayı Saussure, haksız eleştiriye uğramışsa da daha sonra bütün dilcilerin kabul ettiği bu özellik "izâfiyet teorisi"nden kaynaklanan bir kural olarak Dilbilim tarihine geçmiştir. Saussure bu iki kuralla dilin, bireylerin müdahalesi olmadan değişikliğe uğradığını ve onun "dokunulamaz" (intangible) ve "değiştirilemez" (inaltérable) (33) bir yapıya sahip olduğunu belirtmek istemiştir.

2.4.2-Dilde değişmezlik kuralı

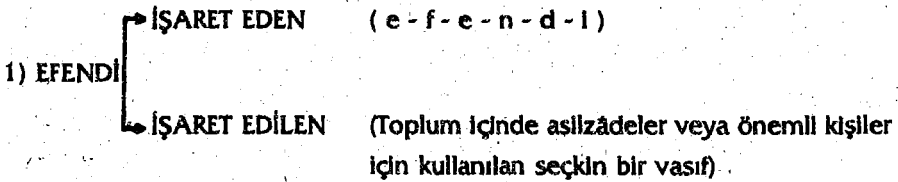
Dilbilimciler göre, dildeki bu özelliğin nedeni gayet açıktır. İzâfi bir ilişki içerisinde teşekkül eden tüm dil işaretlerinin (kelime ve kavramların) yıllar sonra aktif ve mantıklı ilişkiler içerisinde bir birey veya gurup tarafından değiştirilmesi imkânsızdır. Zira bir dili öğrenmek için bireylerin sarfettikleri zaman ve gayretler dikkate alındığı zaman bunun imkânsızlığı ortadadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi iletişim sistemimizde kullandığımız işaretlerin (işaretlerin) tamamı izâfi bir yapıya sahip değildir. Bir bölümünde kısmi bir mantık ilişkisi vardır. Böylece dil kendi içinde karmaşık bir sistem arzeder. Onu kullanan bireyler hangi seviyede olursa olsun bu yapıdan

habersizdirler. Bu karmaşık dil yapısını ancak dil üzerinde çalışan ve düşünen uzmanlar ve dilciler anlayabilirler ve bir değişimden söz edebilirler. Yalnız bu konudaki tecrübeler göstermiştir ki, bu neviden bir müdahale şimdiye kadar hiçbir başarıya ulaşamamıştır (34). Yirmi ile kırk arası, sınırlı bir harfe sahip bir yazı sistemini (alfabeyi) değiştirmek mümkündür ama, dildeki sayısız kavramları değiştirip bir dil teşekkül ettirmek imkansızdır (35). Diğer taraftan dildeki değişiklikte rolü olan sosyal güçlerin etkinliğini, zaman mefhumu tayin eder. Dilin geçmiş değerlerle olan bağı, serbestçe kelime seçme hürriyetini başansızlığa uğratar.

2.4.3- Dilde değişkenlik kuralı (36)

Dilin sürekliliğini sağlayan zaman kavramının, biraz önce belirttiğimiz "dilde değişmezlik" kuralına tezat gibi görünen bir başka kural üzerinde etkisi vardır. O da "dilde değişkenlik" kuralıdır. Dilde kullanılan birtakım kavramlar geçirdikleri zaman süreci içerisinde bazı değişikliklere uğrarlar ve çeşitli şekiller alırlar. Herbiri ayrı bir inceleme ve araştırma konusu olan bu değişikliklerden biri kelimelerin ses yapısı (işaret eden) veya, mânâ yapısında (işaret edilen) meydana gelen değişikliklerdir. Zaman içinde kullandığımız kavramlarda meydana gelen bozulmaların veya değişmelerin nedeni ne olursa olsun, (sosyal, kültürel, tarihi) asıl değişiklikler, dış veya iç faktörlerden etkilenen bir kelimenin "işaret eden" ile "işaret edilen" arasındaki ilişkilerin yer değiştirmesiyle meydana gelir. Buna bir örnek olarak, dilimizdeki "efendi" kelimesinin zaman içinde geçirdiği değişikliği gösterebiliriz;

2) EFENDİ	→ İŞARET EDEN	(e - f - e - n - d - i)
	→ İŞARET EDİLEN	(Toplum içinde tahsil seviyesi alt düzeyde olan ilkokul mezunu hademe veya hizmetliler için kullanılan bir vasıf , hitabet şekli)

Aynı kelimenin sözlükteki eski karşılığı; 1) *"Eğitim görmüş kişi için özel adlardan sonra kullanılan ünvan"*. Günümüzdeki karşılığı ise; 2) *"Bey ünvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir ünvan"* (37).

Yukarıda 1 ve 2 numaralı işaret sistemini incelediğimiz zaman "efendi" kelimesinin ne eski, ne de yeni kullanımında işaret eden üzerinde (ses yapısında) hiçbir fonetik değişiklik meydana gelmemiştir. Yani bu kelime hem eski, hem de yeni halinde, aynı "işaret eden"e farklı "işaret edilen"e sahiptir. O halde "efendi" kelimesinin değişmeyen ses yapısı ile mana yapısı arasında yeni bir izâfî ilişki teşekkül etmiştir.

Çok ilginçtir ki, daha önce eğitim görmüş kişiler için özel adlardan sonra kullanılan "efendi" ünvanı daha sonra bayanlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe'de erkek adlarından sonra kullanılan "efendi" ünvanının, bayan adlarından sonra kullanılan karşılığı "hanım" kelimesidir. Bu ünvan, "efendi" kelimesinin kullanılışı gibi, kadın adlarından sonra "Emel hanım, Gönül hanım" şeklinde kullanılır.

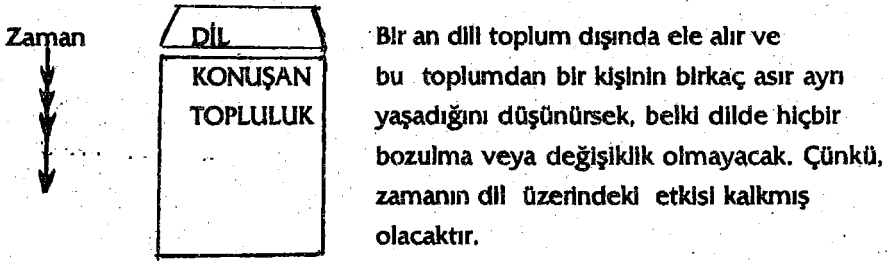
Türkçe'de erkek adlarından sonra gelen üstünlük, saygınlık, vasfını taşıyan "efendi" kelimesinin bu özelliği (yani, kelimenin "işaret edilen") ikinci derecede bir ünvan durumuna düşmüştür. Ama bu defa aynı durumda kadınlar için kullanılan "hanım" ünvanı birleşerek eski yerini ve pozisyonunu korumuş ve bugün "hanımefendi" şekliyle üstün bir saygı göstermek amacıyla, ya kadın adlarının sonuna getirilmekte, ya da onların yerine kullanılmaktadır. "Semra hanımefendi" veya hanımefendi örneklerinde olduğu gibi. Aynı kullanımı değişik ortamlarda erkek isimlerden sonra da görmek mümkün olmakla birlikte, erkekler için daha çok isim zikredilmeden

"beyefendi" tabiri kullanılmaktadır. Yukarıda gördüğümüz bu değişikliklerde herhangi bir bireyin ve gurubun müdahalesi veya aklı ve mantıklı ilişkilere dayalı bir serbest iradesi sözkonusu değildir. "Bir dil, (bir kelimenin) işaret eden ile işaret edilen arasındaki ilişkiyi her an değiştiren faktörlere karşı kendini savunmada tamamen güçsüzdür" (38). Bu değişikliklerde bazen; 1) Kelimenin hem işaret eden, hem de işaret edileni değiştirir, 2) Bazen de, ikisinden birisi değişir. Latince'de öldürmek "tuer" anlamını taşıyan "necare" kelimesi Fransızca'da "noyer" (suda boğmak) şekline dönüşmüştür (39). Bu değişiklikler bazen kelimenin işaret edeninde meydana gelir ve işaret edileni de etkiler. Fransız dilindeki "monsieur" (mösyö) ve "madame" (madam) kelimelerinin oluşumu bu tür değişikliklere bir örnektir.

- 1) "mon" (benim), "seigneur" (bey, beyefendi) ——— monsieur (mösyö)
- 2) "ma" (benim), "dame" (soylu kadın, hanımefendi) ——— madame (madam)

Dillerdeki bütün bu değişikliklerin oluşumunda rol oynayan ve onlara süreklilik kazandıran en önemli faktör zamandır. Zaman faktörünün, (vazgeçilmez olan) insan ve dil gerçeği üzerindeki etkisini Saussure'ün bir şemasıyla açıklayalım (40).

Yine bir an aksini düşünür, konuşan toplumu zaman dışında tasavvur edersek, bu defa sosyal olayların (güçlerin) dil üzerinde hiçbir etkisi görülmeyecektir. Bu durumda insan ve dil gerçeğini normal hayata geçirmek için zaman faktörünü harekete geçirmek gerekecektir. Harekete geçen zaman faktörü sosyal olayların dil üzerindeki etkisini sağlayacaktır.

Böylece dilde hür iradeyi ortadan kaldıran süreklilik prensibine ulaşılabilecektir. Dildeki süreklilik de ister istemez birtakım değişiklikleri meydana getirecektir. Dilin başlangıcından günümüze, günümüzden devamlı geleceğe uzanan bir süreklilik içinde olması nedeniyle insanlığın geçmişteki değerlerini korumak ve buna yenilerini ilave etmek gibi tarihi bir görevi de vardır. Bu bakımdan dil diğer bütün sosyal kurumların üstünde olan ve tüm beşeri bilimleri bünyesinde muhafaza eden, canlı bir arşivdir. İnsanı en iyi ifade eden, hatta onu diğer canlılardan ayıran insan dilinin sürekliliğini sağlayan dildeki *"değişmezlik"* ve *"değişkenlik"* kuralını kısır tariflerden kurtarıp daha pratik bir tarzda ele alacak olursak, Saussure'ün de belirttiği gibi ifade sistemimizi *"dil ve söz"* (langue et parole) (41), diye iki boyutta ele alıp inceleyebiliriz.

2.4.4- Dilin Sosyal ve Kişisel Yapısı (Dil ve Söz)

Dilin bir sosyal bir de kişisel yönü vardır. Birini diğerinden ayrı ele almak mümkündür. Zira dil, bireyin tek başına ne oluşturabildiği, ne de değiştirebildiği, doğumuyla birlikte toplumda hazır bulduğu, ancak öğrenme yoluyla idrak edebildiği sosyal hayatı icabı da başkalarıyla paylaşmak zorunda olduğu bir iletişim aracıdır. Birey bu iletişim aracını duyduğu, gördüğü, okuduğu zaman hemen anlar. Zira dil, toplumda sosyal bir uzlaşma sonucu teşekkül eden bütün bireylerin ortak bir ürünüdür. Bu nedenle dil bütünü içerisinde sosyal ve objektif bir yapıya sahiptir.

Diğer taraftan birey bu ortak dili (veya onun elemanlarını) kendi bilgi, beceri ve anlayışı doğrultusunda kullanır ve konuşur. Bireyin daha çok kendi ürünü olarak gerçekleştirdiği dildeki bu anlatıma *"söz"* (parole) veya *"sözlü dil"* diyoruz. Dilde kişisel özelliğe sahip olan bu tür anlatımlar subjektiftir. Yine Saussure'e göre ortak olan yazı dilinin kaynağı sözlü dildir. Yani dildeki değişiklikler genelde önce sözlü dilde başlar, zamanla daha önce açıklamaya çalıştığımız prensipler dahilinde yazılı dile geçer. Böylece değişik biçimde ele aldığımız yazılı ve sözlü dil gerçeği daha önce değindiğimiz dildeki *"süreklilik kavramı"*ni daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yalnız bireylerin kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullandıkları kişisel dil veya üslup özelliği taşıyan sözlü dil konusunda aklımıza şöyle bir soru gelebilir. Acaba bireyin kişisel iradesine bağlı olarak dilde kullandığı serbest

seçeneğin, başka bir deyişle, kelime, cümle ve vurguları kullanırken sahip olduğu esnekliğin sınırı nedir? Dildeki bu ifade özgürlüğünün sınırını yine dil tayin eder. Bireylerin dili kullanmada sergiledikleri subjektif tutum, iletişimdeki başarılarıyla doğru orantılıdır. Başka bir ifadeyle, konuşmacının aşırılığa kaçan hürriyeti veya dile müdahalesi, dinleyicinin mesajı alamadığı an son bulur. Konuyu dilin sistemi ve işleyişi açısından ele almak ve dildeki "İzâfiyet teorisi"ne girmeden, aşağıdaki birkaç örnekle açıklamak mümkündür.

Bilindiği üzere dilin ses (phonologie) cümle (syntaxe) mâna (sémantique) gibi herbirinin ayrı bilim dalı oluşturan yapıları vardır. Bu yapılar, hem kendi içinde, hem de birbirleri arasında belirli kurallar dâhilinde birleşir ve anlam kazanırlar. Örnek olarak dilimizdeki birkaç sesi alıp değişik tarzda sıralayalım:

A)

1	2	3	4
a	m	n	z

Bu sesler dilimizde manası olmayan en küçük ses birimleridir. Bu sesleri (vurgu hariç) daha küçük birimlere ayıramayız. Yine sesli (vocal) olan iletişim sistemlerinin bir özelliği de yatay veya dikey boyutta çizgisel (linéaire) oluşudur. Görmeye dayalı iletişim, bu özelliğe sahip değildir. Amerikan yapısal dilbilimciler göre, kelimelerde manayı meydana getiren şey, seslerin çizgisel boyutta yer değiştirmeleridir. Yerleri değişince birbirleriyle olan ilişkileri değişmektedir. Değişik ilişkilerde değişik fonksiyonları meydana getirmektedir. Yukarıda sıraladığımız;

A)

1	2	3	4
a	m	n	z

ses grubunun bu haliyle dilimizde hiçbir anlamı yoktur. Ama;

B)

4	1	2	1	3
z	a	m	a	n

ve

C)

3	1	2	1	4
n	a	m	a	z

hallerindeki sıralamalarda ise farklı anlamları vardır. Aynı konuyu cümle düzeyinde ele alırsak;

A) ¹ Ahmet ² elmayı ³ yiyor. = doğru

B) ² Elmayı ³ yiyor ¹ Ahmet. = doğru

C) ³ Yiyor ² elmayı ¹ Ahmet. = anlaşılır

D) ¹ Ahmet ² yiyor ³ elmayı. = anlaşılır

E) ² Elma ³ yiyor ¹ Ahmet'i. = anlaşılmaz ve kabul edilemez

Zira, kelimeler kendi aralarında yatay (syntagmatique), dikey düzeyde (paradigmatique) birbirleriyle anlam (semantique) ilişkisi içindedirler. Yine aynı şekilde;

F) Çiçek böcek yiyor.

1) Kabul edilemez, anlaşılmaz. 2) Kabul edilebilir, anlaşılır.

"F" cümlesini söylediğiniz zaman, sizi dinleyenler "E" cümlesinde olduğu gibi ne demek istediğinizi anlamazlar. Ama konuştuğunuz toplumun böcek yiyen, çiçek veya bitkilerden haberi varsa sizi anlayabilirler. Bu bakımdan, dış dünyamızdaki gerçekleri dilimize göre anlar ve kabul edertz. Buna bir örnek olarak farklı dillerde renklerin sınıflandırılmasını verebiliriz. İbranice'de net olarak üç ana renk vardır: Beyaz, siyah ve kırmızı. Yeşil ve sarı renkte olan eşyalar için tek bir kelime kullanılmaktadır. "Mavi" rengin

adlandırılması pek net değildir. Gerçek sınıflama birbirine zıt iki renk arasında yapılmaktadır. Karanlık ve parlak (42). Diğer dillerdeki renk anlayışı farklı olduğu gibi bazı renkler, o dilde yer almamaktadır. Bunun yanısıra, bu dillerin konuşulduğu ülkelerde güneşin yedi rengini işaret eden çeşitli çiçeklere rastlamak mümkündür. O halde diller gerçekleri aynı şekilde yansıtmamaktadırlar. Türkçe'de deve tüyü olarak bilinen bir rengin Arapça'da elliye yakın çeşidi olduğu söylenmektedir. Aynı şekilde deve ismi için Arapça'da birbirinden farklı birçok kelime kullanılmaktadır. Bu da bizlere Arapların deve kültürüyle olan münasebetlerini göstermektedir. Diğer taraftan İngilizce öğrenen bir Arap çocuğu için ilk defa duyduğu "kartopu" kelimesinin hiçbir manası yoktur. Bu nedenle biz dış dünyayı "izâfî" bir yapıya sahip olan dilimize göre tanır ve anlarız. Konuştuğumuz dil ile hem sübjektif hem de objektif kimliğimizi yansıtırız.

Dil sosyal, sözü de kişisel yönüyle birbirinden ayıran Saussure, gerek kendisinden sonra yapılan dilbilim çalışmalarına, gerekse dili kendisine malzeme yapan bazı bilim dallarına çok büyük ışık tutmuştur.

Hjemslev, R. Jakobson, A. Martinet, R. Barthes gibi dilbilimciler dil/söz ikilemesini eslerinde dilbilimin temel kavramı olarak ele almışlardır. Etnoloji, Antropoloji ve bilhassa psikanalizde dil/söz ikilemi analitik metod olarak kullanılmaktadır. 'J. Lacan, *psikanalizde söz ve dilin yeri ve görevi adlı ilginç raporunda psikanalizin imkanlarının tamamen bireyin kullandığı söz ve dile dayandığı, psikanalistlerin hastanın konuştuğu sırada sergilediği davranışları da dikkate almayı gerektiğini belirtmektedir*' (43). Amerikan dilbilimci N. Chamsky ise dil/söz ikilemini "Kompetans/performans" (44) kavramlarıyla izah etmeye çalışmıştır. Chamsky'e göre Kompetans, dil ve dilin grameri hakkında pasif olarak bildiğimiz bütün bilgilerin tümüdür. Performans ise, dil hakkında bildiğimiz bütün bilgilerin sadece pratikte, yani konuşmada kullandığımız kısmıdır.

Her yönüyle insanı anlatan, insan sesini çıkış safhasından toplumda oluşan dil safhasına kadar inceleyecek olursak, dilin yapısında bulunan fiziki, fizyolojik, psişik (zihinsel), kişisel ve sosyal yönlerini görmek mümkündür. Tıpkı anne kamında kan pıhtısıyla başlayan, geçirdiği fizyolojik

değişikliklerle şekillenen, doğumuyla ferdi, toplum hayatıyla da sosyal yapısına kavuşan insan gibi dil de, insan göğsünde pompalanan hava ile başlamakta, gırtlaktaki ses telleri ve ağız yapısında değişik seslere, çevreyi algılayan insan zihninde kavramlara dönüşmekte, kullanışlarına göre de ferdi ve sosyal yapısına kavuşmaktadır.

Dilin bu çok yönlü yapısından dolayı kendisini göremediğimiz ama konuşmasını işittiğimiz bir insanı kolaylıkla tahlil edebilir, onun kadın mı erkek mi, yaşlı mı genç mi, neşeli mi üzgün mü olduğunu, eğitiminin veya toplumdaki yerinin hangi düzeyde bulunduğunu genelde tahmin eder ve anlayabiliriz.

Tıpkı bazı konuların sinemada projeksiyon yoluyla beyaz ekrana yansıtıldığı gibi insan da dışarıya aksettirdiği sözleriyle kendisini yansıtmaktadır. Nitekim yazarlar yazılarında kullandıkları özel dil, yani üsluplarıyla meydana getirdikleri fikir ve sanat eserlerinde kendilerini yansıtmaktadırlar. R. Barthes, yazarların kullandığı üslubun kaynağının, insanın geçmişe dayalı biyolojik yapısından kaynaklanan içgüdüsel bir dürtü olup, niyete bağlı bir düşünce ürünü olmadığını belirtmektedir (45).

Kişilerin bu "anlatımbilim" e giren üslup (style) özelliklerini aynı konuyu işleyen, ama değişik eserler veren yazarlarla ressam ve mimarlarda görmek mümkündür. Kişinin karmaşık yapısından kaynaklanan bu özelliklerin dile yansıyan yönlerini psikanalizde uygulanan, yukarıda sözünü ettiğimiz "dışa vurma" (projection) (46) metoduyla da açıklamak mümkündür. Sözlü veya yazılı olarak bize İstanbul'u anlatan bir kişi, orasının fevkalade güzel, yaşamaya değer bir şehir olduğunu söyleyebilir. Başka bir kişi de onun hiç de güzel olmadığını, orada yaşamının kendisine sıkıntı vereceğini söyleyebilir. Bu iki görüş, İstanbul'u değil onu anlatanların İstanbul hakkındaki hâlet-i rûhiyelerini yansıtır. İstanbul güzelse güzel, çirkinse çirkindir. O'nun kıyası bireylere göre değil, İstanbul ile bir başka şehir, mesela Ankara ile yapılmalıdır. Dolayısıyla biz çevreyi dilimizle anlatırken kendimizi yansıtmaktayız. Kullandığımız bütün iletişim araçlarında bu özelliğimizi görebiliriz:

"Kamın yardım kazmayınan belinen,
Yüzün yırttı tımağınan elinen,
Yine beni karşıladı gülünen,
Benim sadık yarım kara topraktır." (47)

diyerek sazını konuşuran Aşık Veysel de, gülü alıp sevdiğine gönderen aşık da, kendi duygu ve düşüncesini yansıtmaktadır. Yine kalemini eline alarak sevdiğine gönderdiği aşk mektubunda;

*"Gözlerinde doğan, yanaklarında akan, dudaklarında ölen bir göz yaşı
olmak isterdim !"*

diyən genç de hangi hâlet-i rûhiye içinde olduğunu yansıtmakta ve sevdiği kişi ile iletişim kurmaktadır.

Diğer taraftan hiçbir kâğıda ve kaleme ihtiyaç duymadan, içini ne saza, ne söze, ne de şilere dökmeyen, hazırladığı bir "aşk kesesini" (çantayı) aşık olduğu oğlana göndererek iletişim kuran, Doğu Türkistan'lı genç kız da duygu ve düşüncelerini çok iyi anlatmaktadır. Tam bir aşk mektubu olan bu işlemeli kesenin içindeki eşyaların ihtiva ettiği mesajlar şunlardır (48) :

1- Daha önce kaynatılmış ve demi çıkmış biraz kuru çay; artık hiç çay içemiyorum.

2- Bir saman çöpü; senin aşkımdan sararıp soldum.

3- Kırmızı bir meyve; seni düşündüğüm zaman kıpkırmızı oluyorum (yüzüm kızarıyor).

4- Kurumuş bir kayısı; işte bu kayısı gibi kurudum.

5- Bir kömür parçası; kalbim aşkımdan bu kömür gibi yanıyor.

6- Bir çiçek; sen çok güzelsin.

7- Beyaz bir şeker parçası; sen çok tatlısın.

8- Bir çakıl taşı; kalbinin yerinde bir taş mı var?

9- Bir şahin tüyü; eğer kanatlarım olsaydı sana doğru uçardım.

10- Bir ceviz içi; kendimi sana adadım.

Sosyal hayatta kullandığımız bu iletişim vasıtalarına jest ve mimikleri, selâmlaşma usullerini, törenleri, kara, hava ve deniz trafiğinde kullandığımız ışıklı ve ışiksiz işaret sistemlerini, toplum için maddî ve manevî değerler

taşıyan bazı sembollerini, inanç ve ibadet sistemlerini, çobanların ve avcuların kullandıkları ıslık, kaval, silah ve çan seslerini, ayrıca ses, yazı ve görüntü kullanan basın ve yayın organlarını da ilâve edebiliriz.

Çok çeşitlilik arzeden bu tabii ve söni iletişim araçlarının, iletişim anında sergiledikleri zaman sürecine ve onları algılayan duyu organlarımıza göre genel bir sınıflandırmasını yapabiliriz. Bunlardan özellikle görme, işitme ve dokunma duyumuza hitap eden iletişim çeşitleri önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte hayvanların çoğunun kokuya dayalı mesajlarla iletişim sağladıkları bilinmektedir. Bazı Avrupa ülkelerinde özellikle Fransa'da şarapların kalitesini tatma yoluyla tesbit eden, hatta görevleri de "şarap tadıcısı" (goûtteur de vin) olan uzmanlar da bulunmaktadır.

2.5- İletişim Sistemlerinin Yapılarına Göre Sınıflandırılması

	Kısa süreli olanlar (Zamana dayalı olanlar)	Devamlı Olanlar (Mekâna dayalı olanlar)
GÖRMEYE DAYALI OLANLAR I	Jest, mimik, dudak hareketleri dans, folklor, ışıkla, ateşle, dumanla verilen sinyaller (İşaretler)	a) Nesnelere: Hilâl, haç, amblem, tesbih, çiçek, mücevherler, körlerin bastonu, çakıl taşları, vs. b) Eşyalar üzerine işlenen markalar, trafik levhaları, çizilen veya yontulan resimler : YAZI
İŞİTMEYE DAYALI OLANLAR II	Islık, şarkı, mırıldanma, alkış, davul klakson, ezan, imdat sesi ve diğer müzik aletleriyle çıkarılan sesler, bağırma, tam tam sesi : KONUŞMA	Ses kayıtları (Ses bantları)
DOKUNMAYA DAYALI OLANLAR III	El sıkışarak yapılan pazarlıklar veya yeminler, elle sirta vurmalar, sevgiye dayalı okşamalar, sağır ve dilsizlerde elle kurulan irtibatlar.	Parmak yoluyla okumada kullanılan belirgin harflerle oyulmuş veya kabartmalı okuma levha ve aletleri
KOKLAMAYA DAYALI OLANLAR IV	Parfüm, çeşitli kokular, değişik gazlar	

Ana hatlarıyla, bazı özelliklerine göre sınıflandırmaya çalıştığımız ve sosyal hayatta kullandığımız bu iletişim vasıta ve sistemlerinin en gelişmiş ve en kullanışlı olanı şüphesiz konuşarak gerçekleştirdiğimiz İnsan dilidir. Günlük hayattaki tecrübelerimizden istifade ederek bu gerçeği bilmek veya tahmin etmek herkes için belki çok kolaydır, ama birisi bize: "Her gün kullandığımız (sözlü) dil ile yukarıda sıraladığımız iletişim sistemleri arasındaki farklar nelerdir?" diyecek olursa, şayet dilbilim araştırmalarından haberdar değilssek, bu soruya vereceğimiz cevaplar pek kolay olmasa gerektir. Sosyal hayatımızda en çok kullandığımız iletişim vasıtamız dilin, diğer iletişim sistemlerinden ayrılan özellikleri şunlardır:

2.6- Tabii Diller ve Yapılan

İnsan dillerinin (tabii dillerin) yapısı tamamen gırtlak ve ağızdan çıkan bir ses sistemine dayanır. Dildeki bu sesler iki ayrı dil birimine ayrılırlar. Başka bir deyişle seslerden oluşan kelime veya kavramları iki ayrı grupta toplar veya tahlil edebiliriz. Örnek olarak "başım ağıyor" cümlesiyle başkalarına iletmek istediğimiz mesajımızı, anlamı olan ve olmayan en küçük ses birimleri olmak üzere iki ayrı grupta inceleyebiliriz;

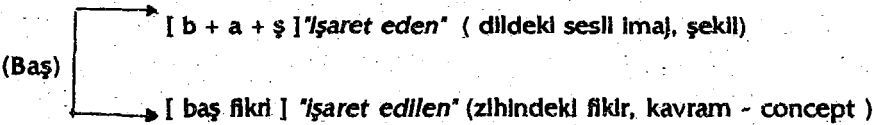
2.6.1- Anlamlı en küçük ses birimleri (Morphèmes)

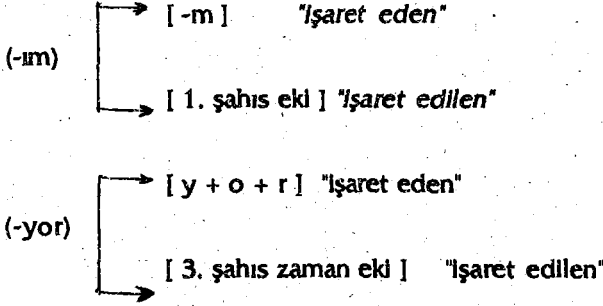
"Başım ağıyor." sözünü ele alıp inceleyelim.

1   2   3   4

/ Baş / ı-m / ağn / yor/

Görüldüğü gibi cümlemizi dört ayrı ses gurubuna ayırabiliriz. Bunlar dilbilimde "yapım eki" (morphème veya monème) (49) olarak adlandırılan manası olan en küçük ses birimleridir. Dillerde yapılarına göre kök veya ekleri meydana getiren en küçük ses birimlerinin bir şekli ve manası vardır:

Başımızdaki bu ağrıya tahammül edemeyerek, bağırabilir veya ağlayıp, sızlayarak değişik sesler çıkarabiliriz. Etrafımızdakileri bu şekilde de haberdar edebiliriz. Bu tip davranışlar bilinçli veya bilinçsiz olabilirler. Bu sesler kişilerin psikolojik durumlarını belirten fizyolojik seslerdir. Hiçbir sisteme bağlı olmayan mesaj bakımından çok fakir seslerdir. Tıpkı etrafını uyaran ısıklık ve siren sesleri gibi. Bunlar analiz edilemeyen sesli iletişim çeşitleridir. Ama dilimizde gerçekleştirdiğimiz bu manası olan en küçük ses birimlerini başka bir durumda veya metinde de kullanabiliriz.

Yaş- / kes- / en / -baş / -kes / -er /

Kol- / um / -da / -ağrı / -var /

Kış / gel- / l-yor /

Dilde uyguladığımız bu birinci grup analiz, bize yapım eklerinin ekonomik özelliğini de göstermektedir. Tabii dillerin diğer iletişim araçlarından ayrılan bir özelliği de ekonomik yapısıyla iletişimde sağladığı kolaylıktır. Bütün dillerde sayıları sınırlı olan bu anlamlı en küçük ses birimleriyle sonsuz sayıda sözlü ve yazılı metinler oluşturulabilir. Bu da diğer iletişim sistemlerinde olmayan bir özelliktir.

2.6.2- Anlamsız en küçük ses birimleri (Phonèmes)

Birinci grupta incelediğimiz "başım ağrıyor" cümlesini anlamı olan en küçük ses birimlerine göre tahlil etmiştik. Şimdi de aynı cümleyi anlamı olmayan en küçük ses birimlerine göre tahlil edelim:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

[B / a / ŝ / i / m / a / ğ / r / i / y / o / r]

Yukanda görüldüğü gibi cümlemizi manası olmayan on iki ses birimine ayırabiliyoruz, daha fazla ayıramıyoruz. Bu tarzda yaptığımız ayırımlar bize dillerdeki sayılan sınırlı olan sesleri (phonemes) verirler. Yine ekonomik bir yapıya sahip olan dilimizdeki bu seslerden sayısız oranda anlamlı kelime ve cümle oluşturabiliriz. Tabii dillerin bir özelliği olan bu anlamlı ve anlamsız en küçük ses birimlerini Fransız dilbilimci André Martinet, "*Dilin çift eklemleme ve ekonomik yapısı*" (50) adı altında ele alıp incelemektedir.

2.6.3- Tabii dillerin çizgisel özelliği

Bütün dillerin ses yapısına bağlı olarak sahip oldukları başka bir özelliği de "*çizgisel*" (linéaire) bir yapıya sahip olmalıdır. Dilimizde kullandığımız sesleri tek tek çıkarır ve telaffuz ederiz. Gırtlak ağızdaki çıkış yerlerine göre şekillenen, kendilerine has (fonetik) özellikleriyle birbirinden ayrılan bu sesler, iletişim sırasında tam bir konuşma zinciri oluştururlar. Belirli bir noktada ve zaman sürecinde oluşturduğumuz bu sesler, zincirleme bir sıra takip ederler ve hiçbir zaman üst üste gelmezler. Bellirgin özelliklere (traits pertinents) sahip olan, ama tek başına bir anlam ifade etmeyen bu sesler, konuşma zincirindeki aldıkları sıraya ve bileşimlere göre anlamlı birimleri, kelime ve kavramları meydana getirirler.

Çizgisel özelliğe sahip olan sistemlerden biri de "*sayı sistemi*" (matematik dili) 'dir. Kısaca belirtmek gerekirse, sosyal hayatta kullandığımız sayı sisteminde de bu "*çift eklemleme*" özelliğini görmek mümkündür.

'0 - 1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9'

0'dan 9'a kadar olan sayıların herbiri, birbirinden ayrılan yapısal bir özelliğe sahiptirler. Tıpkı dillerdeki sesler (phonemes) gibi. Yanyana dizildikleri zaman çeşitli numara ve sayılar zinciri oluşturur ve çeşitli manalar ifade eder. Sayıların bu ikili (binaire) özelliği sayesinde istediğimiz amaçta ve anlamda kodlama ve sıralama yaparak sonsuz sayıda anlamlı sayı birimleri oluşturabiliriz. Aynen dilde olduğu gibi sayı sistemi de izafi, sosyal ve ferdi kullanımları içine alan özellikler gösterirler. Bunu aşağıdaki birkaç örnekte de

görmek mümkündür:

1.....1972 ; 1973 - 1974 ; 1881 - 1938 ; 1299 ; 1453 ; Polis İmdat
Tel: 155 ; T.E.K.: 166 ; Ahmet AYDIN Tel: 322 99 63 , Fax: 335 46 78 ;
Satış Fiyatı : 500.000.- TL

Sayıların dillerdeki ses birimlerine benzeyen bir yönünü kısaca belirttikten sonra, tekrar dil harcinde kullandığımız diğer iletişim vasıtalarının özelliklerini inceleyelim.

2.7- Tabii dillerin dışındaki iletişim sistemlerinin yapılan

2.7.1- Müzik dili

Gerek sözlü gerekse yazılı olarak gerçekleştirdiğimiz tabii dillerin dışında kullandığımız sesler veya nesnelere dilde gördüğümüz *'çift eklemleme'* özelliğine sahip değildirler. Hatta bazı dilbilimciler müzik veya dans kodlarının da bu özelliğe sahip olmadıklarını, müzikteki seslerin, danstaki hareketlerin, ritm ve uyum içinde bir kompozisyon oluşturduklarını vurgulamakta, (51) ayrıca müzikteki seslerde, dildeki gibi bir sınırlama olmadığını, çeşitli aletlerin kombinasyonları sonucu oluşturulduğunu, bestecilerin hiçbir kurala ve sosyal uzlaşmaya tabi olmayan bu seslerle kendilerine has müzikal cümle ve ses yapıları oluşturduklarını belirtmektedirler (52). Bu itibarla, sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları yanında, sese dayalı yapısıyla çizgisel (linéaire) bir özellik arzeden müzik de kendine has sistemiyle toplum içinde önemli bir iletişim görevi yapmakta, ama dilin tüm özelliklerine sahip bulunmamaktadır.

2.7.2- Resim dili

Diğer taraftan, gerek nesnelere, gerekse trafik işaretleri gibi levhalar üzerine çizilen desen veya resimlerle yapılan iletişimlerde dillerdeki gibi çizgisel boyutta oluşan zincirleme cümle sistemi yoktur. Örnek olarak turizmdeki otelcilik kodunu ele alırsak, yol üzerinde rastladığımız panolarda, telefon, lokanta, wc, park, duş gösteren resimli işaretlere rastlarız. Bu işaretler arasında anlam ifade eden bir ilişki yoktur. Yani panodaki bu işaretlerin dizilişi veya konumu mesajın ne yapısını ne de anlamını değiştirir. Ama dildeki durum aynı değildir.

1 2 3

a) Baba oğlunu dövdü.

2 1 3

b) Oğlu babasını dövdü.

Gördüğümüz gibi cümlenin birimleri arasındaki sıralama önemlidir. Zira kelimeler arasında anlamlı ilişkiler vardır ve mesajın yapısı ve anlamı dilin sistemine bağlıdır. Gördüğümüz gibi cümlenin birimleri arasındaki sıralama önemlidir. Zira kelimeler arasında anlamlı ilişkiler vardır ve mesajın yapısı ve anlamı dilin sistemine bağlıdır. Sıralamadaki ufak bir değişiklik cümlenin mânâ yapısını tamamiyle değiştirebilir.

Yalnız hemen belirtelim ki, her nesnenin veya işaretin varlığı, yokluğu bir tablo içindeki konumunun bir değeri ve anlamı vardır. Sanat eserlerinde, mimaride sergilenen kompozisyonlar bunun bir örneğidir. Ama bu birleşimler, dildeki gibi yatay (syntagmatique) biçimde oluşan zincirleme bir birleşim değildir. Bir tablodaki düzenlemeler, dikey (paradigmatique) plânda gerçekleştirilen ve üslup özelliği taşıyan bir sınıflandırma veya kompozisyon ürünüdür.

Ayrıca gerek plastik sanatlar, gerekse tiyatro, sinema gibi diğer sanatlar, sosyal hayattaki iletişimi destekleyici yardımcı olmakla birlikte, dil gibi gelişmiş iletişim aracı olmaktan uzaktırlar; çünkü işaret sistemine dayanan herhangi bir aracın veya sistemin dilin yerini alabilmesi için;

1) Sınırlı bir işaret repertuana,

2) Bu işaretlerden oluşan anlamlı şekilleri düzenleyen kurallara,

3) Üretken bir sisteme,

sahip olması gerekmektedir (53). Plastik sanatlardan hiç birisi bu modele sahip değildir.

2.7.3- Trafik İşaret Sistemleri

Sosyal hayatımızda, dilin dışında kullandığımız iletişim vasıtaları arasında trafik düzenini sağlayan, trafik sisteminin özel bir yeri vardır. Kendi

sistemini içinde önce farklı kategorilere, daha sonra çeşitli sınıflara ayrılan bu trafik işaretleri, diğerlerinden farklı olarak;

- 1) Toplum içi ve toplumlar arası bir uzlaşma modeline,
- 2) Dildeki gibi anlamlı en küçük işaret birimlerine sahiptirler.

Ama bu anlamlı birimleri dildeki sesler (phonemes) gibi sayıları sınırlı, daha küçük işaret birimlerine ayırmak mümkün olmamaktadır. Yani dilin dışındaki diğer iletişim vasıtaları gibi trafik işaret kodu da dilde oluşan "çift eklemleme" (double articulation) özelliğine sahip olmayıp, sadece anlamlı birimlerden oluşan "tek tip eklemleme" (la première articulation) özelliğine sahiptir.

Trafik işaret sisteminin, dilin sisteminden ayrılan bir başka özelliği de verilen sinyal ile onun anlamı arasındaki ilişkinin doğrudan olmasıdır. Dilde ise bu ilişki dolaylıdır. Yani dış dünyamızdaki bir işareti direkt olarak değil, dilimizdeki kelimeler yoluyla algılarız. Ama araba sürerken trafik düzeni ile ilgili mesajları kelimeler aracılığıyla değil, bir nevi fotoğraf (icone) özelliği taşıyan, yani dış dünya ile tabii benzerlik içinde olan işaret panoları vasıtasıyla algılarız. Bu da saniyelerin bile çok önemli olduğu trafik akışında sürücüler için bir kolaylık sağlamaktadır. Hatta sürücüler, anında algıladıkları tehlike sinyallerine karşı ani reflexler geliştirmekte ve böylece zihinde, konuşma dilıyla düşünmeden, iletişime geçmektedirler. Bazı sürücü kurslarındaki eğiticiler, trafik işaret sistemini konuşma lisansı ile öğrenen sürücü adaylarının uygulamaya geçişte bocalama dönemi geçirdiklerini, zira trafik panolarıyla doğrudan iletişim kurmanın farklı bir sisteme geçiş anlamına geldiğini belirtmektedirler (54). Dış dünyamızla olan tüm iletişimimizi trafik sistemi gibi çok sınırlı ve görmeye dayalı bir sistemle gerçekleştirmek, hepimizin bildiği gibi hem yetersiz, hem de imkânsızdır.

Çağımızda bilim ve teknolojiye paralel olarak, daha az görmeye dayalı iletişim sistemleri geliştirilmiştir. Bunlara örnek olarak, meteoroloji, arkeoloji ve topoğrafya haritalarını, makina ve motorların uluslararası kullanım şemalarını gösterebiliriz. Haritalardaki renk ve çizgilerle, dağları, ovaları, ormanları, ekili arazileri, akarsuları ve gölleri belirtmek fikri, dilin

sisteminden alınan bir yöntemdir.

Dil, diğer iletişim vasıtaları gibi herbiri bir nesneye veya eşyaya tekabül eden kelimeler repertuarı değildir. Dildeki kelimeler, evrendeki gerçekleri işaret eden etiketler de değildir. Zira dil, madde içeren bir varlık değil, bir şekildir. Bu şekiller, bizim dil ve düşünce yapımıza göre oluşurlar. Bunun için yabancı dilde öğrendiğimiz kelimeler, daha önce dilimizde öğrendiğimiz, nesne veya isimlerin karşılığı olan isim veya etiketler değildirler. Buna bir örnek verecek olursak, Fransızcada denize dökülen suya ırmak (fleuve), bir başka su yatağına dökülen suya nehir (rivière) (55) denmektedir. Aynı ayırmı diğer dillerde göremiyoruz. Türkçedeki amca, dayı kavramlarının karşılığı olarak Fransızcada tek bir kelime kullanılmaktadır: "oncle" ve Türkçedeki ayırmı verebilmek için ayrıca babaya değin (paternel), anneye değin (maternel) gibi iki ayrı sıfat kullanılmaktadır. Netice olarak; dış dünyayı kendi yapılarına göre analiz eden ve sürekli bir evrim içinde olan tabii diller, sosyal hayatta kullandığımız tüm iletişim sistemlerinin en gelişmişleridir.

Gerek dilbilim gerekse işaretbilim sahalarında yapılan bilimsel çalışmaların ışığı altında ele aldığımız bu iletişim sistemlerimizin mukayesesini burada noktalarken, hemen belirtelim ki, şimdiye kadar incelediğimiz iletişim vasıtaları sadece bizleri ilgilendiren ve bize ait olan iletişim vasıtalarıdır. Unutmayalım ki bizim dışımızdaki canlıların da kendilerine has iletişim sistem ve yöntemleri vardır.

DİPNOTLAR

- 1) Doğan Aksan, **Ana Çizgileriyle Dilbilim-1**, S.16, Ankara, 1990 (Saussure'ün semyoloji olarak belirttiği bilim dalı Türkçede **"İŞARETBİLİM"** olarak kısaca açıklanmıştır.
- 2) Berke VARDAR, **F. de Saussure Genel Dilbilim Dersleri-1**, Ankara, 1976, S.61-107, çevirisinde *'signe'*, *'signifiant'*, *'signifié'* için kullandığı *'gösterge'*, *'gösteren'*, *'gösterilen'* *'Sémiologie'* için de *'Cöstergebilim'* kavramlarını kullanmıştır.
- 3) Jeanne Martinet, **"Clef pour la sémiologie"** éditions seghers, Paris, 1973-1975, S.7
- 4) F. de Saussure, **"C.L.G."**, payot, Paris, 1973, S.3
- 5) Charles S. Peirce, (1839-1914); F. de Saussure (1857-1913) (*"Peirce'n çalışmaları daha çok mantık ağırlıklıdır."*)
- 6) Note manuscrite publiée dans **Les Cahiers F. de Saussure**, 15 (1957), S. 19
- 7) Communication 4, 1964, S.92, **Elements de Sémiologie**
- 8) G. Mounin, **Introduction à la sémiologie** Les éditions de Minuit, S.12
- 9) Pierre Guiraud, **la Sémiologie** dans Encyclopédies du Savoir moderne, Le Langage sous la direction de B. Pottier, S.454
- 10) Christian Metz: **La grande syntagmatique du film narratif** Communication.8, 1966 seull, S. 120
- 11) Louis J. Prieto, **Messages et signaux**, P.U.F., Paris, 1972, S. 5
- 12) G. Mounin, **Histoire de la linguistique**, P.U.F., Paris, 1974, S. 21-106
- 13) M. DE GRÈVE - F. VAN PASSEL, **Linguistique et enseignement des langues étrangères**, Fernand Nathan, Paris, 1973, S. 20
- 14) J.J. Rousseau **Essai sur L'origine des Langues** Ed. ch. Porset, Bordeaux, 1968
- 15) Maupertuis- Turgot- Condillac- Dummersals- Adam Smith **VARIA LINGUISTICA**, Editions Ducros, Bordeaux, 1970
- 16) George Mounin **Histoire de la Linguistique** P.U.F. , Paris, 1979, S.21-24
- 17) **A.g.e. s. 21**
- 18) **A.g.e. s. 22**
- 19) **A.g.e. s. 182**
- 20) **La Bible Ancien Testament 1. Traduction œcuménique** Livre de poche.
- 21) Dr. Maurice Bucaille « L'Homme d'ou vient-il? » Les reponses de la science et des Ecritures Sainte Editions Seghers, Paris, 1981 (Not: Bu eser Türkçeye "İnsanın Menşel" olarak çevrilmiştir.
- 22) **A.g.e. s. 7-15**

- 23) A.g.e. S. 10-11-12-13
- 24) Prof. Dr. Süleyman Ateş; **Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî**, S. 5, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1983
- 25) A.g.e. s. 516
- 26) A.g.e. s. 274
- 27) M. de Grève; F. Van Passel, **Linguistique et Enseignement des Langues Etrangères**, Editions Labor, 1973, S.20- 21
- 28) Berke Vardar'ın **F. de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri-I**, Ankara, 1976, S.61-107, çevirisinde "signe", "signifiant", "signifié" için kullandığı "gösterge", "gösteren", "gösterilen" tüm işaret sistemlerini incelyen "Sémiologie" için kullandığı "Göstergebilim" kavramlarının yerine sırasıyla, "İşaret", "İşaret eden", "İşaret edilen" ve "İşaretbilim" kavramlarını daha uygun bulduk.
- 29) Emile Benveniste, **Problèmes de Linguistique**, Tome I., Générale Editions Gallimard, Paris, 1966, s. 50-51
- 30) Abdullah Öztürk, **Gençliğin Yabancı Dil Eğitimi, Güçlükleri ve Bazı Çözüm Yolları**, Selçuk Ünl. 1.Millî Gençlik Kongresi 6-8 Kasım 1985, Tebliğler, s. 250
- 31) **Dictionnaire de Linguistique**, "arbitraire", Larousse, 1973, s. 45
- 32) F. de Saussure, **Cours de Linguistique**, Générale Payot, Paris, 1974, s. 104-113
- 33) A.g.e. s. 108
- 34) A.g.e. s. 107
- 35) A.g.e. s. 108
- 36) A.g.e. s. 108-113
- 37) **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, I.A.J. Yeni Baskı, Ankara, 1988
- 38) F. de Saussure, **Cours de Linguistique**, Générale Payot, Paris, 1974, s. 110
- 39) A.g.e. s. 109
- 40) A.g.e. s. 112-113
- 41) F. de Saussure, **C. L. G.**, s. 112
- 42) Georges Mounin, **Les Problèmes Teoriques de la Traduction**, Paris, Gallimard 1963, s. 75-76
- 43) J. Lacan **Ecrits 1 Fonction et champ de la Parole et du langage en Psychanalyse**, Points, s. 111-116
- 44) Noam Chomsky **Aspects de la Théorie Syntaxique**, Seull, Paris, 1971, s. 13
- 45) Roland Barthes, **Le Degré Zéro de L'écriture**, Seull, Paris, 1953 et 1972, s. 12-13
- 46) J. Laplanche et J. B. Pontalis **Vocabulaire de la Psychanalyse**, P.U.F., Paris, 1967, s. 344-345
- 47) Aşık Veysel Şauroğlu, **Dostlar Beni Hatırlasın**, s. 150, Baha Matbaası, İstanbul, 1974
- 48) I. J. Gelb, **Pour une Théorie de L'écriture** Flammarion. Editeur Paris, 1973, s. 7
- 49) (Morphème - Monème) Dildeki manası olan en küçük birim.
a) Morphème ; Amerikan dilbilimcilerin kullandığı terim.
b) Monème ; Fransız dilbilimci A. Martinet' nin kullandığı terim.

- 50) A. Martinet: **Éléments de Linguistique Générale**, Armand Colin Paris, s. 13
- 51) Pierre Guiraud **Sémiologie**, s. 469, article dans **Le Language** sous la direction de Bernard Pottier, Retz Paris, 1973
- 52) E. Benveniste, **Problèmes de Linguistique Générale**, Tome II. Gaillmard Paris, 1974, s. 55-56
- 53) **A.g.e.** s. 56
- 54) Georges Mounin, **Introduction à la sémiologie**, les éditions de minuit Paris, 1979, S.31
- 55) A. Martinet, **Éléments de Linguistique Générale**, Armand Colin Paris, s. 11

NASIREDDİN RABGUZİ'NİN KISASÜ'L-ENBİYA İSİMLİ ESERİNİN SEMANTİK VE POETİK (ANLAM VE ŞİİRSEL) CÜMLE YAPI ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Nalle HACIYEVA* □

Nasireddin Rabguzi'nin Kisasü'l-Enbiya isimli eseri Türkdilli yazılı yadigarlar arasında özel bir yere sahiptir. Edebi eserin zamana, mekana sığmayan bir ün kazanması, yüzyıllara meydan okuyabilmesi onun içerdği yüksek ideadan kaynaklanabilir. Fakat bu, başının bir tarafıdır. Eserin güzel, büyüleyici dille yazılması başının diğer tarafıdır. Bu taraflar karşılıklı şekilde birbirine bağlıdır ve biri diğerini şartlandırır. İşte Kisasü'l-Enbiya eseri bunun en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, Türk insanlarına İslam dinini, peygamberleri necip bir şekilde, tatlı bir dille anlatıyor. Eğer Kisasü'l-Enbiya yazıldığından (Hicri 710-Miladi 1311) yedi yüz yıla yakın bir zaman geçtikten sonra bile hala edebiliği, dil zenginliği ile hayret doğurursa, bu, Rabguzi'nin gerçek bir yazar olarak dilden ustaca istifade etmesinden ileri gelmektedir. Esere dilbilim açısından yaklaşıldığında metnin tamliğini, bütünlüğünü kuran cümle tiplerinin renkliliğine, içten gelen söylemlerin samimi ifadesine hayran kalmamak mümkün değildir. Eserdeki dinamizm, cümle tipleri arasındaki ilişkiler özellikle dikkat çekicidir. Basit cümleler geniş terkiplerle, devrikliliği (parselyasya) ile bağımsız birleşik cümlelere yaklaşıyor. Bağımsız birleşik cümleler, zahiri bağlayıcı işaretleri olmayan bağımlı birleşik cümlelerden bazen sadece tonlanması ile farklıyor; onları birbirinden ayırmak, her birini belli bir grammatikal kalıba sokmak bazen çok zor oluyor. Bu cümle tiplerinin, tarihi sentaksın öğrenilmesinde çok büyük önemi vardır.

Bu makalede Kisasü'l-Enbiya eserinin cümle yapı özellikleri tasvirî sentaks dışında, semantik ve poetik (anlam ve şiirsel) ağırlıklı olarak araş-

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Rus Dil ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi

tinlacaktır (1). Burada bahis konusu cümlelerin taşıdığı anlam yüküdür. Eser edebi metin olarak ele alınacak, cümleler edebi fikrin ifadesi açısından inceleneyecektir.

Kıyasü'l-Enbiya eserinin edebi bir metin olarak başansının sentaktik se-
beplerini araştırırken eseri halk destanlarına çok yaklaşırın ifade tarzından baş-
lamak gerekiyor. Edebi dilin normlarına bazen sığmasa bile, kendine özgü
normları ile yüzyıllar boyunca tazeliğini, doğallığını koruyarak saklayabilen halk
edebiyatı, yazılı edebiyat üzerinde de etkili olmuştur. Kıyasü'l-Enbiya eserinin
dili bunu çok güzel bir şekilde sergilemektedir. Bu konuda N.S. Banarlı'nın aşağı-
daki fikri, bize yol gösterir niteliktedir: "Kıyasü'l-Enbiya'nın nesir üslubu,
umûmi dil örgüsü, cümle yapısı ve ifade birliği bakımlarından, Türkçenin her
lehçesinde görülen müşterek halk üslubuna yakındır... Kısa ve kısmen secilli
cümlelerinde hatta yedilli, sekizli hece vezniyle şifirler söylemeğe alışmış bir
halk üslubundan yankılar sezilir" (2).

Bilindiği gibi, halk edebiyatının canlılığı daha fazla konuşma dili özel-
liklerini yansıtmaktadır. Kıyasü'l-Enbiya eserinde de yazı dili-konuşma dili farkı
gözle görülür bir derecede değildir. Bazen ise konuşma dili özelliklerinin daha
ağır bastığı dikkati çeker. Konuşma dili unsurları metnin edebi şekline orijinal bir
biçim verir.

Epik metnin kurulmasında *ritim* ve *tonun* büyük rolü vardır. Aynı aynı hi-
kayetlerden oluşmuş Kıyasü'l-Enbiya, yazarın kendi yazı üslubu ile birbirine bağ-
lansa da, konu ve içerikle ilgili her hikayet bir ritim üzerine kurulmuştur. Hi-
kayetin anlatılışı sırasında bu ritim değişebilir. Kelime ve ses tekrarları metin
içerisinde ritim oluşturan esas unsurlardandır. Kelime tekrarı ile dikkati belli bir
noktaya toplama, önemli olan ayırma, vurgulama amaçlanıyor. Bu konuda bir
kaç örneğe göz yetirelim*:

"Ulaşu bol sağınçda-men: bu ediz göknü tirgeksiz kım tutar, yağız yemi

- 1) Semantik ve poetik sentaksia ilgili edebiyat için bakınız: Aleksandrova O.V., *Problemi eks-pressivnogo sintaksisa* (Canlı sentaks meseleleri), Moskova, 1984; *Aspekti semanticeskih issledovanij* (Semantik incelemeler açıları), Makaleler mecmuası, Moskova, 1980; Baskakov N. A. *Funkcionalnaya znaçnost inversii v sovremennom turetskom prediojenii* (Çağdaş Türkiye Türkçesinde cümle devriliğinin görevsel önemi), Moskova, 1972; Lotman Y.M. *Struktura hudojestvennogo teksta* (Edebi metnin yapısı), Moskova, 1960; Veliyev K. *Azerbaycan dilinin poetik sintaksisi*, Bakü, 1981; *Destan poetikasi*, Bakü, 1984, vs.
- 2) N.S. Banarlı. *Ressmii Türk Edebiyatı Tarihi*. I. c. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1987, s. 355.
- *) *Kıyasü'l-Enbiya* (KE) eseri dilinden verilen örnekler eserin Azerbaycan ilimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsünde korunmakta olan B-1460 nolu yazma nüshasından alınmıştır.

su **üze kım** saklayur, yuldüzni **kım** toğdurur, **kım** batırur, gündüzni **kım** iletür, tünni **kım** keltürür?" (KE, 165 a).

Bu cümlede "kım" soru zamiri özne görevinde ve yüklemnin yanında yer almakla altı defa tekrar edilmiştir. Cümlelerin mantıklı vurgusu bu kelimenin üzerinde ve kelime her defasında tekrarlandıkça cümleye ritim veriyor.

"**Åşık bolgan men-men. Yusufni ündegen men-men. Özümni Yusufga erze kılğan men-men. Evni bezegen men, evge görgen men-men. Çepeğin men yırtım. Aña yazuk men yükledim. Yalğan men sözledim. Yazuk men kıldım. Ol ang turur**" (KE, 13b).

Bu parçada ise fikir yükü iki karşı kutup arasında bölünmüştür: "Men" ve "O". Önce cümlelerin yüklemi, sonra öznesi rolünde görülen "Men" şahıs zamiri subjeyi vurgulayarak öne çıkıyor. Defalarca tekrar olunan "Men", son cümledeki "Ol" zahirine karşıdır. "Ol ang turur" (O temizdir, günahsızdır) cümlesi, yüksek ton ve söyleyiş tarzı, ritmi ile seçilen önceki cümlelerden ayrılır. Sanki zorla söylenmiş bu cümlede önceki cümlelerde gördüğümüz heyecan yoktur; ton inmiş, ritim zayıflamıştır. Fakat taşıdığı anlam yüküyle önceki sekiz cümleye karşı durabilecek bir ağırlıktadır.

Eserde kelime birleşimleri ve cümle tekrarına da rastlamak mümkündür (KE, 19a, 24b vs.).

Eski Türk edebî metinleri için seçiyevî olan ses tekrar-alliterasyon ve assonans, Kısasü'l-Enbiya da dahil olmakla o devirde yazılmış nesir eserlerinde artık eski mevkilini kaybetse de ritim yaradan, esere dış güzellik veren bir araç olarak şirlere oranla az da olsa işlenmiştir. Öm.:

"Aziz ol sözni tırladı, tıki tırladı" (KE, 7a).

"**Körmekte körksüz erdi**" (KE, 67 a).

"**Tört miñ atlarınñ azaklarınğa altun takalar urdılar, kamuğ altun ezerlik**" (KE, 81a).

Edebî metinlerde fikir ifadesinin yanısıra çok zengin insan duygularının tasvirini de çok önemlidir. Konuşma dilinde sesin tonu, telaffuz şekli, duraklamalar, yüz mimiği, el hareketleri bir araya gelerek fikir ve duyguların tam ifadesini sağlıyor. Bu ek araçlardan mahrum olan yazı dilinde, dilin potansiyel gücü devreye geçer. Bu zaman ton ayrı ayrı kelimelerde, cümle yapısında ortaya çıkar. Kısasü'l-Enbiya eserinde yazı tonu ile sevinç, hayret, korku, keder,

saygı, kuşku, öfke vs. gibi his ve duyguların bütün ince ayrıntılarına kadar verilebildiğine tanık oluyoruz. Birkaç ömikle bu manzarayı canlandırmaya çalışalım.

Saygı İfadesi:

"Ey Sara, bu taç Mısır melikinin yeti yıllık haracı turur, bu saña layik" (KE, 165b).

Hayret İfadesi:

"Subhanallah, ey hekim oğlu, saña bu iş layik emes, ne bolduñ?" (KE, 182a).

Keder İfadesi:

"Malım telim, amma ayalım yok; kuruğ yığaç-men budağsız, budağım yok" (KE, 1a).

Kuşku İfadesi:

"Ev hâli, Mekke toluğ duşman; gerekmez kim Muhammedge kasd kıl-salar" (KE, 128a).

Öfke İfadesi:

"Lût, bu sözdin yansañ yandıñ, yok erse bu eldin çıkarğay-men" (KE, 178a).

Sevinç İfadesi:

"Müjde saña, ya Muhammed, bu sözde beşaret sana ve bizge (KE, 107b).

Haberdarlık İfadesi:

"Çıktıñ erse kıyametge teki sen meni, men seni görmegey-men" (KE, 119a).

Korku İfadesi:

"Musa andağ sağındı kim, kamuğ âlem köydi, tiriglikdin köñül kesti (KE, 56b).

Eserdeki düz cümleler, soru, emir, ünlem cümleleri amaca bağılı olarak değışen tonu basit anlatımdan psikolojik açıklamaya kadar, en sakın konuşmadan bağırtıya kadar yansıtılabilmektedir. Nesir dilindeki yüksek şiirsellik

bazen bu cümleleri şîre yaklaşıyor. Öm.:

- Ey Yusuf, nima körkük bu gözlerin?!

- Yann bu gözler lahdde solgusi, toprak tolgusi.

- Ey Yusuf, nima körkük bu saçların?!

- Yann gör içinde bîrin bîrin tanlgusi.

- Nima körkük seniñ bu tişlerin?!

- Lahdte kamuğ tökülgüsü" (KE, 28b-29a).

Fıkırın ifadesinde basitten birleşikliğe doğru giden yolda, *devrik* cümlelerin özel bir yeri vardır. Daha fazla konuşma dilinde gördüğümüz devrik cümlelerin yazı dilinde de yerine getirdiği görevleri vardır. Bu cümle yapısı metinde gereksiz tekrarların karşısını almakla metne hafiflik, dinamiklik verir, bir nevi konuşma dili havası oluşturur. Fakat en önemlisi bu yapıların, kullandıkları cümleye zengin anlam ayrıntıları katması, vurgulanmak istenen kelimenin, cümle ögesinin özel bir şekilde takdim olunmasıdır. Devrikleşmiş cümle ögesi, cümlelerin esas semantik yükünün taşıyıcısı görevini üstlenir. Birleşik cümlelerde de kullanılabilen devriklik basit cümlelerde daha fazla ifade imkânlarına sahiptir. Kısasü'l-Enbiya eserinde devrik cümlelerden çok geniş istifade olduğu dikkat çekiyor. Eserdeki devrik cümleleri devrikleşen cümle ögesine nazaran genel olarak aşağıdaki şekilde gruplara ayırmak mümkündür:

Subje bildirenler-

"Ol velayetdin kettler, İbrahim, takı Lut, Sâra, takı iki müslüman" (KE, 163b).

Obje bildirenler-

"Aymışlar, Firavun sarayında kırk eşikçi bar erdi, tapukçılar birle" (KE, 47a).

Zaman bildirenler-

"Mısırını sen bilgin, bizdin til bolgunça" (KE, 141a).

Mekan bildirenler-

"Miñ kanatlığ at kördüm, Kavan atlığ adagda" (KE, 72b).

Alamet, nitelik bildirenler-

"Hazer halkını yığıp ol ot yakgan yerde bir çukur kazdı, *terif tûbi, tar ağzı, gen eni*" (KE, 162a).

Şart bildirenler-

"Mevladın korkuñ, fitne kılmañ, *mümin erseñiz*" (KE- 100a).

Amaç bildirenler-

"Amma Mevla-teala öz kudretin körküzdü, *Süleyman pend alsun, -dep*" (KE, 72a).

Açıklama ve kesinleştirme bildirenler-

"Yakub yalavaç oğlanın Mısırga kirdiler, *tegmesi birer kapug, atalan aymış dek*" (KE- 18a).

Mukayese bildirenler-

"Bir gece andağ sözleyürde Mevla-teala bir ferişte ızdı, *bir kurtka sureti üze. Aymışlar, ferişte emes erdi, kurtka erdi, ferişte meñizlig*" (KE, 68b).

Karşılaştırma bildirenler-

"Musa aleyhim Mısırdın Medyenge barur boldı, *yol kömşi yok, yazak yürümüş yok*" (KE- 44a).

Bu grupların ve örneklerin sayısı daha da arttırılabilir.

Kıyasül-Enbiya eserinin cümle yapısı bakımından zenginliğini tamamlayan unsurlardan olarak *edebi sıfat* ve *edebi hitaplan* özellikle kaydetmemiz gerekmektedir. Edebi eserlerin vazgeçilmez ögesi olan edebi sıfatlar, şahsa veya eşyaya ait belli bir alamet ve özellik ifade edebildiği gibi yazar düşüncesinin ürünü olan tamamlayıcı karakterdeki bilgileri de taşıyabilir.

"Yat kişiler" (30a), "körkü yüz" (72b), "kızıl çiçek" (7a), katığ ün" (8a), "kara ev" (11a), "ay tek yüz, gün dek körk" (14b) vs. gibi edebi sıfatlar eser boyu kullanılarak somut alamet bildiriyor. Bunlardan bazıları tarihen işlenerek gelen geleneksel sıfatlardır. Eser yazanına mahsus olan edebi sıfatlar daha çok tasvirî tamamlayıcı ve ek bilgi verici karakterdedir. Her kıssanın başında verilen şiir parçalarındaki edebi sıfatlarda ise kıssanın kısa özeti, konuyla ilgili olayların kısa açıklaması takdim olunmuştur. Öm.:

Evde toggan, emek emgen, tağda turgan İbrahim,

Yulduz aňlap, aynı taňlap küñge taňgan İbrahim...

Oğlın kurban kılurda gökdé otlap semrügen,

Koç fidasin Cebralıdın yerde bulgan İbrahim... (KE, 2a).

Eserin dilinde rastladığımız hitapların hepsi edebilik açısından aynı seviyede değildir. Edebiliği ile dikkat çeken hitaplara örnekler verelim.

"Ey müminler güvenci, ey muhiplerimi sevüncü, ey müştaklamı umancı, ey ümmetlemlü inancı, ey ademiler devleti, ey alemler rahmeti, ey halayıkını mutli, ey ümmetlemlü şefli, men sızsız münberü mihrabını netek köreyin, sahabelemi sızsız netek köreyin?" (KE, 139b).

Bu cümlede edebi sıfatlar substantivleşmiş (isimleşmiş), müracaat olunan şahsın adı çekilmeden hitabedilmiştir. Bütün müslüman dünyası için en ağır olan İtki- peygamberimiz Muhammed (S.A.V.)'in vefatı, bu İtkinin sarsıntısıyla bağlı onun en yakınlarının keder ve hüznünün içten ifadesi edebi sıfatların yardımı ile doğal bir şekilde yansıtılmıştır. Yalnız edebi hitaptan oluşan aşağıdaki cümle de bu duyguların ifadesidir:

"Ey yumşak töşekte yatmağan, ey sever ton keymegen, ey arpa kurusun toya yemegen!" (KE, 139a).

Kitab-ı Dedem Korkut destanlarında bu tipli edebi sıfatların hitap görevi taşımaları durumuna çok rastlanılır (3). Kısasü'l-Enbiya eseri bu açıdan da halk edebiyatına olan yakınlığını gösteriyor.

Kısasü'l-Enbiya eserinde cümle öğeleri ve cümlelerin *paralelliginden* geniş bir şekilde istifade edilmiştir. Hikayelerin anlatımında yazar, yerine göre fikrini daha şırsel ifade etme ihtiyacı duyarken en çok cümle yapı paralelligine başvurmuştur. Eserdeki sentaktik (cümle yapı) paralellik örneklerini belli bölge esasında gözden geçirelim.

Yazı dili-Konuşma dili paralelligi:

Yazı dili paralelligi daha fazla normlaştırılmış, kalıplaşmış karakterli olarak herkes tarafından kullanılır. Eserde ata sözlerine benzer şekilli cümleleri buraya alt etmek mümkündür. Örn.:

"Hüküm yoruldu, kaza bitildi" (KE, 11b).

"Kapuk açuk, İcabet anuk" (KE, 1a).

3) K. Vellyev. *Azərbaycan Eposunun Poetik Sentaksı* (Prof. Tezi), Bakü, 1987, s. 145.

Konuşma dili paralelliği üslubi olarak eserdeki aynı aynı şahısların veya yazarın dilinde geçer. Öm.:

"Menin dinim azın, senin dinin azın" (KE, 34a).

"Olar yetegü, men yalguz" (KE, 9a).

Cümledahill-Metindahill paralellik:

Cümledahill paralellik basit cümlede cümle ögeleri, birleşik cümlede cümle parçaları olarak kendini gösterir. Öm.:

"Mellkinin bir ayakçası bar ol, yine bir aşçası hem bar ol" (KE, 11a).

"Mâlum boldı kim, tegme emgek sonu rahat ermiş, kazgu sonı sevinç ermiş, mihnet sonı nimet ermiş" (KE, 26a).

Birinci cümlede paralellik cümlelerin yüklemine aittir. İkinci cümlede birbirine paralel olan iki özne yan cümleli birleşik cümle verilmiştir. Verilen örneklerde kelime tekrarı görülmektedir.

Birleşik cümle yapı bütünlerinde aynı aynı cümleler arasında paralellik olması metindahill paralellığe örnek olabilir:

"Olanın otı birle Nemrud otı artmadı, amma düşmanlık belgürtdiler. Karlugaç suyu birle ot ölçmedi, amma dustlık belgürdi" (KE, 162a).

"Ey Azız, Yusufnuñ köyleginin öni yırtuk bolsa, Züleyha köni, Yusuf yalğan. Eğer köylekinin artı yırtuk bolsa, Züleyha yalğan, Yusuf köni" (KE, 7a).

Birinci örnekte parçaları bağımsızlık, ikinci örnekte bağımlılık ilişkisi ile bağlanan cümleler paralellik oluşturmuştur.

Tam-Yarımlı Paralellik:

Paralellığın tam olması için üç şarta-parçaların sayısı, ilişki ve yapı aynılığı şartlarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Öm.:

"Siznin dininiz sizge, benim dinim maña" (KE, 118b).

"Yaşım ulgardi, süñügüm keveldi, saçım sakalım ağardı" (KE, 21b).

"Közün ne örtti, uçañ ne bükri kıldı, yüzün ne acıttı?" (KE, 22b).

Tam paralellığın şartlarından herhangi birinin gözlenmediği takdirde yarımlı paralellik söz konusudur. Öm.:

"Birinin tüşü ezgü, birinin yaraksız" (KE, 11a).

"Evlügi oğlan ağrıkı boldı, yel-yağmur boldı, böri koyga tepündi, çak-
makdın ot çıkmadı (KE, 45a).

"Menlik maña teget, azın kimersege tegmes" (KE, 45b).

Bu örneklerin birincisinde sayı, ikincisinde ilişki, üçüncüsünde yapı ay-
nılığı şartının bozulmuş olduğu nedeniyle onlar yarım paralellığe ait edilebilir.
Kıyasü'l-Enbiya eserinin dili için tam paralellığın karakteristik olduğunu da ek-
lememiz gerekmektedir.

Ortak sözlü ve Ortak sözsüz paralellik:

Ortak sözlü ve ortak sözsüz paralellik, Kıyasü'l-Enbiya eserinin dilinde
dikkati çok çeken cümle yapı paralellığı nevelerindedir.

Ortak parça bir kelimededen, birleşimden ve cümleden oluşabilir, paralel
birimlerin başında, ortasında ve sonunda kullanılır. Öm.:

"Âlem içinde oğnlıkdan yavuz ad yok, oğnın kıyınındın katığ kıyın yok"
(KE, 19a).

"Ancası bar, Sallıh buzunıka ot azaklan altındın çıkdı, Şu'ayb buzunığa
gökdin İndi" (KE, 157a).

"Meniñ kıyınımmu katığrak, ya anıñ kıyınımu katığrak, bilgey-sız" (KE,
49a).

Birinci örnekte ortak parça ("alem içinde") kelime birleşimi ile, ikinci ör-
nekte ("ancası bar") cümle ile ifade olunarak paralellığın başında gelmiştir.
Üçüncü örnekte cümle ile ifade olunmuş ortak parça paralellığın sonundadır.

"Kontekstual ellipsis" (Metin elipsi) adlanan cümledeki bir ögenin bı-
rakılması olayı kısaltma hesabına dilde kanaat prensiplerine uygundur.

"Bizniñ yerimiz yarağsız, kişilerimiz anğsız turur" (KE, 167b).

Bu cümle ortak sözlü paralellığe örnektir. Buradaki "turur", ortak söz gö-
revini taşıyor. Birinci kısımda yardımcı fil bırakılmıştır. Aynı zamanda, her iki kı-
sımda subjenin I. şahıs çokluğuna alt olması iyelik ekleri ile belirtildiğinden,
"bizniñ" tamlaması birinci kısımda verilmiş, ikinci kısımda tekrara gerek du-
yulmayarak bırakılmıştır.

Ortak sözün kullanılmayışı bir nevi bundan sonraki aşamayı oluşturur.

Öm.:

"Bular yerde, ferîşteler gökde; kafirler korkup kaçtılar, Kıtremge bardılar" (KE, 183b).

"Bular yerde, ferîşteler gökde"-ortak sözü bırakılmış paralel yapılarıdır. Cümlelerin sonraki devamından bu ortak sözün "savaştılar" kelimesi olduğunu tahmin etmek mümkündür.

"Ata kırk yaşda, oğlı yüz yigirmi yaşda; mundağ ecep dünyada hiç ki-merse görmîşî yok erdî" (KE, 95a).

Bu cümlede bırakılmış ortak söz "erdî" yardımcı fiil olabilir. Fakat cümle "erdî" ile verilseydi, edebî etki kaybedilir, soğuk bir anlatım şekli alırdı. Yüklemli cümle şeklindeki ifade tarzı canlı konuşma dili özelliği gibi bu durumda daha etkili olurdu. Demek ki, ortak sözün bırakılması, bazen dilde kanaat prensibini gütsen de, edebîlik ve canlılık şartları da unutulmamıştır. Ortak sözsüz paralelliklere eserin 11a, 126b vb. sayfalarında rastlanılır.

Düz-Ters paralellik:

Düz paralellik için şart olan kısımların sırasının gözlenilmesi bütün önceki paralellik nevelerinin hemen-hemen hepsinde görülüyor. Onlara ait verilmiş örnekler düz paralellik de kapsamaktadır.

Ters paralellikte, paralellik oluşturan kısımların öge sırası birbirine ters oluyor. Yani birinci kısımda olan kelime, cümle ögesi sırası ikinci kısımda aynen, sadece ters dizimde verilir. Bir söz oyununa benzeyen ters paralellik örneklerine klasik edebî eserlerde (Öm. Kadî Burhaneddin Divanı'nda) rastlanılıyor. Kısasü'l-Enbiya eserinde tam ters paralellik için örnekler bulunmuyor. Yalnız bazı örneklerde bunun zayıf tezahürü dikkat çekiyor. Öm.:

"Sen aña ne didin, ol saña ne didi" (KE- 102a).

"Ömer menîñ birle, men Ömer birle.

"Ömer kayda erse hak anıñ birle" (KE, 114b).

Cümle yapı paralelliklerinden bahsederken tekrarların özel yerî örneklerde açık bir şekilde görülüyor. Bu, onlar arasında bir bağ oluşunun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Eserin şiirsel özellikleri bahis konusu edilirken eserdeki edebî kar-

şılaştırma da unutulmamalıdır. Yazar tasvir sırasında sık sık mukayeselere müracaat etmiş, ilginç benzetmeler yaratmıştır. Onlardan bazılarını gözden geçirelim.

"Akıller ay dek gün dek yarık turur, cahiller, zalimler, fasikler kara dün dek, kara bulut dek karankü tuturlar" (KE, 1a).

"Azınların eteği köymes, menin canım köyer" (KE, 139b).

"Kanatı yolunmuş kuş dek zayıf bolmuş erdi" (KE, 88a).

"Senin ilmün anın ilmi tuşında bir katre suca bolgay" (KE, 63a).

Yazarın kullandığı edebi karşılaştırmalar bir poetik sentaks birimi olarak eserin dilini daha da zenginleştirmiş, onun gerçek söz sanatı eserleri seviyesine ulaşmasında bir basamak olmuştur.

Bir makale çerçevesinde Kısasü'l-Enbiya eserinin semantik ve poetik (anlam ve şifresel) cümle yapısını tamamiyla incelemek imkan dışında olduğundan, konu genel hatlarıyla ele alındı ve okurlarda genel bir düşünce oluşturulmaya çalışıldı.

TÜRKİYE'DE YAŞILAR VE KURUM BAKIMI

Dr. Berrin Eyce * □

GİRİŞ

Endüstrileşme, sanayileşme ve kentleşme gibi sosyal süreçler ailenin yapı ve fonksiyonlarında değişimler meydana getirmektedir. Aile içi ilişkiler, aile üyelerinin rol ve statüleri, aile üyelerinin sayısı bu sürece bağlı olarak eskisinden farklı bir biçimde yeniden şekillenmektedir. Bu yeni aile düzeni, özellikle yaş açısından ele alındığında, yaşlı kuşakların diğer yaş grubundaki bireylere nazaran önemli problemlerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir.

Geleneksel toplumlarda yaş ve yaşlılık olgusu, aile organizasyonunda önemli bir rol oynayan -aynı cinsiyet gibi- yaygın bir farklılaşma ölçütü olma özelliğine sahiptir. Geleneksel ailelerde kişilerin yapacağı işler, yükleneceği sorumluluklar yaşla belirlenir (Güvenç 1979:259). Yaşlılar, gençler üstünde tam otoriteye ve sosyal kontrole sahiptirler (Kıray Tarihsiz :13). Geleneksel ailede yaşının sahip olduğu bu fonksiyonlar nedeniyle, yaşlılık bir problem olmaktan ziyade, yaş bu anlamda güç ve prestij kaynağıdır. Yaşının aile içindeki bu statüsü ise, geleneksel toplumlarda yaşının bakım ve güvenliğini olumlu yönde etkilemekte ve yaşlılık sosyo-kültürel yapıda bir sorun olarak ortaya çıkmamaktadır.

Ancak sanayi-kent toplumlarında yaşlıların otoritesine dayanan düzen kaybolmuş (Kıray Tarihsiz:14) ve küçülen aile ile beraber yaşlıların aile

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

İçerik fonksiyonları ya farklılaşmış ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Yaşlıların bakımı ve güvenliğini sağlamak amacıyla ile çeşitli isimler altında oluşturulan bakım evleriyle bu sosyal problemin çözülmesi yoluna gidilmiştir.

Endüstrileşme, sanayileşme ve kentleşme sadece yaşlıların aile içi rol ve statülerini değiştirmekle kalmamıştır. Aynı zamanda teknolojik ilerlemeler ve tıp bilimindeki gelişmelere bağlı olarak ortalama yaşam süresi uzamış ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranını yükseltmiştir. Daha uzun süre yaşama ise sosyal sorunları -ki sorunlar istihdam, sosyal güvenlik, sağlık vb. çeşitliliktedir- artırmıştır.

Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü genç yaş kuşağı oluşturmaktadır. Nüfus bilimciler göre bu anlamda Türkiye "genç toplumlar" arasında yer almaktadır(1980 yılı nüfus sayımına göre 65 ve üstünde bulunan nüfus 2.073.316'dır ve toplam nüfus içinde % 4.64'lük bir oran sergilemektedir). Bu bakımdan Türkiye gelişmiş Batı ülkelerindeki gibi henüz yaşlı nüfus sorunu ile yüzyüze gelmemiştir(Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da, yaşlar 65 ve daha yukarı olanlar, toplam nüfusun %14-17'sini meydana getirmektedir). Ancak sanayileşme ve kentleşme sürecinin hızlanması, büyük kentlerde yaşlı nüfusunun genel nüfusa oranla daha hızlı büyüme eğilimi, bu konunun gelecekte bir sorun düzeyine çıkacağını gösteren belirtilerdir.

Bu çalışmanın amacı da Türkiye'deki yaşlıların aile içi rol ve statülerini yapılmış araştırmaların ışığında incelemek ve huzur evlerinin sosyal yapıda bir ihtiyaç olup olmadığı, ihtiyaç ise ihtiyaca cevap verip veremediğini irdelemeye çalışmaktır.

1. YAŞLILIK OLGUSU

İnsan hayatı bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, olgunluk ve yaşlılık olarak dönemlere ayrılır. İnsanlık tarihi boyunca insanın geçirmiş olduğu bu dönemler, insanlığın ilgisini çekmiştir. Bu dönemlerin sonuncusu olan yaşlılık hayat sürecinin geç dönemindeki değişimleri kapsar (Emiroğlu 1985:90) ve bir sosyal statüyü ifade eder (Nilun 1994:81).

Yaşlılık ve yaşlanma sosyal tarih boyunca bazen bir sorun olarak (Danışoğlu 1988: 1) bazen de yaşlıların az oluşu nedeniyle saygı uyandıran bir olgu olarak (Emiroğlu 1985:90) görülmektedir. Ancak yaşının rol ve statüsü her toplumda hatta aynı toplumun tabakaları arasında farklılık göstermektedir. Bir başka anlatımla yaşlılık, her toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerine göre farklı anlamlar kazanmıştır. Bu bağlamda yaşlılığın getirdiği sosyal sorunları çerçeveleme gücüne karşın, yaşlılığın tanımı daha kolay görülmektedir.

Biyolojik ve kronolojik yaşlara göre yaşlılığın tanımı farklılık göstermektedir. Çünkü, yaş, doğuştan itibaren hesaplanan yılları gösteren kronolojik bir yaş olarak ele alındığında, aynı tarihte doğan fertleri aynı yaşta kabul etme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak insanların her birinin aynı bir biyolojik tarihçesi, doğuştan gelen alleli etkileri, tahsil, iş tecrübeleri, duygusal hayatları vardır (Karlı 1982). Bu açıdan yaşlanma öncelikle biyolojik özelliklere göre açıklanması gereken bir olgudur¹ ve bu açıdan da kişiden kişiye kronolojik yaştan ayrılan farklar göstermektedir (Kayahan 1966: 129). Yaşlılığı temelde ayırt eden özellik, kişinin organizmasında meydana gelen değişimler ve organizmanın giderek dış uyarıcılara uyamaması ve karşılık verememesidir. Öte yandan yaşlılık konu alan bir çok toplantı ya da incelemelerde yaşlılığı kronolojik yaş ile tanımlama eğilimi ağır basmaktadır. Örneğin Dünya Sağlık Teşkilatı'nın 1963 yılında Kiev'de yaşlıların sağlık sorunlarını konu alan seminerinde yaşlanma kronolojik olarak ele alınmış ve üç saphaya ayrılmıştır: 1- Orta yaşlılar (45-59 yaş); 2- Yaşlılar (60-74); 3- Kocamışlar (75 +). Bu tanıma göre 60 yaş ve üzerindeki kişiler yaşlı kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler'in tanımına göre ise yaşlılık, 65 ve daha yukarı yaşta nüfusu kapsayan bir niteliktir. Yasa koyucular da yaşlı tanımlamasında kronolojik yaş odak noktası olarak kabul etmektedirler. Bu çalışmada da kronolojik yaş temel alınmış ve 65 ve üstü yaşlı olarak kabul edilmiştir.

¹ Yaşlıları tıbbi açıdan inceleyen Gerontolojinin gösterdiği gibi, yaşlılık, sosyal sorunların yanında aynı zamanda mediko-sosyal bir sorun olmaya doğru yönelmektedir. XXI. yy.'da üçüncü yaş çağıının göstereceği demografik patlama sonucunda yaş piramidinin tersine dönmesi beklenmektedir. Bu bağlamda yaşlıların rehabilitasyonu ve tıbbi bakımları için bugünden yaşlı hastanelerinin yapılması gündeme gelmektedir.

2.TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE YAŞLILIK VE KURUM BAKIMI

Yaşlılığın sosyal tarih içinde toplumsal bakımdan değerlendirilmesinin ortak bir yanı bir düşkünlük dönemi sayılmasıdır (Emiroğlu 1985:90). Yaşlılığa ulaşma çağı, yaşlıya karşı davranış ve tutumların farklılığı, toplumların sosyo-kültürel yapılarının bir yansımasıdır. Kimi zaman yaşlı gücü azaldığı için ekonomik uğraşların dışında tutulmuş, kimi zaman da bir değer olarak kabul edilmiştir.

Tarihte, bazı kavimler yaptıkları akınlar sırasında yaşlıları yanlarında taşıyamayacaklarından dolayı bir kaç günlük kumanyaları yanlarına konularak çadırda kendi başlarına terk edilerek bırakıldıkları bilinmektedir. Afrika yerlileri ise yaşlıları boyunlarına kadar kuma gömerek ölüme terk etmişlerdir. Eskimolar bugün dahil yaşlı kimseleri bir kaç günlük yiyecekleri ile birlikte buz üstünde bırakmaktadırlar (Danışoğlu 1988:1). Bu örneklerin yanı sıra yaşlılara verilen değer bir çok eserde işlenmiştir. Homeros ünlü eseri "İlyada" da "İhtiyar Nestor"a övgüler yazmıştır. Aynı biçimde Shakespeare "Richard II" adlı yapıtında Gauntlu İhtiyar John'dan bahsetmektedir.

Yaşlılığın bir düşkünlük dönemi sayılmasına karşın, tarihte, 60 yaşını geçmiş bir çok şahsiyetin devasa eserler meydana getirdikleri de bilinmektedir². Korunmaya ve bakıma muhtaç olan yaşlılar içinse, çeşitli mekanizmalar yolu ile ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. İhtiyaçları cevaplama biçimleri, toplumun dinsel ve kültürel yapılarına göre belirlenen (Sevil 1984:11), halktan gelen yardımlar ve inançlara dayalı bir biçimde karşılanan, belirli bir organizasyona dayanmayan ve düzenli olmayan bir biçim arz etmektedir.

Düzenli ve teşkilatlı olarak yaşlıların bakımının ve ihtiyaçlarının giderilmesinin ilk örneği hristiyanlık ile birlikte olmuştur (Sevil 1984:12)³.

² Mikelanj dünyanın en büyük mimari eseri sayılan kutsal Peter Kilisesinin yapımına 72 yaşında başlamıştır. Geotthe "Wilhelm Leisler" 70 yaşından sonra yazmış ve ünlü eseri "Faust"un ikinci bölümünü 80 yaşından sonra tamamlamıştır. Mimar Sinan ustalık yapıtı olarak belirttiği Selimiye Camii'sine başladığında 79 yaşında idi.

³ Kılıseye devam eden halkın katkılarıyla, papazların yönetiminde yaşlılara yönelik olarak gıda ve yiyecek yardımı biçiminde hizmetler başlamış ve 398 yılında bir çeşit güçsüzler yurdu veya huzurevi olan "Bazilyas" adında bir bakım yurdu kurulmuştur. Burada yalnız yaşlılar değil, çocuklar, kimsesiz ve yetimlerle hastalar da barındırılmıştır (Sevil 1984:12).

Daha sonra vakıf kuruluşları çeşitli isimler altında yaşlılara yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yaşının bakım ve korunması konusunda bir devrim sayılan 1601 Elizabeth Fakirier kanunu, yaşlı ve muhtaç kişilerin bakımından hangi şartlarla kimlerin sorumlu olduklarını belirleyen (Danışoğlu 1988:73) ilk temel ilkeleri ortaya koyması açısından önemli bir belgedir. Bu belgenin devamında Fransa, Avusturya ve İskandinav Ülkelerinde devlet tarafından yaşlıların bakımları üstlenilmiştir. Lonca ve vakıflar aracılığıyla sürdürülen bu programlar, 1920 yılında Avrupa'da malul yaşlılar için özel bakım evlerinin açılmasına kadar gitmiştir.

Avrupa'da bu değişme ve gelişmeler yaşanırken Anadolu'da Selçuklular Devrin'de, halkın bireysel yardımlaşmalar biçiminde yürüttüğü yaşlılara bakımın, II.yüzyılda yaşlı hizmetleri olarak teşkilatlandığı görülmektedir (Sevil 1984:13)⁴.

Osmanlılar döneminde Anadolu'da dul, yoksul, yaşlılara yardım eden tekkeler, darürehalar ve şifahaneler kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı döneminde 1895 yılında, İstanbul'da Darülaceze kurulmuş ve günümüze kadar devam edegelmiştir.

Cumhuriyet döneminde 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı belediyeler kanununda mahalli idarelere, yaşlı hizmetlerine alt görevler verilmiştir.1593 sayılı Umumi Hıfzıssaha Kanununda yaşlıların Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca korunması ve bakılmasına ilişkin hükümler yer almıştır. Daha sonra yaşlılara alt çeşitli mevzuatın çıkarıldığını ve hizmetlerin giderek yaygınlaştığını görmekteyiz.

3.YAŞLILIĞIN GETİRDİĞİ SORUNLAR

Yaşlılığın getirdiği sorunlar fizyolojik, psikolojik, sosyal güvenlik vb. gibi değişik başlıklar altında toplanabilir. Bu bağlamda yaşlanma ferdi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak her toplumun sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak yaşlılığa atfedilen değer ve yaşının statüsü

⁴ Sivas'ta Reha Oğulları tarafından Darül Reha (huzurevi), Musul'da Erbil Atabeyi Muzafferettin Ebu Salt tarafından Gökbörlü tesisleri, dört darülaceze, duldar için bir barınma ve bakım yurdu açılmıştır.

belirlenmektedir. Bu açıdan yaşlılık biyolojik ve/veya ekonomik bir sorun olma ötesinde sosyal ve kültürel özellikler gösteren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşlılık hem aile içinde hem de daha geniş olarak toplum yapısına olmak üzere iki farklı -ancak birbiriyile ilişkili- boyuta ele alınarak incelenebilir. Alt başlıklarda aile ve toplum üyesi olarak yaşlının durumu ve etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

4.AİLE YAPISI İÇİNDE YAŞLILAR

Çeşitli aile yapılarına göre yaşlıların sorunları çözüme kavuşmuş olabileceği gibi, sorunlar ailenin yapısal özelliklerinden de kaynaklanmış olabilir. Bunun için önce aile nedir? ve aile çeşitleri nelerdir? sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

Aile, kan bağıyla başlayan ve evlilikle kurulan asli bir birimdir(Eyce 1994: 9). Aile, çeşitleri açısından incelendiğinde farklı ölçütlerin⁵ temel alındığı görülmektedir. Aile çeşitleri nüfus açısından incelendiğinde büyük, geleneksel, geniş, geleneksel-geniş* ; küçük, çekirdek, modern** aile tipleri olarak adlandırılan iki ana gruba ve otorite ölçütüne göre ise ana ailesi; baba ailesi olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır. Ve bu aileler yapısı ve fonksiyonları bakımından bir ömeklik göstermezler. Dolayısıyla aile tipine göre aile üyelerinin rol ve statüleri de ailenin yüklediği fonksiyonlarla açığa çıkmaktadır.

Sosyal değişme sürecinde, geleneksel geniş ailenin yapısında ve fonksiyonlarında değişmeye uğrayıp, fonksiyonlarının bir kısmını toplumdaki kurumlara devretmesinin yanında, ülke nüfusunun sayısı, kompozisyonu, coğrafi dağılımı ve kültürel değerlerin değişmesi de gündeme gelmektedir. Hızlı değişen teknoloji insanlar için yeni çevreler yaratmakta, davranışlarında

⁵ Gökçe aile çeşitlerini Nüfus ve Otorite ölçütlerine göre iki ana grupta ele alıp incelemektedir. Her bir ölçüte göre ise alleler yine iki temel grup olarak incelenmektedir.Daha geniş bilgi için bkz:Gökçe 1976.

* Bundan böyle bu aile tipleri geleneksel olarak metinde yer alacaktır.

** Bu aile tipleri de küçük aile olarak adlandırılacaktır.

değişiklikleri zorunlu kılmakta, böylelikle sosyal ilişkilerde değişmeler ortaya çıkmaktadır. Bu hızlı değişimin etkilerinin yansması küçük yerleşim yerlerinde mikro düzeyde iken, büyük yerleşim yerlerinde, metropoliten alanlarda makro düzeyde olmaktadır.

Türkiye'nin sosyo-kültürel özellikleri ve hızlı değişme süreci göz önüne alındığında yerleşim yerine göre de aile çeşitlilik göstermektedir. Bunlar; köy, kasaba, gecekondü ve kent ailesi olarak sınıflandırılabilir. Kırsal ve kentsel yerleşim yerlerinin kendi iç dinamikleri açısından aile içi rol ve satatülerinin birbirinden farklı olduğu ve gecekondü ailesinin her iki kesim arasında geçiş özelliği gösterdiği bilinmektedir.

Geleneksel-kırsal aile içinde yaşlı her zaman fonksiyoneldir. Aile içi hiyerarşinin üst düzeylerinde yer alırlar (Özbay 1984:37). Gücünün yettiği oranda tarımsal etkinliklerde rol alır (Tezcan 1990:239). Aile içi karar mekanizmalarında kilit rolleri üstlenen yaşlılar, ailenin diğer üyelerinin cinsiyet, yaş, evlilik durumu, doğurganlık ve sağlık açısından konumlarının gerektirdiği işleri yapmalarını ve sorumluluk almalarını da denetlerler. Yaşlıların sadece aile içi karar mekanizmalarında karar verici olmaları ve aile üyeleri üstünde sosyal kontrolleri değil, aynı zamanda eğiticilik ve yol göstericilik rolleri de geleneksel-kırsal aile içinde önemlidir.

Türkiye'de kırsal kesimde yaşayan yaşlılar incelendiğinde, yaşlıların aile içi rolleri açısından fonksiyonel oldukları yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Yaşlı üretimden kopmuş olsa dahi, gücünün yettiği çeşitli işleri yaparak aileye destek olmaktadır. Emiroğlu'nun (1985:112) Çekirdeksiz Köyü'nde yaptığı araştırmaya göre kadın ve erkek yaşlıların yaptıkları işler birbirinden farklıdır. Genelde kadın yaşlılar eve yönelik işleri, erkek yaşlılar ev dışındaki işleri yapmaktadırlar. Erkek yaşlıların üretime dönük faaliyetlerini zaman içinde azaltmalarına karşın kadın yaşlılar evde yaptıkları işleri sürdürmektedirler. Bu çalışmaya göre yaşlı erkekler akrabalık bilgisini saklayıp aktarma, aile bütçesini düzenleme, dinsel ve törensel konularda rehberlik görevlerini yerine getirmektedirler. Kadın yaşlılar ise, çocuk bakmak, yemek pişirmek, ev işi ve evde hayvan bakımını yapmak gibi işleri

kotarmaktadırlar⁶. Balaman'ın (1982) Teve Köyü'ndeki araştırmasında da benzer bulgular elde edilmiştir.

DPT'nin Atalay başkanlığında yapılan 1988 Türk Aile Yapısı araştırmasına göre, yaşlıların çocukları ile oturma oranı kırsal kesimde %66.97 (köyde yaşlıların çocuklarıyla oturma oranı %43.85; ilçede %23.12; kentte %15.39) olarak tespit edilmiştir(1992:154). "Köyde, arazi birliği, en azından babanın ölümüne kadar arazinin paylaşılmaması ve özellikle dini inanç ve geleneksel değerlerin rolü ile yaşlılarla birlikte kalma oranı yüksek olmaktadır" (Atalay ve Diğerleri 1992:154). Bu çalışmada aynı yaşadıklarını söyleyenler ise, aynı bahçe içinde ayrı oda veya evde yaşayan, günün büyük bir kısmını birlikte geçiren ve çocuklarıyla yoğun bir ilişki içinde olan yaşlılar olduğu araştırmacılarca ileri sürülmektedir⁷. Bu çalışmada diğer bir nokta ise huzurevinde kalma oranının sıfır olmasıdır.

Geleneksel-kırsal ailede yaşlıların fonksiyonel olduklarını bu çalışmalar ışığında ileri sürebiliriz. Bir adım daha atarak bu ailede yaşlının vazgeçilemez bir üye sıfatına haiz olduğu da ileri sürülebilir. Çünkü hem sosyo-kültürel yapının temel motiflerinden biri olan yaşlıya saygı ve itibar(Nirun 1994:81), hem İslam dininin gereklerinden olan yaşlılara güçsüzlere saygı, bakım ve sevgi göstermek hem de aile büyükleri hayatta iken mirastan pay almanın söz konusu olmaması (özellikle arazinin paylaşılabilmesi) yaşlıya geleneksel-kırsal aile içinde statü kazandırmaktadır. Bunlara bağlı olarak da yaşlının yaşama gayesi, endüstri toplumlarındaki gibi sona ermiş bir tablo göstermemektedir. Nirun'un dediği gibi köylünün yaşlısı şehirlinin yaşlısından daha mutludur ve ürettiklerini, kazandıklarını birlikte harcarlar (1994:84).

Ancak sosyal değişme süreci içinde, aile yeni oluşumlar karşısında eski yapısını ve fonksiyonlarını devam ettirememiştir. Endüstrileşme,

⁶ Bu çalışmada aile başkanlarına göre kadın yaşlıların yaptıkları işler %36.36 oranında evde bulunmak, %27.28 oranında çocuk bakmak,%19.18 oranında ev işi yapmak ve %9.09 oranında üretim faaliyetine katılmak ve insan ilişkilerini düzenlemek biçiminde tespit edilmiştir. Erkek yaşlıların yaptıkları işler ise şu şekilde sıralanmaktadır: % 26.67 ile dinsel ve törensel konularda rehberlik etmek, %20 insan ilişkilerini düzenlemek ve evde bulunmak, %13.33 ile aile bütçesini ve insan ilişkilerini düzenlemek ve % 6.67 ile çocuk bakmaktır.

⁷ Eserpek'in (1979) Erzurum köylerinde yaptığı çalışmada da ortaya çıkmıştır .

sanayileşme, kentleşme vd. süreçlerin etkisiyle aile küçülürken, üyelerinin statü ve rolleri yeni formlar almıştır. Ayrıca doğal ömrün uzaması, aile hayatına yeni boyutlar getirmiş ve ortalama evlilik süresini yükseltmiştir. Evlenme ile ilk çocuğun doğumu arasındaki sürede uzamıştır. Öte yandan evde kalan son çocuğun evlenmesinden eşlerden birinin ölümüne kadar geçen süre de artmıştır. Bu durum Türkiye'de de görülebilmektedir (Kocaman ve diğerleri 1986). Kadının iş hayatına girmesinin yaygınlaşması, evine ayırdığı zamanın kısalması, ana-babaların çocuklar üzerindeki etkisinin azalması, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin zayıflaması gibi durumların ortaya çıkması ile aile bağlarının mahiyetinde değişmektedir.

Aile üyelerinin günün büyük kısmını ev dışında geçirmeleri, küçük çocukların bakım ihtiyacının gündüz bakım evlerinde (kreş/çocuk yuvası) yapılması, yaşlının, aile içindeki eğitici rolünü zayıflatmış, hatta tamamen yok etmiştir. Yaşlılığın daha ilerli safhalarında, evde bakım ihtiyacı karşılanamayan yaşlılar içinde ev dışında başka kurumlarda bakılması günümüz endüstri toplumlarında bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca iç ve dış göçlerin sonucunda büyük şehirlerde yalnız kalan yaşlıların da kurum bakımına ihtiyaçları gündeme gelmiştir.

Türkiye'de kentsel kesimde yaşayan yaşlılar incelendiğinde benzer sorunların küçük-kentsel aile içinde sorun olmaya başladığı görülmektedir. İlerde ele alacağımız huzur evlerinin doluluk oranları, özellikle üç büyük kentte (İstanbul, Ankara, İzmir), sorunun giderek büyüdüğünü bize göstermektedir.

Timur'un 1968 araştırmasının bulgularına göre, Türkiye'de ailelerin %60'ı çekirdek aile tipindedir (1972:31)⁸. Timur'un tanımına göre karı-koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ev halkı çekirdek aileyi meydana getirmektedir (1972:27). Bu bağlamda Türkiye genelinde ortalama hane halkı büyüklüğü 5.5'dir (Timur 1972:36-40). Gerek çekirdek aile oranları, gerekse hane halkı büyüklükleri kentlerden köylere doğru gidildikçe

⁸ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsünde gerçekleştirilen diğer çalışmalarda da çekirdek aile oranları Timur'un tespitlerine yakındır. Çekirdek aile oranları bu araştırmalarda Kunt (1978) %59.7, Hancıoğlu (1985) %57.4 ve Ünalın (1986) %61.6 olarak tespit edilmiştir.

farklılaşmaktadır: Bir başka anlatımla kentlerde çekirdek aile oranları yükselirken hane halkı büyüklükleri düşmekte, köylerde hane halkı büyürken çekirdek aile oranları düşmektedir. Bu açıdan küçük-kentsel aile içinde yaşlıların rol ve statüsü, içinde yaşanan sosyal yapının getirmiş olduğu yaşama modellerine göre farklı özellikler göstermektedir. Ancak temel olarak aileler yaşlıları ile ister birlikte otursunlar isterse ayrı otursunlar akrabalık ilişkileri sık dokuludur (Kuray Tarihsiz-1984; Şenyapılı 1978; Kağıtçıbaşı 1984; Atalay ve Diğerleri 1992). Kağıtçıbaşı'na göre (1984:137) nesillerarası ilişkiler maddesel bağımlılık içermese bile duygusal boyutta bağımlılığını korumaktadır.

1988 Türk Aile Yapısı Araştırması bulgularına göre, kentte yaşlıların %70.04'ü kendi evlerinde oturmaktadır (Atalay ve Diğerleri 1992:153). Bu araştırmada yaşlılarla oturulup oturulmadığı bölge bazında da değerlendirilmiştir. Buna göre; genelde Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya gidildikçe yaşlılardan ayrı yerlerde yaşama eğilimi artmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşlılarla birlikte oturma oranı % 40.38, Karadeniz Bölgesinde %30.51, İç Anadolu'da %28.83, Batı Anadolu'da %18.02 ve Güney Anadolu'da ise %15.42 oranı ile en düşük seviyeye ulaşmaktadır (Atalay ve Diğerleri 1992:154-155). Bu çalışmada ortaya çıkan bir diğer bulgu ise kentsel kesimde yaşayan yaşlıların %63.06'sı kendi istekleri ile ayrı evlerde oturmayı tercih etmektedirler. Huzurevinde kalanların oranı ise kentte %0.03, ilçede % 0.08'dir.

Kentlerde ayrı oturan yaşlıların evleri genellikle çocuklarına ve/veya diğer akrabalarına yakın olan yerlerde dir. Çünkü aileler arası yardımlaşmanın boyutuna çalışan annelerin çocuklarının bakımının da eklenmesiyle (Tezcan 1990:241), yeterli sayıda olmayan yuva, kreş, anaokulunun yerine aile büyükleri bu rolleri yüklenmektedir. Böylece yaşlılar, kentte torunlarına bakarak tampon fonksiyonlar yüklenmişler ve aile içinde gündüz çocuk bakım evlerinin yetersizliğinden doğabilecek sıkıntıların ve bunalımların çözümünü sağlayan ve dengeye getiren öğeler olarak fonksiyonel bir duruma gelmişlerdir. Çocuk bakımı dışında, şayet aynı evde oturuluyorsa, yaşlı kadınlar evde yemek ve başka ağır olmayan işleri, yaşlı erkekler ise

bürokratik örgütlerle ilgili olan evin dışındaki işleri yaparak allenin yükünü azaltmaktadırlar.

Hızlı iç ve dış göçler sonunda, kente yeni gelmiş olan yaşlıların kente uyum sorunlarının yanında, kentte yalnız yaşama durumunda kalan yaşlıların yalnızlıktan kaynaklanan sorunları da mevcuttur(Sevil 1984:67). Ayrıca ekonomik zorluklar içinde olan ailelerin ve/veya yaşlıların bu sıkıntılarını giderecek kuruluşların yetersizliği yada yokluğu, kent yaşlısı için önemli bir problem olarak bulunmaktadır.Kentlerde yaşayan yaşlılar, yer değiştirmekten, iş değiştirmekten (ya da düzenli bir gelirinin olmamasından) dolayı huzursuzdur (Nirun 1994:84). Günümüzde sosyal güvenlik semsiyesinin bütün yaşlıları kapsamadığı bilinmektedir. Bu sıkıntıların yanında, yaşlılığın getirdiği hastalıkların tedavi edilmesi, hastanelerdeki geriatrics(yaşlılık ve yaşlılık hastalıkları ile ilgilenen tıp dalı) servislerinin yeterli olmaması da bir sorun olmaktadır.

5.TOPLUM İÇİNDE YAŞLILAR

Yaşlıların toplum içindeki yerlerinin belirlenmesinden doğan sosyal sorunları yaşlılık sorunları içinde yer almaktadır. Yaşlıların toplumdaki yerini belirlemek ve sosyal sorunlarını saptamak amacıyla demografik yapıdaki yerleri, istihdamı, yasalardaki yeri, sosyal güvenliği ve sosyal hizmet programları açısından ele alınıp incelenmeye çalışılacaktır.

5.1.Demografik Yapı

Türkiye'nin nüfusunda önemli değişiklikler 1950 yılından sonra başlamıştır. 1950-1960 yılları arasında nüfus en hızlı gelişme dönemi özelliği gösterirken, 1960-1965 yılları arasında bu hız yavaşlamıştır (Başol 1988:71). 1950'li yıllardan sonra nüfusun hızla artması, savaş sonrası dönem olmasının yanı sıra, tıp alanındaki yenilikler (özellikle antibiyotiklerin tedavide kullanılması), savaş sırasında bulunamayan ilaçların bulunması (penisilin, kinin, sülfamid) ve bunlara bağlı olarak ölüm oranlarının düşmesi

nedeniyedir. Nüfusun bu hızlı artışında dış göçlerin etkisinde göz ardı edilemez.

1927'de 13.6 milyon olan Türkiye'nin nüfusu, 1985 yılında 50.7 milyon kişiye ulaşmıştır. 1995 yılında nüfusun 65 milyonu geçeceği, 2000 yılında ise 75 milyon olacağı tahmin edilmektedir (Başol 1988: 85).

Nüfusun üç ana yaş grubuna dağılımı incelendiğinde (tablo1), 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının yıllar içinde düşme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bu yıllar içinde giderek doğurganlığın azaldığı ve işgücü arzını meydana getiren 15-64 yaş grubunun payının artmaya başladığı tabloya yansımıştır. Bunun yanında 65 yaş üstündeki nüfusun payında az da olsa artışlar devam etmektedir.

Tablo 1:Nüfusun Üç Ana Yaş Grubuna Dağılımı

Yaş Grubu	1960	1965	1970	1975	1980	1985
0-14	41.25	41.95	41.80	40.06	38.62	36.59
15-64	55.22	54.09	53.80	55.42	56.74	59.26
65 ve üstü	3.53	3.96	4.40	4.52	4.64	4.15

Kaynak:DPT Nüfus Ülke Raporu, Şubat 1982

1990 yılında %4.27 olan 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun payı çok az bir artış göstererek 2000 yılında %5.5'e yükseleceği tahmin edilmektedir(Danişoğlu 1988:37).

Tablo 2:Bağımlılık Oranları

Yıllar	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Bağımlılık oranı	811	867	859	804	762	687

Kaynak:DPT Nüfus Sektör Raporu, 1982

Tablo 1'de görüldüğü gibi, iş gücü dışında kalan 0-14 ile 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun payı, toplam nüfus içinde giderek artmaktadır. Bu potansiyel, çalışma çağına olan nüfus üstünde önemli bir yük getirmektedir.Bağımlılık oranı olarak anılan bu yük, gelişmiş ülkelerde 500 dolaylarında bir oran gösterirken, Türkiye'de 1985 yılında 687 'dir (tablo 2).

Tablo 3: Genel Nüfusun 1980'de Bulunan Yaşa Göre Beklenen Ortalama Hayatta Kalma Süreleri

K A D I N

E R K E K

Yaş Grupları	Beklenen Yaşama Süresi	Toplam Ömür Süresi	Beklenen Yaşama Süresi	Toplam Ömür Süresi
Doğuşta	60.6	60.6	65.5	65.5
5 yaşta	63.4	68.4	67.2	72.2
10 yaşta	58.7	68.7	62.5	72.5
15 yaşta	53.9	68.9	57.7	72.7
20 yaşta	49.3	69.3	53.0	73.0
25 yaşta	44.8	69.8	48.3	73.3
30 yaşta	40.3	70.3	43.7	73.7
35 yaşta	35.0	70.8	39.0	74.0
40 yaşta	31.3	71.3	33.5	74.5
45 yaşta	27.0	72.0	30.0	75.0
50 yaşta	22.8	72.8	25.6	75.6
55 yaşta	19.0	74.0	21.4	76.4
60 yaşta	15.5	75.5	17.4	77.4
65 yaşta	12.2	77.2	13.7	78.7
70 yaşta	9.4	79.4	10.4	80.4
75 yaşta	7.0	82.0	7.7	82.7
80 yaşta	5.1	85.1	5.6	85.6

Kaynak: DPT

Tablo 2:Bağımlılık Oranları

Yıllar	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Bağımlılık oranı	811	867	859	804	762	687

Kaynak:DPT Nüfus Sektör Raporu, 1982

Tablo 1'de görüldüğü gibi, iş gücü dışında kalan 0-14 ile 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun payı, toplam nüfus içinde giderek artmaktadır. Bu potansiyel, çalışma çağındaki nüfus üstünde önemli bir yük getirmektedir. Bağımlılık oranı olarak anılan bu yük, gelişmiş ülkelerde 500 dolaylarında bir oran gösterirken, Türkiye'de 1985 yılında 687'dir (tablo 2).

Tablo 3: Genel Nüfusun 1980'de Bulunan Yaşa Göre Beklenen Ortalama Hayatta Kalma Süreleri

K A D I N

E R K E K

Yaş Grupları	Beklenen Yaşama Süresi	Toplam Ömür Süresi	Beklenen Yaşama Süresi	Toplam Ömür Süresi
Doğuşta	60.6	60.6	65.5	65.5
5 yaşta	63.4	68.4	67.2	72.2
10 yaşta	58.7	68.7	62.5	72.5
15 yaşta	53.9	68.9	57.7	72.7
20 yaşta	49.3	69.3	53.0	73.0
25 yaşta	44.8	69.8	48.3	73.3
30 yaşta	40.3	70.3	43.7	73.7
35 yaşta	35.0	70.8	39.0	74.0
40 yaşta	31.3	71.3	33.5	74.5
45 yaşta	27.0	72.0	30.0	75.0
50 yaşta	22.8	72.8	25.6	75.6
55 yaşta	19.0	74.0	21.4	76.4
60 yaşta	15.5	75.5	17.4	77.4
65 yaşta	12.2	77.2	13.7	78.7
70 yaşta	9.4	79.4	10.4	80.4
75 yaşta	7.0	82.0	7.7	82.7
80 yaşta	5.1	85.1	5.6	85.6

Kaynak: DPT

sosyal hizmetlerin ilke ve politikalarını tespit etmektedir. Bu tespitler Kalkınma Planlarında yer almaktadır. Beşinci Beş yıllık kalkınma Planı'nda da yer alan bazı ilke ve politikalar şunlardır:

*Sosyal hizmet programları korunmaya, bakım veya yardıma muhtaç, aile, çocuk, sakat, yaşlı ve diğer kişilerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenerek yaygınlaştırılacaktır.

*Muhtaç ve yaşlı kişilerin huzurlu bir ortamda korumak ve bakmak, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan huzur evlerinin gittikçe artan ihtiyaçlar karşısında sayıca ve nitelikleri itibarıyla yeterli seviyeye çıkarılmasına çalışılacaktır.

*Hızla artan ihtiyaç karşısında kreş, gündüz bakım evleri, huzurevi ve benzeri sosyal tesislerin açılmasına özel sektör teşvik edilecektir.

5.4.Sosyal Güvenlik

Türkiye'de yaşlılara verilen hizmetler üç ana grupta toplanabilir: 1- Kurum bakımı; 2-Sigorta hizmetleri; 3-Parasal yardım hizmetleri (Karlı 1982:85). Kurum bakımı ileride ele alınacağından, bu alt başlıkta sigorta ve parasal yardım hizmetleri üstünde durulacaktır.

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi, devlet ve bazı bankaların özel sigortaları ya da OYAK gibi gönüllü kuruluşlardan meydana gelmektedir. Devletin sosyal güvenlikle ilgili olan kuruluşları (bu kuruluşların tek bir güvenlik şemsiyesi altına toplanması çalışmaları yürütülmektedir) SSK, Emekli Sandığı ve BAĞKUR'dur. Her bir sosyal güvenlik sistemi sağlık, iş kazası, meslek hastalığı vb. alanlarda hizmet vermektedir. Ancak en yoğun hizmet alanları emekli aylıklarında toplanmaktadır. Ancak emekli aylığı alanların hepsinin yaşlı gruba dahil olduğu düşünülmemelidir. Çünkü muhtelif zamanlarda uygulanan politikalara göre, erken yaşta emekli olanlar da göz önüne alınmalıdır. Ancak bu sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olanların bakmakla yükümlü oldukları anne-babalarına sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı getirilmiştir. Ayrıca SSK'ca sigortalıların bakmakla yükümlü oldukları anne-babalarına ve kurumdan aylık alan yaşlılar için geriatri

hastanesi hizmet vermektedir. Bu kuruluşlar huzurevi açarak, yaşlı emeklilerine hizmet vermektedirler.

Yukarıda adı geçen kuruluşlar, daha ziyade kentsel kesimde yaşayanlara hizmet götürmektedirler. Kırsal kesimde yaşayan yaşlıların böyle bir sosyal güvenlik içinde olmadıkları bilinmektedir (Karlı 1982:86).

2022 sayılı yasa ile yaşlılara parasal yardım yapılmaktadır. Bu yasanın uygulanmasının görevini emekli sandığı yüklenmiştir. Bu yasadan yararlanmak için yaşının kanunen bakacak kimsesi olmaması, ekonomik güçten yoksun olduğunu belgelemesi ve 65 yaşını doldurmuş olması şarttır.

Yaşlılık aylığı alan yaşlılar büyük kentlerde yoğunlaşmışlardır. İstanbul'da 39.9 bin, Ankara'da 29.9 bin, İzmir'de 23.1 bin ve Adana'da ise 20.1 bin kişi yaşlılık aylığı almaktadır (Danışoğlu 1988:77). Bu durum yaşlılık sorunlarının büyük kentlerde daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak, göç alan ve bu çerçevede gecekondü bölgeleri ile çevrilmiş olan bu kentlerin sosyo-ekonomik şartları ve nüfusun özellikleri de dikkate alınmalıdır.

6.KURUM BAKIMI

Türkiye'de yaşlılara hizmet veren kuruluşlar ve kapasiteleri tablo 5'te yer almaktadır. Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'na (SHÇEK) bağlı huzur evlerinde kalan yaşlıların %61'i erkek, %39'u kadındır. Bunlardan %73'ü ücretli, %27'si ücretsiz olarak huzureviden yararlanmaktadır. Halen inşaatı devam eden huzurevleri (yedü kentte) tamamlandığında toplam yatak kapasitesi artacaktır. Bu kuruluşların bazılarında (büyük şehirlerde olanlar) kapasitenin üstünde yaşlı barındırılmaktadır. En fazla kuruluş ise İstanbul'da bulunmaktadır.

Tablo 5: Yaşlılara Hizmet Veren Kuruluşlar

Kuruluş	Sayı	Kapasite
SHÇEK ait	32	4076
Diğer Bakanlıklara ait	3	358
Belediyelere ait	17	2015
Demekler-Vakıflara ait	14	968
Özel kuruluşlara ait	2	55
Azınlıklara ait	6	900
Toplam	74	8372

Kaynak: SHÇEK 1991

Bu kuruluşlarda yaşlıların günlük ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, tıbbi bakımları ve gerekirse tedavileri yapılmaktadır. Ayrıca psikolojik ve sosyal yönden gerekli hizmetler ihtisas sahibi elemanlar tarafından verilmektedir. Ancak kurum bakımından yararlanmak belli şartlara bağlıdır. 65 yaşını doldurmuş, kimsesiz ve kendi kendilerine bakabilenler kurum bakımından yararlanabilmektedir. Kurumda barınırken, kendi kendine bakamayacak duruma gelen yaşlıların bakılacağı hizmet kuruluşları son derece önemlidir. Yatacak ve felçliler içinse son yatacak kuruluşları ile yaşlıların rehabilitasyonlarının yapılacağı kuruluşlar yetersizdir (Karslı 1982:86).

İkinci Abdülhamit tarafından 1806 tarihinde kabul edilen bir kararla kurulan Darülaceze de yaşlılar için önemli bir kuruluştur. Kuruluş amacına göre din, ırk farkı gözetmeden düşkünleri barındırma, boş zamanları değerlendirecek ve rehabilite edecek biçimde çalıştırma, ümitsizlikten kurtarma, rahat bir hayat sürdürme ve sağlık kontrollerini yaptırmaktadır. Darülacezede halen 1200 kişi korunup barındırılmaktadır.

Köyde yaşayan yaşlıların huzurevlerine talepleri olmadığından daha önce bahsettiğimiz¹⁰. İlçe ve kentlerde yaşayan yaşlıların ise huzurevinde

¹⁰ Artan refahla beraber, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması, kırsal kesimdeki iç ve dış göçler sonucu çocuklarından ayrı kalmış ve ekonomik sıkıntısı olan yaşlılarında zaman içinde bir kuruluştaki bakılma isteği ve ihtiyaçlarının doğması söz konusudur.

kalma talepleri (özellikle çocuklarından uzak ve çocukları yanında olsa dahi ekonomik güçlüklerden dolayı) artmaktadır. Örneğin 1986 yılında yaşlılara hizmet veren toplam kuruluş sayısı 61 ve kapasiteleri ise 7034 kişiliktir. Yukarıdaki tablo 5'le bu rakamlar karşılaştırıldığında bu talebin giderek arttığı görülecektir. Beş yıllık bir sürede kuruluş sayısı 74'e çıkmıştır. Bina ve tesislerin yapımının masrafı ve zaman alıcı olduğu düşünülürse, kentlerde, yaşlıların bir kuruluş tarafından verilecek hizmetleri giderek tercih etme eğiliminde oldukları ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Yaşlanma ve yaşlılık gelecekte toplumda önemi artarak devam edecek bir olgudur. Çünkü yapılan tahminlere göre, 2000'li yıllara gelindiğinde Dünya nüfusu %70 dolaylarında artış gösterecek, 60 yaş üzeri nüfus da bu süre içinde %90'lık bir büyümeye doğru gidecektir. Gelişmekte olan ülkelerdeki (Türkiye bu grup içinde yer alır) toplam nüfus %88, yaşlı nüfustaki artış ise %123 olacaktır. Bu bakımdan, nasıl çocuk bakımı ve sağlığı için uzun vadeli planlar yapılıyorsa, yaşlılar içinde aynı planlara ve programlara ihtiyaç vardır.

İnsan ömrü bir bütündür. Bir yaş grubu diğerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Çocukluktan yaşlılığa ve hatta ölüme kadar geçen sürede, insanın temel ihtiyaçları ve hakları göz önünde tutularak sosyal yatırımlar yapılmalıdır.

Bugün dünyanın çeşitli ülkeleri ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar, yaşlılık sorunlarının çeşitli yönlerini tartışan ve bu sorunların çözümünü için sosyal ve ekonomik modellerin önerildiği toplantılar düzenlenmektedirler. Türkiye'de de bu yönde toplantılar düzenlenmekte ve yaşlılar haftası kutlanmaktadır (19-20 mart).

Türkiye'de bölgesel farklılıklar, yaşlılığın problem olarak ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Geleneksel-kırsal yapıda yaşlılık problemi yok denecek kadar azdır. Buna karşılık büyük kentlerde yaşlılık ciddi bir problem olarak görülmektedir. Küçük-kentsel aile yapısında, özellikle kadının iş hayatına girmesi, yaşlının aile içi rol ve statüsünde farklı

görünüşler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bir tanesi, 0-5 yaş grubundaki çalışan annelerin çocuklarına bakabilecek kuruluşların yetersizliğidir. Bu fonksiyonu ailedeki yaşlı kuşak üstlenerek, aile ve toplum arasında bir tampon mekanizma olarak, çatışmaların yaşanmamasını sağlamaktadır. Yaşlı artık eve bekçilik eden ve torunlarının bakımını üstlenen bir yardımcıdır. Bu durum genç kuşaklar için bağımlılık yaratırken, yaşlı kuşaklar içinse bir tatmin aracıdır. Ayrıca aile içindeki yaşlı, gençlere örnek hayat tarzı verir (Nirun 1994:82). Öte yandan, yaşlının korunması ve evde bakılması da kadının çalışmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Yanlız kalan yaşlı sıkıntı ve korkuya kapılmaktadır. Boş zamanlarını değerlendirebileceği yaşlı kulüp ve merkezlerinin olmaması, akranlarıyla bir arada olmaması yaşlı üstünde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Bunun için yaşlının dayanışmaya en fazla ihtiyacı olduğu zaman (Nirun 1994:83), onları yanlızlıktan kurtaracak, hatta aktif hale getirecek imkanları hazırlamak zorunluluğu vardır¹¹.

Gecekondu bölgelerinde de yaşlılık ciddi bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Göç dolayısıyla bu bölgelerde yaşamak zorunda kalan yaşlıların uyum problemleri yanında, hızlı değişmeye bağlı olarak ortaya çıkan genç kuşakla olan çatışmaları, yaşlılarda yığınlık, hayata küskünlük ve çaresizlik yaratmaktadır (Sevil 1984-Bekaroğlu 1990).

Yurt dışında çalışan işçilerin geride bıraktıkları ana-babalannında yaşlılık problemleri göz ardı edilmemelidir. Evlatlarından ayrı kalmış olmalarının yanı sıra, kültürel farklılıklarda yaşlılar üzerinde olumsuz etkiler yapacaktır.

Yaşlının toplumun bir üyesi olduğu ve bu bağlamda yaşlının topluma karşı görevleri de olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Yaşlılar toplumda kültür aktarıcısı rollerini yerine getirirler. Bilgi ve deneyimlerini gençlere aktararak, kendinden sonraki nesillerde kültürün sürekliliğini sağlarlar. Toplumda nesiller arasındaki keskinliğin oluşmaması için yaşlı kuşak ile genç kuşak arasındaki ilişkiyi kuracak ve geliştirecek organizasyonların yapılması, böylece hem yaşlıların herşeylerini yitirmediklerini görmeleri ve hayata bağlanmaları, hem

¹¹ Nirun'a göre yaşlılık yılları için sosyalizasyon sürecine ihtiyaç vardır (1994:83). Bu sosyalizasyon süreci evliliğin ilk yıllarında başlar. Evlilik rolleri ise sosyalizasyon süreci bakımından çok önemlidir. Çiftler benimsedikleri evlilik rollerine göre (ayrılmış rol-birleşik rol), yaşlılıkta sosyal dayanışma bulacaklardır.

de gençlerin yaşlıların tecrübe ve bilgilerinden yararlanmaları sağlanmalıdır. Örneğin: büyük kentlere üniversite öğrencileri için gelen gençlerin, evi olan yaşlıların yanında oturtulmasıyla, hem gençlerin barınma problemleri çözülür ve yaşlıların yol göstericiliğinden yararlanırlar, hem de yaşlılar gençlerle ilgilenirken değişen koşullara daha rahat uymayı öğrenip, yalnızlık ve unutulmuşluk duygusundan da uzak kalırlar.

Yaşlılara hizmet veren kuruluşlar yetersizdir. Huzurevleri hastane görünümünden uzaklaştırılıp, ev ortamına en yakın düzeye getirilmelidir. Kalabalık odalar yerine en azından iki kişilik odalarda yaşlılar kalabilmeli ve özel eşyalarını kullanabilmelidirler. Ayrıca bu tesislerde kalan yaşlıların kendilerini terk edilmiş hissettikleri göz önüne alınarak, yaşlıların yaşadığı sosyo-kültürel çevre içinde kalabileceği evde bakım modeline geçilmelidir.

Kurum bakımının maliyetinin yüksek olduğu, bu tesislerin yapımının uzun zaman aldığı bilinmektedir. Bunun için, sosyal konutlar yerine, yaşlıların ailesiyle birlikte oturabileceği konutlar teşvik edilmeli ve yaşlıya ödenen parasal yardımın miktarı artırılarak, yaşlıların aile içinde bakımının en azından ekonomik olarak desteklenmesi, yaşlıların aile içinde bakımını sağlayacaktır. Birde ilerleyen yaşlılık sonucu fonksiyonlarını kaybedenler için rehabilitasyonları yapabilecek, rehabilitasyonu yapılamıyorsa yardım için son yatak kuruluşları hizmet vermelidir. Bunun yanında gündüz hastaneleride, sabah yaşlıların alındığı, akşam evine bırakıldığı tedavi, bakım ve koruma kuruluşları olarak devreye girmelidir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Bekir ve Diğerleri (1992) **Türk Aile Yapısı**. DPT. Ankara, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü,
- BALAMAN, Ali Rıza (1982) **Teve Köyü Genel Etnoğrafyası** İzmir, Ege Üniv.Sosyal Bilimler Yay. No:5.
- BAŞOL, Koray (1988) Demografi (Beşerî Kaynaklar ve Gelir Dağılımı). İzmir.
- BEKAROĞLU, Mehmet (1990) "Çekirdek Aile Gerçeği ve Yaşlılık". **I.Aile Şurası Bildirileri**, Başbakanlık Aile Araştırma, Ankara,Kurumu, 279-284.
- ÇAVDAR, Tevfik "Cumhuriyet Döneminde Yaşlılar ve Sorunları". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**.
- DANIŞOĞLU, Emel (1988) **Sosyal Yapı III.Nüfus Grupları. A-Yaşlı Nüfus**. Ankara, DPT.Sosyal Planlama Başkanlığı.
- DPT (1981) İstihdam Grubu Çalışmaları
(1982) Nüfus Ülke Raporu. Şubat.
(1982) Nüfus Sektör Raporu.
- EMİROĞLU, Vedia (1985) "Çekirdeksiz Köyde Yaşlılar". **Antropoloji**, s:12 (1980-85), Ankara, Ankara Üniv. DTCF Antropoloji Böl.
- EYCE, Berrin (1994) Konya'da Küçük Sanayide Çalışan Ailelerde Kadının Sosyal Kontrol Gücü.(Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, Hacettepe Üniversitesi .
- GÜVENÇ, Bozkurt (1979) **İnsan ve Kültür**. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- KARSLI, Doğan (1982) **Yaşlılık ve Türkiye'de Yaşlılık Sorunları**. Ankara, S.ve S.Y.B.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1984)"Aile-İç Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme modeli Önerisi". **Türkiye'de Ailenin Değişimi** (der: T.Erder),Ankara, Türk Sosyal Bilimler Demegi, 131-144.

- KAYAHAN, Şefik (1966) İhtiyarlaşmanın Biyolojisi. **XIX.Millî Türk Tıp Kongresi**, 25-29 Eylül,İzmir.
- KIRAY, Mübeccel (Tarihsiz) **Ereğli (Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası)**. İstanbul, İletişim.
- KIRAY, Mübeccel (1984) "Büyük Kent ve Değişen Alle" , **Türkiye'de Allenin Değişimi** (der.T.Erder),Ankara,Türk Sosyal Bilimler Demeği, 69-78.
- KOCAMAN, Tuncer ve Diğerleri (1986) **Sosyal Yapı I. Türkiye'de Nüfus Yapısında Gelişmeler ve Uluslararası Karşılaştırmalar**. Ankara, DPT.
- NİRÜN, Nihat (1994) **Alle ve Kültür**.Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay.S:73.
- ÖZBAY, Ferhunde (1984) "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Alle İşlevlerine Yansıması" **Türkiye'de Allenin Değişimi** (der. T.Erder), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Demeği,35-68.
- SEVİL, Hüseyin T. (1984) **Yaşlıların Psiko-Sosyal Sorunları**. Ankara, SSYB, SHÇEK.
- ŞENYAPILI, Tansı (1978) **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**. Ankara,ODTÜ.
- TEZCAN, Mahmut (1990) Toplumsal Değişme ve Yaşlılık. **Alle Yazıları II**, Ankara,T.C. Başbakanlık Alle Araştırma Kurulu, 237-244.
- TİMUR, Serim (1972) **Türkiye'de Alle Yapısı**. Ankara, HÜNEE.

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİNE DÂİR KADI-ZÂDE'NİN BİR MANZÜMESİ

Yrd. Doç. Dr. Bayram ÜREKLİ * □

Anadolu Selçuklular'ında ve Osmanlı Devleti'nde, Türk halkının ortaya koyduğu kendine has devlet teşkilâtı ve işleyişinde gelişmiş bir devlet şeklinin olduğu ve bu sayede sınırların genişlediği görülmektedir. Bu durum devletin kuruluşundan itibaren başlayarak, yavaş yavaş daha mükemmelliğe doğru XVI yüzyılın sonlarına kadar gitmektedir. Toplumun her kesiminde (köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim birimlerinde) düzenli bir yaşayış şekli mevcuttur ki bunun yeni fethedilen yerlerdeki hristiyan halkı da etkilediği görülmektedir (1). Bu dönemde kişilerin-kişilerle ve devletle olan, hukûkî ilişkileri toprak mülkiyeti, iktisadî yapı ayrıntılı bir biçimde kanunlarla belirlenmiştir (2). Gerek müslim gerekse gayr-ı müslim halka tatbik edilen hukûkî kurallar, Osmanlılarda bu kadar uzun süreli bir siyasi idarenin güvencesi olmuştur.

Kanûnî'nin son yıllarından itibaren devlet malî yönden sıkıntılı bir devreye girmiş, devlet hazinesi üzerindeki ağır para darlığı iç düzeni de sarsmaya başlamıştır. Bu sarsıntı III. Murad devrinde daha kesin olarak ortaya çıkmıştır (3) III. Murad devrinde uzun süren harpler ve iktisadî gerilemeyle birlikte; bazı devlet adamlarının tesiri ile padişahın devlet işlerinde bizzat kendisinin müessir olmak istemesi sistemin bozulmasına sebep olmuştur. Mansıb ve tevcihler, III. Murad devrinde Mer'î olan kanun ve teâmüllere uygun olarak yapılmamış ve saray mensuplarının tesiri ile ehl olmayanların eline geçmeye başlamıştır. Çok

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi

- 1) Mustafa Akdağ, "Genel Çılgılarıyla XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* IV/6-7, 1996, s.201
- 2) Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, (Kitap-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihü'l-Müslimîn ve Menâfi'lî-Mü'minin, Hirzû'l-Mülûk), TTK, Ankara, 1988, s.IX.
- 3) M. Akdağ, "Genel Çılgılarıyla XVII Yüzyıl Türkiye Tarihi", s.201; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir kaynaklar* S.IX

sık olan tebdiller ve bu sebeble halk üzerindeki baskının artması hükümetin etkisini azaltmıştır (4). Osmanlı Devleti'nin bu duruma düştüğü sıralarda diğer devletler bunun aksine önemli gelişmeler sağlamışlardır. Bazı Avrupa devletleri Akdeniz'de ve okyanuslarda ticari faaliyetlerde büyük gelişmeler elde etmişler; Asya'dan Avrupa'ya giden ticaret yolu üzerindeki Anadolu da eski önemini yitirmiştir. Bunun yanında Anadolu'da üretilen bazı üretim malları da artık Avrupa'da üretilmeye başlanmıştır (5).

Osmanlı Devletini ve toplumunu inhitata sürükleyen bu sebepleri, bazı tarihçiler, muasır müelliflerin tenkidlerinden ve arşiv kayıtlarından çıkararak belli başlıklar altında toplamışlardır (6). Bunları nüfusun artması, mali buhran, askerî sistemdeki değişme ve Celâli İsyanları, düşünce ve kültür hayatındaki değişimler olarak tesbit etmişlerdir.

Arşiv kayıtları XVI yüzyıl da Anadolu'daki nüfusun arttığını ortaya koymakta, fakat bu çoğalan nüfusa oranla Anadolu'nun kullanılabilen toprağında artış olmadığını göstermektedir. Onun için artık köyün toprakları, artan nüfusunu besleyemez olmuştur. Daha önceki yüzyıllarda Anadolu dışına ve bilhassa batıya doğru ilerleyen fetih hareketi Anadolu köylüsü olan insanlar için bir iş sahası durumunda idi. Fakat Fatih Sultan Mehmet devrinden sonra hâkim olan İmparatorluk ruhu ile değişik din ve millet bir araya getirilmiş, böylece Anadolu insanının da iş alanları daraltılmıştır (7). Köylerde işsiz kalan bu insanlar daha önceki yıllarda Osmanlı ordusu içinde değişik sınıflarda Garib-Yigid, kale Muhâfızı, Levend ve paşa hizmetinde saruca ve sekban olarak yer alarak kendilerine iş imkânı buluyorlardı. Fakat gerek batıda ve gerekse doğuda fetihlerin yapılamamasıyla bu yol da kapanmış oldu. Şehir toplumu ise esnaf, mürtezika ve görevli memurlarla, bağ ve bahçesiyle uğraşan kişilerden meydana geliyordu (8). Görüldüğü gibi şehirdeki iktisadi hayat köye bağlı idi. Köylerde üretim azalınca, buna bağlı olan şehir iktisadiyatı da önemli ölçüde et-

4) Bekir Kütükoğlu, **İslam Ansiklopedisi**, "Murad III." Mad. VIII/ 623-624; M. Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkışâfi devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", **Belleten** (1949), C.XIII/51, s.518.

5) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet -Teşkilâtına Dâir Kaynaklar**, s.IX.

6) Bu durumu Yaşar Yücel, çok net bir şekilde dört maddede toplamıştır. Bkz. Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına dair Kaynaklar**, S.X.; Ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye Tarihi" T.A.D. IV/6-7, s.201-249. Hallî İncalık, **İslam Ans. * Türkler (Osmanlılar)** mad.12/II, s.306-308

7) Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası** (Celâli İsyanları), Ankara 1975, s.97

8) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar**, s.X

kilendi. Bir de buna köylerde çiftbozan durumuna düşerek, ziraati terkedip, şehirlere doğru yıl geçtikçe artan bir insan akımı eklenmiştir. Levend diye adlandırılan işsiz güçsüz bekar genç erkekler şehirlere dolmuştur. İstanbul, Bursa, Edirne gibi şehirlerdeki bekar odaları bu "gurbet talfesini" almaz olmuştur (9). Buna paralel olarak büyük şehirlerde kahvehanelerin sayısı hızla artıyor, içki ve fuhuş çoğalıyordu. Köylerden çıkıp gelen, genellikle bekar ve işsiz olan bu kişilere, devletin askerî düzeni içinde görev alamayan ve Anadolu'daki medreselerde okuyup iş bulamayan medrese mezunları da eklenince, bir taraftan işsizlik diğer taraftan bekarlığın ictimaî hayatı nasıl etkilediği ortadadır (10). Bu sebeple bilhassa şehirlerde halkın devlete şikayette bulunduğu şu hususlar kendini gösterir : a) İçki-fuhuş ve bunlara paralel ahlakî çöküntü b) hırsızlık soygunculuk ve bu sebeblere bağlı olarak cinayetlerdeki artışlar. (11).

Osmanlı Devleti'nin gerilemesine bazı tarihçilerce uzun süren harpler, iktisadî çöküntü, bazı devlet adamlarının müdahalesi, mansıbların rüşvetle alınıp verilmesi, akçenin değerinin düşmesi sebep olarak gösterilmiştir. Ayrıca padişah cüluslarında askere ulufe dağıtılmasındaki bazı hadiseler de, askerî şımarmasına sebep olmuştur (12).

III. Murad zamanında devlet en geniş sınırlarına ulaşmış ama dünyadaki değişimler Osmanlı Devleti aleyhine gelişmiştir. Fransa'ya verilen ticari imtiyazlar İngilizleri de ihtiraslandırdığı için, onlar da III. Murad'dan bu ticari imtiyazları almışlardır. Osmanlı Devleti'nde görülen iktisadî kriz, esasında önce Avrupa ülkelerinde başlamıştır. Fakat Amerika'nın keşfi Avrupa'da iktisadî yönden krizi aşmayı sağlayan bir güç olmuştur. Çünkü daha önce Avrupa ekonomisi değerli madenler bakımından çoksınırdı bir durumda idi. Avrupa'da ticaret gelişip; şehirler genişlerken değerli maden bulunamıyordu. Osmanlı'da ise hiç sıkıntı çekilmiyordu. Bu durum XVI yüzyıldan sonra değişmeye başladı. İspanyollar Güney Amerika'daki Aztek ve İnka hazineleri ile Peru ve Mek-

9) M. Akdağ, **Celali İsyanları**, s.96

10) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.X

11) "Evleri hırsızlara karşı korumak kişilerin kendilerine düşüyordu... Anadolu'dan ve Rumeliden işsizlerin dolduğu birinci büyük şehir İstanbul'da fuhuş önlenmek istense de artıyor, zaman zaman "kötü kadınlar" Üsküdar'a geçirilip bırakıldıklarında bu sefer yanlarında levendleri bulmakta idiler. Bekar odalarında erkek elbisesi giydirilerek etrafın gözünden kaçırılıyorlardı... Bursa'da asayişten sorumlu Asesbaşı sarhoş olarak evlere kendisi saldırı olmuştur." Bkz. Mustafa Akdağ, **Celali İsyanları**, s.101-102.

12) Müteba İngürel, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul 1989. C.10, s.417.

sika'daki madenleri işleterek altın ve gümüşü Avrupa'ya getirdiler. Bu zamanda Avrupa'da değerli maden miktarının yaklaşık dört kat arttığı görülür. Buna paralel olarak da kıymetli madenlerden bol miktarda para basılmış ve fiatlar yükselmiştir. Artık para değersiz düşük ayarlı ve katkılıdır. Kısa zamanda Osmanlı pazarlarına akan bu para Osmanlı İktisadî hayatını ve müesseselerini etkiledi. Çünkü akçe değerini kaybediyor fiatlar yükseliyordu. Bu enflasyonun sebep olduğu durum akçeye dayalı Osmanlı maliyesini içinden çıkılmaz bir duruma getmişti. (13)

Avrupa'yı saran fiat artışı ve buna bağlı olarak altın ve gümüşün ayarının bozulması kısa zamanda Osmanlıya da sırayet etti. "Para tağşişi" denilen bu usulle hazineye gelir sağlanıyor açıklar kapatılıyor fakat meselenin çözümü için bu yeterli olmuyordu. Çünkü altın değerleniyor, fiatlarda yükseliyordu. Avrupa askeri harcamaları kısarak parayı ticarete yatırıp bu durumu lehine çevirirken; Osmanlı devleti sınırlarını savunmak için askeri harcamalarını değil azaltmak, artırmak zorunda kaldı. Avrupadaki bazı devletler ham madde alıp mamul madde satarak endüstrilerini geliştime yoluna gittiler. Osmanlı devleti bunu yapamadığı için, hazinesini harcayan bir devlet durumuna düştü ve bundan büyük zararlar gördü. (14) Fiat artışlarından en fazla zarar görenler arasında sabit gelire bağlı dirlik ve ulufe sahipleri bulunuyordu. Bunlar hayat pahalılığından dolayı çeşitli sulstimmallerin içinde yer alıyorlardı (15)

Eyaletlerdeki Ehl-i Örf talfesi de halkı soymağa başlamış, bu durum resmi kişiler hakkındaki şikayetleri gündeme getirmiştir. III. Murad'ın (1591) ve III. Mehmed'in (1596) da yayınladıkları adalet fermanında ehl-i Örf'ün devriye bölükleri ve bu kişilerinde beylerbeyi, sancakbeyi, subaşılar ve kapıkulu ocağı mensupları olduğu belirtilir. (16) Bu görülen enflasyon karşısında devletin koymuş olduğu kanunnâmelerle miktarı belli akçe olarak tesbit edilen bir vergi

13) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.XI; Mustafa Akdağ: **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkîyenin İktisadî Vaziyeti**" s.526.

14) Mücteba İlgürel, **Büyük İslam Tarihi**, C.10, s.418

15) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.XI.

16) "M. 1596 tarihli Revan kadısına gönderilen adalenâmede suçlananlar, "kapıkulu, ocakları mensupları, beylerbeyilerin ve Sancakbeylerinin subaşılardır. Bunlar kendileri veya adamları vasıtasıyla silahlı olarak dolaşıp köylere salgun yapmaktadırlar... Hizmet için reyânın kız erkek çocuklarını meclislerine çağırıyorlar ve kötülük ediyorlar... Padişah bu işleri yapanları asf ve zalim sıfatıyla kulluktan çıkarıyor ve idamlarına hükmediyor..." Bkz Hallî İncalcık "Adaletnâmeler" **Belgeler**, C.II, S.3-4, s.70; M. Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi, s.205. M. Akdağ, **Celâli İsyanları**, s.285-286.

vardı. Vergi miktarında değişiklik olmadığı için akçenin değerinin düşmesiyle vergi gelirleri de azalmış oldu. Bu sebeble devlet, sefer zamanında masrafları karşılamak için "tekallf-i divaniyye" ve artan ihtiyaçlarını karşılamak için de "avarız-ı divaniyye" adı ile yeni vergiler alıyordu. XVII. yüzyılda da devlet bu vergileri artırarak, sadece sefer zamanında değil, her yıl toplanan mutad vergiler haline getirmiş, çeşidini de artırmıştır (17).

Askerî sahada meydana gelen önemli değişiklik ise tımarlı sipahî ordusunun önemini kaybetmesi, bunun yanında şehir ve kasabalarda imtiyazlı bir sınıf olarak bulunan Altı-Bölük ve Yeniçeri'lerin haklım bir duruma gelmeleridir. Valilerin kapularında bulundurdıkları "sekban ve sancalar" devlet tarafından da kabul edilen kanunî kuruluşlar olarak tımarlı sipahîlerin yerini alıyorlardı. Her valinin maddî imkanına göre, kapusunda ulufe ödeyerek topladığı bu askerler, başlarındaki kapu ağaları ve bölükbaşları yönüyle de padişahın kapıkulularına benziyorlardı. Bunların farkı tüfenklî asker olmalarıydı. Bunlar için gerekli para ise ahalden toplanmakta idi (18).

Osmanlı devlet yapısında ve toplum düzeninde ortaya çıkan bu hal nihayet 1596'da Anadolu'da zuhur eden büyük hadiselerle sebep olmuştur. III. Mehmed'in Eğri Seferi ile devlet batıda meşgul iken Celâli fetretî diye isimlendirilen ve yaklaşık onbeş yıl devam eden bu isyanlar, Anadolu'da devlet düzeni diye birşey bırakmamış ve Anadolu halkına çok pahalıya mal olmuştur (19)

Bu isyancıların en önemlilerinden biri Karayazıcı Abdülhalim'dir. Bu kişinin kendisine verilen devlet görevinden ayrılıp Malatya'ya çekilerek başında bulunduğu millî kuvvetle devlete karşı isyana kalktığı görülmektedir. Daha sonra bölgedeki mahallî kuvvetleri de yenerek Orta Anadolu'da yayılmışlardır. Bir müddet Urfa'yı zabtetmiş ve nihayet 1602'de Canik dağlarında ölmüştür. Fakat Celâlîler Anadolu'da her tarafa yayılmışlardır (20). Celâlîlerin Anadolu'daki bu durumları 1610 yılına kadar devam etmiştir. Bunların Anadolu'da

17) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s. XII; Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. y.y. Türkiye Tarihi" s. 213.

18) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s. XII; Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. y.y. Türkiye Tarihi" s. 212; İsmet Parmaksızoğlu, **İslam Ans. Türkler (Osmanlılar)** mad. 12/II. s. 317.

19) Bkz. Mustafa Akdağ, **Celâlî İsyanları**, s. 355-452 ve 455-501.

20) Mustafa Akdağ, **Celâlî İsyanları**, s.335-452; M. İğürel, **Büyük İslam Tarihi**, s.410; İsmet Parmaksızoğlu, **İslam Ans. "Türkler(Osmanlılar)"** Mad. 12/II. s.319; M. Tayyib Gökbelgin, **İslam Ans. "Mehmed III."** mad VII/542-543; Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.XIV.

köy, kasaba ve şehirlerdeki tahribatı, uzun süre onanması mümkün olmayan derin yaralar açmıştır.

XVII Yüzyılın ilk çeyreğinde görülen iktisadi çöküşle alakalı olan bu ayaklanmaların aynı zamanda, ictimai değişikliklerle de alakası mevcuttur. Merkezden başlayarak bütün memlekette kendini gösteren ahlaki düşüklük, zengin olmak için devlet hizmetlerini şahıslar kendi çıkarlarına göre kullanmışlar, salyanelli eyâletler muzayede ile ihale edilir olmuş, ehliyet ve liyakat geri plana atılmıştır. Bu çöküşün bir diğer tezahürü de sefahatte görülmektedir. İstanbul, Haliç, Boğaziçi ve Edime, devlet adamlarının konakları ve sarayları ile bezlenmiştir (21).

XVII yüzyılda da devam eden bu halin yanında toplum hayatının etkilediği meselelerden bazıları da şehirlerde çok artmış olan soygun cinayet fuhuş, içki ve bilhassa büyük şehirlerde çıkan yangınlardır. Bu yangınlar özellikle kahvehânelerde ileri-geri konuşmalara sebep olduğundan, Kadı-zâde Mehmed Efendî'nin teşviki ile IV. Murad tütün ve içkiyi yasaklayıp kahvehane ve meyhaneleri kapatmış, yerlerine bekarlara, debbağ ve nalbandlara ait odalar yaptırmıştır. Bu yasakları bozanlara ağır cezalar vererek, sosyal hayatı disiplin altına almaya çalışmıştır. (22)

Osmanlı toplum yapısı ve devlet yönetiminde görülen bu aksaklıklar hemen farkedilmiş ve çareleri aranmaya başlanmıştır. Hükümdarlar tarafından isdar edilen adaletnâmeler bundan dolaydır. (III. Murad'ın 1596 tarihli adalet fermanı, I. Ahmed'in 1609 tarihli adaletnamesi bu hadiseler sebebiyle çıkarılmıştır) (23). Devletin içinde bulunduğu bu hal, fikir ve kalem sahiplerinin de dikkatini çekmiş ve onları bu duruma hal çareleri bulmağa yöneltmiştir. Ortaçağdan beri bir gelenek şeklinde devam eden ve mevzu olarak da devlet yönetimi, halkın durumu, kötü yönetimin zararlı sonuçlarının ele alınıp, hükümdara öğütler şeklinde yazılan siyaset-nâmelere benzer bir üslûbla kaleme alınan ıslâhat lâhiyaları yazılmağa başlanmıştır. Bunlar, belirli bir dönemde ce-

21) İsmet Pamaksızoğlu *İslam Ans. Türkler (Osmanlılar)* Mad. 12/II. s.318.

22) Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi"s.221; M. Cavit Baysun *İslam Ans. "Murad IV". mād VIII/630; "Padişah geceleri fenersiz gezenleri, evlerinde tütün bulunduranları üzerinde tütün içmeğe mahsus eşya bulunduran kişileri derhal cezalandırmaktadır. Devrin tarihçileri bu şiddetli cezaları haklı göstermek için ileri sürülen mazeret, zorbalara elinden çok çekmiş bir hükümdarın, umurun rahatını temin ve ayak takımına göz dağı vermek için olsa da bu kadar masum kanı dökmek şüpheş hiçbir şekilde tevill edilemez demektedir. "Bkz. Mehmet Halife, *Tarih-i Cihanî*, İstanbul 1340. s.13; Nalma *Tarihî*, İstanbul 1280. C.III. s.162 vd.*

23) Bkz. Hallı İnalçık, "Adaletnâmeler" *Belgeler* II/3-4 (1967) s.49-93.

reyan eden olaylara dayanarak, memleketin belli başlı dertlerini ele alan, gerçeği yansıtan, yaranmak veya bir menfaat ummak için değil, memleket sevgisinden dolayı yazılmış eserlerdir (24).

Bunlardan bazıları şu şekilde sıralayabiliriz.

a- XVI Yüzyıl sonu ile XVII yüzyıl başlarında yazılmış, müellifi belli olmayan **Kitâb-ı Müstetâb** (25).

b. Hasan Kâfi-i Akhisarî-i Bosnavî'nin 1596 tarihinde kaleme aldığı, **Usulü'l-Hikem fi Terceme-i Nizâmî'l-âlem** (26)

c. Alaşehirdî Veysî'nin **Hâbnâmesi**

d. Aynî Ali'nin yazdığı, **Kavânin-i Âli Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan** (İstanbul, 1280)

e. Görecell Koçu Bey'in 1631 yılında yazdığı, **Telhisât Der Ahvâi-i Alem-i Sultan Murad Hân**, (Koçbey Risalesi) (27)

f. Kemankes Kara Mustafa Paşa'nın yazdığı, **Layiha**

g. Kâtib Çelebi'nin yazdığı, **Düsturu'l-'Amel fi Islâhî-Hâle**

h. Yine Katip Çelebi'nin **Mizanü'l-Hakk fi İhtiyarî'l-Ehak** (28).

i. Müellifi belli olmayan, **Kitabu mesâilî'l- Müslimin ve Menafî'l- Mü'minin** (29)

j. Yine Müellifi belli olmayan, **Hırzu'l-Mülük** (30) gibi eserlerdir (31). Ayrıca kitap şeklinde olmayıp, manzûm veya mensur olarak yazılan daha küçük yazılara da rastlamak mümkündür. İşte bu manzûmelerden biri de IV. Murad'ın tütün ve içkiyi yasaklayıp Kahvehâneleri yıktırmasında etkili olan Kadı-zâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

24) Bkz. Ağah Sırrı Levend, "Siyaset-nâmeler" **Türk Dilî Araştırmaları Yıllığı, Belleten** (1962), s.189-194.

25) Bkz. Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler Kitab-ı Müstetab** DTCF. Yay. Ankara, 1974. aynı müellif, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s. (xv-xxx), 1-45 (Metin ve yeni harflerle yayını)

26) Bkz. (neşr) Mehmet İpşirli, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1981, S.10-11, s.239-278.

27) Bkz. (neşr) Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1939.

28) (neşr). O. Şalk Gökyay, İstanbul 1972.

29) Tıpkı basım (neşr) Yaşar Yücel, Ankara 1980; Ayrıca bkz, aynı Müellif, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.57-129.

30) Bkz. Hızkû'l-Mülük (neşr) Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.145-201. (Giriş-metin)

31) Bu eserlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Ağah Sırrı Levend, **Siyaset-nâmeler**, s.189-194; Yaşar Yücel, **Osman Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar**, s.xv-xxx,

Kadı-Zâde meşhûr âlimlerden olup, Balıkesir'li Togani-zâde Mustafa Efendi adında bir kadının oğludur. İlk tahsilini memleketinde Birgili Mehmed Efendi'nin talebelerinden gömüştü, sonra İstanbul'a gelerek Dursun-zâde Abdullâh Efendi Müderris İken Darü'l İfâdesinde müfci ve müid olarak bulunmuştur. Bir müddetmeşayih-i Halvetiyyeden Tercüman Tekkesi Şeyhi Ömer Efendi'ye intisab edib sofuluğa heves etmiş İse de tasavvuf semt-i meşrebi ve anlayışına uymadığından, bu meslekten feyz alamayıp, eski mesleğine dönerek vâzlik ve müderrislik görevine başlamış(32) Hitabeti kuvvetli olduğu için kısa zamanda meşhur olmuştur. Bir ara Aksaray'da Murad Paşa Camii'nde muhtasar ve hüsn-i tabir gibi dersler vermiş ve Birgili-Zâde Fazlullah Efendi yerine Sultan Selim Camii vaizi olmuştur. 1032 yılında Sultan Bayezid va'zına nakl olunmuş, daha sonra tekrar Sultan Selim ve 1041 yılında da Ayasofya Camii vaizi olup cümleye tekaddüm etmiştir. Ders-i âmlık ederek va'z ve ders vermekle ün yapmıştır. Ayasofya camii vaizi İken Padişah İle Revan Seferine katılmış fakat rahatsızlanıp, Konya'dan geriye dönmek zorunda kalmıştır. H. 1045/m.1635 tarihinde vefat etmiş, Topkapı dışında şeyhler kabristanına defnedilmiştir (33).

Onunla ilgili olarak bazı müellifler, şöyle yazmaktadır : "Ehl-i takva, Mecmu'ul-bahreyn, ilm ve amelde tetimme-i ulemâ-i Kemâl idi. Müddet-i Medîd ömr-i azîzinden haftada dört günü ders ve ta'lime ve bakisini va'z ve tefhîme kasr buyurub menâfi-i nas'a hasr eylemiş İdi. Her meselede ifade-i merrama fâiz, hususan mısra'-ı ilm-din-i fikh ve tefsir ve hadîse mazmûniyle âmil

32) Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyarü'l-Ahâk* (neşr) O. Şalk Gökyay İstanbul 1972. s.108; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1287, C.II. s.182. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.373.

33) Bkz. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.373. Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, s.108; Nâima, "Kazıyye-i Garibe der vefat-ı Şeyh Kadı-Zâde" başlığı İle ölüm tarihini 26 Rebl'ul-ahir 1040 olarak zikretmektedir. Bkz. *Nâima Tarihî*, c.III, s.275; Kâtib Çelebi, Kadı-Zade'nin vefatına "Evliyâ- ve Kadı-Zâde oldı vâh" tarih dediler sözü İle tarih düşerek 1045 olarak zikreder, *Fezleke*, s.182. Şakâik-i numanîye'de onunla ilgili şu bilgi verilmektedir. "Eş-şeyh Mehmed İbn Mustafa Kasaba-i Balıkesir'i den zuhür ve Vâlid-i Mâcidleri mukannât-ı satvede Safaatdan Togani Mustafa Efendi demekle meşhûr olmağın Kadı-zâde Efendi ünvanıyla müşîr ve bu nam İle mağlum sağır ve kebir olmuşlar İdi... Tercüman Zavlyesi Şeyhi Ömer Efendi terğibiyle İbtida sofiliğe heves İdüb İâkûn hilâf-ı muktezâyı mesrebi olmağla tarık-ı nazan koyub semt-i tasavvufa gitmemiş İdi... Sultan Selim-i kadim Cami' Şerifi va'zıyisiyle tekrim olunup, 1032 senesi hilâlinde Sultan Bayezid Han Cami' Şerifi kürsisine nakille, kırk bir cemaziye'l ahlresinde Süleymanîye Cami' Şerifi ders ve va'zı ruhsâde traz-ı İrayis İfan oldular. Sene-i mezkûre hududunda Ayasofya-i Kebir Cami' Şerifi valzi olan Kadı-zâde Mehmed Efendi, bin kırkdört tarihinde padişah-ı Sultan Murad Han Hazretleri İle Sefer-i Zafer-i rehber-i revân-ı Revân olduklarında İllet-i Mizac sebebiyle Konya'dan İstanbul'a avdet ve kırkbeş zilkâdesinde dâr-ı ahirete nihlet eyledi. Topkapus-ı haricinde medfunlardır..." denmektedir. Bkz. *Şakâik-i Numânîye ve Zeyhleri III. Vekâyiü'l-Fudalâ I.* (Şeyhi Mehmed Efendi) (neşr Abdülkadir Özcan) İstanbul 1989, s.59-60.

İdi." (34).

Katib Çelebi ise O'nun devrinde Şeyh Muharrem oğlu Abdulmecid Sivâsî Efendi'nin bulunduğunu ve Halvetî şeyhlerinden Sivâsî Şemseddin Ahmed Efendi'nin kardeşinin oğlu ve Halifesi olduğunu belirterek (35) ve Kadı-Zâde ile Sivâsî Efendi'nin birbirlerine zıt olmaları sebebiyle aralarında "Besûs Savaşı" olduğunu ifade eder: "Bu İki şeyhin tarafını tutanlar da birbirleriyle tartışıp kavga ederlerdi" demektedir (36). Kadı-Zâde ile Abdülmecid' Sivâsî Efendi arasında, müsbet ilimlerin tahsili doğrumudur değildir, Tarikat erbâbının devran ve sema'ları meşru mudur, değil midir. Sigara ve kahvenin haramlığı konusu, Hızır aleyhisselâmın hayatta olup olmadığı, Bid'atlar hakkındaki düşünceleri, Kabir Ziyareti, Muhyiddin İbn'ul Arabî hakkındaki düşünceleri, büyüklerin elini eteğini öpme konusu ve rüşvetle ilgili meseleler, tartışmaların başlıca konularını teşkil etmiştir. Bu tartışmalar sonucunda tarikat mensuplarına karşı bir düşmanlık ortaya çıkmış ve Mevlevî tekkelerinde ayın yapılamaz hâle gelmiştir.(37)

Kadı-Zâde dini konular haricinde de risaleler kaleme almıştır. O'nunla ilgili "asar-ı 'ilmiyelerinden müteaddid risaleleri olduğundan ma'ada "Nasihat-âmiz" İşâr-ı belâgat şehâr-ları vardır" diye ifade edilmektedir (38)

Biz burada "bilmiş ol" redifli Kadı-Zâde'ye ait olan bir manzûmeyi vermeye çalışacağız. Manzûme Konya İl Halk Kütüphanesi, Feridun Nafiz Uzluk Bölümü'nde 6994 no'da kayıtlı bir şiir mecmuasının Varak 5b-7b arasında bulunmaktadır. Manzûme elli beytten teşekkül etmiştir.

-
- 34) Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fudâla*, s.59-60; Kâtip Çelebi, "... Şeyh-i mezbur İlm ve fazlıla meşhur Fazlıhu'l-Lisân, va'zî muftî, dersî sedîd neşr-i ilimle meşgul, vücudu bereket ve meclis-i ba'is-i nuzul-i rahmet İdi... Çok kimesne tahsiline ba'is ve derkat-ı cehdine necâta sebep-i hadis olmuş İdi. Nice zaman derslerini İstima eyledik..." dedikten sonra O'nunla ilgili "İşiden sözünü dinlerdi raks ve devr hususunda eski da'vayı tecdid İdüb Cumhuriyye ve Mevleviyye ile hasım olmuş İdi. Tahta depenler ve düdük çalanlar diyü her ta'andan hall değîl İdi." diye zikretmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s.182-183.
- 35) Kâtip Çelebi, "Sivâsî Efendi İstanbul'a gelip 100 (1591) tarihinden itibaren daha sonra adını taşıyan tekkede şeyh olmuş ve merhum Sultan Ahmed Han, Yeni Camii yaptırınca orada va'zetmek işini ona vermişti. 1049 Cemaziye'l-ahirelerinde vefat etmiş, yaşı yetmiş geçmiş aydınlık bir İhtiyardı. Bazı Türkçe risaleleri vardır. Şeyhi takma adıyla manzum söz söylerdi." demektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, s.110.
- 36) Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, s.111; Bu anlaşmazlıklar hakkında Kâtip Çelebi ayrıca "... Sâir erbâb-ı hamakât ceddi kuyâs İdüb tahîd ile mezheb-i taassub derdine düşmüş kuru kavgaya mübtelâ oldular İle'l-ân kadizâdeli ile sâir esnâf hususan Sivâsî İttiba'ı meyanında batıl taassub husumeti bir mertebeye varmış İdi ki yanlarında za'limlerince bir biriyle kıtali helal olmak dercesine ermîş İdi...3 demektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s.183.
- 37) H. Gazi Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, s.126-127; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, C.II, s.183; Ayrıca Kâtip Çelebi *Mizanü'l-Hakk*'da bu konular dille getirmiş ve üzerinde durmuştur.
- 38) Bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fudâla*, s. 60.

Manzûmenin Edebi Yönü;

Manzumede yer yer vezin bozukluğu görülmektedir. Onuncu, onbirinci, onikinci ve onbeşinci beyitlerde olduğu gibi.

Yazanın aruz bilgisinin eksikliği ve şairlik yönünün zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Kastedtiği manayı manzum olarak tam ifade edememekte yani za'f-ı telif görülmektedir.

Ayrıca mana yönünden boş ifadelerde vardır. Dördüncü, altıncı, yedinci ve onsekizinci beyitlerde görülmektedir.

Manzûmenin kapsamı ve değerini birkaç maddede sıralayabiliriz :

Manzûmenin kaleme alındığı dönemin meseleleri üzerinde diğer islahatçılar gibi uzun uzun dumasa da kısaca değinmiştir.

A) Dönemin Meseleleri

a. Devlet düzeninin bozulması

b. Askeri sınıfın bozulması, burada yeniçeri ocağının bozulmasından ve yeniçeriliğe girmek isteyenlerin başı bozuk takımından kişiler olduğu belirtilmektedir(39). Ayrıca askerlerin dükkan açıp ticaretle uğraştıklarından ve devletin koymak istediği narha karşı çıkıp mallarını diledikleri fiata satmak istediklerinden bahsetmektedir.

c. İlim ehlinin bozulmasını da hatip ve kadıların cahilliğiyle, vaizlerin ise kürsilerde yalan ve iftira etmeleriyle dile getirmektedir (40).

d. Rüşvet üzerinde dumakta ve bütün kanun ve kaidelerin rüşvetten dolayı bozulduğu ve mansıplarında rüşvetle verildiği belirtilmektedir (41).

e. Görevlilerin durumları hakkında ise beylerin Anadolu'da yer yer isyan ettiklerini ve Celali olduklarını, bu sebeble padişahın emrini dinlemez olduklarını, mal ile mansıb elde edenlerinde isyana kalkıştıklarını anlatmaktadır (42).

39) Bkz. Beyit 22, 25; aynı konu üzerinde Koç Bey'de durmakta, "Ocağa çingene, ecnebi, katırcı, deveci, hamal, yolkesen ve yankesici gibi her zümreden adam alarak ocağı harap ve yebab ettiler" demektedir. **Koç Bey risalesi**, s.64,65.

40) Beyit 27, 28; aynı konuya diğer müelliflerde değinirler. **Kitab-ı Müstetâb**, s.24-25; **Koç Bey risalesi**, s.31-37.

41) Beyit 34; Kâtib Çelebi'de rüşvet üzerinde durmuştur. Kâtib Çelebi, **Mizanü'l-Hakk**, s.102-105; **Kitab-ı Müstetâb**, s.23, **Koç Bey risalesi**, s.35.

42) Ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, **Celâli İsyancılar**, s.376-383; Naimâ'da bu konu üzerinde geniş olarak durmaktadır. Naimâ, **Tarih**, C.1,s. 241,258, 397.

f. Halkın durumunda bozulmaların olduğunu, bunların ahlaki alanda (43) ortaya çıktığı gibi sosyal ve ekonomik alanda da görüldüğünü, İstanbul dışında yani taşrada bunun daha şiddetli ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Şenlik olan köy ve kasabalarda dahi halkın eşkiyadan korkarak dağlara çekildiğini, hatta bazı illerde bu durumun şiddetinden halkın başka illere göçtüklerini anlatmaktadır (44). Bu sebeble başıboş gezenlerin sayısının yüzbinlere ulaştığı belirtiliyor. Eşkiyanın ise halka zulümde çok ileri gittiğine dikkat çekilmektedir (45).

g. Halk arasında yayılan bidatların çoğluğundan ve zararlı alışkanlıklardan bahsedilerek bunlar sigara, içki ve afyon olarak zikrediliyor. Bunları daha çok şeyhlerin, gençlerin, eşraf ve ayanın kullandığı, her tarafa yaygınlaştığı bu sebeble birçok bölgeye kahvehanelerin açıldığı belirtilmektedir (46).

B) Öngörülen Tedbirler

a. Hükümdarın halka yapılan haksızlıkları gidermek için onları şikayetlerini dinlemesi gerektiğini,

b. Halkın içine düştüğü durumun, hükümdardan sorulacağı, çünkü devlet işlerinde adalet ve yetki sahibinin hükümdar olduğu belirtiliyor,

c. Devleti ve halkı içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için gerekli tedbirlerin alınması öneriliyor.

d. Kötüye giden durumun düzeltilmesi için padişahın kendisine yalan söylemeyen, sadık olan ve işleri bilen kişilerden danışmanlar seçmesini ve vezirlerinde bilgili ve akıllı kişilerden olmasını tavsiye ediyor.

e. Bu tedbirlerin vakit geçirilmeden hemen alınmasını, geç kalınırsa durumun düzelmesinin zor olacağı dile getirilmektedir (47).

Kadı-Zâde, IV Murad'ın yanında "İtiban ve nüfuz-ı kelmâti" olan bir kişi olduğundan bu konuları cesurca dile getirebilmiştir. Bu manzûme'nin bazı beyitleri aynı, bazı beyitleri biraz farklı, yine Kadı-zâdeye ait "Bayezid Şeyhi Kadı-

43) Dokuzuncu beyitte "Nice avretler çeküp nice kız oğlan bozdılar" derken bu çöküntünün ne saf-haya geldiği belirtilmektedir. Ayrıca bkz. Beyit 33.

44. Bkz. Beyit 8, 12, 16, 17; M. Akdağ, *Celâli İsyanları*, s.355, 383.

45. Bu durumu "eşkiya yılanlar yılanı gibi oldu" sözü ile ifade eder. Beyit 11.

46. Bkz. Beyit 30, 31, 32, 33; aynı konuyu Kâtib Çelebi de belirtiyor, *Mizanü'l-Hakk*, s.40, 51.

47. Bu tedbirler, 6, 15, 37-45 beyitlerde belirtilmektedir; aynı durumu diğer ıslahatçı müelliflerde zikrederler. Bkz. Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*, s.124-128, *Koçl Bay Risalesi*, s. 76-105; Nâima, *Tarih*, C.VI, s.38-54.

zâde'nin sultan Murad Hazretlerine verdiği nasihatname'dir" ibaresiyle Ali Canib tarafından tesbit edilmiştir. (48) Ali Canib "Dördüncü Murad Devrine Dair Kadı-Zâde'nin Bir Manzûmesi" başlığı ile yayınladığı makalesinde Manzûmenin Kırk bir beyit olduğunu belirtir bunun yirmi üç beytini neşretmiştir. Bu iki manzume arasındaki fark ya müellifin değişik zamanda manzûmesini yeniden kaleme almasından ya da sonradan istinsah edenler tarafından yapılmış olsa gerektir. Burada mukâyese imkânı sağlamak maksadıyla ikisini de vermeye çalışacağız.

---

48. Ali Canib, Hayat mecmuasında neşrettiği bu yazısının girişinde Hammer ve Nalma'ya dayanarak biraz da haksız olarak Dördüncü Murad'a çok ağır ithamlarda bulunmaktadır. 'Amuca Hüseyin Paşa kütübhanesinde bir kitabın sonunda yazılı olarak bulduğu bu manzûmeyi neşretmiştir. Bkz. Ali Canib, Hayat Mec. 11 Ağustos 1927, S.37, s.203-205.

Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine nesâyih-i kibâre ve ihtilâl-i âlemi ve sebeb-i nizâm u intizâmı l'âm ider bir kasıde-i lâtıfdir ki her gün nazar idüp mûcibi ile amel itseler bi-izni'llâhi ta'âlâ âlem emn ü emân ve ni'am-ı firâvân ile dolar. Ve dhânun yüzü güler idi. Allâhü ta'âlâ hazretleri kerem ü lütfından sultân-ı zamâna bununla amel müyesser eyleye. Bi-minnetihi ve ihsânihi...

Adı ü dâd it vâris-i mülk-i Süleymân bilmiş ol
Pek za'if oldu şükûh-ı Âl-i Osmân bilmiş ol

Ceddün eylerdi ayak dîvânını her ayda bir
Böyle demde sen de çok çok eyle dîvân bilmiş ol

Ehl-i İslambol safâlar sümede her gûşede
Taşralarda doldı cümle âh u efgân bilmiş ol

Kaldı Bagdad ıssısında ehl-i İslâm askeri
Bundan anda gitmedi mâl ile unvân bilmiş ol

Girdi timar ehlinün kılıçları hep sanduğa
Anun için feth-i düşmen olmaz âsân bilmiş ol

Vaktidür şimdi tedârükler olunsun şöyle kim
Eski derde güç olur sonura demân bilmiş ol

Yürüyor arkada idük ceddinün zabt ile biz
Şimdi bu yüzden dahı oldu bu devrân bilmiş ol

Kâfiristâna esir olmağa râzı oldılar
Zâr u ser-gerdân gezer yüz bin müselmân bilmiş ol

Nice avretler çeküp nice kız oğlan bozdılar
İtdiler esvâbları alan talan bilmiş ol

Her taraftan fitneler kopdı zulümler çoğ olup
Define kâdir degildür ehl-i îmân bilmiş ol

Her şakî baş çeküp fisk ile cevre başladı
Oldı her bir oñmadıklar mâr-ı mârân bilmiş ol

Yakdılar aydın u Saruhan illerin cümle şîrâr
Nice il var kalmadı içinde bir cân bilmiş ol

Aldı yük yük akçeyi kanlı Muhammed Beg dahı
Andan artuk zulm ider her sonra varan bilmiş ol

Sâhib-i seyf ü kalem sen dahı Ka'be hâdimi
Senden ister kullanna adl Deyyân bilmiş ol

Nâmını adlle okurlar hutbe vü sikke senün
Sonlur elbetde senden adl ü ihsan bilmiş ol

Şenlük olan ilerün yerinde bir ev kalmadı
Kaçdılar sarp dağlara doldı beyâbân bilmiş ol

Göçdiler hep Sarıslara cümle bundan kaçdılar
Doldı bil sünnî ile mülk-i Horasan bilmiş ol

Aldılar avretlerin mâl ile virmezlerdi hiç
Dinilen yerlerde oldı nice bin kan bilmiş ol

Duydılar cümle adlûv mülkine düşmen koyduğun
Oldun ey şâhum bütûn a'dâya destân bilmiş ol

Şimdi beş bin akçeye mâlik olan her çift bozar
Ya sipâhî olur ol ya Türk Türkmen bilmiş ol

Korkulur bir kimsenün şer' ile cümmün sormağa
Ya sipâhî olur ol ya mîr-i mîrân bilmiş ol

Atasına anasına kakıyan her Türk olur Yeniçeri
Çorbacılar dahı itmez oldı meydân bilmiş ol

Askerinün ağniyası ehl-i dükkân oldılar
İstemezler narhı hiç bozuldı mizân bilmiş ol

Yol ile olurdu herkes ehl-i mansıb olması
Ecnebi soruılmaz oldu batdı erkân bilmiş ol

Kaldı ayakda fakır olan sıpâhi-zâdele
Geçdi anların yerine Gürcü Çingân bilmiş ol

Böyle zulm ile kalursa iki üç yıl bu dhân
İnmeye gökden yere çok lutf-ı rahmân bilmiş ol

Vâ'iz olup nice müfsidler dahı kezzâblar
Kürsilerde nakl iderler kizb ü bühtân bilmiş ol

Kadılar okudugın tutmaz hatibler anlamaz
Korkulur bir gün göge ağar bu Kur'ân bilmiş ol

Herkesün yanuna kalur İtdüğünü gördiler
Cümle millet cern' olup gösterdi tuğyân bilmiş ol

Oldı a'yân u ekâbir cümle maglûb-ı zenân
Dürlü dürlü bid'ate başladı nisvân bilmiş ol

Akla vü mâla muzır iken musır olup yine
Şeyh u şâb içer duhânı şimdi yeksân bilmiş ol

Berş ü afyon zehr-i zakkûm gibi iken yediler
Doldı kahve-hânelere cümle büldân bilmiş ol

Şûrb-i hamr ile livâta şâyil' oldı dünyede
Bunlan ekser iden eşraf u a'yân bilmiş ol

Rüşvet almagla bozuldu cümle âynün senün
Akçesiz vir mansıbı ehline sultân bilmiş ol

Erlük ile kımseye dirlük virilmez gördiler
Her Levend Mâlik ucundan oldu seg-bân bilmiş ol

Çiftçinün vama eli tohumu yere ekmege
Kuruya şimden girü bağ ile bostân bilmiş ol

Bir nazar kıl câmi'e çıdukça halkun kesretin
Kapuna geldi döküldi avret oğlan bilmiş ol

Müttali' olmaz isen bu âlemün ahvâline
Açmaya Cennet kapusın sana Rıdvân bilmiş ol

Kullannun hâlini senden sorar perverdigâr
Kunlur mahşer gününi kist ile mizân bilmiş ol

Pâdişâhum devletünde böyle zulm olduğuna
Râzı olmaya mukarrer yüce sübhân bilmiş ol

Bu dhânda ref idem dîrsen bu zulmün cümlesin
Yokla ehil pâdişâhim pekçe her an bilmiş ol

Bir hekîm-i sâdıkı kendün müsâhib eylesen
Bildirürdi her umûnı safia âsân bilmiş ol

Merd-i sâdik ol durur kim kizb itmez ser virür
Sâdikun kadın bilür akl ıssı olan bilmiş ol

Binde bir kişî bulunmaz sâdik hem mütteki
Her bir ilde azdan azdır ehl-i fûrkân bilmiş ol

Hemçü İskender sana lâzım Aristo-yı hakîm
Âlim âkil gerek cümle vezîrân bilmiş ol

Begleründen çıkdı hep evvel celâîlik şehâ
Kaldılar ma'zûl olarak cümle yayan bilmiş ol

Beş sene paşaların begler beglik eylemez
Mansib elden tiz gidice olur arslan bilmiş ol

Ol sebebden beglerin emrün okuyup dinlemez
Mâl ile mansib alanlar ıder isyân bilmiş ol

Bu du'âcun hak sözi yazdı nızâ-yı Hak için
İstemez aslâ bu halkdan câh u unvân bilmiş ol

Kadı-zâde takrîr itdi pâdişâh-ı âleme
Meger ol Hak lütf ide bildüre sana bilmiş ol

Ali Canlı'nın "Dördüncü Murad Devrine Dâir Kadı-Zâde'nin Bir Manzumesi" başlığı ile yayınladığı manzûme.

"İşte Kadı-Zade böyle bir devirde o manzûmeyi kaleme almış ve "Dördüncü Murad" gibi sert bir hükümdara takdim etmiştir. Bu eserin bed'î bir kıymeti yok. "Amuca Hüseyin Paşa" kütüphanesinde mahfûz bir kitabın sonunda muharrerdir. Serlevha olarak "Sultan Bayezid Şeyhi Kadı-zâdenin Sultan Mûrad Hazretlerine Verdiği Nasihat-nâmedir" ibaresi bulunmakta ve şöyle başlamaktadır :

Hâb-ı gaflet den uyan ey âl-i Osmân bilmiş ol
Gider elden aç gözün taht-ı Süleymân bilmiş ol

Sen sürûr ile safâlar sünmede her gûşede
Taşralarda doldu cümle âh ü efgân bilmiş ol

Vaktidür şimdi tedârik idesiz çünküm yine
Bulunur ey padişâhım sonra seyrân bilmiş ol

Bir uyur arkada idin ceddinin zabtı ile
Şimdi bir yüzden dahi göründü devrân bilmiş ol

Her taraftan fitneler kopdu re'aya üstüne
Def'ine kâdir değildir ehl-i îmân bilmiş ol

Her kişi bir baş çeküb fiskıla çevre başladı
Oldı her oşmadık bir şah devrân bilmiş ol

Yakdılar Bolu diyârın tütünü göğe ağub
Taşra köyler dahil şimdi oldu vîrân bilmiş ol

Yıkdılar Aydın u Saruhan illerin cümle şirâr
Nice iller var ki yok içinde bir cân bilmiş ol

Aldı bin yük akçayı kanlı Mehmed Bey dahil
Ândan artık zulm ider her sonra varan bilmiş ol

Şenlük olan illerün içinde bir ev kalmadı
Kaçdılar sarp dağlara doldu beyâbân bilmiş ol

Kâfiristâna esir olmağa râzı oldular
Doldu hep sünnet ile mülk-i Horasan bilmiş ol

Bir eşekçi Fâris-i aslım deyü da'vâ kılur
Fi'l-hakka atlan cümle küheylân bilmiş ol

Korkarın bir kimsenin şer'yle cürmün sormağa
Ya yeniçeri dürr yahud sipâhân bilmiş ol

Askerinün ağniyası ehl-i dükkân oldular
Eslemezler narı ve bozuldu mizân bilmiş ol

Herkesin itdikleri yanına kaldı gördüler
Cümle millet cem' olub gösterdi isyân bilmiş ol

Bir sene beğler beğler zabt-ı mansûb eylemez
Mansib elden tiz gidecek olur arslan bilmiş ol

Ol sebebden beğlerin emrin okuyub dinlemez
Mal ile mansib alanlar ider isyân bilmiş ol

Berş ü ahyon zehr-i zukkûm gibi iken yediler
Doldu kahveler içi bengile hayrân bilmiş ol

Çiftçinin varmaz eli tohumunu yere ekmeğe
Kurudi şimdi gerü hep bağ u bostan bilmiş ol

Görmedin mi câmi'a çıktıkça halkın kesretin
Kapuna geldi döküldü avrat oğlan bilmiş ol

Muttali' olmaz isen bu âlemün ahvâline
Açmaya cennet kapusun sana Rıdvân bilmiş ol

Padişahum devletinde böyle zulm olduğuna
Râzi olmaya buna ol yüce Sultan bilmiş ol

Kande varsa askerın mansûr olunmaz vechine
Zulm ile nusret müyesser olmaz ey cân bilmiş ol

"Kırk bir beyitten teşekkül eden kasidenin belli başlı parçaları bunlardır.

Kâdi-zâde Dördüncü Murâd'ın nezdinde Na'imân'ın ta'bîrine göre "İtibân ve nüfûz-ı kelimâtı" hâz bir adamdı. Bütün bu itibânna ve taassubuna rağmen her halde pek cesur bir adam imiş ki o hükümdarın yüzüne, şahsının ve devrinin kusurlarını, bir kısmını yukarıya naklettiğimiz manzûme ile pervâsızca vurabilmiştir."

Her kişi bir baş çeküb fıskla cevre başladı
Oldı her ofımadık bir şah devrân bilmiş ol

Yakdılar Bolu diyârın tütünü göğe ağub
Taşra köyler dahi şimdi oldu vîrân bilmiş ol

Yıkıldır Aydın u Saruhan illerin cümle şirâr
Nîce iller var ki yok içinde bir cân bilmiş ol

Aldı bin yük akçayı kanlı Mehmed Bey dahi
Ândan artık zulm ider her sonra varan bilmiş ol

Şenlük olan illerün içinde bir ev kalmadı
Kaçdılar sarp dağlara doldu beyâbân bilmiş ol

Kâfiristâna esir olmağa râzı oldular
Doldu hep sünnî ile mülk-i Horasan bilmiş ol

Bir eşekçi Fâris-i aslım deyü da'vî kılur
Fî'l-hakıka atları cümle küheylân bilmiş ol

Korkann bir kimsenin şer'iyle cümmün sormağa
Ya yeniçeri dürür yahud sipâhân bilmiş ol

Askerinün ağniyhası ehl-i dükkân oldular
Eslemezler narhı ve bozuldu mizân bilmiş ol

Herkesin ltidikleri yanına kaldı gördüler
Cümle millet cem' olub gösterdi isyân bilmiş ol

Bir sene beğler beğiler zabt-ı mansûb eylemez
Mansıb elden tiz gidecek olur arslan bilmiş ol

Ol sebebden beğlerin emrin okuyub dinlemez
Mal ile mansıb alanlar ider isyân bilmiş ol

مراد بن فتنه لروردی طاهر خرم اولاد
 و نعتی قاور بر کماله اصل ایمان بلش اولاد
 حسیبی این سکون قسبله خوره مشلرک
 اولدی مر بر او خادق مار ماران بلش اولاد
 بملر ایدین و صارو خان املرین جمله بنوار
 بنجه ایل و ز قلمادی ایچکله بر خان بلش اولاد
 اولدی بوزک اولاد قلمو نمازک و خج
 ایدین لر ترقی ظله ایدر مر صوره و ازان بلش اولاد
 صاحب سیف قیس و خج کعبه خادق
 سندن استر افر کزیده عدل نمان بلش اولاد
 نامکی عدلیله انور در خطه و سکه سنک
 مور لور انبغه سندن عدل احسنه بلش اولاد
 سنک اولن املرک بر نوره بر او قلمادی
 بنجه بر مر ب طفله طولدی بیایان بلش اولاد
 کوجده بر سرخ سر و جمله بوزدن بنجه اولر
 طولدی بیل سنی ایله ملکی خرو سانه بلش اولاد
 اولدی عور ز این ماله و بر مروردی بیج
 دینن بر لره اولدی بنجه بیگ قان بلش اولاد
 طولدی بر جمله عدل و املکینه دوشمن خود و عن
 اولدوک ای شام بنون اعدا بر دستان بلش اولاد
 شمایی بلش بیگ انجه مالک اولان مر جفت بوزار
 یا سهام به لور اول بایرک شرکان بلش اولاد

قورخلود برکسه نك شرعيله جرمين سورمه
 ياسپاهي اولور اول يامير ميدان بلش اول
 انسنه انسنه فاقيان هر نك اولور بچم
 چور باجبلر و اخي انمز اولدي ميدان بلش اول
 عسکر نك اغنباي اصل و كان اولد بلش
 اسير لر نك صبح بوز اولدي ميزان بلش اول
 بول ايله اولور دي هر کس اصل منصب اولد بلش
 اجنبي سورمز اولدي باتدي ارکان بلش اول
 قلدي آياقه فقير اولان سپاهي زاره لس
 کچمادي انلرک برينه کور جي چنکان بلش اول
 بويله خللا ايله قالور سه ايکي اوج بيل نوجا
 اينجه کور کدن يره چوق لطف رحمان بلش اول
 واعظ اولوب نيمه مضد لر و اخي کذا ايلر
 کور سيلره نقل ايدر لر کذب بهتان بلش اول
 قاضيار او قور و عن طومنا ز خطيب لر اکلان
 قور خلود برکون کور که اغر بوجر کون بلش اول
 هر کسک با نينه قالور ايتد و کيني کون ديلر
 جدم مات جمع اولوب کور سوزدي طاف نك بلش اول
 اولدي اعيان اکابر جمله مغلوب زفاف
 اولور لر بدي نسا نسلرک لستون بلش اول
 عضله و مانه معر ايجن مصر اولوب ينه
 تشيخ و شاب ايجر خان شمدن بکستنه اولور

برش افروز زهر ز قور کبی این بنید بلبر
 طولای قزو خانزاد خواجه بلدان بلش اول
 بونلری اکثر اینون اشرف ایمان بلش اول
 رشوت الما غلبه بوزولدی جمله ایمنک شکست
 آنچه سزویر منصب اهلند سلطان بلش اول
 ادلک ایلر کسبه درلک ویرلر کوردیلر
 هرلند مالک اوچیدن اولدی سکیان بلش اول
 چفت جینک وادری ای تخمینی سیره انکه
 قوردویه شمه نکر وایاغیلر بیستان بلش اول
 بر نظر قبل جامعه جقد قجه خلقک کثرت
 فایرکه کلدی دوکلای عورت اوغلان بلش اول
 مطلع اولماز ایسک بو عالمک احوالنه
 اچمیه جنت قیوسین سکار ضون بلش اول
 فوالرینک حالنی سندان مورد پروردگاد
 قوردیلور محشر کوفی قنسطیله میزان بلش اول
 پادشاه دولتکده بویله ظلم اولدوغنه
 فراموشی ایلده مقرر یوجه سبحان بلش اول
 بوجهانزه رفیع ایدر دیرینک بو ظلمک جمله سن
 بوقله اهل بادشاهم پیچده هران بلش اول
 هر حکمی صادق کندوکر مصاحب ایلسک
 بلاد رودنی هر مودی سیکانستک بلش اول

مرد صادق اولاد در کذب اتمز ستر و بر
صاوتك قارین بلور عقل اتمی اولان بلش اول
بیگده بر کشتی بر انما از صادق هم مشقی
هر بابانه آزدین آزدین اصل قوتان بلش اول

مچو اسکندریه سکا لوزم اوله طوی حلیم
عالمه نامل کرک جمله وزیران بلش اول
بچاره و کندن جمله یاجوب اوله جلالیق شفا
قلدیگر مغزول اولادق جمله یایان بلش اول

بلش سنه یایان اوزک بکار جیلاک اتمز اول
منصب الون تیز کدنجاک اولور اولان بلش اول
اول سیدن بکارک امرک اوقوب و کلر فر
مالیه منصب الون ایدر عصیک بلش اول

بود عاجک حق سوزی بزوی رضائی حقیقین
دستمز اصله بو خاضدن جاه عنون بلش اول
تاموز زاده قمر برتری پادشاه عالمه
مکره بیحق لطف ابره بلدره سکا بلش اول

KONYA ÇEVRESİ TARİH ARAŞTIRMALARI - II : TARİHÖNCESİNDEN ORTAÇAĞA KADAR PHRYGIA PAROEUS:

Yrd. Doç. Dr. Hasan Bahar* □

1) COĞRAFİ DURUM

Antik Çağda Phrygia Paroeus ya da Doğu Phrygia olarak adlandırılan bölge Sultan Dağları ile Emirdağ arasında kalan bölgeye deniliyordu. Bölgenin önemli şehirleri Polybotos (Bolvadin), Julia-İpsos, Philomellon(Akşehir), Thymbriion - Hadrianopolis, Holmoi (Çay) ve Tyriainon (Ilgın)'du. Julia Roma Bizans döneminde İpsos adını almış ve Sakalı yakınlarında olduğu kabul edilmektedir. Thymbriion Philomellon'un 5 mil kuzeyinde bulunmakta, burada Midas su kaynakları yer almakta ve yeniden inşa edilince de Hadrianopolis adını almıştı¹. Bölgede bulunan altı şehire Hexapolis adı veriliyordu: Bunlar Julia-İpsos, Philomellon, Hadrianopolis, Tyriainon, Sinethandos ve Laodicela(Ladik) idi. Ayrıca Tyriainon'un kalesine Antigous adı verilmekteydi². Hadrianopolis'in yeri kesin bilinmemekle birlikte bazı araştırmacılar bu şehri Ilgın'ın Balkı ve Urus köyleri arasındaki Adaras'a yerleştirmektedirler³.

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, İstanbul 1960, s.151.

2 Leo Diaconus , 122; Cedrenus, 387; Ramsay bu kalenin yaklaşık olarak tahmin etmekte. ATC, s.152; 1994 yılında Ilgın ve çevresinde yaptığımız yüzey araştırmaları sonucu bu kalenin Kaleköy'deki kale olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu konuda ilerideki Kaleköy başlığına bakınız.

3 W.M.Calder, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, VII, Manchester 1956, s. XVI, 28.

1994-95 yılında yaptığımız yüzey araştırmalarında Antik Çağda Phrygia Paraoes olarak bilinen bölgenin günümüzde Konya il sınırları içinde kalan doğu kesimini Prehistorik çağlardan Osmanlı dönemine kadar inceledik. Ancak burada araştırma yaptığımız yerleşmelerin başlangıçtan Orta Çağ'a kadar olan dönemlerini genel olarak tanıtmak istiyoruz.

A)Fiziki Özellikler:

1)Doğal Yapı: Çalışma alanımız Sultan Dağları'nın (2580 m.) kuzey doğusunda yer alır. Akşehir ve Ilgın ovaları arasında uzanmakta olan bölgenin, engebelli bir yapıya sahip olmasına rağmen sarp ve dik yamaçların olmadığı görülmektedir. Bölgede Akşehir (960 m.) ve Çavuşçu gölleri(1019 m.) bulunmaktadır.

a) Akşehir: Akşehir'in kuzeyi Eskişehir, kuzey doğusu Ankara, kuzey batısı Afyon, güneybatısı Isparta il sınırları ile çevrilidir. Güneydoğusunda Doğanhisar, doğusunda Tuzlukçu ve Ilgın ilçeleri yer alır. İlçenin güneybatısında Sultan Dağları uzanır. Kuzeydoğusunda ise Akşehir birikintili ovası yer alır. Akşehir'in denizden yüksekliği 1050 m. kadardır. Bölgede çalışmalarımıza konu ettiğimiz ilçelerden biri de Doğanhisar'dır.

b) Doğanhisar: Batısında Isparta il sınırı bulunan ilçenin güneyinde Hüyük ve doğusunda Ilgın ilçeleri yer alır. İlçenin yüzölçümü 428 km. karedir. Sultandağları'nın eteklerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1.220 m. dir. Ali Çayı ve çevresi ormanlarla kaplıdır. Yörede çam, ardıç, meşe ağaçları görülür. İlçenin başlıca akarsuları Ali Çayı ve Çetinçay'dır. Ali Çayı Davras yaylasından çıkarak Çavuşçu Gölü'ne dökülür. Çetinçay Doğanhisar topraklarından geçerek Başköy yakınlarında kaybolur ve Yazlıca Köyü yakınlarında tekrar ortaya çıkar.

c) Ilgın: Akşehir, Tuzlukçu ve Doğanhisar'ın doğusunda bulunan Ilgın'ın kuzeyinde Yunak, doğusunda Kadınhanı, güneyinde Hüyük, Beyşehir ve Derbent ilçeleri bulunur. İlçede Çiğil, Balkı, Buiduk, Tekke, Kembos, Çayırözü, Boğazçayı dereleri bulunmaktadır. Bu akarsulardan Çiğil (Battal) Deresi güneyden kuzeye akarak, Çavuşçugöl'e ulaşmaktadır. Çayırözü Deresi ve Boğazçayı da güney-batıdan doğup, güney-kuzey istikametinde hareket ederek Çavuşçugöl'e akmaktadır. Bulcuk, Kembos ve

Tekke dereleri, Ilgın Ovasında birleşip, Zaferiye, Karaköy ve Döğer köylerini geçerek kuzeydeki Altınova'ya yönelmektedir. Çavuşçugöl'ün zaman zaman artan suları, ovanın doğu yönünde bir drenaj kanalıyla Ilgın Ovası'nı önce güneye, sonra kuzeye bir yay şeklinde geçip, Zaferiye yakınlarında Bulcuk Çayı ile birleşmektedir ⁴.

d)Kadınhanı: İlçe'nin batısı Ilgın, güneyi Derbent, Selçuklu, doğusu Sarayönü ve kuzeyi Yunak ilçeleri ile çevrilidir. İlçe büyük oranda eğilimli düzlüklerden oluşan bir ova görünümündedir. İlçenin güneyi ise dağlıktır. İlçe akarsu yönünden zayıftır. Ilgın Çavuşcu Gölü ile Atlantı arasındaki DSİ tarafından yapılan sulama kanalı ilçenin kuzeybatısındaki araziyl sulama bakımından önemli yer tutar.

e)Sarayönü: Sarayönü'nün kuzeydoğusunda Cihanbeyli, doğusunda Altınekin, güneyinde Selçuklu ve batısında Kadınhanı ilçeleri yer alır. İlçenin kuzeyi Konya Ovası'nın uzantısını teşkil eden düzlüklerden oluşur. Güneyi ise Torosların devamı olan Ladık (Halıcı) dağları ile kaplıdır. İlçede Ladık dağlarından doğan Karacayer Deresi ve ilçenin kuzeyinde Beşgöz Suyu bulunur.

2) İklim ve Bitki Örtüsü: Bölge, İç Anadolu ile Batı Anadolu arasında bir geçiş alanıdır. Pallinolojik incelemelerin ortaya koyduğu verilere göre, buzullaşmanın ikinci devrinde iklim şimdikiinden daha kuraktı. O devirdeki görülen düzensiz yağış rejiminin günümüzde de devam ettiği bilinmektedir. Son Buzul Devri sırasında veya bu devrin sonlarına doğru İç Anadolu'nun pluvial devrini yaşadığı Tuz Gölü, Beyşehir, Akşehir, Eğirdir ve Burdur göllerinin o zamanki su seviyelerinden anlaşılmaktadır. Bu devirde oluşan göllerde toprak yığılımı ve bazıları da turbiyeler meydana gelmiştir. Konya Ovası'nda 150 km. uzunluğunda ve 50 km. genişliğinde büyük bir gölü bulduğu ve bu gölün 8-9 bin yıl önce kurumaya başladığı anlaşılmaktadır. Neolitik dönemden itibaren bölgenin yoğun yerleşme alanı olması antropogen etkilerle bitki örtüsünün tahrip olduğunu akla getirmektedir. Tarih dönemlerinde bölgeden büyük orduların geçmesi, sadece insan kaybına

⁴ 1/ 250 000 Özel İdare Haritası., Konya İl Yılığ, 1973, s.76, 82,94.; K.İşıl - İ.Kıtaçlı - M. Kıtaçlı, Konya İl Kitabı, Konya, 1977, s.171.

değil floranın zayıflamasına da sebep olmuştur⁵. Bu alan bitki örtüsü bakımından İrano-Turanien floristik bölgesinin en batısında yer almaktadır. İç Anadolu florasının çoğunluğunu kurakçıl bitkiler meydana getirir. Bu bölge Doğu Anadolu ve İran üzerinden Orta Asya'ya kadar uzanan yarı çöl alanının devamı olarak nitelendirilir⁶. M.Ö. II.binde bölgede su anıtlarının yapılması⁷, kuraklığa işaret ettiği gibi, Antik Çağ'da da bölgenin özelliklerini aynı şekilde devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bölge soğuk ve ağaçsız olup, su kıtlığı çekilmekte; bulunan yerlerde su parayla satılmaktadır. Bu duruma rağmen büyük sürüler halinde koyun yetiştirilmektedir⁸.

3) Yeraltı Zenginlikleri: İlgin çevresinde bolca bulunan İlyit yataklarının yanında Doğanhisar çevresinde kömür, Deştğin ve Furunlu köyleri arasında bol miktarda demir yataklarına rastlanmıştır⁹. Demir madeninin Demirciçay'ından itibaren bölgedeki yerleşim coğrafyasını etkilediği ve insanlar tarafından işletildiği düşünülebilir.

II) TARİHİ COĞRAFYA

Bölge, İç Anadolu ile Batı Anadolu arasında, geçiş yolları üzerindedir. M.Ö.II.bin coğrafyasında adı Pitaşa¹⁰, Klasik Dönemde Doğu Phrygia¹¹, Antik Çağda Romalılar tarafından Asia¹² olarak adlandırılan bölge, Galatia, Pisidia ve Lykaonia topraklarının kesişme noktasında bulunmaktaydı¹³. Bizanslılar zamanında ise Anatolikon Thema'sı içinde yer almaktaydı¹⁴.

Bölge, tarihin ilk dönemlerinden itibaren tüccarlar ve orduların kullandıkları bir geçiş alanı olmuştur. IV. Tuthalia'nın Arzava seferine

5 Ksenophon, II, 10-19.

6 A.R. Çetlik, İç Anadolu'nun Vejetasyonu ve Ekolojisi, Konya, 1985.

7 J. Mellaart, "The Late Bronze Age Monumentes of Eflatun Pinar and Fasillar near Beyşehir", AS, XII, s.111- 117. : R. Naumann, "Einige Beobochrungen in Eflatun Pinar", Mansel'e Armağan, I. Ankara, 1974, s. 467-474.

8 Strabon XII.VI.569

9 Konya İ Yıllığı 1973,s.511

10 Bkz. Tübingen Atlas des Vorderen Orient (TAVO) der Universität Tübingen, B III 6. 1992.

11 Ksenophon, Anabasis, II,19.

12 Strabon, XII,574,624.

13 W.M. Calder, Monumenta Asiae Minoris Antiqua (MAMA), VII,1956, IX,s.1-21.

14 G.Ostrogorsky, Çev. F.İşitan, Bizans Devleti Tarihi, Ankara 1991,Hrt. 2,3.

giderken yaptırdığı Yalburt Su Anıtı bunun belirgin bir göstergesidir¹⁵. Bu dönemde bölgede Luvillerin yaşadığı sanılmaktadır¹⁶. Burası daha sonra Phrygilerin Orta Anadolu ile ilişkilerinde önemli bir yol güzergahı olmuştur. Phrygilerin bu güzergahtan Akdeniz'e indiği, Konya çevresindeki Phryg dönemi eserlerinden¹⁷ ve Assur belgelerinden anlaşılmaktadır¹⁸.

Klasik dönemde Pers ordularının önemli geçiş yollarından biri de bu bölgedeydi. Pers seferlerinin birinde, Kyros'un orduları Tyrialon (İlgın) şehrinde konaklamış ve ovada bir geçit töreni yapmışlardı. Demekki İlgın bu dönemde şehir konumunda büyük bir yerleşme idi. Kyros, üç günlük bir yürüyüşle Phrygia'nın son kenti olan İkonion (Konya) şehrine varmıştı¹⁹. Pers İmparatorluğunun, B. İskender tarafından sona erdirilmesiyle bölge İskender'in eline geçti. Onun ölümüyle imparatorluğu komutanları arasında paylaşılır. Bu sırada batıdan gelerek boğazları geçen Galatlar (M.Ö. 277) Anadolu'ya ayak basarlar. Galatlar, Hellenistik krallara karşı yaptıkları mücadele sonucu Yukarı Phrygia'ya yerleşmeyi başanıp, kısa sürede Orta Anadolu'yu ele geçirirler ve bunlardan kaçan halk dağlara sığınır. Galatların Tolisto-Bol (Tollistoag) kolu buraya yerleşince bölgenin bundan sonraki adının Galatic Phrygia olarak da anıldığı görülmektedir²⁰. Galatlar bölgede Roma dönemine kadar varlıklarını sürdürürler²¹. Bölge Romalılardan Anadolu'daki siyasi güç kazanmasıyla Seleukoslardan Bergamalılara kazandırılır. Bu tarihten itibaren bölgedeki siyasi gelişmeler Roma'nın İnsiyatifinde gelişti²². Romalılar zamanında bölgedeki Galat gruplarının yanında

15 J..Mellaart, *Age*, s.115 vd.

16 H.J.Howink Ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During The Hellenistic Period*, Lelden, 1961, s.190 vdd.

17 L.Zoroğlu, "The Iron Age Finds from Kızıkuşla near Karapınar", *Anatolian Iron Ages*, Edt. A. Çilingiroğlu - D. H. French, Oxford, 1991, s.149 vd.; "Cilicia Tracheta In The Iron Age: The Khlakku Problem", *Anatolian Iron Ages 3*, Edt. A.Çilingiroğlu- D.H.French, Ankara 1994,s.301 vd.; Ayrıca Alaattin Tepesi, Sızma, Ertuğrul gibi önemli Demir Çağı yerleşmeleri buluntuları belirtilebilir.

18 D.D.Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II, Chicago 1927,s.42.

19 Ksenophon, II, 11-19.

20 W.M. Calder, *MAMA*, VII, s. ix.

21 F. Lequenne, *Galat'lar*, Çev. S.Albek, Ankara 1979,s. 35,36,131 vd.

22 Plineus; XXI 22, 14, XXII 5, 14; Livius, XXXVIII 38,4.

Phryg halklarından da yaşayanlar olduğu anlaşılmaktadır. Frigce dil özellikleri M.S.III. yüzyıla kadar bölgede kullanılıyordu²³. Bölge bu özelliğinden dolayı Romalılar tarafından Phrygia Paroreia olarak adlandırılıyordu. Burada bir dağ silsilesi bulunmaktaydı (Sultan Dağları). Dağların kuzeyinde Philomelion (Akşehir) ve güneyinde Antiochia (Yalvaç) şehirleri yer almaktaydı²⁴. İlkçağ coğrafyacılarından Strabon'un, başlangıcını Ephesos'tan gösterdiği antik yol, Lykaonla'nın yakınında bulunan Philomelion'a (Akşehir) gelip, oradan Laodikela'yı (Ladik) geçerek bölgeyi katetmekteydi²⁵. Hristiyan azizlerinden St.Paul'un Derbe, Lystra, Konya, Pisidia Antiochia (Yalvaç) arasında hristiyanlığı yayma girişimlerinde bulunduğu görülmektedir. Bu yolculuklarında bölgede küçük baş hayvancılığın yaygın olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle kendisi de dokumacılık yapmaktadır²⁶. Bizans Döneminde İstanbul'dan doğuya giden yolların bir geçiş noktası da bu güzergahtı. Bu yol, Bizans'ın son dönemlerine doğru önem kazanmış ve 1030'da İmparator Romanos Philomelion üzerinden Suriye'ye geçmişti²⁷. Ortaçağ'da da Strabon'un belirttiği özelliklerin devam ettiği görülmektedir. Şöyleki I.Haçlı ordusu Eskişehir (Doryleion) ve Bolvadin (Polybotos) yolunu takip ederek, Sultan Dağlarının güneyine yönelmiştir. Kuzeyde bulunan Akşehir-İlgin yolu, su kaynaklarının azlığı, mevcut olan kuyuların da I.Kılıçarslan tarafından zehirlenmesi riskinden dolayı, Haçlılar tarafından güvenli bulunmayarak Yalvaç'a (Antiochia Pisidia) yönelinmiş, dağların güneyinden geçen su ve otlığın daha kolay bulunabileceği Eğirdir, Beyşehir, Kızılören yoluyla Konya'ya varılmıştır. Kuzey yolunu tercih eden Alman İmparatoru Frederic Barbaros, Akşehir ovasına girmiş, oradan Kilikia'ya gelene kadar binbir zorluklarla karşılaşmıştır²⁸.

Selçuklu Döneminde Konya-İstanbul yolu aşağı yukarı antik yolun güzergahını takip etmekteydi. Bu güzergah, Konya, Derbent, Ladik, Kadınhanı, Bulasan Çayı, Ilgın, Argıthanı, Akşehir, İshaklı, Çay, Eğret ve

23 W.M. Calder, *MAMA*, s.119 vd.

24 Strabon, XII,577.

25 Strabon, XII,663.

26 Lequenne, *age*, s.146 vd.

27 W.M.Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M.Pektaş, İstanbul, 1960, 211.

28 C.Huart, *Mevleviler Beldesi Konya*, İstanbul 1978, s.68 vd.

Döğer Köyü İdi²⁹.

Marco Polo Konya üzerinden Sivas'a giderken, bölgede hayvancılığın yanında halıcılık ve İpek dokumacılığının yaygın olduğunu görmüştü. 1255 yılında Guill. de Rubrouck Konya'da alışveriş yapan ve önemli miktarda şap ticareti yapan batılı tüccarlarla karşılaşmış olması, şapın bu dönemde çok önemli bir ticaret kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu tüccarların Venedik ve Cenevizli olması bölgenin Akdeniz dünyasındaki ticaret hayatındaki rolünü ortaya koymaktadır. Bu dönemde, Selçuklu Sultanları Venediklilerle ticari anlaşmalar yaparak bölgenin Akdeniz ticareti açısından sahip olduğu önemin devam etmesini sağladılar. Tüccarların Antakya'dan başlayarak, Beylan Geçidi, Çukurova, Külek Boğazı ve Konya üzerinden İstanbul'a ulaştıkları anlaşılmaktadır. Venedikli tüccarlar, Konya'ya Kıbrıs ve Çukurova yolu ile gelmekteydi. Bu bağlantıda Satalia(Antalya) ve Candelore (Alanya) önemli limanları oluşturmaktaydı. Ayrıca bu limanlar Mısır ile yapılan deniz ticaretinde de önemli rol oynamışlardı³⁰.

Osmanlı döneminde, bu yol güzergahı yaklaşık olarak devam etmekteydi. 1550 - 1850 yılları arasındaki Akşehir-Konya yolu şu şekildeydi: Akşehir- Tepeköy - Kayacık - Arkit Han - (Ebulhasançayırı) Ilgın - Kadınhanı, Yorgan(Yörükân) Ladik - Gelmiş(Gelemiş) Bell - Konya İdi³¹. Haydar Çelebi Ruznamesi'nde Yavuz Sultan Selim'in İran seferindeki Akşehir-Konya arası menzillerini şu şekilde vermiştir: "Akşehir- Arkan Özü(Karaman'a bağlı olduğu belirtiliyor-Arkit Han), Ilgın geçildi. Bul Hasan (Hasanoğlu) Çayırı konağına geldi, Konya'ya bağlı Saidell'ndeki Zengi sahrasına konuldu, Konya'ya bağlı Gellinçbeli(Gelemişbelli) konağına varıldı, buradan Konya yakınında bulunan Tirfil-abad ya da Kalyat çayırına konuldu(31 Mayıs 1514)"³².

Evliya Çelebi de Akşehir-Ilgın güzergahını kullanarak Konya'ya geçmişti. Akşehir'den Ilgın'a dokuz saatte vardığını, Ilgın'ı tasvir ederken

29 M.Kemal Özergin, **Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları**,(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1959, Tab.XIII.

30 W.Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. E. Z. Karal, Ankara, 1975, s. 330-336.

31 U. M. Luther, **Historical Route Network of Anatolia(İstanbul - İzmir - Konya) 1550's to 1850's: A Methodological Study**, Ankara, 1989,10,15,53.

32 **Haydar Çelebi Ruznamesi**, Haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul(Tarihslz),s.63-65.Hrt.2.

eskiden büyük bir şehir olduğunu, Celali ve Cemali zulmünden tahrip olduğunu belirtir. Şehrin geniş bir arazide kurulmuş bağlık ve bahçelik olduğunu anlatır. İlgin kaplıcalarından uzun uzun söz eder. Arada kalan menzillere işaret etmeksizin İlgin'dan Konya kalesine varışını anlatır³³.

XVII. yüzyılda İstanbul ve Bursa'dan çıkan yollar Batı Anadolu'da birleşerek Kütahya - Afyon - Adana güzergahını izleyerek Şam'a kadar uzanıyordu. Nitekim 1616 yılında Halep'ten çıkan Polonyalı Simon, Maraş - Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşmış oradan da İstanbul'a giderken Konya - Akşehir - Afyon ve İzmit yolunu kullanmıştı³⁴.

1891 yılında İstanbul'dan, Konya'ya bir seyahat yapan Clement Huart, Akşehir-Konya yol güzergahını akıcı bir dille tasvir etmektedir: Akşehirden doğuya doğru yönelerek önce işlenmiş topraklardan daha sonra da, yabancı otlarla kaplı bir alandan geçer. Buradan Kara-Öyük (Karahöyük) ya da diğer adıyla anılan Lapa- Kale'yi görür. Gölnes (Gümes) ve Yılan-Yusuf derbendine, oradan da Argut-Hanı'na(Argıthan) ulaşır. Argıthan yemyeşil bahçeleri ile geniş ovanın ortasında bir vaha görüntüsü vermektedir. Kavaklarla çevrili bahçeler ile iki gözlü arapça kitabesi sllinmiş zarif bir köprü arasında yer almaktadır. Huart, konut mimarisi hakkında da bilgi vermektedir. Evler samanlı toprakla sıvalı, terasları basit yontulmuş kalın ağaç direkler üzerinde oturmaktadır. Argıthanı'nı geçince, kıraç bir düzlüğe varılır. Ancak bu noktadan İlgin'a kadar düzenli bir yol yoktur. İlgin'a arabalar eski yolu takip ederek giderler. Huart ise ayak izleri bulunan patika bir yolu geçmiştir. Ona göre İlgin, şehir olmayı hak etmiş bir kasabadır. Kasabanın girişinde kaplıcalar yer almaktadır. İlgin'daki Selçuklu ve Osmanlı yapıları dikkatini çeker. Şehirde İlgin Gölünü soluna alarak, doğuya doğru yolculuğuna devam eder. Ova bir yangın yerini andırmaktadır. İlgin ovasında altı kilometrelik bir yolculuktan sonra, Çerkes-Köy'e(Zaferiye) varır. Bir çok tepeler geçerek akşam üzeri Kadınhanı'na ulaşmıştır. Ertesi gün daha kestirme olacağı düşüncesiyle araba yolunu terkederek, dağ yollarını tercih edip, Ladik'e yönelir³⁵. Susuz ve oldukça kurak yollardan geçerek yüksek dağların

33 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Mümin Çevik, C.I-II, İstanbul, (tarihsiz) s.765 vd.

34 R.Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, 1986, s.23.

35 Günümüzde yöredeki halk bu yolu Kahra Yolu olarak adlandırmaktadır.

kuzey yamacına yerleşmiş ve ovaya doğru uzanmış Ladik'e varır. Ladik'te evler tek katlı olup döşeme olarak antik taşlar kullanılmaktadır. Halı ve kilim dokumacılığı yaygın olup yazın yaylaya göçmektedirler. Yayla köye yarım saatlik bir mesafede su kaynakları ve ulu çınarların olduğu bir yerdi. Şehrin ortasında antik bir taşın arasından iki bronz lüleden nefis bir su akmaktadır. Ladik'ten hareket ederek Dokuz-hane(Dokuzunhanı) derbendine varır. Dokuzunhanı çevresinde Selçuklu hanı hariç hiç bir yerleşme yoktur. Han karakol olarak kullanılmaktadır. Hanın karşısında bir çeşme ve küçük bir çayırılık vardır. Dokuz'dan ayrıldığında sadece uzun sııklı bir kuyuya rastlamış³⁶, ovadaki uzun bir yolculuktan sonra akşam üzeri Konya'ya varabilmiştir³⁷.

Kısaca üzerinde durduğumuz tarihi coğrafya içinde özellikle yolların güzergahı bize yerleşim yerlerinin kümelenebileceği mekanları yansıtmaktadır. Ortaya koyduğumuz mekan üzerinde insan toplulukları hangi devirde yaşarsa yaşasın, coğrafyanın ona verdiği imkanlardan öteye fazla bir varlık ortaya koyamaz. Ancak bölgede siyasi istikrarın sağlandığı devirlerde, o bölgenin canlanması doğaldır. Bölgenin istikrarlı ve bunalımlı dönemlerini tanı olarak kavrayabilmek için tarihçesinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

III) TARİHÖNCESİ (Prehistoria):

Prehistorik Çağı oluşturan Paleolitik Dönem (M.Ö. 1.000.000-10.000), Mezolitik(M.Ö.10.000-8000) ve Neolitik (M.Ö.8000-5500) yerleşmelerin araştırma alanımızdan uzak olmadığı da dikkate alınmalıdır. Paleolitik dönemi yansıtan kültür buluntuları Karadeniz bölgesinde Samsun-Tekeköy, Ankara civarında Macun Çay, Göller Bölgesinde Burdur yakınında Baradız ve Akdeniz Bölgesinde Antalya'nın mağaralar çevresinde yoğunlaşmıştır³⁸.

Ayrıca Anadolu'da, ziraata dayalı ilk yerleşmelerin araştırma yaptığımız bölgeye etkileri olabileceği de düşünülmelidir. M.Ö. 8000 yıllarında,

36 Bu kuyu Kampüs alanının güneyindeki terk edilmiş susuz kurumuş kuyu olmalı.

37 C.Huart, *age*,s.83-87

38 Esin, *Kültürel Sorun*,II,1981,s.10-18.

Güneydoğu Anadolu'da, Çayönü yerleşmesinde, yabancı Emmer ve Einkorn buğday türlerinin, bezelye ve baklagillerin ekime alındığı anlaşılmıştır. Ancak araştırma alanımıza yakın olan Göller bölgesinde, Hacılar'da M.Ö. 7000, Erbaba'da (Beyşehir) ve Orta Anadolu'daki Çatalhöyük'te M.Ö.6000 yıllarında bitki üretimine başlandığı görülmektedir³⁹. Araştırma alanımızın iklim şartları itibarıyla, adı geçen yerleşmelerle paralellik göstermesinden dolayı burada da aynı zaman dilimini paylaşan yerleşmelerin olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Bölgede ilk yerleşmelerin Son Neolitik, Kalkolitik(M.Ö 5500-3000) ve Tunç(M.Ö.3000-1200) çağlarında ılgın ovasına açılan dere yatakları ve vadilerde yoğunlaştığı dikkati çeker. Aynı zamanda, bölgenin bu dönem kültürleri ile Göller bölgesi arasında yakın bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır⁴⁰. Bu dönem Anadolu'nun diğer merkezlerindeki yerleşim alanları da aynı özelliği sergilemektedir.

Tunç çağı ile birlikte, madeni eşyaların kullanılmaya başlanması nedeniyle, insanlar arasında maden kaynaklarına yönelimler artmıştır. Bu artışla ticaret hayatı yerleşmelerin büyümesine ve şehirlerin oluşmasına yol açmıştır. Şehirler arasındaki çıkar çekişmeleri siyasi birliklerin kurulmasını sağlamış, Orta Tunç Çağı ile birlikte Anadolu'da şehir krallıkları ortaya çıkmıştır. Anadolu dışında Mezopotamya'da Fırat ve Dicle çevresindeki toprakları işleyebilen kavimler büyük güç odakları oluşturarak Anadolu madenleri için bölgeye seferler düzenlemişlerdir⁴¹. Bu etkiler sonucu Anadolu'da şehir krallıklarının birleşme arzuları artmış büyük siyasi birlikler arayışına gitmişlerdir. Bu arayışlar ve mücadeleler savunma ihtiyaçlarını da ortaya çıkarmıştır⁴². Bu sebeplerden dolayı M.Ö. II binden itibaren,

³⁹ Esin, *Doğal Çevre Sorunu*, s.76.;Esin, *Kültürel Sorun*, s.18 vdd.

⁴⁰ M.Özalt, "1990 Yılı Konya-Akşehir çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", X. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Ankara 1991,s.377-395; H.Bahar, "1994 Yılı Konya-ılgın Yüzey Araştırmaları 1994", XIII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1996, s.153-183.

⁴¹ K.A.Yener, "Niğde Ulukışla Bolkaradağı Kurşun-Gümüş Yatakları ile İlgili Çalışmalar", *Arkeometri Ünltesi Bilimsel Toplantı Bildirileri IV*, İstanbul 1984,s.105-108; H.Bahar, "M.Ö.II.Binyıl Başlarında Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, Konya, 1994, s.307-311.

⁴² H.Lewy, "Anatolia in The Old Assyrian Period", *CAH.I,Chapter,XXIV, VII-X*, Cambridge, 1945, s.4 vdd.; K.Balkan, *Mama kralı Anum-Hirbi'nin Kanlı kralı Warşama'ya*

İnsanların savunması kolay olan yerleri iskan etmeye yönelindikleri görülür. Ayrıca bu dönemde Anadolu'da Tarihi Dönemler de başlamıştır.

IV - TARİHİ DÖNEMLER:

M.Ö. II. binin ilk çeyreğinde, Anadolu'da siyasi bir güç olan Hititlerin Batı Anadolu'da bulunan Arzava Konfederasyonu ile sürekli mücadele içinde olması, araştırma alanımıza da yansımıştır. Hititlerin Aşağı Ülke olarak adlandırdıkları Kızılırmak'ın batısındaki topraklarından Pitaşsa adı verilen bu alan, aynı zamanda, zaman zaman Arzavalıların Orta Anadolu'ya gelerek Hattuşaş'ı rahatsız ettiği bir güzergahtır. Nitekim bu alan, Hititlerin Arzava'ya düzenlemiş oldukları seferlerin de yapıldığı bir bölgedir. IV. Tuthalla'nın Arzava seferi sırasında yaptırdığı Yalburn su anıtı bunun bir göstergesidir. Yine Ilgın-Kadınhanı yolu üzerinde bulunmuş Köylütolu Abidesi de bu dönemi yansıtır⁴³. Bölgedeki M.Ö. II. bin yılın siyasi mücadeleleri, yerleşim yerlerini etkilemiş, yerleşmeler zirai alanlardan çok, stratejik noktalara kayma eğilimi göstermiştir.

Ege Göçleri ile Hitit devletinin sona ermesi, Anadolu'da karanlık bir döneme girilmesine yol açtı. Anadolu'nun bir çok yerinde bölgesel krallıklar kuruldu. Geç Hitit şehir devletleri adı verilen bu krallıkların tarihine, Assur belgelerinin yanında, arkeolojik bulgularla ışık tutulmaya çalışılmaktadır. M.Ö. 1200 yıllarından Phryg Devletinin kuruluşuna(M.Ö.750) kadar, yaklaşık 450 yıllık bir zaman aralığı içinde, özellikle Orta ve İç Batı Anadolu'da istikrar sağlayıcı siyasi bir kudret görülmemektedir⁴⁴. Başlangıçta Eskişehir, Afyon, Ankara ve Sakarya vadilerini içine alan bölgede kendilerini gösteren Frigler zamanla Batı'da Kütahya'dan Doğu'da Kızılırmak'a kadar genişlediler. M.Ö. 750 tarihlerinde, Alışar, Boğazköy, Kültepe, Alacahöyük, Gordion gibi merkezlerde Frig varlığını ortaya koyan bulgular elde edildi. Bu tarihlerde Gordios tarafından Gordion'da krallığın kurulduğu kabul edilmektedir. Frigler maden ve ağaç işçiliğinde Grek dünyasını etkilemişlerdi. Bu arada Grek

⁴³ Gönderdiği Mektup, Ankara, 1957, s.10 vd.

⁴⁴ Köylüoğlu'nda yaptığımız araştırmalar sonucunda anıtın Ankara Etnografya müzesine götürüldüğünü öğrendik.

⁴⁴ H.Metzger, Anatolie, II, Geneve 1969,s.13,36.; E.Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1988, s.134 vdd.:

kaynakları Frig kralı Midas'dan söz etmektedirler. Eusebios'un kroniğinde Midas'ın Kimmerlere yenilmesi üzerine boğa kanı içerek M.Ö.695 yılında ölümünden söz edilir⁴⁵. Asur yazılı kaynaklarında Midas'tan Muşki kralı Mita olarak söz edilir⁴⁶. Mita Asur kralı II.Sargon ile 717-709 tarihleri arasında Akdeniz kıyısında Sillike yakınlarında tam üç kez savaşmıştır. Bu durum bize Phryglerin zaman zaman sınırlarını Toroslara aşarak, Akdeniz kıyılarına kadar taşıdığını gösterir. Konya civarında bulunan bol miktardaki arkeolojik buluntu ve Toroslarda Phryglere ait olması muhtemel kaya basamaklı kutsal alanlar Friglerin araştırma bölgemizdeki yoğun kültürel varlığına ışık tutmaktadır⁴⁷. İlgin ve çevresinin tarihi coğrafyasında Doğu Phrygia toprakları içinde yer aldığını belirtmiştik. Xenophon Anabasis'inde İlgin yakınlarında bulunan bir Midas pınarından söz eder. Efsaneye göre Kral Midas kaynağın sularına şarap karıştırarak Satyr'i burada yakalamıştır⁴⁸. Araştırmalarımızda Frig dönemi yerleşmelerinin M.Ö.II.bindeki eğilimin bir devamı olarak tepelere doğru kaydığı görülür. Fakat Anadolu geçirdiği siyasi buhranı kolay kolay atlatamamış olmalı ki, Demir Çağı ve sonrasındaki yerleşmeler oldukça cılızdır⁴⁹.

Phryglerin, Kimmer yenilgisinden sonra kendilerini toplayamaması sonucu, batısındaki Lidya güçlenmiş ve Kimmerleri ülkelerinden çıkarmışlardır. Büyük bir siyasi güç olan Lidya, sınırlarını doğuda Kızılırmak ve güneyde Toroslara kadar genişletti⁵⁰. Bu sırada Toroslann güneyinde yerli krallarla mücadele eden Yeni Babililer ise Lidya'dan Ludu olarak söz etmektedirler. Yeni Babil kralı Neriglissar M.Ö.557/6 yılında Ludu(Lidya) sınırındaki Şallune'ye(Kl. Selinus-Modern Gazipaşa) kadar Pirundu kralı Appuasu'yu

45 E.Akurgal, *Age*, s.191.

46 Muşki'lerin Frigler olup olmadığı halen tartışma konusudur. Elazığ yöresinde yoğun olarak karşılaşılan Demir Çağ yivli keramiklerin Muşkilere ait olabileceğini belirten Prof. Dr. Veli Sevin bu keramik türünün Fırat'ın batısında bulunmaması nedeniyle Muşkilere Fırat'ın doğusuna yerleştirmektedir. Bkz. V. Sevin, "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkilere Sorunu", *Höyük*, I, Ankara, 1988, s. 51 vdd.

47 H.Bahar, *İsauria Bölgesi Tarihi*, (Doktora Tezi) Konya, 1991, s.76 vdd. Res.28.

48 Xenophon, II, 13.

49 Bkz. H.Bahar, "İlgin Höyükleri...", s.160.

50 Herodot, I. 16,74.

takip eder⁵¹. Bu dönemde Gazipaşa'ya kadar Toroslar'ın Lidya'nın elinde bulunduğu anlaşılıyor. Bu nedenle Akşehir-İlgın çevresinin de bir süre Lidya yönetiminde kalmış olduğunu söylemek mümkündür.

Dünya uygarlık tarihine Lidya'lının ilk kez bulduğu sikke büyük bir ivme kazandırmış, doğu ile batı arasında ticaretin hızlanmasını sağlamıştı. Anadolu'yu boydan boya aşan ticaret yolları canlanıp uluslararası nitelik kazandı. Bu yollar daha sonra Pers döneminde güvenlik sağlanarak, imparatorluğun hayat damarları haline getirilmişti. Bölge, Pers kralı Kyros M.Ö.546 yılında Lidya krallığına son verince, M.Ö. 333 yılına kadar Perslerin yönetimine geçti. Daha sonra Kral yolunun güney kolu büyük bir ihtimalle Caesaria (Kayseri), Archelais (Aksaray), Laodicea Combusta (Ladik), Philomelion (Akşehir) gibi antik yerleşmelerin bulunduğu noktalar üzerinden batıya uzanıyordu. Pers döneminde bu yol üzerinde en önemli şehirlerden birisi Tyralon'du. Ancak Hellenistik dönemde komşuları Laodicea ve Philomelion onu gölgede bırakmıştır⁵².

Perslerin B.İskender'e İssos'ta yenilmesiyle, bütün Anadolu İskender'in eline geçti. İskender Makedonya'dan Hindistan'a büyük bir imparatorluk kurmasından kısa bir süre sonra ölünce, imparatorluk generalleri arasında paylaşıldı(M.Ö.323). Bölge bir süre hellenistik krallıklar arasında el değiştirdi durdu. Bu dönemde Batı Avrupa'da oturan Kelt'ler ya da Galatlar, doğuya doğru bir göç dalgası yarattılar. M.Ö. 278/77 yılında Kelt göçleri Sakarya ve Kızılırmak arasına kadar ulaştı. Galatya adını alan bölgede Trokme, Tektosag ve Tolistoag adını alan üç büyük boy yerleşti. Bölgede bulunan Hellenistik krallara paralı asker olarak hizmet eden bu savaşçı askerler, uzun süre Anadolu'nun tarihinde söz sahibi oldular. Bu etkiler sonucunda Anadolu'da ulusal devletler kurulmaya başlandı. Bu devletler Bthynia, Pontus, Kappadokya, Armenia ve Bergama idi. Bunların arasında, en etkili Bergama oldu. Galat'lara karşı etkili mücadeleler ortaya koyarak, Batı Anadolu'yu Galat istilasından kurtardılar⁵³. Bergama, Roma devletinin de

51 D.J. Wiseman, *Chronicles of Chaldaen Kings (625-556 B.C.)* in the British Museum, London, s.39 vdd.

52 Ramsay, *age*, s.29,38.

53 A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara,1971,s. 470 vdd.

desteğini alarak bölgede gücünü giderek pekiştirdi. M.Ö. 190 yılında Magnesia'da(Manisa) Roma ile birlikte Selevkosları büyük bir yenilgiye uğrattılar. Savaş sonunda M.Ö. 188 yılında Apamela Barışı ile Bergama Krallığı Torosların kuzeyinde kalan topraklara da sahip oldu⁵⁴.

Bergama hamisi olarak Anadolu'da giderek kök salan Roma, Bergama'nın her başarısından sonra nüfuzunu artırmaya devam etti. M.Ö. 138 yılında Bergama kralı olan Attalos III bir vasiyetname ile Bergama şehri ve onun toprakları dışındaki bütün topraklarını Roma'ya bıraktı. Bu duruma Bergama kralı Eumenes III'ün oğlu olduğunu iddia eden Aristonikos karşı çıkarak isyan etmesine rağmen, Roma bu isyanı bastırarak, M.Ö. 129 yılında Asla Eyaletini kurdu(Provincia Asia) Roma zaman zaman Anadolu'da idari düzenlemelere gitti. Octavianus Actium savaşından sonra, Antonius'a karşı kendisini destekleyen Galatya kralı Amyntas'a Orta ve güney Anadolu'yu bıraktı. M.Ö. 25 yılında Amyntas güneyde Toroslarda, Homonodlara karşı bir seferinde öldürülünce bölgede kaşıkliklar baş gösterir. Bunun üzerine Augustus bizzat kendisine bağlı Galatla Eyaletini tesis eder. Bu eyaletin içinde Akşehir-İlgın çevresinin de yer aldığını görmekteyiz(Doğu Phrygia-Batı Lykaonia) ⁵⁵. Bu durum aşağı yukarı aynı şekilde Bizans dönemine kadar devam etti.

Bölge, Bizans'ta Themalar sisteminin kurulmasıyla, Anatolikan Theması içinde yer aldı. Bölge, güneyden İstanbul'a uzanan yolar üzerinde bulunması nedeniyle ilk Arap akınlarına maruz kalan yerlerden birisi olmuştur. 647 yılında Muaviye Kayseri'yi ele geçirek Orta Anadolu'yu geçip Phrygia'ya yönelmiş, Amorion şehrini alma teşebbüsünde bulunmuştu. Amorion fethedilememiş ancak bölgeden Şam'a(Dimaşk) değerli ganimetler ve çok sayıda esirlerle dönülmüştür⁵⁶.

X.yüzyılın başlarına kadar bölge Bizans-Arap ordularının karşılıklı taarruzlarıyla harap olmuştur. En son 956 yılında, Nikephoros Phokas tarafından alındıktan sonra, XI. yüzyılın ilk yarısına kadar bölge tekrar Bizans egemenliğine girmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye, Türk beyleri idaresindeki askerî güçler girerek fethetmişlerdir. 1077 yılında, Akşehir-

54 M.Özsalt, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi*, İstanbul,1985, s.56-65.

55 M.Özsalt, *Hellenistik Pisidia*, s.68,70,78,86

56 G.Ostrogorsky, *Bizans*, s.108.

İlgın çevresi Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir⁵⁷.

BÖLGENİN ÖNEMLİ YERLEŞMELERİ:

Bölgedeki Yüzey Araştırmalarımız 1994 -1995 yıllarında iki sezon devam etti. 1994 yılındaki çalışmamız; Konya ilinin İlgın İlçesi ağırlıklı olmak üzere Kadınhanı ilçesinin batı ve Akşehir ilçesinin doğu kesimlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanımız İlgın Ovası, Çavuşçugöl(İlgın Gölü) çevresi, Argıthanı çevresi, İlgın ve Kadınhanı arasındaki dağlık kesimde yoğunluk kazandı(Bkz. Hrt. 1). Çalışmamızın amacı; Konya çevresindeki yüzey araştırmalarına göz attığımızda çuğunlukla bölgenin doğusu, güneyi ve kuzeyinde yoğunluk kazanmıştır⁵⁸. bu bölgede yaptığımız ilk çalışma olduğu için , bölgenin tarih öncesinden günümüze uzanan geniş bir zaman dilimindeki kültür tabakalaşmasını ele almaya çalıştık.Çalışmamızda ilkçağ yerleşmeleri ağırlık olmak üzere Osmanlı tahrir defterlerinde adı geçen ve günümüzde terkedilmiş köyleri tespite çalıştık ⁵⁹. Ancak ilk olarak ilkçağ yerleşmelerinin değerlendirilmesine öncelik verdik. Bu yerleşmeler şu şekilde gruplandırılmıştır:

57 B.Darkot, "Konya", *İA*, C.VI. s.843.: M.H. Yınanç, *Selçuklular Devri Türkiye Tarihi*, İstanbul 1944, s.67.: M.Yusufoğlu, "Akşehir Tarihine Bir Bakış", *Anıt*, C. I. S.3. Konya , 1949, s.19.

58 Bu konuda Bkz.: J. Mellaart, "Preliminary Report on a Survey of preclassical Remains in Southern Turkey", *AS*, IV, 1954, 175-240.; Iron Age Pottery from Southern Anatolia", *Bellesten*, XIX/74, 1955, 115 - 136.; Archaeological Survey of the Konya Plain", *AS*, IX, 1959, s.31-33.; Early Cultures of the South Anatolian Plateau", *AS*, XI, 1961, s. 159 - 184.; Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II", *AS*, XIII, 1963, s.208.; Semih Güneri, "Orta Anadolu Höyükleri", *IV.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, s.207-227.; "Orta Anadolu Höyükleri, 1986", *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1987, s.s.77-103.; "Orta Anadolu Höyükleri; Karapınar, Cihanbeyli, Sarayönü, Kulu Araştırmaları", *VII.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1989, 323-341; Mehmet Özsait, "Pisidia Bölgesinde Yeni Prehistorik İskan Yerleri (I): Kuruçay Çiğirankaya, Çallica, Yağlıyurt Yerleşmeleri", *Anadolu Araştırmaları*, IV - V, İstanbul, 1977, s.71-95.; "1984 ve 1985 Yılı Isparta Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, s. 323-335.

59 Osmanlı dönemi yerleşmeleri için T.C. Başbakanlık Arşivinde bulunan Osmanlı Tahrir defterlerinden faydalanma yoluna gidildi. Ayrıca Osmanlı Salnameleri ve şerhye sicilleri ile de mukayeseler yapıldı. Bu dönem çalışmasının değerlendirilmesi henüz devam etmektedir.

I- 1994 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI*:

A- Ilgın Ovası Yerleşmeleri:

1) Ilgın Höyük : Ilgın'ın 1 km. güneyinde çöplük olarak kullanılan bir alanda yer alır. 250 m. x 150 m. x 15 m. boyutlarındadır. Höyük güney kuzey doğrultusunda paralel iki yol ile bölümlere ayrılmıştır. Höyükte bulunan keramikler genellikle kıremit kırmızısı renkli, bazılarında taşçık katkılı, orta kalitede ve M.Ö. II. bin yoğunluktadır.

2- Çayır Höyük (Saman Tepe) : Ilgın'ın yaklaşık 2,5 km. doğusunda Konya karayolunun 1 km. güneyinde yer alır. 400 m. x 250 m. x 30 m. olan höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 1035 m.dir. Kıremit kırmızısı, monokrom renkli, saman ve bazılarında taşçık katkılı, açkılı kalkolitik ve İTÇ (İlk Tunç Çağı) keramikleri bulundu. Az da olsa antik döneme ait keramik parçaları saptandı.

3- Eldeş Höyük (Nodalar H.) : Ilgın'ın yaklaşık 10 km. doğusunda Beykonak yolunun 500 m. doğusunda yer alır. Boyutları 75 m. 75 m. x 25 m. dir. Keramik buluntuları Geç Kalkolitik, İTÇ , II.Bin ve Demir Çağlarına aittir. Ayrıca burada İTÇ'na alt taştan yapılmış bir el baltası bulunmuştur.

4- Mahmuthisarı Höyük : Ilgın'ın yak. 15 km. güney-doğusunda Mahmut Hisarı kasabası içinde yer alır. Höyük üzerinde antik bir kaleye ait sur izleri de bulunmaktadır. Höyüğün batı yamaçlarında modern yerleşme mevcuttur. Höyüğün boyutları 150 m. x 50 m. x 15 m.'dir. Höyükte İTÇ , II.Bin, Antik çağ ve orta çağa tarihlenebilecek buluntular saptanmıştır.

5- Karaköy- Küllük Höyük: Karaköy Ilgın'ın 15 km. doğusunda Konya demiryolunun geçtiği vadi üzerinde yer alır. Ilgın şeker fabrikasının atık suları da bu vadideki kanala boşaltılmaktadır. Küllük Höyük Karaköy'ün 2 km. kuzeyinde kanalı bir köprü ile geçtikten sonra yer almaktadır. Bu nedenle halk bu höyüğe Köprü'nün Küllük höyük adını vermiştir. Höyük köprüden geçen yol ile kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölünmüştür. 200m x 150m. x 10m. boyutlarındadır. Küllük höyük buluntuları Kalkolitik, İTÇ

* Araştırmalarla ilgili resim ve çizimler kapsamlı bir şekilde "Eski Çağ Konya Araştırmaları, İstanbul 1996" adlı kitabımızda yayınlanmıştır.

.II.Bin buluntuları vermektedir. Küllük Höyüğün yak. 300 m. batısında Höyük denilen alanda traşlanmış bir höyük izi bulunmaktadır. 75 m. x 75 m. 1 m. lik boyutlardaki bu pancar tarlası olan yerleşimde fazla bir kültürel malzeme kalmamıştır. Ayrıca Karaköy Cami avlusunda Roma dönemine ait mezar steli ve cami avlusunun giriş kapısının solunda bir mil taşına ait olabilecek iki satır kitabesi ile bir sütun parçası yer almaktadır. Karaköy'ün 200m. batısında form vermeyen antik keramik parçalarına rastlanmıştır. Bu alanda Osmanlı döneminden kalma keramik parçaları da saptandı.

6- Şeker Höyük; İlgin şeker fabrikasının karşısında yer alır. Kanal ile Konya karayolu arasında sıkışıp kalmıştır. Bu nedenle bir hayli tahrip olmuştur. 150 m.x 100m x 5 m. boyutlanndadır. İTÇ keramik parçaları saptandı.

7- İlgin - Kaleköy Kalesi: İlgin'in yak. 13 km. doğusunda Karaköy'ün 2 km. batısında, Kaleköy'ün 3 km. güneyinde yer almaktadır(Lev.III;Res., 1-2). İlgin ovası bu alanda bir vadi ile doğuya, Konya ovasına bir vadi ile geçiş yapmaktadır. Bu vadide stabilize bir kara yolu, demiryolu ve İlgin kanalı yer almaktadır. Stratejik bir konuma sahip olan vadinin ilkçağda da önemli bir geçiş noktası olduğu anlaşılmaktadır. Bu yolu tutabilmek için vadinin güney sırtlarını oluşturan tepenin doğu yamacında bir kale yapısı yer almaktadır. Kale vadi tabanının 100 m. kadar yukarısında kurulmuş 69 m. x 60 m. boyutunda mevcut duvar yüksekliği 5 m. kadar yüksekliktedir. Kale Hellenistik dönemde yapılmış olmalıdır. Kuzey eteklerinde klasik döneme tarihlenebilecek erken evreleri tahrip olmuştur, ancak yer yer surlara alt temel izlerine rastlanmaktadır. Doğu sur temel taşları halen mevcuttur. Kalenin 100 m. doğusundaki düzlükte II. bine tarihlenebilecek erken keramik parçaları bulundu. Kalede II.binden antik döneme kadar yerleşmeye tanıklık eden keramik örnekleri saptandı.

Kalede en çok rastlanan Orta Anadolu Hellenistik Boyalıları denilebilecek türden keramikler bulundu. Keramikler kıremit renkli, krem renkli, devetüyü renkli ve açık kahverengi renkli astar boyama üzerine iç yüzeylerinde kırmızı, kahverengi ve bu renklerin çeşitli tonlarında paralel çizgilerin yer aldığı türlerden meydana gelmektedir.

Kale Bizans döneminde Tyrannol ya da Antigous olarak adlandırılmakta ve Skleros ile asl Bardas Phokas arasındaki taht mücadelelerinde önemli yer tutmuştur⁶⁰. Ramsay kaleyi görmemekle birlikte Köylütolu kitabesinin yakınındaki gördüğü dik bir tepede bu kalenin olabileceğini tahmin etmiştir⁶¹. Kaleköy Ramsay'ın tarif ettiği tepenin kuzey eteklerinde yer almaktadır.

8- Şarampol Tepe: Ilgın'ın 6 km. kuzeyinde Çavuşçugöl'ün güney kıyısında yer alır. Denizden yüksekliği 1069 m. olan tepenin göl tabanından yüksekliği 60 m. kadardır. 200m x 150 m. genişliğe sahiptir. Doğal bir tepe olan yerleşmenin kuzey kesimlerinde sur temelleri, tepenin eteklerinin alt kesimlerinde kayalarda taş kesimine ait izler mevcuttur. Çavuşçugöl havzası ile Ilgın ovası arasında stratejik bir konuma sahip bir kale görüntüsündedir(Lev.). II. bin, demir çağ ve antikçağı yansıtan keramik buluntular elde edildi. Hitit döneminin önemli yerleşmesi Yalburt'a bu geçitten geçildiğini belirtmek gerekir. Şarampol Tepe'nin yaklaşık 2 km. doğusunda Vakıfağıl mevkiinde Roma dönemi buluntulara rastlanmıştır.

9-Gedikören(Navruşuk): Ilgın'ın 8 km. kuzeyinde Şarampol tepenin doğusundan geçen göl kıyısını takip eden kara yolu ile ulaşılmaktadır. Çavuşçugöl'ün doğusunda Gedikören mezarlığında yer alır. Höyüğün boyutları 50 m. x 50 m. x 10 m.dir. Kalkolitik ve İTÇ keramikleri vermektedir. Köyün güneyindeki eski mezarlıkta antik döneme ait mezar stellerine rastlanmaktadır.

10- Göktepe Höyük: Gedikören'i 4 km. geçtikten sonra Çavuşçugöl'ün kıyısında bulunmaktadır. 150 m. x 100 m. x 10 m. boyutlarındadır. Kalkolitik ve İTÇ'na ait keramikler bulunmuştur. Höyüğün kuzey-doğu yönü yol yapımcıları tarafından yapıldığı anlaşılan yol keçesi ile açılarak tahrip olmuştur. Yolun hemen üst kesiminde de 100 m. x 75 m. genişliğinde prehistorik dönemlere ait bir yamaç yerleşmesi bulunmaktadır.

11- Hareme(Gölyaka): Ilgın'ın yak. 23 km. kuzeyinde, Çavuşçugöl'ün batı yakasında yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Çavuşçu kasabasından yak.

60 Leo Diaconus, s.122.

61 Ramsay, ATC. s.152.

5 km. geçildikten sonra ulaşılır. Ayrıca Çavuşçu kasabasında bazı Roma dönemi mimari parçaları olduğunu belirtmemiz gerekir.

12- Dereköy(Ömekköy): Ilgın'ın 20 km. kuzey doğusunda yer alır: Köyün girişin sol tarafında dere yatağından 75 m. yükseklikte doğal bir tepede bulunmaktadır. Bu tepede kaba işçiliğe sahip antik dönem keramik parçaları bulundu. Ayrıca Dereköy'ün Kanuni zamanındaki tahrir defterlerinde Akşehir Kazasına bağlı bir köy olduğunu belirtmemiz gerekir⁶².

13- Yalbur: Ilgın'ın 23 km. kuzey-doğusunda yer alan Yalbur bilim dünyası tarafından iyi bilinmektedir. Anıt 1970 yılında Yalbur yayiasından çevre köylere içme suyu temini için YSE ve köylülerin çalışması sırasında tesadüfen ortaya çıkarılmıştır. Bunun üzerine Anadolu medeniyetleri müzesi müdürü Raci Temizer tarafından 1970, 1972 ve 1973 yıllarında üç sezon kazı yapılmıştır. Kazılar sonucunda dikdörtgen plana sahip Hitit imparatoru IV. Tuthalia tarafından yaptırılmış hiyeroglif yazıtlarıyla kutsal bir havuza ait yapı ortaya çıkarılmıştır. Havuzun boyutu 13.60 m. x 10.20 m.dir. Hiyeroglif yazılarla süslenmiş 16 adet blok taşla çevrili havuzun zemini düz taşlarla kaplıdır⁶³. 1994 yılında anıtın son durumunu görmek için gittiğimizde; anıtın korunması için yapılan çatının yıkılmış olduğunu, herhangi bir korumanın olmadığını gördük. Böyle bir anıtsal yapıda bekçinin olmaması dikkat çekicidir. Hitit tarihinin önemli bir kısmına ışık tutan bu anıtın yetkililerce yeniden korunmaya alınması gerekmektedir.

14- Çobankaya (Şuhut) Höyük: Çobankaya Ilgın ilçesi ile Yalbur su anıtını bağlayan kara yolu üzerindedir. Ilgın'ın yaklaşık 18 km. kuzey-doğusundadır. Kuzey girişinde yer alan höyüğün yol yapımı nedeniyle doğu yönü tahrip olmuştur. Mevcut boyutları 75 m. x 50 m. x 25m.dir. Kalkolitik, İTÇ ve II.bine tarihlenebilecek keramikler bulunmuştur.

15- Yoğabaltık(Çiftlik) Höyük: Ilgın'ın 25 km. kuzey-batısında yer alır. Ilgın-Akşehir demiryolunun 300 m. doğusundadır. Boyutları: 300 m. x 300 m. x 25 m.'dir. Höyüğün üstünde modern yerleşmeye ait bir kaç ev ve ahır

62 BA.(Başbakanlık Arşivi) TD 40, s.662; BA. TD 455, s.482; BA. TD 399, s.33.

63 R. Temizer, s.56-60.; Massimo Poetto, L'iscrizione Luvio-Geroglifica di Yalbur, Pavia 1993, s.55 vd.

mevcuttur. Höyüğün kuzey eteğinde eski bir mezarlık yer almaktadır. İTÇ, II.bın, Hellenistik ve Osmanlı dönemine ait keramik buluntular elde edilmiştir.

16- Boğazkent (Reşadiye) Höyük: Ilgın'ın 20 km. kuzey-batısında bulunmaktadır. Modern Boğazkent köyünün 1 km. kadar doğusunda, Ilgın-Akşehir demiryonun 200 m. doğusundadır. Boyutları: 200 m. x 200 m. x 5 m.'dir. Höyükte II.bın ve antik dönem yerleşmelerine ait keramik parçaları ele geçmiştir.

17- Kekeç: Boğazkent'in 3 km. batısında yer alır. Boğazkent-Argıthanı karayolunun geçtiği Argıthan vadisindedir. Dere yatağının güneyinde yerleşme izleri ve kuzeyinde mezarlık alanı mevcuttur. Bu yerleşmede antik ve ortaçağ dönemlerine ait keramik buluntular elde edildi.

18- Kavganın Höyük(Kargaoglu): Kavganın Höyük ilgin ile Argıthanı arasındadır. Ilgın'ın 14 km. batısında, Argıthanı'nın 3 km. kuzey doğusundadır. Yoğun bir yerleşme görüntüsü veren höyüğün boyutları 200 m. x 100 m. x 20m.dir. Höyüğün 200 m. güneyinde mezarlık alanı bulunmaktadır. Buluntuları Kalkolitik, İTÇ, II bın ve antik dönemleri yansıtmaktadır.

19- Argıthanı (Cami) Höyük: Bu höyük üzerinde merkez camisi yer almaktadır. Cami avlusu duvarla çevrili olduğu için dışarıya taşmış fazla malzeme ile karşılaşmadığımız için tarihlemesi oldukça güçtür. Ancak ele geçen az miktardaki keramikten İTÇ ve antik özellikleri olan keramikler saptandı. Argıthanı belediye parkında da antik karakterli mimari parçalar korunma altındadır.

20- Çebişli Höyük: Argıthan-Doğanhisar karayolu üzerindedir. Argıthan'a 4 km. uzaklıkta, yolun 200 m. kuzey-batısında dere yatağının kuzey sirtlarında yer alır. Kanuni dönemi tahrir defterlerinde Akşehir'e bağlı bir köy olarak geçmektedir⁶⁴. Bu köye ait mezarlık dere yatağının doğusundadır. Osmanlı belgelerinde geçen Arkıtlı yerleşmesi⁶⁵ bu

⁶⁴ BA, TD 40, s. 476; BA, TD 455, s. 481; BA, TD 399, s. 330.

⁶⁵ Arkıthan halkı Osmanlı döneminde bir kaç köyün birleştirilerek Argıthanı'nda yeni bir merkez oluşturulduğunu ve bir grup insanın Arkıt, Çebişli, Kekeç gibi mevkilerden getirilmiş olduğunu belirttiler. Osmanlı belgelerinde 1720 yılında Argıthan'da yeniden imar edilmesi ve Ilgın kasabasından 200-300 hane insanın buraya yerleştirilmesine işaret

yerleşmenin 500 m. doğusundadır. Höyükteki buluntular ise, İTÇ ve antik dönem temsil etmektedir.

21- Saraycık Höyük: Iğın'ın 5 km. güneyinde Çiğil yolunun 200 m. doğusunda Battal deresinin doğusunda yer alır. 200 m. x 100 m. x 5 m. boyutlarındadır. M.Ö. II. bin ve antik yerleşmeye ait keramikler bulundu. Osmanlı dönemi yerleşmesine ait bir değirmen temelli, derbent kulesinin yeri ve bazı keramikler saptandı.

B) Kadınhanı Höyükleri:

1- Çeşmecik Höyük: Çeşmecik Kadınhanı İlçesine bağlı Çeşmecik köyünde bulunmaktadır. Höyük köyün kuzey tarafındaki tepenin yamacındadır. Boyutları 150 m. x 100 m. 3m.dir. Kadınhanı'nın 16 km. güney-batısında, Iğın'ın da 26 km. güney-doğusundadır. Köye Iğın, Mahmuthisarı, Beykonak, ve Güneypınarı yolu ile ulaştık. Bu yol Tekke deresi vadisindedir. Vadinin antik dönemlerde doğu-batı ulaşımında önemli bir geçiş sağladığı anlaşılmaktadır. Kadınhanı çevresi bu vadiye Çeşmecik yolu ile bağlantılı olmalıydı. Tarihöncesinden itibaren Çeşmecik H., Samit H., Karasevinç H. ve Osmancık H. yerleşmeleri birbiryle bağlantılı olarak bu geçişi sağlamaktaydı. Çeşmecik H. buluntuları Kalkolitik, İTÇ ve II. bin karakterli keramiklerdir.

2- Samit Höyük: Çeşmecik yerleşmesinin 3.5 km. kuzeyinde yer alır. Höyüğün 2 km. kuzeyinde modern Yıldızoğlu yaylası yer almaktadır⁶⁶. Samit Höyük 150 m. x 75 m. x 25 m. boyutlarındadır. Höyüğün kuzeyine doğru iki küçük tepenin tümülüs olma ihtimali vardır. Höyükte II. bin ve antik karakterli keramik parçaları bulundu.

3- Osmancık Höyük : Kadınhanı İlçesinin Osmancık kasabasında yer

edilmiştir; MAD. (Maliye Defterleri Tasnifi) No.9956, s.36, 82.: Ayrıca Bkz. C. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul, 1990, s.107.

66 Burada Yıldızoğlu yaylası sakinlerinden Yıldızoğlu ailesinin misafirperverliğine minnettarlığımızı belirtmek isteriz. Anadolu'da Selçuklu dönemindeki Ahi tekkelerinin bir geleneğini yansıtan "köy odası" geleneği, yayladan geçiş yapan yolcuların (Tüccar, avcı, gezgin ve biz araştırmacılar...) odalarda ağırlandığını ve bunun hiçbir karşılık beklemeeksizlik yapıldığını gördük. Aynı duyarlılığa Iğın -Karaköy'de Karalar odasında da şahit olduk. Bu nedenle halkımızdan gördüğümüz yakın Iğın'ın araştırmalarımızda bize büyük bir şevk verdiğini belirtmek istiyoruz.

alır. Kasabanın doğusunda yer alan höyük 75 m. x 75 m. x 30 m. boyutlanndadır. Kalkolitik, İTÇ ve II.bın keramiği vermektedir.

4- Karasevinç Höyük: Höyük Karasevinç köyünün 2 km. kuzey-batısında yer alır. Karasevinç Kadınhanı'nın 8 km. batısındadır. Ilgın çevresinde en yoğun prehistorik mazemenin yer aldığı bir yerleşmedir. Boyutları 100 m. x 150 m. x 30 m.dir. Kalkolitik ve İTÇ malzemesi vermektedir. Yerleşmenin 250 m. doğusunda eski bir mezarlık alan ve antik yerleşme izleri vardır.

5-Köylütolu: Kadınhanı'nın 9 km. batısında, Ilgın'ın 18 km. doğusunda yer alır. Köylütolu'nun içinde antik mimari parçalara rastlanmaktadır. Köyün 5 km. kuzeyinde Konya karayolunun 1 km. kadar kuzeyinde, Büvet mevkiinde Mehmet Türkmen tarlasında IV.Tuthalia dönemine ait 80 cm x 179 cm. boyutunda bir taş üzerine Hitit Hiyeroglif yazıtlı, Hitit anıtı bulunmuştur⁶⁷. Bu anıtın Ankara Etnoğrafya müzesine götürüldüğü M. Türkmen tarafından bize anlatıldı⁶⁸. Bu alandaki incelemede her hangi bir yerleşme izine rastlanmadı. Hititler zamanında bu alan Yalburtt çevresi ile Beyşehir (Eflatun Pınar- Fasıllar) çevresini bağlayan geçiş noktasında olması bakımından önemlidir.

Anıtın bulunduğu yerin 500m. doğusunda doğal bir düdenin kemerli görüntüsü, doğal olmakla birlikte, yapay izlenimini vermektedir. Bu mevkiye köylülerin "Büvet Mevki" adını vermeleri de ilginçtir. Zira büvet, bent, gölet ya da küçük baraj anlamına gelen "büğüt"⁶⁹ teriminin yöresel kullanım şeklidir.. Bu jeolojik yapı coğrafyacıların incelemesi gereken bir oluşumdur.

67 Ramsay bu kitabeden Ahenn. Mithell. 1889 'da bir makalesinde sözünü etmiş ayrıca **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s. 153' d.n. 2'de " Kitabe Kadınhanı'nın bir yaylasında, Köll Tolu'nun 2 mil ötesindedir. Taşın çıktığı yerden Ilgın üzerindeki tepenin 275 derece, Köll Tolu'nun 139 derece, Kadın Han'ın 116 derece ve ötek kalenin 320 derece olduğunu gördüm..." demektedir. J. Garstang, **The land of The Hittites**, London, 1910, s.173.; B. Hrozny, **Les inscriptions hittites hieroglyphiques**, III, Prag, 1937, s.402.; K.Bittel, **Denkmäler eines hethitischen Grosskönigs des 13. Jahrhunderts vor Christus**, Opladen 1984, s.13.

68 Mehmet Türkmen Anıtın Etnoğrafya Müzesine gittiğini anlatmasına rağmen bu eser şimdiki Anadolu Medeniyetleri müzesindedir. .

69 Reşat İzbirak, **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1992, s.56.

Çoğu araştırmacının söylediği gibi Köylütolu anıtı baraj ile ilgili bir anıt olmayıp bir "Düden Anıtı" dır. Çünkü Hititler kaynaklara ne kadar önem vermişlerse yer altı sularına da çok önem vermekteydiler. Bu nedenle düdenler de kutsanmış ve düden tanrısına Hititler **D KASKAL. KUR** adını vermişlerdi⁷⁰.

1994 yılı Ilgın çevresinde yaklaşık yımımlıtlı yerleşme ziyaret edildi. Bu yerleşmenin onaltısında prehistorik ve yımlüçünde tarihi dönemleri yansıtan buluntular elde edildi. Bölgede en yoğun olarak İktunç Çağı yerleşmesi ile karşılaşılırken en az karşılaşılan yerleşme yedi yerleşme ile Demir çağına aittir. Kalkolitik yerleşmeler Ilgın ovası , Çavuşçugöl ve Ilgın-Kadınhanı sınırı noktasında yoğunluk kazanmaktadır. Kalkolitik dönemin Göller bölgesinde Hacılar ve Kuruçay höyüklerinde görülen çok renkli boyalı keramik türüne rastlamamız ilginçtir⁷¹. Aynı durum İTÇ yivli keramikler için de geçerlidir. Bölgede bulduğumuz İI.bin keramiği İse Orta Anadolu Keramiği ile benzerlikler göstermektedir⁷². Çalışma alanımızda Demir Çağı yansıtan fazla bir buluntu ile karşılaşmadık. Elde edilen buluntular omuz kısımlarında geniş yivler ve karın kısımları omurgalı kap türleridir. Bu kapların benzerleri Orta Anadolu ve Göller bölgesinde bulunmuştur⁷³. Bölgenin en önemli klasik, hellenistik ve antik yerleşmesi Kaleköy Kalesi ve Şarampol Tepe yerleşmeleridir. Mahmuthisar'da bu dönemde önemli bir yerleşme yeridir. Bu kaleler Ilgın ovasına açılan vadileri tutması bakımından stratejik bir konuma sahiptirler. Denilebilirki Kaleköy Kalesi doğu, Şarampol tepe kuzey, Mahmuthisar güney giriş ve çıkışları kontrol etmekteydi.

II. 1995 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI:

Konya İlinin Ilgın, Doğanhisar, Kadınhanı ve Sarayönü İlçelerinde 18.09.1995-30.09.1995 tarihleri arasında ekibimiz yüzey araştırmalarını

⁷⁰ Köylütolu anıtının bir düden için niçin yapıldığını Prof.Dr. Ali Dinçol hocamıza sorduğumuzda Hititlerin "D.Kas.Kal. Kur" adı verilen düden tanrılarının bulunduğunu söylemesi, Köylütolu anıtının önünde bulunan düdenin anlamı açısından açıklayıcı olmuştur.

⁷¹ Bu boyalılar için bkz.:Özsait, **AnAr**, IV- V, 80 vdd.; Bu konuda görüşünü aldığım Prof.Dr. Mehmet Özsait Akşehir çevresinde de bu boyalılara rastlamadığını belirtmiştir.

⁷² Güneri, **Ar.,Soç.**, V. 1987,77.; Mellaart, **Belleton**, XXII, Lev. IX.

⁷³ Mellaart, **Belleton**, XIX/74; 117, Lev.,9.

gerçekleştirmiş ve etüdük keramik buluntuları Konya Arkeoloji Müzesine teslim etmiştir. Ekibimiz Yrd. Doç. Dr. Hasan BAHAR'ın başkanlığında Arş. Gör. Alpay Bizbirlik, Arş. Gör. Güngör Karauğuz, Arş. Gör. Özdemir Koçak ve Kültür Bakanlığı Temsilcisi Ömer Faruk Türkan'dan oluşmaktaydı.

Çalışmalarımız iki ana grubda özetlenebilir: 1) Prehistorik çağlardan Ortaçağ'a kadar eski çağ yerleşmeleri, 2) XVI. Yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde isimleri geçen ve bugün yerleri bilinmeyen köylerin lokalizasyonu (Bu çalışma ile ilgili değerlendirmemiz Selçuk Üniversitesi'nin Prof.Dr.Nejat Göyünç'e Armağan" adlı dergide çıkacaktır.).

Araştırma alanımız ise A) Doğanhisar B) Ilgın C) Kadınhanı D) Sarayönü ilçeleri ve çevreleri olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirilebilir.

A) Doğanhisar ve Çevresi

1) Kızılışık Höyük: Araştırmalarımızda ilk ziyaret edilen Höyük Kızılışık H. olmuştur. Höyük Doğanhisar'ın 2 km kuzeyinde yer almamaktadır. 100 m. x 100 m. x 15 m. boyutlarındadır. İlk değerlendirmemize göre keramik buluntular Kalkolitik(Kal.), İlk Tunç Çağı(İTÇ.), II. Bin, Demir Çağı(DÇ.), ve Klasik Çağı yansıtmaktadır.

2- Çeşli Höyük II: Doğanhisar'ın 8 km. kuzeyinde yer alır. Geçen yıl aynı vadi ve aynı mevkiye yak. 5 km. kuzeyde saptadığımız Höyüğe Çeşli (Argıhanı sınırları içinde) ismi verildiğinden bu ikinci höyüğe de Çeşli denilmesi nedeniyle bu höyüğü Çeşli II olarak adlandırdık. Çeşli II.'nin boyutları 30 m.x 75m.x 25m.dir.Ali Çayı'nın batısında yer höyükte kaçak kazılar yapıldığı ya 3m. genişliğinde ve 5m.lik derinliğinde höyük tepesinde ki yakın zamanda açılan açmadan anlaşılmaktadır. Buluntular, Kal., İTÇ. II. Bin ve Demirçağı(?)'ı yansıtmaktadır.

3-Karahöyük: Doğanhisar'ın 4 km. kuzeyinde Çeşli Deresi ile Ali Çayı'nın birleştiği alanda yer alır.300 m.x200 m. 20 m. boyutlarında olup höyüğün doğu eteklerinde geçen toprak yol gündün güne höyüğü tahrip etmektedir.Keramik buluntular içinde Kal.,İTÇ.,II.Bin ve DÇ., dikkati çekmektedir.

B) Ilgın ve Çevresi:

Geçen yılki yüzey araştırmalarımızın yoğunluğu Ilgın ve çevresinde geçmişti, Bu yıl Ilgın ve çevresinin gidemediğimiz eksik kalan kısımlarında araştırmalarımız devam etti.

1-Öziçi Höyük (Aşağı Çiğil): Aşağı Çiğil'in 2 KM. doğusunda 150 m.X 100 m. x 10 m. boyutlarında bir höyüktür. Kalkolitik , İTÇ., ve II. Bin keramikleri elde edilmiştir.

2- Eski Kaleköy Höyük: Ilgın'ın yak. 7 km. doğusunda Kaleköy ve Karaköy köylerinin yol ayrımında bulunmaktadır. Kaleköy'ün Osmanlı dönemi yerleşmesi de burada bulunmaktadır. Osmanlı yerleşmesinin doğusunda Kaleköy ve Atlantı yollannın üzerinden geçtiği tahrip olmuş 150 m x 30m. x 3m. boyutlarında bir höyük bulunmaktadır. Höyüğü kesen yolun batısındaki yamaçta 400m.x 250m. lik bir alanda aynı dönemde yerleşilen bir yamaç yerleşmesi bulunmaktadır. Burada İTÇ ve Geç Antik dönemlere ait keramik parçaları bulunmuştur.

Ayrıca Ilgın'ın 5 km. doğusunda Osmanlı dönemi kullanılan Tuz yolu'nun güzergahını Işılار mevkinde takip ettik. Bu Yol güzergahını Atlantı ve Çiğil boyunca uzandığını Osmanlı dönemi mezarları ile tespit etmiş durumdayız. XVI. Yüzyıl Osmanlı tahrirlerinde Akşehir kazasına bağlı Aksungur köyü olarak geçen ve bugün yeri bilinmeyen köyün bugün Sungurbey Türbesi olarak bilinen Ağalar köyünün 3 km. doğusunda olduğunu tespit ettik.

C) Kadınhanı ve Çevresi

Kadınhanı ve çevresinde ilk ziyaret ettiğimiz bölge Atlantı çevresi oldu. Atlantı'da çeşitli dönemlere ait höyükler tespit edildi.

1- Karatepe Höyük(Atlantı): 200m.x150m. boyutlarında olup Atlantı'nın 6 km. doğusundadır. Buluntuları II. bin, Hellenistik ve Roma dönemlerine aittir.

2- İmircik Höyük: Atlantı'nın 3 km. doğusunda, 100m. x 75m. x 100m. boyutlarında bir höyüktür. Kal., İ.T.Ç., II. bin ve Antik dönem keramikleri vermektedir.

3- Cihangir Tepe: Atlantı'nın 1.5 km. güney doğusunda boyutları 100 m.x75 m.x 7 m. dir. M.Ö. I. Bin keramikleri vermektedir.

4-Gümüşlü Höyük: Atlantı'nın 3 km. doğusunda. boyutları 125m. x 150m. x 25 m. dir. Buluntulan İTÇ., M.Ö. II.bin ve Dç. dönemlerine aittir.

5) Kökez H.; Kadınhanı'na bağlı Kökez Köyünün 4 km. güney doğusundadır. Boyutları 500m. x 500m.x 50 m. dir. Bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan höyükte daha yeni yapılmış kaçak kazılara ait izler mevcuttur. Bu kazılardan biri ayak izleri ve atılan taze topraktan anlaşıldığına göre bir kaç gün önce yapılmıştır. Höyüğün güneyinde yaklaşık 8 m. derinliğinde ve 2 m. çapında derin bir çukur kazılmıştır. Bu derinlik boyunca kültür tabakalarının devam ettiği görülebilmektedir. Buluntu olarak Kal., İTÇ., II. bin, Demirçağ, Antik ve Ortaçağ (Selçuklu) keramikleri bulunmaktadır. Höyüğün doğu yönünden bir su kanalı geçmekte bu kanalın doğu yönünün izleyen 4 adet tümülüs bulunmaktadır. Bu tümülüslerde de 5 m.'ye varan çukurlar kazılmıştır. Tümülüs yüzeyinde de yapımından sonraki dönemleri yansıtan yerleşme izleri vardır.

6- Büyük Höyük(Kadınhanı): Kadınhanı'nın 500 m. doğusunda Konya karayolunun 100 m. kadar kuzeyinde 150 m. x 1000 m. x 30 m. boyutlarındadır. Kal., İTÇ, II. bin, DÇ., ve I. binin çeşitli safhalarına ait keramik buluntuları vermektedir. Büyük Höyükten kuzeye doğru 500 m. gldildiğinde yüzeyde keramik buluntular ele geçmektedir. Halkın Küçük Höyük olarak adlandırdığı bu kesim bir yüzey yerleşmesidir.

7- Şahören: Kadınhanı'nın 13 km. doğusunda İstanbul - Konya karayolunun 3 km. batısında yer alan köyün güney ve batısında Antik ve Ortaçağ Dönemlerinden kalan yerleşme izleri vardır. Köyün 200 m. güneyinde konglemera zemin altında bir nekropol alanı bulunmaktadır. Köylülerin verdiği bilgilere göre: Bu nekropol defnedicilerin özellikle geceleyin uğrak yeri olmuştur.

D) Sarayönü ve Çevresi:

Sarayönü tarihi eserler bakımından zengin bir ilçemizdir. Şehir içindeki mezarlık duvarlarında, çeşmelerinde ve sokak aralarında yüze yakın mezar

stell ve mimari parça bulunmaktadır. Bunların bir kısmı belediye tarafından kentin batısında bulunan Hurdalık mevkiine taşınmıştır. Bu eserlerin bir yerde toplanarak düzenli bir şekilde sergilenmesinde yarar vardır. Ya da Konuklar Devlet Üretme Çiftliğindeki Roma stelinin çiftlik yetkilileri tarafından korunduğu gibi, bu hususta resmi dairelerin duyarlı davranması, tarihi eserlerin geçici olarak korunması yolunda iyi bir çözüm olabilir(Lev. VIII; Res.,11).

1- Zengi Höyük: Zengi köyünün 500 m. kuzeyinde bahçe içinde yer alır. 50m.x 50m.x 10m. boyutlarındadır.Çevresinde ziraat yapıldığı için küçülme eğilimindedir. İTÇ., II. bin, Hel. ve Roma dönemi buluntuları vermektedir. Ayrıca köyün 600 m. Çingen Mezarlığı denilen yerde defneciler tarafından kazılan alanda Roma dönemi keramik parçaları çıkarılmıştır. Köyün içinde antik dönem mimarisi ve mezarlarına ait steller bulunmaktadır.

2- Konar Höyük: Eski ismiyle Kırıkuyu, yeni ismiyle Konar köyünün kuzeydoğusunda Sarayönü'nün ise 6 km. doğusunda yer alır. 1986 yılında Sernih Güneri tarafından ziyaret edilmiştir. 300m.x 300m.x 40m. boyutlarda olan höyüğün güneydoğu yönü tahrip edilmiştir. Batı yönünde de köyün mezarlık alanı bulunur. Buluntu olarak II. bin yoğunlukta, İTÇ. ve I. binin çeşitli safhalarını temsil eden keramikler görülmektedir.

3- Akdoğan Höyük: Sarayönü'ne 10km. uzaklıkta, Konar köyünün ise 4km. güneyindeki Akdoğan köyünün güneyindedir.200m.x 200m.x 30m. boyutlarındadır.Buluntu olarak Kal., İTÇ., II. bin ve Hel. dönemlere ait keramik vermektedir.

4- İbrahim Dede Höyüğü: Karatepe köyünün 4km. kuzeyinde yer alır. 200m.x 200m.x 35m. boyutlarındadır. Şimdi kaldırılmış olan Konuklar Devlet Üretme Çiftliğinin hayvan randırası tarafından höyüğün doğu yönü tahrip olmuştur. II. bin, Demirçay ve Ortaçağ keramiği vermektedir.

5- Karatepe Höyüğü: Karatepe köyünün 4km. kuzeybatısında 250m.x 250m.x 30m. boyutlarında üzerinde tarım yapılan bir höyüktür. Buluntuları, İTÇ., II. bin ve Hel. dönemlere aittir.

6- Pazar Höyük: Sarayönü - Başhöyük yolunun üzerinde olup,

Sarayönü'nün 1 km. doğusundadır. 200m.x 200m.x 35m. boyutlarındadır. Batı kesiminden toprak alınmış, üzerinde de halen tarım yapılmaktadır. İTÇ., II. bin, Demirçığ, Helenistik ve Antik döneme ait keramikler vermektedir.

7- Başhöyük Höyüğü: Baş Höyük kasabasının kuzeyinde yer alır. 300m.x 300m.x 20m. olduğu anlaşılan höyük büyük bir tahribat görmüş olmasından 50m.x 100m.x 15m. boyutlarına kadar küçülmüştür.

Bulutulan, Kal., İTÇ., II. bin, DÇ. ve Ortaçağa aittir. Baş Höyük İlköğretim Okulu bahçesi ve bahçe duvarının dış kısmında antik kitabeler bulunmaktadır. Ayrıca höyüğün 100m. güneyinde çeşme taşında antik bir kitabe yer almaktadır.

8- Gamel Höyük: Sarayönü'nün 1,5 km. kuzeyinde, eski Zengen yolu Yenice mevkiindedir. 100m.x 75m.x 10m. boyutlarındadır. Höyük üzerinde tarım yapıldığından tahrip olmuştur. II. bin, I. bin ve Antik buluntular elde edilmiştir. Ancak bu keramikler tarım nedeniyle yıpranmış formsuz olup, dönemlerini sağlıklı değerlendirmemiz güçleşmektedir.

9- İmellik Mevki (Höyük): Sarayönü - Karatepe yolunun 3. km.'sinde yoldan 500m. doğuda yer almakta iken tarım nedeniyle yok edilmiştir. Şimdi 2m. yüksekliğinde 200m.x 100m.'lik bir alana sahiptir. Üzerinde Kal., İTÇ. ve II. bine ait keramik parçaları bulunmaktadır.

10- Dede (Dedenin) Höyük: Sarayönü'nün 2 km. kuzeyinde Konuklar D.Ü.Ç. yolunun 1 km. batısında yer alır. 500m.x 300m.x 40m. boyutlarındadır. Doğu yönü toprak alınarak tahrip edilmiştir. Höyüğün kuzeyi Konuklar D.Ü.Ç.'nin alanı içindedir. İTÇ., DÇ., Hel ve Roma dönemi keramikleri bulunmaktadır.

11- Ladik Höyük: Ladik Kasabası'nın Tepe mahallesinin bulunduğu alan içinde yer alır. 500m.x 500m. x 50m. boyutlarındadır. Helenistik ve Antik çağa ait buluntular elde edilmiştir. Höyük üzerindeki modern yerleşmeden dolayı tarihlemeye yarayacak keramik malzeme bulunamamaktadır. Antik dönemin önemli kenti Laodika Combusta'nın burada yer almış olmasından, antik dönemi simgeleyen yüzlerce mimari

parça ve mezar stelini kasaba içinde bulmak mümkündür. Bu eserlerden bir kısmını belediye bir yerde toplayarak koruma altına almaya çalışmaktadır. Yine de çevrede oldukça fazla mimari parça dağılmış durumdadır. Ladik'in 1 km. doğusunda Hac Pınarı'nda büyük bir yapıya ait sütun ve yazıtlı alınlık parçaları dikkati çekmektedir(Lev.,IX; Res.14). Ancak burada daha sistematik bir koruma faaliyetinin olması faydalı olacaktır.

Başlı başına bir araştırma konusu olabilecek Ladik antik dönemde Laodicea Combusta olarak bilinmekteydi⁷⁴. Kuruluşu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte çoğunlukla Hellenistik dönemde kurulduğu kabul edilmektedir. Özellikle Hellenistik ve Roma döneminde önemli bir yol kavşağında⁷⁵ olması nedeniyle yıldızı parlayan Ladik Bizans döneminde gerilemiştir. Bu dönemde resmi Bizans kilisesine ters düşmüş adeta kilise listelerinden afaroz edilmiştir. Ortodoks Bizans dini doktrinin karşısında Ladik ve çevresinde Novatiansların olduğu mezar stellerinden de ortaya konmuştur⁷⁶.

12- Ertuğrul Höyük: Ertuğrul köyünün doğusunda, İstanbul - Konya karayolunun güneyinde yer alır. 200m.x 200m.x 30m. boyutlarındadır. Höyük eteklerinde tarım yapıldığı için küçülmeye yüz tutmuştur. İTÇ., II. bin, DÇ. ve I. bin keramikleri vermektedir.

13- Çeşmelisebil Höyük: Çeşmelisebil kasabası içinde yer alan höyük tescillidir. İTÇ., II. bin, DÇ., Hel., Roma ve Osmanlı dönemine ait keramikler bulunmuştur. Ayrıca Çeşmelisebil Belediye binası bahçesinde Antik döneme ait 4 adet mezar stel ve 1 adet mimari alınlık parçası bulunmaktadır.

14- Kuyulusebil Höyük: Höyük köyün doğusunda 300m.x 300m.x 40m. boyutlarındadır. II. bin, DÇ., Hel. ve Roma dönemlerine ait keramikler bulunmuştur.

15- Kurşunlu Kale : Kurşunlu Köyünün 4 km. güneyinde halk

⁷⁴ Strabon, XIV II,664. Ramsay, ATC. s. 29,37,

⁷⁵ Ramsay, ATC. s.41

⁷⁶ W. M. Calder " Epigraphy of Anatolian Heresies", Ramsay... Anatolian Studies 1923, s. 70 vdd.

tarafından Kale olarak adlandırılan yüksek kayalık bir tepede yer alır. Konya ovasına hakim olan bu nokta güneyindeki Sızma vadisini de kontrol eden stratejik bir noktada yer alır. M.Ö. II. bin, Demir Çağ ve Antik yerleşmeye ait keramik parçaları bulunmuştur. Ancak mimari kalıntılar yok olmuştur.

Sonuç:

Konya'nın batı kesimindeki bu iki yıllık çalışmamız önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Kısa sürede elde edilen sonuçlar son derece verimli olmuştur. Neolitik çağlardan günümüze kadar farklı dönemleri temsil eden yerleşmeler tespit edildi. Tespit edilen yerleşmeler, dönemleriyle birlikte tabloda verildi. Prehistorik çağlardan Ortaçağa kadar yaklaşık 79 merkez görülmüştür. 51 merkezde İTÇ, 44 merkezde II. bin, 37 merkezde Antik (Roma-Erken Bizans), 32 merkezde DÇ., 26 merkezde Kalkolitik, , 23 merkezde Hellenistik 10 merkezde Klasik ve iki merkezde Neolitik kültür izleri bulunmuştur. Bu dönemlerle ilgili ayrıntılı çalışmalar devam etmektedir. Ekimiz her dönemi ayrı ayrı değerlendirerek diğer komşu bölgelerdeki kültürlerle kıyaslamasını yapmaktadır. İlk verilere göre araştırmaya bölgemiz Orta, Batı ve Güney Batı kültürleri arasında bir kesişme noktasında olduğunu yansıtmaktadır. Bu konuda yörede yüzlerce keramik parçası toplanmıştır. Ekte bir grup örnek verilmiştir.

Yüzey araştırmalarımız Konya merkez ilçeleri ve güney ilçeleri boyunca devam edecektir.

	Neolitik	Kalkolitik	ITC	II.Bin	D.Ç	Kisk	Hinstk
Akşehir 1994 Yılı:							
Yuğ Tepe	-	-	IT1	-	-	-	+
Tombak T.	-	+	IT 1-2	-	-	-	+
İncetöpe	-	-	IT 1	-	-	-	+
Mezarlık T.	-	+	IT 1	-	-	-	-
Pelitler	-	+	Tunç	-	+	-	-
Ayini	-	EKÇ	IT 1-2	-	-	-	-
Nazır	-	EKÇ	IT 1-2	+	+	+	+
Taşlık H.	-	-	IT 1	-	+	-	-
Gölyolu	GNÇ	EKÇ	IT 1	-	-	-	-
Hacı Osman-1	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Os 2	-	-	IT 1	-	-	-	-
Kayaönü	-	-	IT 1-2	-	-	-	-
Yörükmezan	GNÇ	EKÇ	IT 1-2	-	-	-	-
Çayıröndü	-	-	IT 1	-	+	-	-
Akayıl(Uçhöyük)	-	-	-	+	+	+	+
Gökhöyük	-	-	-	-	-	-	-
Tekke	-	-	-	-	-	-	-
Sivriçik	-	-	-	-	-	-	-
Karaahmet	-	-	-	-	-	-	-
Sorkun	-	-	-	-	-	-	-
Mustafa Ağa**	-	-	-	-	-	-	-
Hadır H.	-	-	+	+	+	-	+
Delihan H.	-	-	+	+	+	-	-
Kuş H.	-	-	+	+	-	+	-
Uçhöyük	-	-	-	-	-	-	-
Kırmızı(Reis)	-	+	+	+	+	-	-
İlgin 1994 yılı	-	-	-	-	-	-	-
Çayır H.	-	-	-	+	-	-	-
Edeş H.	-	GKÇ	+	+	+	-	-
Mahmuthisan H.	-	-	+	+	-	-	+
Küllük H.	-	+	+	+	-	-	-
Şeker H.	-	-	+	-	-	-	-
Kaleköy K.	-	-	-	+	+	-	-
Şarapol T.	-	-	-	+	+	-	-
Gedikören(Navuş)	-	+	+	-	-	-	-
Göktepe H.	-	+	+	-	-	-	-
Hareme(Gölyaka)	-	+	+	-	-	-	-
Dereköy	-	-	-	-	+	+	-
Yalbur	-	-	-	+	-	-	-
Çobankaya(Şuhut)	-	+	+	+	+	-	-
Yoğabaltık(Çiftlik)	-	-	+	+	-	-	+
Boğazkent(Reşadi)	-	-	-	+	-	-	+
Kekeç	-	-	-	-	-	-	+
Kavğanın h.(Karga)	-	+	+	+	-	-	+
Argıhanı H.	-	-	+	-	-	-	-
Çebişli I.H.	-	-	+	-	-	-	-
Kadınhanı Çevresi	-	-	-	-	-	-	-
Çeşmeçik	-	+	+	+	-	-	-
Samit H.	-	-	-	+	-	-	-

Osmancık	-	+	+	+	+	-	-	
Karasevinç	-	+	+	-	+	-	-	
Köylütolu	-	-	-	-	+	-	-	
Saraycık	-	-	-	+	-	-	-	
İlgin 1995 Yılı Arş.:								
İlgin Çevresi:								
Kaleköy Höyük	-	-	+	-	-	-	-	
Öziçi (Çiğli)	-	+	+	+	-	-	-	
Doğanhisar 1995 yılı:								
Kızıllık H	-	-	+	+	+	-	+	
Çebişli II	-	+	+	+	+	-	-	
Karahöyük	-	-	+	+	+	-	-	
Kadınhanı 1995 Yılı:								
Karatepe(Atlantı)	-	-	-	+	-	-	+	
Gümüşlü(Atlantı)	-	-	+	+	+	+	-	
İmirçik(Atlantı)	-	-	+	-	-	-	-	
Cihançir(Atlantı)	-	-	-	-	+	-	-	
K.Büyük Höyük	-	+	+	+	+	-	-	
Şahören	-	-	-	-	-	-	+	
Sarayönü 1995 yılı								
Çeşmeli Sebül H.	-	-	+	+	+	+	+	
Kuyulusebil H.	-	-	-	+	+	-	+	
Kökez H.	-	+	+	+	+	+	+	
Zençli H.	-	-	+	+	-	-	+	
S. Karatepe h.	-	-	+	+	-	-	+	
İbrahim Dede	-	-	+	+	+	-	-	
İmnelik H.	-	+	+	+	-	-	-	
Gâmel(Toka'nın B.	-	-	-	+	+	-	-	
Pazar H.	-	-	+	+	+	-	+	
Dedenin H.	-	+	+	+	-	-	+	
Konar H.	-	-	+	+	+	-	-	
Akdoğan H.	-	+	+	+	-	-	+	
Ladik	-	-	-	-	-	+	+	
Ertuğrul H	-	-	+	+	+	-	-	
Kurşunlu Kale	-	-	-	+	+	-	-	
Toplam		2	28	51	44	32	10	23
TABLO:1	Yerleşim Merkezleri							

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE MUSUL VAKIFLARI

Dr. Alpay Bızcırlık* □

Hz. Ömer döneminde (641 yılında) İslâm ordularınca fethedilen Musul, bir müddet hilafet merkezine bağlı olarak yönetilmiş, 906 yılından itibaren Hamdanîlerin, 996'da Ukaylîlerin, 1096'da Selçukluların, 1127'de de Zengi Devletinin hakimiyetine girmiştir(1) .

XIV. yüzyılın ikinci yansında Moğolların eline düşen şehir, 1408'de Akkoyunlulara, Çaldıran savaşını müteakib 1517'de de Osmanlı yönetimine geçmiştir(2) . 1534'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi ile hakimiyet kesinleşmiştir(3) .

Osmanlı yönetiminin tesisinden sonra, Musul ilk önce Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak olmuş(4) daha sonra altı sancaklı bir eyalet haline getirilmiştir (5) .

Bilindiği gibi Osmanlı idaresine geçen bölgeler timar sisteminin gerektirdiği üzere tahrir tabi tutulur, bölgenin vakıfları, piyade, müselleme ve aşiretleri ise ayrıca tahrir edilirdi(6) .

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.

1) E. Honigman-B. Darkot, "Musul", İA, C.VIII, s. 739-741.

2) Bkz. Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C.II, İstanbul 1280, s. 297-301; *Solahzade Tarihi*, İstanbul 1297, s. 378-382; Hammer, *Devlet-i Osmanîye Tarihi*, C.IV, İstanbul 1329, s. 154-156.

3) Bu sefer için bkz. İ.H.Üzünçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1983, s. 349-353.

4) Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, S.23, İstanbul 1969, s. 23-24 ; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978, s. 142-144 ; M. Ali Ünal, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, S.44, Ankara 1986, s. 31-40.

5) Aynî Ali Efendi, *Kavran-ı Âl-i Osman Der Hulâsa-ı Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s.37-38.

6) Tahrir için bkz. Ö.L. Barkan, " Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ Ü, İFM*, S.2, İstanbul 1941, s. 20-59, 214-247.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Musul vakıflarını ele alırken kullandığımız kaynak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi' nde (BOA) Tahrir Defterleri (TD) katalogunda 998 numara ile kayıtlı olan, içerdiği bilgiler itibarıyla mufassal özeti olarak kabul edilen bir defterdir(7) .

Bu defter kayıtlarına göre Musul vakıflarını şu şekilde incelemek mümkündür:

1- Evkaf-ı Cirdis Nebi (AS)

Mütevelliisi Abdülğaffar isimli bir şahıs olan vakıf, Cirdis Nebi (AS) mezarı ve zaviyesi için kurulmuş olup, gelirleri Telkeyf köyü malikane hissesi ve Musul'daki bir evin kirasından sağlanmaktadır. Bu miktarın büyük çoğunluğu fakit fukaraya dağıtılmak üzere pişen yemeğe ve personel maaşlarına sarfedilmekte, 124 akçe de ziyade olarak kalmaktadır(8) .

Tablo 1: Vakfın Gelir ve Giderleri:

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
Karye-i Telkeyf	25312	Cihet-i Tevliyet	12
İcare-i hane der nefis-i		Cihet-i İmamet ve te'zin	3
şehir-i Musul fi sene	12	Cihet-i ferraş ve saka	3
Hane-i mezar 1 bab	-	Cihet-i tabbah ve revgan	3
		Cihet-i rakabe ve harc-ı	
		hasır	5
		Cihet-i hubbaz	1
		Güşt fi yevm	5
		Erz	6
		Nan	8
		..... ?	4
		Hime	6
		Nohud ve mercimek ve	
		şirdar	2
		Revgan-ı sade	6
		Harc-ı asel	3
TOPLAM	25324	TOPLAM	25220

7) Bu defter 1523 tarihli olup, ilk tahrirden beş yıl sonra yapılan bir tahririn sonucu ortaya çıkmıştır. Defter hakkında bkz. Heath Lowry, "The Ottoman Liva Kanunnames Contained In the Defter-i Hakani", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 2, İstanbul 1982, s. 43-74; Bu tür defterler için bkz. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s.3-7.

8) BOA, TD 998, s. 85.

2- Evkaf-ı Zâviye-i İmam Ömer Veled-i İmam Hasan

Vakfın gelirleri Musul'a bağlı iki köyden sağlanmakta olup, büyük çoğunluğu personel maaşlarına sarf edilmekte, 80 akçesi de ziyade olarak kalmaktadır(9).

Tablo 2: Vakfın Gelir ve Giderleri:

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
' An çiftlik der karye-i Harani Kendi	254	Cihet-i meşihat	1
' An karye-i Boza	2346	Cihet-i tevliyet	1
		Harc-ı ta'am	5
TOPLAM	2600	TOPLAM	2520

3- Evkaf-ı Hazret-i Yunus Nebi

Vakfın gelirleri Musul'a bağlı üç köyün malikane hisselerinden sağlanmakta olup, büyük bir kısmı zâviyede pişen yemeğe ve personel maaşlarına sarfedilmekte, 6 akçe gibi küçük bir miktar da ziyade olarak kalmaktadır(10).

Tablo 3: Vakfın Gelir ve Giderleri:

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
' An karye-i Poson	12068	Cihet-i tevliyet	7
' An karye-i Bakune	3018	Cihet-i imamet ve te'zin	3,5
Karye-i Begüm Meşhendî	1100	Cihet-i ferraş	2
		Cihet-i Saka	1
		Cihet-i hubbaz ve tabbah	1,5
		Cihet-i rakabe ve revgan ve hasır	6
		Güşt	
		Erz	3
		Hlime	4,5
		Revgan	3
		Nan	6
		Asel	1
TOPLAM	16186	TOPLAM	16180

9) BOA, TD 998, s. 85.

10) BOA, TD 998, s. 85-86.

4- Evkaf-ı Cami'-i Nureddin-i Şehid

Cami'-i Kebir de denilen(11) bu cami' vakfının gelirleri gayri menkul kiralanan, bir köyün malikane hissesinden ve mukata'a gelirlerinden sağlanmakta olup, büyük bir kısmı personel maaşları ve levazımata sarf edilmekte, 142 akçesi de ziyade olarak kalmaktadır(12).

Tablo 4: Vakfın Gelir ve Giderleri:

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
İcare-i dükkan	6192	Cihet-i tevliyet	8
Kayseriyye-i Kadim	5484	Cihet-i hitabet	4
Kayseriyye-i Cedid	1080	Cihet-i İmamet ve te'zin	9
İcare-i mahzen	360	Cihet-i huffaz ve cüzhan	
İcare-i Han-ı Arsa	1333	14 nefer	10
İcare-i dekakin 33 bab harab		Cihet-i ferraş ve cibayet	4
Hisse-i malikane-i karye-i		Cihet-i revgan ve hasır	4
Kayak	775	Harc-ı rakabe	4
Mukata'a-ı bağçe	200	Harc-ı ab-ı mescid	1
TOPLAM	15624	TOPLAM	15482

5- Evkaf-ı İmam-ı Zadehan Der Musul

Bu vakıf 22 imam ve çocukları mezarlarının levazımını karşılamak amacıyla kurulmuş olup, geliri Musul' daki boyahanenin getirisinden sağlanmaktadır. Gelir tamamiyle mezarların ihtiyaçları, Nureddin Cami'i yanındaki Hoca Kasım Medresesi müderris ve talebe giderleri ve duaguyan ücretlerine sarfedilmektedir(13).

11) E. Honigman, B. Darkot, a.g.m., s. 744.

12) BOA, TD 998, s.86.

13) BOA, TD 998, s.86-87.

Tablo 5: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
Mukata'a-ı boyahâne-i Livâ-ı Musul	51120	İmam İbrahim veled-i İmam Ca'fer-i Sadık mezar	7,5
		İmam Abdurrahman veled-i İmam Hasan mezar	1,5
		İmam Abdülmümin veled-i İmam Hasan mezar	2,5
		İmam Ali veled-i Mehmed Lütfi mezar	2,5
		İmam Avnüddin veled-i İmam Hasan mezar	1
		Sitti Rukiye bint İmam Hasan mezar	1
		Gülsüm bint İmam Hasan	1
		İmam Mehmed Bakır veled-i İmam Hasan mezar	4,5
		İmam Muhsin veled-i İmam Hasan mezar	1
		İmam Ali veled-i İmam Ali El Hadi mezar	2,5
		Mezar-ı Meshed	2,5
		İmam Zeyd veled-i İmam Ali Mezar-ı İmam Hasan	2,5
		Mezar-ı Sitti bint İmam Zeynel	1,5
		Mezar-ı Fatıma bint İmam Hasan	1,5
		Mezar-ı Sultan Abdullah b. Ömer	2,5
		Şeyh Feth El Musuli mezar	2,5
		Mehmed El Bakır mezar	2
		Kasab El .....? Musul mezar	1
		Bice Ali mezar	2,5
		İmam Şeyh El Ugeyri mezar	2,5
		İmam Yahya b. Ebul Kasım	2,5
		Cihet-i Sâdât 6 nefer	17
		Cihet-i müderris	25
		Cihet-i talebe ve tevliyet	17
		Cihet-i rakabe	3
		Cihet-i zevaid horan ve meşihat ve duaguyan	26,5
TOPLAM	51120	TOPLAM	51120

6- Vakf-ı Zaviye-i Hazret-i Sultan Abdullah Veled-i Emrî'l Mü'minin Ömer (RA)

Vakfın gelirleri Sultan Abdullah adıyla anılan Musul'a bağlı bir köyden sağlanmakta olup, tamamı personel maaşlarına ve pişen yemeğin masraflarına ayrılmasına rağmen, yetmemekte, vakıf 54 akçe açık vermektedir(14) .

Tablo 6: Vakfın Gelir ve Giderleri

Gelirleri	Miktar	Giderleri	Miktar
Karye-i Sultan Abdullah	7326	Cihet-i tevliyet	2
		Cihet-i nezaret	2,5
		Cihet-i meşihat	2
		Cihet-i ferraş	1
		Cihet-i rakabe	2
		Harc-ı ta'am	11
TOPLAM	7326	TOPLAM	7326

7- Vakf-ı Zâviye-i İmam Musa Kazım (Rha) Ve İmam İsmail

Vakfın geliri zaviye imamının oturduğu ev de dahil olmak üzere, üç evin kirasından sağlanmakta olup, miktar belirtilmemekle beraber hasılın tamamının zaviye levazımına harcanması istenmektedir(15) .

8- Vakf-ı Zâviye-i İsa Dede

Vakfın geliri Ahur Sakal köyündeki bir çiftlik araziden sağlanmakta olup, miktardan ve nereye sarfedileceği belirtilmemiş, arazinin hali hazırda Abdülkadir isimli bir şahsın uhdesinde olduğu kaydedilmiştir(16) .

9- Evkaf-ı Cihaz-ı Sûk Der Musul

Musul çarşısının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla olduğunu düşündüğümüz bu vakfın geliri, padişah hassına ait üç adet dükkanın kirasından sağlanmakta olup, senelik 900 akçelik tutarın tamamı çarşıya sarfedilmektedir (17) .

14) BOA, TD 998, s. 87.

15) "... haneleri mütemekkin olsa mezar-ı mezbur revgan-ı çerağ ve hasır bahası için hasılları sarf olunmuş ", BOA, TD 998, s. 86.

16) BOA, TD 998, s. 87.

17) BOA, TD 998, s. 87.

10- Vakf-ı İmam Zeyd b. Ali

Adı geçen imamın mezarının levazımını karşılamak için kurulmuş olan bu vakfın senede 1000 akçe tutan geliri Atşan ve Muslu isimli mezra'alardan sağlanmakta olup, nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir (18) .

11- Vakf-ı Zaviye-i İmam Yahya Ebu'l Kasım

Vakfın geliri Mesneclük adlı bir köyün malikane hissesinden sağlanmakta olup; senelik 850 akçelik tutarı nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir(19) .

12- Vakf-ı Medrese-i Şeyhü'l Beled Der Musul

Vakfın geliri bir çiftlik araziden sağlanmakta olup, ne kadar tuttuğu ve nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir(20) .

13- Vakf-ı İmam Ali El Hadî ve Hasan El Askerî ve Makam-ı Muhammed El Mehdi (AS)

Vakfın geliri Sultan Simen cema'atından sağlanmakta olup, nereye sarfedildiği kaydedilmemiştir(21) .

Tablo 7: XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıfları

Vakfın Türü	Sayısı	Genel Sayıya %'si
Cami'	1	7,6
Medrese	1	7,6
Zaviye	5	38,6
Zaviye ve Mezar	6	46,1

Tablo 8: XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıflarının Gelir Kaynakları

Tür	Sayı	Gelir Miktarı	Tüm Gelire %'si
Tarım Üniteleri			
Köy	8	852795	42,74
Mezra'a	2	1000	0,8
Çiftlik	3	254	0,2

18) BOA, TD 998, s. 88.

19) BOA, TD 998, s. 88.

20) BOA, TD 998, s. 88.

21) BOA, TD 998, s. 88. Bu cema'atı 129 hane ve 27 mücerredden oluşmaktadır.

Binalar	Ev	1	12	0,009
	Mahzen	1	360	0,29
İşletmeler	Dükkan	4	7092	5,74
	Çarşı	2	6564	5,31
	Han	1	1333	1,07
Mukata'alar	Bağçe 2, Boyahane 1,	3	51520	41,71
Cema'atler		2	2586	2,09
TOPLAM		27	123514	

Tablo 9: Vakıf Gırlırlernın Paylaşımı

<i>Dağılım Grıpları</i>	<i>Sayıları</i>	<i>Aldıkları Pay</i>	<i>Gıllre %' sı</i>
Personel	49	33480	27,10
Yemek	-	28620	23,17
Levazımât	-	23580	19,09
Duaguy ve Zevald Horan	?	10540	8,53
Talebe	?	6120	4,95
Sadât	6	6120	4,95
Belirtılmeyenler ve Ziyade	-	15054	12,18
TOPLAM		123514	

Sonuç

Tablolardan anlaşıldığı üzere bu dönemde Musul'da zaviye ve mezar ortak vakıfları birinci sırayı almakta, zaviye, medrese ve cami' vakıfları bu grubu takip etmektedirler.

Vakıf gelirlerinin sağlandığı kaynakta ise, tarım ünitelerinin en yüksek sayı ve getiriyeye sahip oldukları, gelirlerin paylaşımında en büyük payı personel maaşlarının aldığı, bu grubu yemek masraflarının takip ettiği görülmektedir.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Musul vakıflarının tamamı Osmanlı hakimiyeti öncesine aittir. Böyle olmakla beraber, her ne kadar Osmanlı yönetimi bölgeye yeni yeni nüfuz etme durumunda ise de, bazı gelirlerin padişah has-sından ayrılarak vakfedilmesi, merkezi hükümetin yeni fethedilen bir bölgeye bakış açısını aydınlatılabilmek açısından dikkate değer bir olaydır.

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE VAN-BİTLİS-MUŞ HATTININ ÖNEMİ VE 16. KOLORDU KOMUTANI MUSTAFA KEMAL PAŞA

Dr. Hüseyin Koca* □

Birinci Dünya Harbi Doğu Cephesinde Ağrı, Malazgirt, Bitlis, Van, Silirt, Diyarbakır, Musul İstikameti ve bu istikameti içine alan koridor güneyi Musul civarında Rus ve İngiliz ordularının birleşmeleri, Irak'taki Türk Ordusunun mukavemetinin kırılması ve her iki emperyalist devlet ordularının birlikte hareket edebilmeleri açısından önem arz ediyordu.

16. Kolordu bölgesinin coğrafi durumuna baktığımızda mıntıkanın güneyinde Doğu İçtoros sıra dağlarının Van gölünün güneyinden İran hudut dağlarına (Zagros) doğru uzandığını görürüz(1). Van gölünün güneyinde kalan dağların etrafı ise pek sarp olup tekerleksiz vasıtalarla dahi zorlukla aşılabiliyordu.

Bu koridorun önemli bir geçidi olan Bitlis boğazı; kuzey-güney İstikametinde geçit veren, doğu ve batı yakaları açılmaya ve rahat harekete müsait olmayan dar bir vadidir. Daha güneydeki Dicle nehri ve kolları ise yazın ve kışın orduların hareketine engel olabilmektedir. Bitlis boğazından güneye akan Reşan Çayı vadisi Bitlis Boğazını güneye açar. Daha batıdaki Garzan ve Batman çayları kuzeylerindeki dağlarda vadi açmazlar ve hareket unsurlarına yaz mevsiminde engel teşkil etmezler.

* Seydişehir İlçe Emniyet Müdürü

1) Selâhîk Selahattin, "Büyük Harpte Kafkas Hareket Mıntıkasında 2.Ordunun 1332 (1916) Yaz ve Sonbahar Muharebeleri", *Askerî Mecmuası*, 1 Haziran 1944. sayı 62, s.6.

Diyarbakır'dan doğuya doğru Dicle vadileri boyunca devam eden dalgalı, geniş ve ziraate elverişli arazi ile Elazığ, Malatya, Urfa, Siverek bölgeleri ise askeri birliklere iâşe-erzak (yiyecek-içecek) temini açısından önem arz etmekteydiler. Çünkü daha kuzeydeki Doğubeyazıt, Eleşkirt, Malazgirt, Hınıs, Gümgüm, Muş Ovası vb. araziler Rus işgali altında bulunuyordu(2).

Haziran 1915'e gelindiğinde Ruslar, Bitlis boğazından geçip Musul'a sarkarak hem 6. Ordunun gerilerini tehdit etmeyi hem de 3.Ordumuzun sağ cenahını (yönünü) da tehlikeye sokmayı planlıyorlardı. Bu plana karşı alınacak önemli tedbir Bitlis ve boğazını sağlam tutarak düşmanın öncelikle ele geçirmeye çalıştığı Van-Bitlis-Muş ve Çapakçur (Bingöl) hattını titizlikle savunmaktı. Bu sayede düşmanın Dicle vadisine ve Musul'a sarkması önlenbilirdi. Çünkü düşman kuvvetlerinin bu planı gerçekleştirmesi halinde 3. ve 6. orduların arasına girerek her iki orduyu da kolayca mağlup edebilirdi.

Maalesef 3.Ordu komutanlığı Ruslar'ın 3.Ordu aleyhine hazırladığı yukarıdaki bu büyük darbeyi yeterince kavrayamamış ve Ruslar'ın bu cephelere kuvvetli güç sevk edeceğini tahmin edememişti. Oysa bunun için Bitlis grupmanını IX. Kolordu ile takviye edip Rus ileri hareketini geri püskürtmek ve Ermeni isyanını bastırarak Van gölü civarından güneye inmeyi sağlayan geçitlere hakim olmak gerekiyordu. Bu arada Ruslar'ın planının diğer önemli bir parçası da Karadeniz'den Tebriz'e kadar 600 km.lik bölgeyi kontrol altına almak, öncelikle bölgede yer yer kümeler halinde yaşayan Ermeni ve Nasturi halkını isyan ettirmek suretiyle karşı tarafın kuvvetlerini bölerek istenilen hedefe kolayca ulaşmaktı. Rusların bu planını sezinleyen ilgililer tedbir açısından seyyar jandarma taburlarımızdaki Ermeni efradını kaldırmayı akıl edbilmişlerdi. Ermeni efradı ise hep birlikte Rus kuvvetlerine katıldı(3). Oysa Ruslar Ermeni koruyuculuğu bahanesiyle bütün Ermenistan dedikleri yerleri tabii "Ermenisiz Ermenistan" olmak üzere kendilerine almayı düşünüyorlardı. Zaten Sazanof bu maksatla İmadiye-

2) A.g.m., s.6,7.

3) Çakmak Fevzi; "Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri" 1935'te Akademi'de verilen Konferanslar, Gen.Kur.Matba.Ank. 1936.s.27.

Cizre, Diyarbakır, Samsat, Maraş sancağı ve Adana'yı Mersin limanı dahil almak istiyordu. Diğer taraftan Rus Başvekilli Sturmer ise Kafkaslardan Sinop (dahil)'a kadar Anadolu kuzey sahilini baştan başa istiyordu. Bu arada İngiltere ve Fransa Boğazlara (Çanakkale-İstanbul) hücum ederken Rusya telaşa kapılıyor, İstanbul'un da bir an önce aliverilmesini arzuluyordu(4). Bu çok maksatlı hayallerini gerçekleştirmeyi amaçlayan Ruslar 1. Kanunievvel (29 Kasım) 1914'te; Rumiye'den Şemdinan (Şemdinli) bölgesine, 30 Kasım 1914'te Selmas üzerinden Başkale ve Kotur'dan Van İstikametine üç koldan taarruza geçtiler. Bu esnada yerel millislerden oluşturulacak vırka için aşiret efradından ancak 500 kişi toplanabilmişti. Çünkü daha önce Kotur'un güneyindeki Hanik'te Ruslar'la yapılan muharebede Van aşiret alaylarının emsalleri gibi ciddi muharebeye girişmedikleri iddiası ile Van Jandarma Fırkası mağlup edilerek geri çekilmiş, bu olay üzerine mevcut aşiret efradının atan alınarak piyade taburlarına taksim edilirken Aşiret Süvari Kolordusu da 23.Kasım.1914'te lağvedilmişti(5).

Kanaatimizce bu davranış sonrasında meydana gelebilecek olumsuzlukların neler olabileceği düşünülmeden hayata geçirilen hatalardan sadece biriydi. Çünkü bazı istisnai olaylar hariç tutulacak olursa bölgede yaşayan Türkler-Kürtler hükümete bağlı, memleket savunmasında canını feda edebilen topluluklardı ve bunlar oluşturdukları çetelerle düşmana ağır kayıplar verdiriyorlardı(6).

Nitekim 18-19 Kasım 1915'te Van gölü kuzeyinde, 26 Kasım'da Erciş mıntıkasında kalabalık millis Kürt çeteleriyle uzun süre Rus kuvvetleri çarpışmak zorunda kaldı. Van gölü güneyinde de Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı büyük mukavemet gösterildi. Ancak havalar soğuduğundan Kürtler yüksek yaylalardan inmeye başladılar. Bölgede aylarca devam eden bu çarpışmalardan sonra Yakup Cemil yerine Reşadiye Müfrezesine Ali Bey atandı ve sene sonuna kadar çarpışmalar devam etti. Buna benzer çarpışmalar Hınıs civarında da yaşandı. Ruslar 9 Şubat 1916'ya kadar Hınıs'taki gönüllü millis Kürt çetelerinin geri püskürtülmesine uğraştılar.

4) A. g.m., s.183. SAZANOF: Rus Dışişleri Bakanı

5) A.g.m., s.42-43.

6) Selşik, a.g.m., s.18-19.

Kuvvetlerini toplayan NAZARBKOF Gümgüm'ün Kuzeydoğusundaki kuvvetlerimize hücum etti. Ermeni çeteleriyle de işbirliği yapan Ruslar fazla uğraşmadan işgallerine devam ettiler(7). Ruslar, Bitlis ve Van bölgesinde eskiden beri deneyimli Ermeni çetelerinden istifade ile buraları ele geçirdiler(8). Van'ı Ermenilerin de ayaklanmasıyla kolayca işgal eden ve bölgede yelpaze gibi açılmayı planlayan IV.Rus Kolordusu bu defa Bitlis ve Muş'ta isyan eden Ermeniler'e el uzatarak onlarla birlikte 3. Ordumuzun arkasında kalan bölgeleri almayı planlardı. Nitekim Ruslar en büyük başarılarından birini Ermeni çetelerle işbirliği yaptıkları Van bölgesinde elde ettiler. Bu arada hadiselerin meydana gelebileceğini sezen ve gelişmeleri yakından takip eden Van Valisi Cevdet Bey, daha Mart 1915 başlarında Van'da Ermenilerin ayaklanmak üzere olduklarını Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil Bey'e (x1) ve Başkomutanlığa bildirmiştir.

Nitekim Nisan'ın 15'inde Van dışında, 17'sinde Şıtağ'ta, 18'inde Bitlis'te Ermeniler ayaklandılar. Şıtağ'ta memur ve jandarmalar öldürüldü. 7 Nisan 1331 (20 Nisan 1915)'de Van'ın içinde büyük Ermeni ayaklanması başladı. Karakollara ve Türkevlerine de saldıran Ermeniler banka ve devlet dairelerini yaktılar, bölgedeki müslümanları katlettiler, Van şehrini talan ettiler. İşte bu felaketten sonra Ermeni tehcirine (x2) karar verildi. Ermeni ayaklanmasını destekleyen Ruslar 16 Mayıs 1915'te Van'ı işgal ettiler peşinden de Malazgirt'e saldırdılar(9). Van'daki Ermeni ayaklanmasını

7) Çakmak, a.g.m., s.140-141.

8) BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III,Ks.3, s.2 vd.

x1) Yarbay Halil Bey: Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Bey'in öz amcası. Birinci Kuvve-i Seferiye komutanı. Yarbay Halil komutasındaki Birinci Kuvve-i Seferiye'nin İstanbul'dan Musul'a sekinde Musul-Revandiz-Rumiye-Dilman yolu üzerinden Van'ın doğusundan Azerbaycan'a yürüyüşü yerine, Diyarbakır üzerinden (Diyarbakır-Silvan-Ziyaret-Bitlis Boğazi) Bitlis ve Van taraflarına sevk olunarak Van isyanı süratle bastırılabilir...s:206 diyen Ali İhsan Sabis "Hesap ve tahmininde aldanmak, beşerin dalmi kusurlarındandır. Ancak iyi bir kontrol bu kusurları düzeltebilir..." açıklamasını getiriyor. Bkz: **Harp Hatıraları**, c.2, Ank.1951, s.204, 206 vd.

x2) Ruslar, Ermeni koruyuculuğu bahanesiyle Ermenistan dedikleri yerleri "Ermenisiz Ermenistan" sloganı ile kendilerine almayı düşünüyorlardı. Dük Nikola işgal ettiği Aras ve Frat'ın verimli ovalarına Kazaklar'ı yerleştirmeyi tasarlamıştı. Geniş bilgi için bkz.Yusuf Hikmet Bayur **Türk İnkılabı Tarihi**, c.III, Ks.III, s.68-71.

Bu sayede Ruslar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun işgalinde bölgedeki Ermenileri isyan ettirerek bir yandan buraları kolayca işgale ediyor, diğer taraftan da Türkler'in yaptığı Ermeni tehciri sayesinde "Ermenisiz Ermenistan" projelerini gerçekleştirmeye başlamış oluyorlardı.

9) Bayur, a.g.e., s.2-3, Çakmak, a.g.m, s.98.

Antranık ve Erzurum mebusu Pastırmacıyan 5000 kişilik Ermeni millis çeteleri ile gerçekleştirdi. Van'ı işgalle yetinmeyen Ruslar da Ermeniler gibi iki gün sonra şehri talan ederek yakıp yıktılar(10).

Planlarının Van bölümünü gerçekleştiren Rus ve Ermeni kuvvetleri 20.Şubat.1916'da 9 1/2 tabur, 8 top, 2 Kazak Süvari Alayı (6000 kişi) ile Bitlis üzerine yürüdüler. 28 Şubat 1916'da ABBASYEF üç koldan Bitlis'e taarruz etti ise de 300 kişilik zayıat verdirilerek geriye püskürtüldü. Bitlis'te Ali Bey komutasında toplanan 3000 kişilik kuvvetimiz (Halkın paniğe kapılarak acele şehri terk etmesine rağmen) aşret alayları ve yerel gönüllü milislerin de yardımı ile düşman saldırılarına karşı azimle, başarılı bir direniş gösterdiler. Ancak Ruslar 1 Mart 1916'da tekrar saldırısına geçtiler ve 1/2 Mart'ta gece baskını ile bütün yönlerden şehre saldırdılar. Ruslarla birlikte hareket eden ve bunu fırsat bilen Ermeni çeteleri ise şehrin güneydoğusundaki bir kulenin yanından gelerek Sirt yolunu kestiler. İşgalin bertaraf edilememesi üzerine zor durumda kalan, çözülen kuvvetlerimiz Mutki yönünden geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu yönden kaçmayı başaran sivil halk ancak canını kurtarabildi, diğerleri hep şehit edildi.

Bitlis 2 Mart 1916'da Ruslar'ca tamamen işgal olundu. Oysa 1330 (1914)'da Bitlis'te seferberlik ilan edildiğinde askerlik şubesine koşan 40.000 kişilik 10.Kolordu askerini teşkil eden Bitlis çocuğundan hiçbirisi geriye dönmediği gibi şimdi geride bıraktıkları da ya şehit ediliyor veya mahşeri bir vaziyette yollara düşüyorlardı. Bitlisliler'in bu mahşeri-perişan vaziyetine yol boyunca şahit olan Çanakkale fırkası (Komutanları Mustafa Kemal Paşa henüz Bölgeye ulaşmadığı halde) ise kötü şartlarda devam eden yolculuğuna son verdiği Bitlis'in güneyindeki Deliktaş mevkiinde mevzilerine yerleşmeye çalışıyordu(11).

ÇANAKKALE SAVAŞLARI KAHRAMANI MUSTAFA KEMAL BEY (PAŞA) BİTLİS CEPHESİNDE

Mart 1916 başında Ruslar'ın Bitlis'i işgal üzerine mütedebbir (ileriye gören) bir komutanın bu cepheye tayini düşünüldü. Önce 10 Mart 1916'da

10) Kuran, Ahmed Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İst.1945, s.590-591.

11) AYDIN, Sıtkı; **Bitlis Tarihi**, İst.1967, s.35-36.

Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığına başkomutanlıktan verilen emirle Çanakkale savaşları kahramanı Albay Mustafa Kemal Bey (ATATÜRK) atandı. Sonra peşinden hemen verilen bir emirle 16. Kolordu komutanı Mustafa Kemal Bey karargahı ile birlikte Diyarbakır'a gönderildi. Yolda generalliğe terfi eden Paşa 27 Mart'ta Diyarbakır'a geldi(12). Bu arada Başkomutanlığın 19 Mart 1916 tarihli bir emri ile 2.Ordunun Diyarbakır ve daha doğusundan itibaren işgal altında bulunan yerlerin geri alınması için Ruslar'ın yan ve gerilerine taarruz edilmesini, memleketin düşmandan temizlenmesi istendi. Ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa bu emir üzerine: "2.Ordu Diyarbakır'dan itibaren Bitlis Çayı'nın karıştığı yere kadar Dicle Nehri üzerinde toplanmalı (...), hareket esnasında ise sağ yanını Van ve Beyazıt istikametlerinde korumalı..." mütalaasında bulundu(13).

Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu birliklerini teftiş ve cephenin durumunu tetkik etmek üzere 5 Haziran 1332 (1916) tarihinde Silvan'dan hareketle 8 Haziran 1332(1916)'de kaymakam Nuri Bey'in (x) emrindeki 8.Fırka (Tümen) Karargahına intikalle gerekli bilgileri aldığı ve denetlemelerde bulunduğu ilk günün gecesi Ruslar Anduk Dağlarının kuzeyinde bulunan birliklerimize karşı taarruza geçtiler. Durumu yakından takip eden Paşa, yeni binbaşılığa terfi eden Şemsettin Bey'i bu cephede görevlendirdi. Yapılan karşı taarruzla Rus saldırıları durdurulmasına rağmen bu kez daha güçlü bir kuvvetle saldırılarına arttırmaları üzerine meydana gelen çatışmalarda 8.Alay Komutanı ve bir kısım subayımız da şehit düştü. Düşmanın giderek gücünü artırdığı bu ani saldırılar nedeni ile cephede kuvvet arttırımına gidilemedi, ancak cephede daha fazla zayıflar vermek istemeyen Paşa, tekrar kısa sürede toparlanabilmek için bu mevzideki kuvvetleri asıl müdafaa hattı gerisine zayıflar çekti ve yeni bir savunma hattı oluşturdu. Bu ameliyeyi bizzat kendisi dürbünle yüksek bir tepeden takip etti(14).

Haziran 1916'da 16. Kolordunun cephedeki durumu şöyle idi:

12) BELEN Fahri; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, Ank.1964, c.III, s.71, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c.II, Ks.2, Kafkas Cephesi, 2.Ordu Harekatı, 1916-1918, Gen.Kur.Basımevi, Ank.1978, s.39.

13) Selçuk, a.g.e., s.3.

x) Kütahya Mebusu Nuri Conker

14) TEZER, Şükrü; *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ank.1989, s.42, 46.

Van Güney Müfrezesi: Hizan'dan Karasu'ya çekilen düşmanı takip etmekte,

5.Tümen: Kademe kademe Bitlis'e doğru ilerlemekte,

Hacı Musa gönüllüleri Mutki'de,

Sason Gönüllüleri Hoyut'ta olup, Mahbuhan'da bir seyyar jandarma birliği bulunuyordu.

8. Tümen Karargahı Şin Köyünde, 23 ve 17. Alayları Kozma Dağı bölgesinde, 23. Alaydan bir tabur Kortık Dağı güneyinde konuşlanıyordu. Evvelce Kulp'ta bulunan ve tümen ihtiyacı olan 24. Alay ise Şin Bölgesine hareket ederken, Kolordu Karargahı da Silvan'a intikal etmişti.

Düşmanın cephedeki durumu ise:

Van Güney Müfrezesi karşısında: 119. Sibirya Ermeni Taburu, iki süvari bölüğü, 2 makinalı tüfek.

5.Tümen karşısında: Rus İkinci Kafkas Avcı Tümeninin 7. ve 8. alayları, 6.alaydan 2 tabur, bir Ermeni taburu, toplam olarak 11 taburluk piyade, 22 top. Bir Ermeni taburu ve bu kuvvetin 7 taburu ile bir-iki bataryası cephedeki kuvvetlerimiz ile sıcak temasta, gerisi ihtiyatta idi.

Mutki Çevresinde: 119. Drojen taburu, üç süvari bölüğü, Mahbuhan civarında varlığı şüpheli görülen iki tabur.

2.Kafkas Avcı Tümeni Karargahı Bitlis'te;

66.Tümen Karargahı Muş'ta,

4.Kolordu 8.Tümen karşısında ise Rus 2.Kafkas Avcı tümeninin 6. alayından iki tabur, 5. piyade alayı 2 tabur ve 5.piyade alayı bulunuyordu.

Tesbit edilebilen iki taraf kuvvetlerinden başka Ruslar, bizim kuvvetlerimize dahil 10.000 civarında yerel gönüllü mills Kürt kuvvetimiz olduğunu tahmin ediyorlardı.

Çanakkale savunmasındaki başarılı savaşlarla Dünya gündemine gelen Mustafa Kemal Paşa, 16. Kolordu Komutanı olarak bu cepheye gelir gelmez düşman kuvvetleri ani saldırılara geçmişler, ancak bunda başarılı

olamamışlardı. Kolordu Karargahı ile birlikte Silvan'a geldiği günden beri cephe ve cephe gerisinde her türlü savaş hazırlıklarını tamamlamaya çalışan Paşa, öncelikle işgal altında bulunan Bitlis, Van ve Muş'un geri alınması için büyük bir ehemmiyet ve ilgi ile kafasında tasarladıklarını fiiliyata geçirme açısından işin daha fazla uzatılmasını istemiyordu. Bu maksatla son hazırlıklarını kontrolden geçirdi ve Kolordusuna dahil 5. ve 8. Tümen komutanlarına 1/2 Ağustos 1332(1916) gecesi düşmana taarruz emri verdi.

3 Ağustos 1916'da 16. Kolordunun 5.ve 8. Tümen kuvvetleri hücumla geçtiler. Düşmanın üstün kuvvetle tutulan ve sağlam tahkim edilen mevzilerine yapılan taarruzlar şiddetli boğuşmalarla 2-4 Ağustos 1916 tarihleri aralıksız devam etti(15).

5.Tümen 2.Ağustos'ta Bitlis'in güneyindeki Rus mevzilerine taarruza başladı. 3 Ağustos 1916 günü geceyansından sonra 13. alayın 2 taburu ile 14. alayın bir taburu ve 600 mevcutlu Haydaranlı ve Hasenanlı aşiret erleri birliği bir batarya ve dört makineli tüfekle takviyeli olarak Savur Kalesi doğusundan düşmanın sol kanadına taarruza geçtiler.

15. Alayın iki taburu, iki top ve Şeyh Hazret Gönüllüleriyle* birlikte

15) **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, s.93-94, TEZER, a.g.e., s.51, BELEN, a.g.e., s.80.

* **ŞEYH HAZRET GÖNÜLLÜLERİ**

Şeyh Hazret: Şeyh Muhammed Ziyaeddin. Norşin (Bitlis-Güroymak İlçesi)'li Nakşibendi hallfelerinden olup Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Rus Harbine gönüllü olarak iştirak etti. Savaş süresince cephede bulundu. Bitlis cephesinde düşmanla çarpışırken kolu koptu. 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Bitlis'e geldiğinde hastahane de yatmakta olan Şeyh Hazret'i de ziyaret etti. Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk Şeyh Hazret'e kol taktırdı. Bitlis A.P. Milletvekili Nurettin Mutlu, Güroymak Belediye Başkanı Hüseyin Mutlu Şeyh Hazret'in torunlarındandır.

Hizan'lı Seyyit Sibgatullah Gavus'la meşhur Zat'ın oğlu Şeyh Celaleddin'in emir fermanı ile Gavus'a mensup hallfelerin Rus cephesinde savaşa katılmaları istendi. Gerek Şeyh Celaleddin'den, gerekse Norşin'li Şeyh Muhammed Ziyaeddin (Şeyh Hazret)'den icazet alan bölgedeki şeyhler, seyitler savaşa müridleri, aşiret reisi, ağa ve aşiret mensupları ile birlikte iştirak ettiler.

Garzan (Zeki-Yanarsu)'lu Şeyh Mahmut (Doğumu-Vefatı 1364/1945), ANAP 20.Dönem Sırt Milletvekili Nizamettin Sevgil'inin dedesi.

Şeyh Hazin Hz.'nin oğullarından Şeyh Şerafettin (1878-1958, Şeyh Muhammed Kazım'ın babası) Şeyh Muhammed Kazım 9 yaşında iken Bitlis cephesine gitti, bir süre cephede kaldı, babası Şeyh Şerafettin'in bir Rus askerini at üstünde öldürdüğüne tanık oldu. Millî Tabur Komutanlığı payesi ile Bitlis cephesinde gönüllü savaştı. Millî Tabur Komutanlığı payesini Şeyh Şerafettin adına 5 Şubat 1331 (1915) tarihinde Başhan Van Cenup Müfrezeye Kumandanı Ali Bey'e yazılan telgraftan anlıyoruz. Fotokopisi arşivimde olan bu telgraf ve diğer belgelerin aslı Sırt'te ikamet eden Şeyh Muhammed Kazım (Ks)'in evindeki

hareketle Şeyh Ömer mevklinden ve Kamboç'tan kuzeye Nabat Istikametine düşman mevzilerini ele geçirmek üzere gece yansında harekete geçtiler. Tümen karargahı ise Pirana'daydı. 6 Ağustos'ta Nazarbekof komutasındaki Rus birlikleri doğrudan doğruya şehri müdafaa eden Bitlis'in güneyindeki mevzilere çekildiler.

8. Tümen ise 4 Ağustos'ta Şın mevzilini zaptederek Şın Suyu Kuzey'ne geçti. Şiddetli çarpışmalarla devam eden taarruzlar neticesi düşman geriye püskürtülerek Kozma mevzil düşmandan geriye alındı. 16. Kolordu cephelerindeki başarılarının devamını arzulayan 2.Ordu Komutanı

---

kütüphanede bulunmaktadır. Şeyh Saadetdin (Şeyh Şerafettin'in ağabeyi). Yine aslen Mekke'li olan ve Şeyh Şerafettin ile birlikte iki yıl Rus cephesinde kalan millis komutanı İbrahim Mekevi vb. İslam alimleri yanında onlarla birlikte Ruslar'a karşı savaşan aşiret reisi ve ağalardan ise:

PENCENARA Aşireti Reisi, Bişare Ağa (1871-1914), aşiretinden 2.000 kişi ile birlikte 1914 yılında Rus cephesine gitti. İran'ın Hoy ilçesi, İstikan Nahiyesi yakınlarında Ruslar'a karşı savaşırken şehit oldu. Bişare Çeto'nun ölümü ile aşiret reisi olan Osman Ağa, kısa süre Cemil Çeto (Cemil Çeto için Bkz: Atatürk, nutuk, Vesikalar, Vesika No:50).

BABOSI Aşireti Reisi İsmail Davut (Cumhuriyet'in ilanından sonra İsmail Davut Atatürk'ün onbeş gün özel misafiri oldu, 1914 yılından itibaren yedi sene cephede kaldı. Baykan-Atabağ (Comani) Beldesinde ondört civarında köyleri var.)

MALA ŞEREF Aşireti Reisi, Mala Aliye Yunus Ağa (Yunusgiller'in Ali, aşiret Batman-Kozluk ve köylerinde yaşıyor), Emine Ahmet Ağa, Şırnak Tatar Aşireti Reisi Tatar Ağa (DYP Şırnak 20.Dönem Milletvekili Mehmet Tatar'ın büyükbabası), Hacı Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi, Bitlis Cephesindeki Hacı Musa Gönüllüleri Müfrezesi Komutanı), Sıpkı Aşireti Reisi Abdülmeccit Ağa ve diğerleri. Yukarıda örneklerini sunduğumuz Şeyh ve aşiret reisleri cephe gerisinde de askerlere ve düşman istilasından kaçan muhacirlere erzak ve barındırma yardımında da bulundular. Çoğu cephelerde şehit olan, geriye dönmeyen, sayıları ise bugüne kadar tesbit edilemeyen onbinlerce Şeyh Hazret Gönüllüsü bölgedeki yaşlıların sohbetlerinde kaldı sadece.

ANLATANLAR:

1- Hacı Nasri Işcan; Mahmut oğlu, 1324(1908) doğumlu, Silirt-Evren Mahallesi mukim.

2- Hasan Deli; Emin oğlu, 1323(1907) doğumlu, Silirt-Tuzkuyusu köyünde mukim. 61 yıllık köy muhtarı.

3- Ahmet Kinay; İbrahim oğlu, 1913 doğumlu, Poran aşiretinden Baykan-Yeşilçevre köyü nüfusuna kayıtlı; Veysel Karanî Türbesi (Ziyaret) "Duagu"larından.

4- Hüsnü Yüksekbağ; Baykan-Atabağ (Comani) Beldesi, Babosi Aşireti sakinlerinden, Mustafa oğlu; 101 yaşlarında, Rus Harbi başladığında 13-14 yaşlarında olduğunu belirtti. Çanakkale Fırkası ve Mustafa Kemal Paşa'yı aşiretlerinin yaşadığı ve 23.Alayın karargah merkezi olan Koh (Tütenocak) köyünde görmüş, aşiret reisi İsmail Davut (İsmail oğlu Davut)'un akrabası.

5- Şeyh Muhammed Kazım; Şeyh Şerafettin oğlu, 1906 doğumlu, 9 yaşında İken Birinci Dünya Harbinde Bitlis cephesinde bulunmuş. Silirt-Fersaf (Dereyamaç) köyü nüfusuna kayıtlı, babası ve amcaları ile birlikte 1927-1928'de Konya'da sürgünde kalmış. Halen Silirt'te mukim. Oğlu RP milletvekili. Geniş Bilgi için Bkz.: Muhammed Kazım Aydın, Deryadan Damlalar, İst.1996, s.11 vd. Şeyh Muhammed Kazım 17. 12. 1996 tarihinde vefat etti.

Ahmet İzzet Paşa 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya Bitlis ve Muş cephelerindeki taarruze devam edilmesini, 8. Tümenin kendisini tehlikeye atmamak şartıyla Muş'un geriye alınmasını emretti(16). Bu arada 16. Kolordu, 5.Tümen birliklerinin taarruzlarına karşı koyan Rus kuvvetleri komutanı Nazarbekof emrindeki bir Ermeni ve bir Rus drojen taburu, bir süvari alayı, 18 top ile Muş'tan gelen iki Kazak süvari alayı olduğu tesbit edildi. Bu muharebelerdeki düşman kayıpları 500 civarında asker, birçok silah ve malzeme idi.

Aynı günlerde Hizan civarındaki birlikleri ile taarruza geçen düşman o civardaki üç köye baskın yaparak 50 kişiyi öldürmüş, birkaç kadın ve hayvanlara yükledikleri erzakı alıp götürürlerken Van Güney Müfrezesi unsurlarımız ve yöredeki yerlilerin de yardımı ile ateş altına alındıklarında götürmeye çalıştıklarını bırakarak kaçmışlardır(17).

Muş cephesindeki 8.Tümenimiz 8 Ağustos 1916 tarihi sabahı Muş'u istirdat etti-geri aldı. Bu tümenimiz karşısında Rus kuvvetleri perişan edilerek Murat Suyu kuzeyine atıldılar ve çok sayıda esir, ganimet vb. zayıflar verdiler. Tümen zayıf unsurları ile Rus kuvvetlerini Murat Suyu'na kadar takip etti, takibini suyun kuzeyinde devam ettirmeyerek kesti.

Muş'ta kuvvetlerinin perişan olduğunu gören Nazarbekof, 9 Ağustos'ta Rahavo Boğazı'nda kısa bir artçı muharebesinden sonra Van Gölü kuzey kenarındaki Kamuç mevkiine kadar geniş bir çekilme hareketi yaptı(18). Ve alelacele Bitlis'i boşalttı. Önce Van Gölü kıyısındaki Tatvan'ı, bunu takiben de Kamuç'a çekilmişti. Rus geri çekilme hareketini yakinen takip eden 5.Tümen unsurları bir taraftan Bitlis'i geri alırken diğer taraftan ise zayıf unsurları ile Kamuç'a doğru düşmanı takip etti(19) denilmekte ise de Selahaddin Selişik, General Fahri Belen, Mareşal Fevzi Çakmak vb. gibi kıymetlerin hatıralarındaki olayların anlatımında zaman zaman çelişkilere düşüldüğü görülmektedir. Oysa arşivlerimizde (Bilhassa ATASE'de) Yakun Tarihimizi objektif şekilde aydınlatacak binlerce belgeden istifade

16) Birinci Dünya Harbi, s.138, Belen, a.g.e., s.80, Selişik, a.g.e., s.14-15.

17) A.g.e., s.126, 175.

18) Belen, a.g.e., s.80.

19) Selişik, a.g.e., s.15.

edilememektedir. Nitekim aynı hadiseleri yakından takip ettiğini ve yaşadığını tahmin ettiğimiz 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Yedeksubay Yaveri Şükrü Tezer ise; "Atatürk'ün Hatıra Defteri" adlı eserinde Bitlis'in geri alınışında düşman unsurları ile ciddi muharebelerden bahisle: "Karargahı Bitlis Deresi içinde bulunan 5. Fırka (Tümen)'ya bağlı kuvvetlerin konuşlandırıldığı bütün mevziler boyunca başlayan taarruz hareketi, taarruzun başladığı 3.gün Bitlis'in geri alınışı ile noktalandı ve Ruslar'ın gösterdiği güçlü mukavemete rağmen düşmanın peşi bırakılmadı ve iki gün sonra da Van Gölü kıyısındaki Tatvan Kasabası da alındı (Tezer, s.51) derken bu çelişkilerin mutlaka giderilmesi için tarih araştırmacılarımızın arşiv belgelerine ulaşmalarının zaruretini ortaya koymaktadır. Bu kısa tesbitten sonra tekrar cephedeki duruma dönüyoruz.

5. Fırka (Tümen) bu başarılarından sonra 14. Alay ve makinalı tüfek bölümü ile bir çabuk ateşli dağ bataryası Morkışhan'da, Tümen Karargahı Sıhhiye Bölümü Bitlis'te, Seyyar Hastahane ise Destumli'de olacak şekilde konuşlandırıldı.

8.Fırka(Tümen)'ya bağlı birliklerimiz ise Buyrukaltı mevklinden hareketle taarruza geçtiler(20).

Her iki cephe üzerinde cereyan eden başarılı savaşlar sonunda Bitlis ve Muş böylece tamamen geri alınmış oldu ve düşman bu cephede bir hayli geri atıldı. Bu başarı şüphesiz 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın isabetli kararları, azim ve gayretleri sayesinde gerçekleşti ve Paşa'nın Doğu cephesindeki 16. Kolordu Komutanlığına geldiği dört ay sonra kazandığı bu zaferle Bitlis ve Muş, Van'ın bir bölümü düşman işgalinden kurtarıldı(21).

12 Ağustos 1916'da düşmanın Ahlat bölgesine çekildiğini yakinen takip eden Paşa Van güney müfrezesi komutanına, Van Gölü güney bölgesinin keşif ve güvenliğinin sağlanmasını ve müfrezesinin Tatvan'ın Tuğ köyü civarından ayrılmamasını emretti. Bu esnada Muş ve Bitlis cepheleri arasında önemli bir görev üstlenen Mutki müfrezesi ise Bitlis-Muş yolunu kuzey ve kuzeydoğu tehlikelerine karşı emniyette bulundurmak için Nemrut

20) Birinci Dünya Harbi, s.174.

21) TEZER, a.g.e., s.51-52, Birinci Dünya Harbi, s.75.

Gözü ile Erclış Hattı kuzeyine sürülecek ve Sason Müfrezesi ile irtibatla bulunacak, az bir kuvvetle Bitlis yönünü korumak için ise Rahavo Boğazı civarında güvenli tahkimatlar yapmaya devam edecekti.

Uzun süredir düşman tarafından az bir kuvvetle işgal altında bulundurulmuş Van'ın geri alınması hususunda 9 Eylül 1916'da Başkomutanlıkça yenilenen emirle Erzurum, Pervari ve Şırnak ilçeleri ile mülhakatından 5.000 kişilik gönüllü millî aşiret kuvvetinin toplanıp on güne kadar cepheye gönderilmesi Bitlis Valiliği'nce 16. Kolordu'ya bildirildi. Ayrıca bu kuvvetten azami faydalanılması için sevk ve idarede yetenekli bir komutanın bunların başına verilmesi, en seri şekilde teşkilatlanmanın sağlanması, birliklerin top ve makineli tüfek yanında birkaç dağ topçusunun da bunlara katılması için uygun görüş bildirilmesi Kolordu'dan istendi. Bu emir akabinde ordunun 5. Tüme'ne verdiği diğer bir emirle hazırlanan müfrezelerin hemen Van Cephesi'ne sevk-i istendi ve Van Güney Müfrezesi Komutanlığı'na Yarbay Osman'ı görevlendiren Mustafa Kemal Paşa sürekli beslemeye çalıştığı Van cephesindeki kuvvetlere Nizamiye Kuvvetlerinin de katılımı ile birliklerinin takviyesini sağladı. Bu arada cephe-mevzilerdeki durumu yakından takip edebilmek için Bitlis'e hareket edeceğini orduya bildirdi. Taarruz için tüm hazırlıkların bildirilmesi hakkında alınan cevapla düşmanı Kafkas Birlikleri ile İran Birlikleri arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla kuvvetli birlikler ayırmasına zorlayacak olan bu taarruzun bir an evvel yapılmasının uygun olacağı emredildi. Bu emir üzerine aynı günün sabahı 16. Kolordu Karargahı Drahini (Genç) yoluyla tekrar Silvan'a hareket etti(22). Mutki ve Sason geçitlerini Millî Müfrezelerin (600 mevcutlu Hacı Musa Bey gönüllüleri) korumaya devam ettiği yeni taarruz hazırlığında, Osman Bey Müfrezesi Murat Suyu (Buş-Bulanık bölgesi) güneyini koruyordu. Emirinde Bir Baçırge Hudut taburları ve 300 mevcutlu 3. ihtiyat lirası dahil 1500 kişi vardı.

25 Eylül 1916 tarihinde Van Harekat müfrezesi Komutanlığı'na Kurmay Binbaşı Şemsettin Bey atandı ve emrinde Bitlis Vilayetinden 3300, Diyarbakır ve Van vilayetlerinden 1700 olmak üzere toplam 5.000 gönüllü aşiret eri vardı. Buna ilaveten Mamaslı Reşit komutasında 200 aşiret

22) A.g.e., s.174, 226, 227, TEZER, a.g.e., s.51-52.

süvarisi, iki piyade bölüğü, dört makinalı tüfek, bir süvari takımı, dört toplu adı atışı dağ bataryası, iki telgraf müfrezesi ve 100 mekkareli kol da bu birliğe katılmıştı(23).

Cephe durumunu titizlikle takip eden 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Kolordu Karargahından ayrılarak Ziyaret (Veysel Karani)-Bitlis Boğazi üzerinden 27 Teşrinievvel 1332(9 Kasım 1916)'de Bitlis'e hareket etti. Ziyaret'i geçerken Bitlis cephesine gitmekte olan 150 kişilik Şeyh Hazret Gönüllüler'ine rastladı. Gönüllüler Paşa'dan bilhassa yiyecek sıkıntısı çektiklerini, kendilerine yardımcı olunmasını istediler. Bunlara gerekli yardımı yapan Paşa, aç sefil birçok göçmen ve hatta insan ölüsü ve kemiklerine rastladıkları yolculuğa devamla Bitlis'e geldi.

11 Kasım 1916 tarihinde cephedeki 15. Alay birliklerini,

12 Kasım 1916 tarihinde ise 14. Alay birliklerini denetledi. Birliklere karlı-kış şartlarında manevralar yaptırdı. Bu esnada 14. Alay komutanı Kaymakam (Yarbay) Ali Bey (Çetinkaya), 5.Fırka (Tümen) komutanı ise Ali Fuat Bey (Cebesoy) idi(24). Manevralarla beraber 14. ve 15. alayların mevzilerindeki vaziyetlerini de denetleyen Paşa 13 Kasım 1916 tarihinde gece saat 00.15 sıralarında mevzilerden Bitlis'e dönerken aynı şartlarda cepheye gelmekte olan 300 kişilik gönüllü milise rastladı. Bunlar da aç olduklarını ve özellikle yiyecek sıkıntısı çektiklerini Paşa'ya ilettiler. Görüldüğü üzere bölgede bir taraftan açlık, sefalet ve hastalıktan yollarda ölmek üzere, hatta bazıları ölen göçmenlerle, mezkur şartlara rağmen düşmanla savaşa girmek için aç susuz cepheye koşan millis Kürt gönüllüler.

Bir antiparantez: Hayatın artık yaşanılmaz hale geldiği bu harp alanları kışın bir yandan soğuk ve karlı kış, diğer taraftan erzak, cephane ve hayat için elzem olan malzeme sıkıntısı ve bunların üstüne üstlük amansız ve korkunç bir afet tifüs...

İşte bu şartlarda kışın birkaç defa ıkmal efradı alındığı halde dördüncü avcı fırkası Şubat ayında mevzilerinden dönerken efradın 1/3'i ancak geriye dönebilmiş, 2/3'i ise telef olmuş. İlkbaharda ise şiddetini artıran tifüs,

23) Birinci Dünya Harbi, s. 232, ÇAKMAK, a.g.e., s.141.

24) TEZER, a.g.e., s.69.

karşıdaki Rus ordusunun 100.000'ni kırıp geçirirken, bizim 2.ordumuz da 30.000 kişilik zayıf verdi. İşte bu ifadeyi, izahı bile güç şartlarda Çanakkale Savunmasında olduğu gibi adeta insanları çekip, alıp götüren bir hortumun etki alanına gönüllü, seve seve girip şehit olmaya koşan bu nesil... Canı pahasına da olsa "Malına sahip çıkabilmek" ** şuuruna sahip olan bu nesil... Ve bugünlere yeterince aktaramadığımız tarih şuru...

Bu antiparantezden sonra tekrar Mustafa Kemal Paşa'ya dönüyoruz. 16 Kasım'da Bitlis Hastahanesini denetleyen Paşa, yaralıları arasında bulunan ve bir kolunu kaybeden Şeyh Hazret'i ziyaret ederek "geçmiş olsun" dileklerinde bulundu. Aynı gün tarihi Şerefiye Camii'ni de gezen Paşa, Camii Külliyesi'nde Ermeni İsyanında kesilmiş 10-15 civarında müslüman kadın başına, birtakım hayvan leşi ve kemiklere rastladı ve üzüntüsünü gizleyemedi. Şehir içinde öksüz çocuklara da tesadüf eden Paşa, bunlardan üç öksüzü uzun süre kendi himayesine aldı. 18 Kasım 1916 günü saat 10.00'da Sultan İkinci Abdülhamit'in Bitlis Kızılcemescit Mahallesi'nde yaptırmış olduğu "El Şeyhuttani el Halidi Muhammed El Nakşibend-i Küfrevi'nin türbesini ziyaret etti. Aynı gün öğleden sonra Mutki gönüllü Müslimler komutanı Hacı Musa Bey'in *** (x2) kendisine maaş bağlanması, gönüllülerin yakınlarının Garzan'a yerleştirilmesi hususundaki dileklerini dinledi. Hacı Musa'nın kendisine 50 lira vererek maaş bağlanmasını emretti. 22 Kasım 1916'da Bitlis'ten hareketle Veysel Karani (Ziyaret) yakınındaki Koh (Tütenocak) köyündeki 23. Alay Karargahını teftiş üzere geldi.

18 Aralık 1916 tarihinde 2.Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın izniyle olarak İstanbul'a gitmesi üzerine 2.Ordu Vekaleti 16.kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya verildi(25).

1916/1917 Kış aylarında düşmanla zaman zaman çatışmalar oldu. 3 Kasım'da Van Gölü'nün güneyindeki Vastan geri alınabildi. İki tarafın da açlık ve hastalıktan savaşacak mecali kalmamıştı. Bu yüzden cephede durgunluk başladı. 1917 Mart'ında Rusya'da iç ayaklanma başgösterdiğinden Doğu

** Bkz: Nejat Göyünç; Atatürk ve Millî Mücadele, Konya, 1987, s.1 vd. Selçuk Üniversitesi Eski Öğretim Üyesi.

*** Hacı Musa Bey, Sultan II.Abdülhamid döneminde Şam'da Jandarma Binbaşı imiş, ayrılmış. 25) TEZER, a.g.e., s.71,71,77. Birinci Dünya Harbi, s.242.

Cephesindeki durgunluk uzun süre devam etti.

2.Ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın izinden dönüşü ile Mustafa Kemal Paşa 2.Ordu Komutanlığı Vekaletini devretti. Ve Şubat 1917'de Arabistan Yarımadasındaki Medine Cephesinde bulunan Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Komutanlığına atandı.

Başlarında komutanları Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Van-Bitlis-Muş ve Çapakçur (Bingöl) hattında iki yıldan fazla direnişte bulunan 16. Kolordu birlikleri; yıllardan beri hedeflerinden biri Bağdat'a inmek olan ve bu niyetle Doğu Anadolu'yu işgal eden Rusları bu hattan, Bitlis Delliktaş mevkiinden güneye geçirmediler. Dolayısıyla Ruslar ve İngilizler Bağdat'ta buluşamadılar.

ÇOCUKLUK PSİKOZLARI YAYGIN GELİŞİMSEL BOZUKLUKLAR

Servet Şen* □

Psikoz, çocuğun kişiliğini bozan ve uyum güçlüklerini meydana getiren ruhsal bozukluklardır. Çocukluk psikozları psikiyatrinin üzerinde önemle durduğu yaygın gelişimsel bozukluklardır.

Yaygın gelişim bozukluklarında çocuk insanlarla karşılıklı sosyal ilişki kuramaz. İletişim örüntülerinde niteliksel anomallikler görülür. Özellikle sözel ve sözel olmayan iletişim yetilerinin gelişmesinde bozukluklar olur. İlgisi ve etkinliklerinde stereotipi belirgindir. Bireyin işlevlerinde değişik derecelerde görülen bu niteliksel anomallikler yaygın gelişim bozukluklarına yol açar. Çoğu olguda gelişim bebektikten itibaren bozuktur ve genellikle belirtiler erken yaşlardan itibaren ortaya çıkar (15).

Yaygın gelişimsel bozukluklar grubunun alt başlıkları konusunda bazı görüş ayrılıkları vardır (15). Bu bozukluk çok değişik biçimlerde ele alınmış ve tarif edilmiştir (8 15 24 26 32).

1960'lardan sonra psikiyatrik tanı ve sınıflandırmaların öznelikten kurtarma ve bilimsel bir çerçeveye oturtma çabalarının arttığı görülür. Ancak bu çabalara rağmen gerek Dünya Sağlık Örgütü'nün ICD-10 (1993) ve gerekse Amerika Psikiyatri Birliği'nin DSM-IV (1994)'de yaptığı sınıflamadaki farklılıklar dikkat çekicidir (8 15 26).

Türkiye'de de en gelişmiş psikiyatri merkezlerinde bile gelişim bozukluklarının tanımlanması ve sınıflandırılmasında bir karmaşıklık ve düzensizlik mevcuttur (32). Son zamanlarda bu konuda yapılan milletlerarası çalışmalar ya-

* S.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

kından izlenmekte ise de tanı ve dil birliği tam olarak sağlanamamıştır. Ancak gelişimsel bozuklukların sınıflandırılması ve kodlanmasında milletlerarası sınıflandırmaya uyulduğu sürece uygulamada başarılı olunacağı görüşü benimsenmektedir (32).

a- Otistik Bozukluk

İlk defa 1943 yılında Kanner tarafından tarif edilen bu sendrom çeşitli kaynaklarda "erken çocukluk psikozu", "erken bebeklik otizmi", "atılgık gelişme gösteren çocuklar", "çocukluk şizofrenisi" terimleriyle adlandırılmaktadır (2 5 8 13 15 19 22 26 32).

Kanner'in tarifine kadar yıllarca otizm yerine çocuk şizofrenisi terimi kullanılmıştır. Kanner'in bizzat kendisi de otizm konusunu şizofreni ile ilgili bir bölümde ele almıştır. Ancak 1971'de Kanner erken çocukluk otizminin çocuk şizofrenisinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bu tarihten sonra otizm çocuk psikoza çerçevesinde ele alınmıştır (2).

Otistik bozukluk, çocukluk döneminin en yaygın ruhsal rahatsızlığıdır. Bu rahatsızlığın sebepleri kesin olarak belirlenmediğinden günümüzde çocuk psikiyatrisi ile ilgili yapılan araştırmalar bu konu üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. DSM-IV (1994) Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı olarak bilinen Amerika Psikiyatri Birliği yayınında otistik bozukluğun karakteristik özelliklerini aşağıdaki şekilde belirtmiştir.

"(1) Aşağıdakilerden en az ikisinin varlığı ile kendini gösteren toplumsal etkileşimde nitel bozulma:

- a. Toplumsal etkileşim sağlamak için yapılan el-kol hareketleri, alınan vücut konumu, takınılan yüz ifadesi, göz göze gelme gibi birçok sözel olmayan davranışta belirgin bir bozulmanın olması,
- b. Yaşlılarıyla gelişimsel düzeyine uygun ilişkiler geliştirememesi,
- c. Diğer insanlarla eğlenme, ilgilerini ya da başarılarını kendiliğinden paylaşma arayışı içinde olamama,
- d. Duygusal ve toplumsal karşılık verememe,

(2) Aşağıdakilerden en az birinin varlığı ile kendini gösteren iletişimde nitel bozulma:

- a. Konuşulan dilin gelişiminde gecikme olması ya da hiç gelişmemiş olması,
- b. Konuşması yeterli olan kişilerde, başkalarıyla söyleşi başlatma ya da sürdürmede belirgin bir bozukluğun olması,

- c. Basmakalıp ya da yineleyici, özel bir dil kullanma,
- d. Gelişim düzeyine uygun çeşitli, imgesel ya da toplumsal taklitlere dayalı oyunları kendiliğinden oynamama,

(3) Aşağıdakilerden en az birinin varlığı ile kendini gösteren davranış, ilgi ve etkinliklerde sınırlı, basmakalıp ve yineleyici örüntülerin olması:

- a. İlgilenme düzeyi ya da üzerinde odaklanma açısından olağan dışı, bir ya da birden fazla basmakalıp ve sınırlı ilgi örüntüsü çerçevesinde kapanıp kalma,
- b. Özgül, işlevsel olmayan, alışageldiği üzere yapılan gündelik işlere ya da töresel davranış biçimlerine hiç esneklik göstermeksizin sıkı sıkıya uyma,
- c. Basmakalıp ve yineleyici motor mannevrizmler (parmak şıklatma, el çırpma ya da burma, karmaşık tüm vücut hareketleri),
- d. Eşyaların parçalarıyla sürekli uğraşıp durma."

DSM-IV'e göre, yapılan sınıflamada otistik bozukluğun 3 yaştan önce ortaya çıktığı iddia edilmektedir (8). Görülme sıklığı ise 4/10.000'dür ve cinsiyete göre değişmektedir. Bu bozukluğa erkek çocuklarda kız çocuklardan 3-4 kat daha fazla rastlanmaktadır (2 13 15 20 23 26 32). Bu da bir ihtimalle cinsiyetle ilişkisi olan bir genetik geçiştan kaynaklanabilir.

Otizm, kişinin dış dünyanın gerçeklerinden uzaklaşıp kendisine has gerçekler dünyası kurmasıdır (26). Otistik çocukların en göze çarpan özelliklerinden birisi sosyal ilişkilerde, kurdukları iletişimde ve tekrarladıkları bazı hareketlerdeki anomaliliklerdir (12 26 28 32). Kanner 1943'de yaptığı açıklamada otizmin en önemli belirtisinin sosyal yetersizlik olduğunu söylemiştir (2). Otistik çocuk çevresindeki kişilere ve olaylara karşı ilgisizdir. Davranışlarını çevreden gelen uyarıcılar değil, kendi iç uyanları yönlendirir. Otistik çocuğun bir eşyalar dünyasında yaşadığı söylenebilir. Çevresindeki eşyaların anlamlı bir sosyal değeri yoktur (1 2 7 8 13 26 30 32). Bu çocuklar toplumsal ve duygusal mesajları algılayamazlar. Bu yetersizlikler başkalarının duygularına cevap verememe şeklindedir. Davranışlarını sosyal ortamlara göre ayarlayamazlar. Sosyal uyarıların iyi değerlendiremezler. Sosyal-duygusal, iletişimsel davranışları bütünlendiremezler (17 31). İnsanlara yaklaşmaktan, sevmekten ve sevimliden hoşlanmazlar. Göz göze gelmekten bile kaçınırlar. Kendilerine gülümseyene gülümsemeyle karşılık vermezler (26 30 32 36 38). Otistik çocukların oyun becerileri yetersizdir; bu da genellikle sosyal becerilerin ve yaratıcılıkların yetersizliğinden kaynaklanır. Bu çocuklar kendi yaşantılarıyla bile çok s eyrek iletişime girerler (14 19 22 24 26 28).

Otistik çocuklarda konuşma bozuklukları görülür. Kendilerine söylenen sözleri sık sık ve aynı şekilde tekrar ederler. "Ben" yerine "sen" gibi şahıs zamirlerini ters kullanırlar. Kendilerinden üçüncü şahıs olarak söz ederler. Bazı kelimeleri telaffuz etmede de sıkıntılan vardır. Otistik çocukların üçte birinde konuşma hiç gelişmez (2). Konuşma 4-5 yaşına kadar gelişmezse konuşma bozukluğu ciddi boyutlara ulaşmış demektir (2 14 19 22 23 24).

Bu çocukların genellikle bellekleri kuvvetlidir. Reklam, şarkı ve şiirleri çok kolay ezberler, ancak bunları gereksiz yerlerde kullanırlar. Özellikle müziğe karşı düşkünlükleri çok fazladır. Stereotipik biçimde tarihler, yollar ve taşıt türleri gibi konularla ilgilenirler (8).

Otistik çocuklar seslere karşı çok değişik tepkiler gösterirler. Buna karşın, bazı otistik çocuklar seslere tepki vermezler. Bu da ailenin, çocuğunda işitme problemi olduğunu düşünmesine neden olur. Oysa çocukların organik bir bozukluğa bağlı işitme kaybı yoktur. Çevrelerindeki uyarılara açık olmadıklarından, işitme kaybı olduğu izlenimini verirler (2 13 26).

Genel olarak otizmin ortaya çıkmasında kognitif bir bozukluğun rol oynadığı kabul edilirse de bunun biyolojik kaynağı henüz bilinmemektedir. Biyokimyasal, biyofizik, genetik, organik araştırmalar farklı sonuçlar vermektedir. L. Bender ise embriyonik dönemde gelişme bozukluğu olduğu görüşünü savunmuştur. Erken bebeklik otizmi tek bir nedene bağlı olmayan, heterojen, biyolojik ve psikolojik etkenlerin ortaya çıkardığı bir gelişimsel bozukluktur (24 26 28).

1960'lı yıllardan bu yana otizmin tedavisi ile ilgili gelişen ve değişen görüşlerden dolayı büyük değişiklikler olmuştur. Önceleri çok benimsenen biyopsikanalitik tedavinin yerini giderek davranış tedavisi almıştır. Bilişsel, sosyal ve dil gelişmesi için yapılan eğitime önem verilmeye başlanmıştır.

Tedavi iki aşamalı yapılmaktadır: 1. Çocuğu otizmden çıkarmak, 2. Var olan yeteneklerini kullanmasını ve çevreye uyumunu sağlamak. Otistik çocukların eğitiminde öncelikle öğretilmek istenen davranışlar belirlenmektedir. Gözlenen olumsuz davranışların tekrarlanma sıklığını azaltmak ve olumlu davranışın öğrenilmesini sağlamak amacıyla çeşitli yöntem ve teknikler kullanılmaktadır (26 29 30 31).

Otistik çocukları otizmden çıkarmak için, onların tipik özelliklerinden faydalanarak bir yöntem geliştirilmiştir. Bilindiği gibi bu çocuklar kendilerine do-

kunulmasından hoşlanmazlar, okşanmak ve kucaklanmaktan kaçınırlar. oysa dokunma canlılar için bir haz kaynağıdır. Dokunma duygusu insanda en erken gelişen ve hayatında çok önemli yeri olan bir duygudur (26). Dokunulmaktan hoşlanmayan bu çocukların müziğe karşı ilgileri oldukça fazladır. Huzursuz olduklarında müzik onları sakinleştirir. Onların hoşlandıkları bir başka şey de sallanmaktır. Kendi kendilerine sık sık sallanırlar. Bu sebeple bu çocukları otizmden çıkarmak için sallanma ve müzik uyancılarından faydalanılır. Otistik çocuklar çok hoşlandıkları ve kolay kabullendikleri müzik ve sallanma uyaralanlarını alırken hoşlanmadıkları dokunma uyaralanlarını almaya karşı pek fazla direnç göstermezler. Eğitici bu durumdan faydalanırlar. Çocuğu kucaklayıp vücutlarının çıplak yerleri okşanırsa çocuklar zamanla bu dokunmadan haz duymaya başlarlar. Daha sonra da bu dokunma duygusuna ihtiyaç duyarlar ve kendilerine dokunan kişiyi ararlar. Bu yöntemle otistik duvar delinmiş otistik çocukların insanlarla ilişkileri başlamış olur (26). Ancak çocuğun dışını saran bu duvarı yıkmak, yok etmek pek kolay değildir. Uzun bir zaman ve sabır gerekmektedir.

Tedavinin bundan sonraki döneminde otizmden çıkmış çocuğun doğum yaşına bakımsızın gelişimsel yaşına ve zihinsel işlevlerinin düzeyine göre bir eğitim uygulanır. Çocuğa özellikle göz göze gelme, uygun oturma ve basit emirlere uyma gibi en temel becerilerin öğretilmesi onu öğrenmeye hazırlayacaktır. Bu becerilerin basitten karmaşığa doğru bir sıra içinde öğretilmesi, çocuğun daha kolay öğrenmesini sağlayacaktır.

Otistik çocuklarda sıklıkla görülen öfke nöbetleri, bağırma, kendine ve çevresindekilere zarar verme gibi davranış problemleri çevreyi rahatsız eder. Özellikle de aileler çocuklarındaki bu davranış problemlerinden dolayı oldukça büyük kaygı yaşarlar. Problem olan davranışın ortadan kalkması zaman alıcıdır. Eğitimcilerin ve ailelerin çocuğa karşı anlayışlı olması gerekir (19).

Otistik çocukların aileleri Türkiye genelinde kendi dertleriyle başbaşa kalmışlardır. Çünkü bu çocukların teşhis-tedavi ve eğitim imkânları çok sınırlıdır. Son zamanlarda bu çocuklara ve ailelerine yardım etmek amacıyla otistik merkezler kurulmuştur. Bu merkezlerin amaçlarından biri otizm kuşkusıyla gelen çocukların değerlendirilmesini, tedavi planlarının yapılmasını sağlamaktır. Ayrıca otistik tanısı konan çocukların ihtiyaçlarına göre bireysel ve grup etkinliklerine katılımını sağlanmada bir diğer amacıdır (16 17 29 30).

Otizm kronik bir bozukluktur. %60'ı bağımsız yaşamaz. %15-18'i orta derecede uyum sağlar. Denetime ihtiyaçları vardır, kısmen çevreye bağımlıdır. %25'inde epilepsi gelişir. Zekâ geriliği varsa, 5 yaşına kadar konuşmaya başlamamışsa ve tabloya epilepsi de eşlik ediyorsa, tedaviden faydalanmaları güçtür (12 26 29 30 35).

b- Çocukluk Çağının Bütünleşme Bozukluğu

Çocukluk çağında görülen bütünleşme bozukluğunu ilk defa 1953 yılında Margaret Mahler tarif etmiştir (2).

Normal gelişen çocuk ilk 3-4 haftalık otistik durumdan çıktıktan sonra anne ile sembiyotik bir ilişki içine girer. Bu ilişki anne ve çocuğun birbirine haz verdikleri, karşılıklı uyum ve doyum sağladıkları bir ilişkidir (2 13 26). Bu ortak yaşam sürdükçe çocuk dengeli ve uyumlu görülür. Anne ve çocuk arasında çok yakın ve sıkı bir bağ vardır. Çocuk 5-6 aylık olunca bir yandan anne ile normal sembiyotik ilişki devam ederken, diğer yandan kendisinin ayrı bir varlık olduğunu algılamaya başlar. Böylece çocuk yavaş yavaş ayrışma ve bireyselleşme sürecine girer. Sağlıklı bir gelişmede, sembiyotik ilişkinin giderek zayıflaması ayrışma ve bireyselleşmenin güçlenmesi beklenir. Sembiyotik psikoz gelişmesine yatkın çocuklarda bu bağ çözülmez. Ayrışma ve bireyselleşme gerçekleşmez(26).

Bu bozukluk başlamadan önce çocukta 2 yaşına kadar normal bir gelişim dönemi vardır. Çocuğun gelişme alanında kazandığı becerilerinde birkaç ay içinde kaybolma görülür. Bununla birlikte sosyal, iletişimsel, davranışsal işlevlerinde belirgin bir anormallik gözlenir. Çocuk huzursuz, kaygılı, inatçı ve aşırı hareketli bir hal alır. Bunu konuşmanın gerilemesi izler. Konuşmada duraklama ve kullandığı kelimelerin sayısında azalma olur. Çağrılınca cevap vermez. Konuşmayı ancak ihtiyacını gidermede kullanır. Zaman geçtikçe de hiç konuşmaz hale gelir. Çocuğun davranışlarındaki bütünleşme de bozulur. Bazı olgularda becerilerdeki kayıp sürekli bir ilerleme gösterir. Bazılarında ise, bozukluğun ensefalopatiye bağlı olduğu gösterilmektedir. Fakat tanı davranışsal özelliklere göre konmalıdır. Bu durumun otizmden ne kadar farklı olduğu konusu henüz aydınlanmamıştır (15 26). İletiyen durumlarda çocuk dış dünyanın gerçeklerinden uzaklaşarak kendi dünyasına çekilir. Çevresine karşı gösterdiği ilgi kaybolur. Amaçsız tekrarlanan motor hareketler başlar. Mesane ve barsak kontrolü yok olur. Bazen motor kontrollerde de gerileme görülür. Otistik ço-

cukların durumuna benzer sosyal etkileşim ve iletişim yetersizliği meydana gelir (15 26).

Bütünleşme bozukluğunun ilerlemesinde etkili rol oynayan faktörlerden biri anne davranışının dengesiz olmasıdır. Bu çocukların anneleri aşırı kollayıcı, kontrol edici "çocuğu yutan anneler"dir (13).

Tedavide, çocuğun bireyselleşmesini sağlayıcı psikoterapiler faydalıdır. Çocuğun zihin, sosyal ve dil gelişmesi için yapılan eğitim önemlidir. Ayrıca bu çocukların aileleri de eğitilmelidir (2 13 19).

c- Çocukluk Şizofrenisi

Şizofreni, kişiyi gerçeklerden uzaklaştıran, tuhaf davranışları yüzünden çevresiyle uyumunu ileri derecede bozan ruhsal bir hastalıktır(38). Şizofrenik çocuklar çevresiyle ilişki kurmaktan hoşlanmazlar ve ilişki kurdukları kişilerle de mesafelidirler. Dikkatleri aşırı derecede azalır. Gerçeklerden uzaklaşıp hayal dünyasında yaşarlar. Son derece çekingendirler. Algılamalarındaki bozukluklar çeşitli hallüsinasyon biçimindedir. Bu hallüsinasyonların en yaygını işitsel hallüsinasyonlardır. Normal olmayan motor hareketlere sahiptirler. Şuursuz el çırpma gibi ritmik hareketler yaparlar. Davranışları yapaydır. Bu tip çocukların çevreleriyle benlikleri arasındaki çatışmalardan kaçıp kurtulmak için kendi iç dünyalarına sığındıkları söylenmektedir (1 2 13 22 24 26 32 33 39).

Şizofreniye yetişkinlerde daha çok rastlanır. Yetişkinlerde %0, 5-1 oranında görülürken, çocuklarda görülme oranı 3/10.000'dür. Erkek çocuklar kız çocuklardan daha fazla şizofreniye yakalanmaktadır (32).

Bu konuda çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen, şizofrenin etyolojisi henüz yeterince aydınlanmamıştır. Birçok araştırmacı şizofreninin spesifik yapısından irsiyet faktörünün sorumlu olduğunu ileri sürmektedir (2 13). Lorette Bender çocukluk şizofrenisinin nedeninin organik temele oturmak isteyen araştırmaların başında gelir. Şizofrenilerde doğum öncesi dönemde merkezi sinir sisteminin entegrasyon seviyelerinde patolojik değişiklikler olduğunu kabul etmektedir (2 37).

Mednick ve Schulsinger gebelik ve doğum komplikasyonlarının beyin hasarına yol açtığını belirtmektedirler. Böyle bir çocuğun stres dolu çevre ile karşılaşması halinde organik yıkım daha da hızlanmaktadır. Bunun sonucunda düşünce prosesindeki bozukluklarla birlikte şizofreni ortaya çıkmaktadır.

Çocukluk şizofrenisinin meydana gelişinde çevre faktörlerinin de önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir. Çevre faktörleri arasında ana-baba özellikleri, ailenin parçalanması, anne veya baba kaybı, ailenin sosyo-ekonomik durumu sayılabilir (2 12). Şizofreni olan çocukların anneleri incelendiğinde, annelerin çocuklarına karşı olumsuz, katı, ihmalkâr, ilgisiz oldukları görülmüştür (37).

Şizofren olan çocukların tedavilerinin yataklı bir tedavi kurumunda yapılması daha iyi netice verir. Bu çocukların ciddi bir şekilde müşahade altına alınmaları gerekir (2 26 37).

Şizofreni tedavisinde biyolojik, ruhsal, toplumsal tedavi yolları ve yöntemleri uygulanır. Tedavi yıllarca sürebilir. Bu sebeple aile, hasta ve hekim sabırlı, umutlu olmalıdır. Biyolojik tedavinin temelini nöroleptik tipinde psöktrop ilaçlar oluşturur. Ruhsal tedavide açıklayıcı, destekleyici, yapıcı, yol gösterici, tedavi yöntemleri kullanılır. Toplumsal tedavinin amacı ise, hastanın yeniden topluma uyumunu sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için hastanın becerilerini, yeti ve yeteneklerini kullanmasına ve bunların geliştirilmesine yardımcı olunur (2 13).

KAYNAKLAR

- 1- Adasal, R. **Medikal Psikoloji**. 3. Baskı. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1977.
- 2- Ajouraguerra, J.D. **Psychiatrie de L'enfant 2e édition**. Paris: Masson et Cie éditeurs, 1975.
- 3- Akçakın, M. "Otitik Çocukların Bireysel Tedavi Uygulamalarıyla İlgili Örnekleler" **Özel Eğitim Dergisi**, 1.1. Ankara: A.Ü.E.F. Yayınları Şubat, 1993.
- 4- Akçakın, M. "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Otizm Merkezini Tanıtıyor" **Bilim ve Teknik Dergisi**. No: 315. İstanbul: Pro-mat Yayınları Şubat, 1994.
- 5- Akkök, F.Sucuoğlu, B. "Otizm Tedavisinde Yeni Bir Yaklaşım ve Bir Vaka Sunuşu" **Psikolojik Dergisi**. 6. 22. Ankara: Ağustos 1988.
- 6- Aksöz, N. "Otitik Çocuğa ve Öğretilebilir Zihinsel Özürlü Çocuğa Sahip Ana-Babaların Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması" **Psikolojik Dergisi**. 6.25. Ankara: 1992.
- 7- Alendy, R. **Problem Çocuk**. Çev: A. Çengil. İstanbul: Kitap Yayınları, 1974.
- 8- Amerikan Psikiyatri Birliğı. **Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı**. DSM IV Çev: E. Köroğlu. Ankara: Hekimler Yayın Birliğı, 1994.
- 7- Andreas, R. Bo. O. "Autism and Rett Sandrome: Behavioural Investigations and Differential Diagnosis" **Developmental Medicine and Child Neurology**. 1987.
- 10- Bloch, S. **Psikoteraplere Giriş**. 2. Baskı. Çev: E. Eker ve Diğerleri. İstanbul: Cerrahpaşa Yayın Birliğı, 1989.
- 11- Coe, A.D, Matson, L.T., "Training Nonverbal and Verbal Play Skills to Mentally Retardant Otitistik Children" **Journal of Autism and Developmental Disorders**, 1990.
- 12- Coe, A.D., Matson, L. Gossen, A., "Play Skills of Otitistik Children, Assesment and Instoution" **Child Family Behavior Therapy**, 1991.
- 13- Dac, P. **Les Prodigieuses Victoires de la Psychologie Moderne**. Paris: Marabout, 1985.
- 14- Danca, N. Pişkin, Ü. ve Gümüşcü Ş., **Otizm ve Otitistik Çocuklar**. Ankara H.Ü. Yayınları. 1992.
- 15- Dünya Sağlık Örgütü. **ICD-10 Ruhsal ve Davranısal Bozukluklar Sınıflandırması**. Ankara, Türkiye Sınır ve Ruhsağılığı Demeğı Yayını, 1993.

- 16- Enç, Mithat. **Ruhsağlığı Bilgisi**. 8. Baskı. Ankara: İnkılap ve Aka Kitabevi Koll. Şti. 1979.
- 17- Ekşil, A. "Psikolosyal Sorunlar" **Pediyatri-2**. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1990.
- 18- Frith, Uta. "Sessizliğin Duvarını Yıkma" **Bilim ve Teknik Dergisi** No: 315. İstanbul, Pro-mat Yayınları. Şubat. 1994.
- 19- John, C. Pomeroy. M.D. "İnfantile Autism and Childhood Psychosis" **Psychiatric Disorders in Children and Adolescents**. America Philadelphia: W.B. Saunders company. 1990.
- 20- Köknel, Ö., **Genel ve Klinik Psikiyatri**. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1990.
- 21- Lee, S., **Çocuğun Duygusal Sorunları**. 5. Baskı. Çev: H. Yavuzer. Remzi Kitabevi, 1993.
- 22- Morgan, C. **Psikolojiye Giriş**. Çev: S. Karakaş ve Diğerleri. Ankara: H.Ü. Yayınevi, 1986.
- 23, **Medicina Hexagon "Otizm"**. İstanbul: Roche Sanayi A.Ş.T.İ. 1994.
- 24- **Mental Bozuklukların Sınıflandırılması**. İzmir: E.Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı Öğretim Üyeleri Yayını, 1985.
- 25- Oralalp, F. "Bir Yalnızlık Oyunu Otizm" **Bilim ve Teknik Dergisi** No: 315. İstanbul: Pro-mat Yay. Şubat, 1994
- 26- Öztürk, M.O. **Ruhsağlığı ve Bozuklukları**. 2. Baskı. İstanbul: Evrim Kitabevi, 1989.
- 27- Pişkin, Ü. "Otistik Çocuklarda Oyun". **Özel Eğitim Dergisi**. 1.3. Ankara: A.Ü.E.B.F. Yayınları, 1993.
- 28- Robbins, R.F., Dunlag, G. "Effects of Task Difficulty on Parent Teaching Skills and Behavior Problems of Young Children with Autism" **American Journal Mental Retardation**, 1992.
- 29- Sucuoğlu, B., N, Aksöz, "Otistik Çocuklara Bağımsız Yaşam Becerileri Kazandırılması" **Psikoloji Dergisi**. 7.27. Ankara: Eylül 992.
- 30- Sucuoğlu, B. ve Diğerleri. **Otistik Çocuklar ve Eğitimi**. Ankara, 1988.
- 31- Cebiroğlu, R., İstanbul Tıp Fakültesi Klinik Ders Kitapları **Çocuk Akıl Sağlığı ve Hastalıkları**, İstanbul: İ.Ü.T.F. Yayınları, 1982.
- 32- Yüksel, N. **Ruhsal Belirtiler**. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi, 1994.
- 33- Songar, A. **Psikiyatri Modern Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları**. İstanbul. Geçit Yayınevi, 1977.
- 34- Yörükoğlu, A. "Sevgiyle Başarmak" **Bilim ve Teknik Dergisi**: 315. İstanbul: Pro-mat Yayınları Şubat, 1994.
- 35- Woods, E. G., Wedell, K. "Handicapped Children In the Community" **Medical Aspects** Tor Education Boston: 1983.
- 36- Zingarelli, G. Ellman G., Horn, A. "Clinical Effects of Neltrexone On Autistic Behavior" **American Journal On Mental Retardation**. 1992.

- 37- Ziyalar, A. **Psikiyatrik Semiyoloji ve Medikal Psikoloji**. 1977.
- 38- Ziyalar, A. "Şizofrenilerin Yaş, Cins, Tıp, Meslek, Yatış Süresi, Çıkış Halli ve Hastane Masraflarının Araştırılması" **XVIII Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi** İstanbul: Eylül, 1992.
- 39- Zulliger, H. **Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi**. Çev: K. Şipal. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

